

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

74821

ANTİK ROMA'DA KADIN

(Yüksek Lisans Tezi)

Hazırlayan:
Ayşegül ERGENE

Danışman:
Prof. Dr. Bülent İPLİKÇİOĞLU

T 74821

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

İstanbul – 1998

ÖNSÖZ

Kadının tarihi devirlerdeki konumuna genel olarak baktığımızda; bazı zamanlarda ön planda, çoğu zaman ise arka planda yer almış olduğunu görürüz. Kadın, doğal olarak, zamanla bu arka planda olmayı bir ölçüde aşmış ve günümüzde birçok alanda erkeklerle yarışır bir duruma gelmiştir. Kadının erkeğin ardında yer almasının en önemli nedeni ise, fiziksel özelliğinden çok, dinsel gücün ona birtakım yasaklar sunmasından kaynaklanıyordu.

Kadın ne kadar etkileyici olsa ve önemli konumda bulunsa da, Antikçağ'da bir monografinin konusunu oluşturmamış; antik yazar, kadından ancak gerektiğinde söz etmiştir. Antikçağ'da kadın, modern araştırmalarda güncel bir konu teşkil etmekle birlikte; bu konuda Türk dilinde de ciddi bir eser ortaya çıkmamıştır. Yalnızca Antikçağ'a ilişkin olarak değil, aynı zamanda genel olarak da kadın konusunun Türkçe literatürde ihmal edilmiş olması; ayrıca M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eskiçağ Tarihi programının danışmanlığını yürütmekte olan Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'nun konuya duyduğu yakın ilgi ve beni özellikle teşvik etmesi, Eski Roma'daki kadının durumunu tüm yönleriyle ele alacağım böyle bir çalışmayı hazırlamamdaki temel nedenlerdir.

Tez konusunun seçiminde bana yardımcı olan ve çalışmalarında beni yönlendiren değerli hocam Prof. Dr. Bülent İplikçioğlu'na; kitaplık çalışmalarım sırasında yardımını gördüğüm Alman Arkeoloji Enstitüsü kitaplık sorumlusu Sayın Ali Akkaya'ya ve manüskrinin bilgisayarla yazılması işini büyük bir özveriyle üstlenen sevgili arkadaşım Oğuz Caner ile kardeşim S. Murat Ergene'ye içten teşekkürlerimi sunarım.

H. Ayşegül ERGENE
İstanbul, 1998

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
A. ANTİKÇAĞ'DA KADININ DURUMUNA GENEL BAKIŞ	1
B. ÇALIŞMANIN AMACI; KONU İLE İLGİLİ ANTİK KAYNAKLARIN VE MODERN LİTERATÜRÜN DURUMU.....	8
C. ÇALIŞMADA UYGULANAN YÖNTEM VE KURULUŞ DÜZENİ	16
D. TEKNİK NOKTALAR.....	17
I. BAŞLANGIÇTAN İ.S. İİİ. YY'IN SONUNA KADAR ÜNLÜ ROMALI KADINLAR.....	19
A. ROMANIN KURULUŞ EVRESİNDE KADIN	19
1. Roma'nın Kuruluşuna Kadar Olan Efsaneler	19
2. Sabinli Kadınların Kaçırılışı.....	20
3. Horatia, Tullia, Lucretia ve Verginia	21
B. CUMHURİYET DEVRİ	24
1. Coriolanus'un Annesi Veturia	26
2. Zehir karıştırıcı Kadınlar	27
3. Sulpicia ve Claudia Quinta.....	28
4. Kartaca Savaşlarının Sonrasındaki Ahlâki Çöküş ve Kadın Özgürlüğünde Gelişmeler.....	29
5. Bacchus Ayini (= Bacchanalia) Skandalı	33
6. Soylu Kadınlar.....	36
a. Papiria	36
b. Claudia'lar	36
c. Aemilia	37
d. İ.Ö. İİ. yy. daki Bir Consul'un Karısı	37
e. Cornelia	37
C. GEÇ CUMHURİYET DEVRİ.....	39
1. Sempronia	40
2. Fulvia	40
3. Clodia.....	41
4. Fausta	43
5. Terentia	43
6. Tullia	44
7. Pomponia	45
8. Cornelia.....	45
9. Hortensia.....	45
10. Caecilia Metalla.....	46
11. Mucia.....	46
12. Iulia.....	46
13. Porcia.....	47
14. Servillia.....	48
15. Praecia	49
16. Fulvia.....	49
17. Turia	51
18. Arria.....	52
19. Licinia, Valeria, Marcia, Cytheris	53

E. İMPARATORLUK DEVRİ.....	54
1. Augustus Döneminde Roma Sarayındaki Kadınlar.....	54
a. Octavia.....	55
b. Iulia.....	63
c. Livia.....	69
2. İ.S. 14'den İtibaren Kısaca Roma Sarayındaki Kadınlar.....	89
a. Valeria Messalina.....	89
b. Iulia Agrippina.....	94
c. Poppaea.....	109
d. Paxaea, Antistia Politika, Triaria, Plancia.....	111
e. Platina, Marciana, Sabina, Faustina, Marcia.....	114
f. Valide Sultanlar Yönetimi.....	114
fa. Iulia Domna.....	115
fb. Iulia Maesa.....	122
fc. Iulia Mamaea.....	125
II. ROMA TOPLUMUNDA KADININ KONUMU.....	129
A. HUKUKİ KONUM.....	129
1. Kadının Şahsî Durumu.....	130
a. Kadının Sahip Olduğu Haklar.....	130
aa. Koca Hakimiyeti (<i>Mamus</i>) Bakımından.....	130
ab. Vesayet Bakımından.....	131
b. Kadının Aile İçindeki Durumu.....	133
ba. Kadının Evliliğe Rızası.....	133
bb. Evlenme.....	134
bc. Evli Kadının Durumu.....	135
bd. Annenin Hakları ve Ödevleri.....	136
be. Boşanma Hakkı.....	136
c. Kadınların İşleyebileceği Suçlara Karşı Cezaları.....	137
2. Kadının Malvarlığına İlişkin Durumu.....	138
a. Hukukî Olarak Sahip Olduğu Haklar ve Bunu Kullanması.....	138
b. Kadının Roma İktisadî Hayatındaki Rolü.....	139
c. Kadının Miras Hakkı.....	139
d. Evli Kadının Malvarlığı Durumu.....	139
da. Kadının Kendi Malları.....	139
db. Çeyiz.....	140
dc. Kadının İdare Yetkisi.....	140
B. GELENEKSEL DURUM.....	141
1. Nişan, Gün Tespiti, Düğün, Evlenme.....	141
a. Nişan.....	141
b. Gün Tespiti.....	141
c. Düğün.....	142
d. Evlenme.....	143
da. <i>Usus</i>	143
db. <i>Coemptio</i>	143
dc. <i>Confarreatio</i>	144
2. Mutlu Evlilikler.....	145
3. Mutsuz Evliliklerin Nedeni.....	149

4. Boşanma.....	154
5. Boşanmış Kadınlar ve Dullar	157
6. Kötü Ahlâklı Kadınlar.....	159
a. Fahişeler	159
b. Metresler.....	162
c. Köle Kadınlar, Azad Edilmiş Kadınlar ve Metresler.....	164
7. Kutsal Kadınlar	167
C. ROMALI KADININ GÜNLÜK YAŞAYIŞI.....	168
1. Roma Kadın Giysileri	171
a. <i>Tunica</i>	172
b. <i>Stola</i>	172
c. <i>Toga</i>	173
d. <i>Palla</i>	173
2. Baş Örtüleri ve Başlıkları.....	174
3. Ayakkabılar	174
4. Mücevherler	175
5. Saç Bakımları.....	176
6. Makyaj Yapımı.....	179
7. Hamamlar.....	180
8. Eğitim	181
9. Müzik - Dans ve Spor	182
Ç. POMPEİ, OSTİA VE MİSİR'DAKİ KADINLAR	183
1. Pompeii'deki Kadınlar	183
2. Ostia'daki Kadınlar	185
3. Mısır'daki Kadınlar	186
GENEL DEĞERLENDİRME.....	188
ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ	192
A. ANTİK YAZARLAR VE ESERLERİ.....	192
B. YAZITILAR.....	208
C. SİKKELER.....	209
D. ARKEOLOJİK BELGELER	209
METİNDE KULLANILAN LİTERATÜR, STANDARD VE SÜRELİ YAYINLAR KISALTMALARI LİSTESİ.....	211
LEVHALAR LİSTESİ	219
LEVHALAR.....	221

GİRİŞ

A. ANTİKÇAĞ'DA KADININ DURUMUNA GENEL BAKIŞ:

Yazının bulunmasından önceki çağlara genel olarak baktığımızda, Paleolitik Dönem'de kadının nasıl bir konuma sahip olduğunu bilmiyoruz. Bu dönemde kadınlarla ilgili en dikkat çekici şey, onların iri göğüslü ve iri kalçalı olarak resmedilmiş olmalarıdır. Bu tasvirlerden en ünlüsü, Avusturya'da bulunmuş olan ve İ.Ö. 30.000 yıllarına tarihlenen "Willendorf Venus" udur. Kadının bu şekilde tasvir edilmiş olması onun çocuk yapıcı ve besleyici yönlerine tapınmayı dile getirmektedir. Ancak, bazı sanat tarihçileri, bu yoruma karşı çıkmakta ve bu ilk "Venus" lerin kadının doğurgan yanını değil, sadece istek uyandıran niteliğini ortaya koyduğunu ileri sürmektedirler. Bu çağlarda evlilik kavramı kesinlikle gelişmemiştir. Bu yüzden aile kavramı yerine grup terimi kullanılmıştır. İnsanlar bu çağlarda oldukça vahşi bir yaşam sürüyorlar ve kadın da erkekler tarafından istenildiği gibi kullanılıyordu. Güçlü olan erkek, kadını yaşadığı mağaradan alıp kendi mağarasına götürebilirdi.

İlk yerleşik düzene ve üretime geçiş evresi olan Neolitik Çağ'da ise; kilden yapılmış kadın heykelciklerin cinsel organlarının abartılı bir biçimde ve figürlerin şişman bir şekilde betimlenmiş olduğunu görüyoruz. Bunun nedeni; kadının bereketin ve doğurganlığın simgesi olarak görülmüş olmasıdır. Yani, toprağa yerleşmiş ve üretime geçmiş Neolitik Çağ insanı, böyle heykeller yaparak toprağın bereketini ve verimliliğini sembolize etmiş oluyordu. Bu tür heykelciklere Anadolu'da Catalhöyük ve Hacılar'da bol miktarda rastlanmıştır. Bu buluntular, ayrıca bize o dönemde de "dişilik ilkesinin" henüz egemen durumda olduğunu, ya da en azından kadın cinselliğine ve doğurganlığına gösterilen saygının çok büyük olduğunu düşündürmektedir. Tarım ve yetiştiricilik, belli bir zaman aralığından sonra Avrupa ve İngiltere'ye de yayılmıştır. Burada Neolitik Dönem'e ait Ana Tanrıça heykelleri oldukça kaba ve acemicedir. Buna karşılık, kilden ve tebeşirden *fallus*'lar çokça bulunmuştur.

Avcılık ve balıkçılık için gerekli olan araçların henüz bulunmadığı bu dönemde kadın-erkek ilişkilerinin gelişmesi güzel, rastlansal ve geçici olduğu, gerek tekeşli gerek çokeşli kalıcı ilişkilerin kurulmadığı sanılmaktadır. Bunun yanında, ilk tanrıların erkekten ziyade kadın olduğu saptanmıştır. Arkeolojik araştırmalar tanrıça heykellerinin, "Kybele" gibi tapınılan kadın heykellerinin, tanrı heykellerinden önce ortaya

çıktığını; ancak daha sonra tanrıça heykellerinin yanında tanrı heykellerinin görülmeğe başladığını göstermektedir.

Kadının doğurganlık işlevi ona toplum içinde bir ayrıcalık kazandırmış ve anaerkil düzen ortaya çıkmıştır. Tarihöncesi Devir toplumlarının tümü, bu anaerkil süreçten geçmiştir. Ancak üremede erkeğin rolünün anlaşılması, ekonominin gelişmesi ve mülkiyetin ortaya çıkmasıyla erkekler ön plânda yer almaya başlamışlar ve dolayısıyla “anaerkil” düzen yerini “babaerkil” düzene bırakmıştır. Bundan sonra da kadın yavaş yavaş ikinci plânda yer almış, horlanmış, itilip kakılmış ve sadece üremeye yarayan bir varlık olarak görülmüştür.

Eski Mısır’a baktığımızda din başlangıçta bereket kavramının çevresinde kurulmuştu: toprak dişi, güneş ise erkekti ve yaşam da bu iki unsurun birleşmesinden doğuyordu. Firavunlar döneminden önce her yörenin ve köyün kendine ait bereket sembelleri ve tanrıları vardı. Firavunlar zamanında Mısır’ın merkezi yönetim altında toplanmasından sonra, bütün halkın tapındığı kozmik tanrılar dönemi başladı. Ancak değişen firavun hanedanlarına göre bu tanrı ve tanrıçaların da adları değişti; ama anlamları ve temsil ettikleri güçler, hatta bu tanrıları simgeleyen hayvan türleri büyük ölçüde aynı kaldı.

Mısır’ın en önemli tanrıları Osiris ve İsis’di. İsis, başlangıçta yöresel bir ana tanrıça idi ve Horus adlı bir oğlu vardı. Efsaneye göre, İsis başka bir yörenin tanrısı ile ilişki kurdu ve ilişki kurduğu bu erkek tanrı da Osiris adını aldı. Zamanla Osiris’in önemi arttı ve İsis, “kraliçe tanrıça” sıfatıyla “kral tanrı” Osiris’in tamamlayıcısı oldu. Başlangıçta yalnızca karı-koca sayılan İsis ile Osiris’in binlerce yıl süren firavunlar dönemi içinde ilişki ve işlevleri de değişmiş aynı zamanda kardeş olarak da görülmeye başlamışlardı. Ancak ana tanrıça İsis’in önce yanı başında oğlu genç tanrı Horos’un sonra da kocası ve erkek kardeşi Osiris’in ortaya çıkması, anaerkil bir dönemden sonra ataerkil firavunlar döneminin geldiğini bize göstermektedir. Bununla birlikte Mısır, İlk Çağ’da kadınların toplumsal ve siyasal yaşamda önemlerini çok uzun bir süre korudukları ender toplumlardan biriydi. Osiris’in ölümünden sonra etkinliğini sürdüren ve Mısır tarihinin sonraki yıllarına ait birçok tapınakta baş yeri alan İsis de bu kadın etkinliğini simgelemekteydi.

Mısır mitolojisi, zamanla, İsis’le Osiris’in oğlu, olan tanrı Horus’un soyundan geldiğine inanılan firavun hanedanının ve onların çevresindeki saray memurları, rahipler ve kumandanlar aristokrasisinin yaşamını yansıtan bir ayna durumuna gelmiştir. Nasıl çok sayıda tanrı ve tanrıçanın içinden ikisi kral ve kraliçe tanrıysa ve öbürlerine hükmediyorsa, tanrısal firavun ve kraliçe de yeryüzünde mutlak iktidara sahipti.

Başlangıçta evlilik sadece aristokrasiye özgüydü; evlilik, mumyalanarak gömülme ve dolayısıyla öte yanda dirilme hakkı veriyordu. Halk bu hakkı ancak İ.Ö. 2000 yıllarında, büyük bir ayaklanma ile elde etti.

Evlilikte kural tekeşlilikti. Ancak genel kural tekeşlilik olmasına rağmen, Mısır tarihinin hemen her döneminde, özellikle daha sonraki yüzyıllarda erkeklerin birden çok eş almasına da izin verilmekteydi. Ancak bu çok rastlanan bir uygulama değildi. II. Ramses'in iki eşi vardı ve Hititlerle barış anlaşması imzalarken Hitit kralının kızlarıyla da evlenmişti. Genellikle yüksek sınıflardaki bu çokeşli evlilik siyasi nedenlere dayanıyordu. Ancak Abidos Tapınağı'nın duvarlarında II. Ramses'in 59'u erkek 60'ı kız 119 çocuğunun kabartma ve isimlerinin bulunması; firavunun yasal eşlerinin dışında, cariyelerinin de olduğunu göstermektedir. Bu çocuklar arasında herhangi bir statü farkı da yoktu.

Mısır'da deneme evlilikleri de oldukça yaygındı. Buna göre, evlilik birkaç yıl sürer ve eşlerin anlaşamaması halinde ayrılmak isteyen tarafın belli bir tazminat ödemesiyle de sona ererdi.

Mısır'da özellikle üst tabakalarda, kadınlar evlendikten sonra bile bağımsızlıklarını önemli ölçüde korurlardı. Mezarlıklarda aile yaşamını tasvir eden duvar resimlerini inceleyen arkeolog ve antropologlar, cinsel birleşmeyi arzuladığı zaman erkeğe giden, istediğini belirtenin kadın olduğu ve sevişme zamanının da çoğu kez kadın tarafından seçildiği sonucuna varmışlardır. Evlenmemiş genç kız ve erkeklerin de belirli bir cinsel özgürlüğü vardı. Örneğin bir eski Mısır şarkısında, genç kız sevgilisini yatağa davet etmekte, bir başka şarkıda da erkek gecenin karanlık ve yalnız saatlerini sevgiliyle paylaşmak istemektedir.

Eski Mısır'da karı-koca ilişkilerinin diğer eski uygarlıklara göre oldukça şefkatli ve dostça olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü duvar resim ve kabartmalarında aile tasvir edildiğinde kadın hep kocasının boynuna sarılmış olarak görülmektedir. Mısır'da kadınlar ev kadını ve anne olarak büyük saygı görürlerdi. Ancak, kültürlü-saraya ait ama aynı zamanda bazı erkeklerle birlikte yaşayan kadınlara (= Kurtizan) ve fahişelere tehlikeli kişiler olarak bakılırdı. Ayrıca bekâr erkeklerin kurtizanlarla ve fahişelerle başıboş bir yaşam sürmeleri hoş karşılanmazdı. Bunun için erkek çok genç yaşta evlenmeye teşvik edilir ve onlara karısını besleyip giydirmesini, şefkatli davranılması öğütlenirdi.

Toplum ve aile yaşamında kadınları koruyan yasalar da vardı: Damadı kızına kötü davrandığı takdirde babanın kızını geri alma ve damattan da çeyizi geri isteme hakkı vardı. Irza tecavüz de saldırgan erkeğin erkeklik bezleri çıkarılarak, bir daha erkeklik görevini yapamayacak duruma getirilerek cezalandırılıyordu; buna karşılık, bir başka kadının kocasını ya da küçük bir erkek çocuğu baştan çıkaran kadının da burnu kesiliyordu.

Eski Mısır'da daha çok üst sınıflarda erkek ve kızkardeşlerin birbirleriyle evlenmeleri de görülmekteydi. Bu evliliğin daha çok dinsel ve siyasal nedenleri vardı. İnsanlığın İsis ve Osiris kardeşlerin oluşturduğu çiftten türediğine inanılıyordu. Kardeş tanrıların evliliği insan yaşamını yöneten güçlerin birliğini simgelemektedir. Ancak, firavun hanedanında kardeşle evlilik siyasal nedenlere

dayanıyordu. Çünkü bazen firavunlar varis olarak kız çocuklarını seçerlerdi. Bunun nedeni de, kızlarının en sevdikleri eşlerinden ya da firavun soyundan gelen eşlerinden doğmuş olmasıydı. Bu durumda, erkek çocuklardan biri, tahta ortak olabilmek için kraliçe olan kızkardeşiyle evlenirdi. Burada mirası aynı soy içinde koruma düşüncesi de vardı.

Mısır tarihinde çoğu zaman firavun karıları, firavunun kızkardeşi olsalar da kocalarına egemen olmuşlardır. Kadınların iktidar üzerindeki etkinliğine karşı yüksek saray görevlileri ve komutanlar mücadele etmişler ve bazen başarılı da olmuşlardır.

Eski Filistin’de kadının durumuna genel olarak baktığımızda mahremiyle evlenme Musa’dan önceki Yahudilerde yasak değildi; ancak bu belli kurallara bağlanmıştı: aynı babadan olma erkek kardeşle kızkardeş evlenebilirdi. Buna karşılık, aynı anadan olma kardeşlerin evlenmesi mümkün değildi. Yaygın evlilik biçimi burada çok eşlilikti. Ancak, poligini (= erkeğin çok kadınla evlenmesi) kadar poliandri de (= çok kocalık) yaygındı. Aynı anadan olma kardeşlerin evlenme yasağı da o dönemlerde soyun belirlenmesinde ananın daha önemli olduğunu göstermektedir. Bu da bize Musa’dan önce bir kadın egemenliğinin ya da en azından kadınların özgürlüğüne dayalı toplumların var olduğunu işaret etmektedir.

Ancak daha sonra Musa, birtakım kurallar getirerek kadınların cinsel ve toplumsal özgürlüğünü kısıtlamıştır. Tevrat’ın üçüncü kitabı Levililer’de, kardeşler ve yakın akrabalar arasındaki evlilik ve her türlü cinsel ilişki yasaklanmaktadır. Museviler için evliliğin asıl amacı, üremedir. Çocuk olmaması halinde evlilik bozulabilirdi. Evlilik dışı cinsel ilişki ise, her iki cins için de yasaktır. Ancak erkek birden çok kadınla evlenebilirdi. Bedensel ya da ruhsal hastalık ve sakatlık taşıyan kişiler hariç bekârlık hoşgörülmezdi. Evlilik bir ödevdi. Koca ölürse, kocanın en küçük kardeşi, mirasın aile içinde yeğenlerine kalmasını sağlamak için ağabeyinin dul eşiyle evlenmek zorundadır. Eşe bağlı kadın için, bu bir emir niteliğindedir. Bu emre karşı gelenler gereğinde ölümle bile cezalandırılabilirlerdi.

Hellen kadınları ise babaerkil bir düzende yaşamışlardır. Ancak Akha Dönemi’nde oldukça özgür olan Hellen kadınının, Geometrik Devir’le (İ.Ö. VIII. yy.) birlikte toplumsal yapının değişmesiyle özgürlüğünü kaybettiğini görüyoruz. Örneğin Arkaik (İ.Ö. VIII-V. yy.) ve Klasik (İ.Ö. IV. yy.) çağlarda Atinalı kadın, askerlik, politika, ticaret, spor, tarım vs. gibi tüm konulara uzak kalmış ve bu alandaki haklardan da yararlanamamıştır. Vatandaşlık hakkına da sahip olmayan bu kadınlar, seçimlerde oy da kullanamaz, haklarını savunamaz, kendilerine ait malları dahi bizzat yönetemezlerdi. Kadının kendine ait malları *kyrios* denilen babası, erkek kardeşi veya erkek akrabalarından biri yönetirdi. Evli kadının *kyrios*’u ise kocası idi. Çok eskiden *kyrios*’un kadını öldürmek ve satmak gibi hakları da bulunmaktaydı. Kadınlar kölelerden biraz daha iyi durumdaki olmalarına rağmen, hukuk açısından aralarında bir fark yoktu. Çünkü gerek kadınların gerekse

kölelerin hiçbir hakkı Atina anayasasında yer almamaktaydı. Atina'da kadın miras hakkında da mahrum bırakılmıştı. Yani baba, mirasını oğullarına, ya da erkek torunlarına, bırakırdı. Atinalı kadının esas yeri evi idi. Evin kadınlar için ayrılmış kısmın da (=gynaikeion) sosyal hayattan soyutlanmış olarak bir harem hayatı sürerlerdi. Kadının sokağa çıkması da Atina toplumunda hiç iyi karşılanmazdı. Bu yüzden kadınlar evden nadiren dışarı çıkar; ancak evlilik, doğum, hasta ziyareti, cenaze, bayram gibi özel günlerde toplum içinde görünebilirlerdi. Bunun için de kocasından mutlaka izin alması gerekirdi. Aksi takdirde koca bunu bir boşanma nedeni olarak görebilirdi. Çünkü karısını serbestçe sokağa çıkaran erkeğe de toplum tarafından iyi gözle bakılmazdı. Atinalı kadınların erkeklerin şölenlerine katılmaları da yasaktı. Ancak Hellas'taki kadınlar, erkeklerle birlikte yemeğe oturmalarına rağmen, aynı dönem Anadolu'daki Hellen kadınları koca ve babalarıyla birlikte aynı masada yiyebiliyorlardı. Khios adasında yedi yaşına gelen kız ve erkek çocuklar şölenlere katılır, içki içerlerdi. Bunun yanında Atinalı kadınlar aile içinde kocalarının işlerine karışmak şöyle dursun, çoğu zaman onlara adlarıyla bile hitap edemezlerdi. Kadının görevi, hizmetkârları ve köleleri denetlemek, evin bakımıyla ve çocukların yetişmesiyle ilgilenmek ve elbise dikmekti. Mutfak işleriyle uğraşmazdı. Alışveriş kölelerin yardımıyla evin reisi tarafından yapılır; yemek de aşçılar tarafından pişirilirdi. Başka bir deyişle, kadınlara pek az ustalık alanı kalmıştı. Boşanma kolaydı ve sık görülürdü. Ama, bazı sitelerde boşanmış bir kadın ancak eski kocasından daha yaşlı bir erkekle evlenebilirdi. Atina'da evli kadının iffetine büyük önem verilirdi. Koca, karısıyla aşğını suçüstü yakaladığı zaman her ikisini de öldürme hakkına sahipti. Hatta yasalar neredeyse bunu zorunlu kılıyordu. Ancak bu evlendikten sonrasıyla ilgiliydi. Evlilik öncesi cinsel ilişki ve bekarlık, çeşitli Hellen kentlerinde değişik dönemlerde farklı bir biçimde değerlendirilmiştir. Eski Atina'da, bir erkeğin "cinsel bir amaçla" bir bakirenin yatağına yaklaşması bile, onunla evlenmek zorunda bırakılması için yeterliydi. Bu ilk dönemlerde, Atinalı kadınlar çok genç yaşta evlenmeye de teşvik edilirdi; böylece iffetlerini koruyacakları düşünülürdü. Aristoteles'e göre, erkek evleneceği kadından en az yirmi yaş büyük olmalıydı; Çünkü kadının kocasını sayması ve ona boyun eğmesi, onu sevmesinden daha önemliydi. Evlenmeye karar vermiş çiftin nikâhtan önce buluşma ve sevişme olanağı yoktu. Evlilikler görücüler aracılığıyla gerçekleşirdi. Ancak bu durum Atina'nın en parlak dönemi olan Perikles zamanına doğru değişmeye başlamış; kadınlar Atina'da önemli bir rol oynayan *heteira* 'ların (kibar salon kadınları ve kurtizanlar) etkisiyle bağımsızlaşma eğilimi içine girmişlerdir. Perikles bu gelişmeyi sınırlamak ve kurala bağlamak istemiş; bunun için bazı yasalar çıkarmıştır. Bu yasalara göre, erkek evlilikte mutlak efendiydi, çocukları reddetme hakkına sahipti, evli kadınsa kocasının kölesiydi. Buna karşılık, erkeklerin gittikçe çoğalan ve çeşitlenen, her sınıftan fahişeyle ilişki kurma hakkı vardı. Gene de bu yasalar Atina'nın bu en parlak döneminde Olympos tanrılarını andıran zengin ve serbest bir cinsel yaşamın gelişmesini önleyememiştir. Perikles'in kendisinin de, karısının yanı sıra Aspasia adında bir sevgilisi vardı. Aspasia, Atina'daki kurtizanların

en seçkinlerinden biriydi. Perikles ilk eşini Atina geleneklerine uygun olarak aile çevresinden seçmişti ve ondan iki çocuk sahibi olmuştu; ama anlaşıyorlardı. Sonuçta iki tarafın da rızasıyla boşanma gerçekleşmiş ve Perikles resmi bir nikâh yapmaksızın Aspasia ile birleşmiş ve ömrünün sonuna kadar da onunla yaşamıştır. Atina toplumunda kadınlara yapılan bu baskılara rağmen, fahişelik oldukça yaygınlaşmıştı. Fahişelik Hellas'da Arkaik Çağ'la başlamıştır. Sadece esirler değil özgür kadınlar da fahişelik yapmaktaydılar. *Heter* ya da *heteira* denilen fahişelerin devlete kayıtlı olmaları ve özel bir vergi ödemeleri gerekiyordu. Fahişeler güzelliklerinin yanında erkekleri eğlendirecek konularda yetenekli kişilerdi. Erkekler otuz yaşından önce evlenmediklerinden sadece fahişeler ve esir kadınlarla ilişki kurabiliyorlardı. Kadın nüfusunun erkek nüfusundan az olduğu bu devirde, aynı kadını ortak kullanma ve fahişelerle temas tek çözümdü. Yalnız *hieroduloi* denen kutsal fahişelerin durumu farklıydı. Bunlar, Heter Paphos ve Amathon kentlerindeki Aphrodite tapınaklarına yaşamlarında bir kez giderek kutsal yeri gezmeğe gelen erkek ziyaretçilere kendilerini teklif eden genç kız ve kadınlardı. Ancak birleşebilecek birini bulamayanlar bu tapınakta uzun bir süre kalarak bunun gerçekleşmesini beklerlerdi. İ.Ö. 594 yılında Atina anayasasının hazırlandığı zaman ilk genel evlerin açılmasına da karar verildiğini görüyoruz.

Spartalı kadınların durumuna baktığımızda ise, bunların Hellen kentlerindeki kadınlardan farklı bir yaşam sürdürdüklerini görüyoruz. Aristoteles'in dediğine göre, Spartalı kadın sınırsız özgür başıboş bir yaşam sürmüştür. Bu yaşam biçimi erkeklerin görevleri nedeniyle zorunlu olarak evlerinden ayrılmaları sonucunda, kadınların denetimsiz kalmasından doğmuştur. Spartalı kadın hiç bir zaman erkeğin özel mülkiyeti olmamış; aile içinde oldukça güçlü bir durumda yer almıştır. Sparta'da özellikle ilk dönemlerde, kadından kocasına sadakat beklenmezdi. Evliliğin asıl amacı çocuk yapmaktır. Diğer kentlere karşı korunabilmek için güçlü ve sağlıklı çocuklara gerek vardı. Sözgelimi, yaşlı bir kocanın sevdiği ve saygı duyduğu bir gençle karısını tanıştırması ve kadının bu gençten olan çocuklarının bakımını üstlenmesi olağan karşılanırdı. Genç bir Spartalı erkek de, güzel, sağlıklı ve akıllı bir karısı olan yaşlı bir Spartalı'dan karısını isteyebilirdi; böylece daha sağlıklı ve gelişmiş bir vatandaşlar kuşağının yetişeceğine inanılıyordu. Kadınlara tanınan bu özgürlüğe karşılık, Spartalı erkekler üzerinde devletin şiddetli bir disiplini vardı. Otuz yaşına geldiğinde evlenmemiş olan erkek vatandaşlık haklarından yoksun bırakılıyordu. Sparta'nın bu ilk dönemlerinde evlilik öncesi cinsel ilişkinin de oldukça serbest olduğu anlaşılmaktadır; bu, diğer Hellen kent devletlerinde az rastlanan bir durumdu. Sparta'da evlilik, temsili bir kız kaçırma töreniyle başlamaktaydı; ama bundan sonra da gelin bir süre daha babasının evinde kalırdı ve kocasına gizlice, hatta erkek giysileri içinde ziyaret ederdi. Bunun evliliği tekdüzelikten uzak tutmak için başvurulmuş bir "cinsel oyun" olduğu düşünülebilmektedir. Ünlü tarihçi Plutarkhos'a göre, iki hatta, üç çocuk yapacak kadar eski evli olup da halâ birbirleriyle gece buluşan çiftlere de rastlanmaktaydı. Sparta'da kadınlar diğer kent devletlerinden farklı olarak, erkekleri savaşa gidince tüm işleri yönetecek kadar

sorumluluklar üstlenebiliyorlardı; Genç kızlar, küçük yaşlardan itibaren koşu, güreş, cirit gibi sporlarla uğraşıyorlardı. Spartalı kadın, Atinalı kadın gibi tek bir odada ömrünü geçirmek zorunda değildi; törenlere erkeklerle birlikte katılarak dans edip şarkı söyleyebilirdi. Spartalı kadın evlerini idare etme konusunda ve diğer işlerde tüm yetkiye sahip olmakla birlikte onun da, Atinalı kadınlar gibi siyasal hakları yoktu.

Özetle Arkaik Çağ'larda Hellen kadını erkek tarafından daima ezilmiş ve ev içine adeta hapsedilmişti. Ancak kadın Klasik Çağ'ın sonuna doğru birtakım haklar elde etmişse de, özellikle Hellenistik Çağ'da güçlenmiş ve toplumdaki asıl yerini almıştır. Hellenistik Çağ'da kadına önem vermeye başlanmış olmakla birlikte, Anadolu bu alanda Hellas'tan daima daha önde olmuştur. Anadolu'daki kadınların durumunun Hellenistik Çağ'dan önce de Hellas'taki kadınların durumundan daha iyi olduğunu görüyoruz.

Hellenistik Çağ'da Hellen kentlerinde yaşam oldukça değişmiş; eski alışkanlıklar artık yıkılmaya başlamıştır. İskender'in fetihleri yoluyla gelen altının bolluğu, Asya ve Afrika ülkelerinin Hellen endüstri ve ticaretine katılması, lüks ve rahata yönelik bir yaşamın hızla gelişmesini sağlamıştır. Lüks ve aşırılık yeni toplumsal tabakalar oluştururken, Hellen kadınının günlük yaşamı değişmiş ve toplumda önemli bir yer kazanmasına neden olmuştur. İskender'in yeni kentler kurmasıyla Hellen erkekleri eşleriyle birlikte buralara göç etmişler ve yeni kültürlerle karşı karşıya gelmişlerdi. Artık okuma yazma bilen kadınların sayısı hızla artmaya başlamış ve kızlar da erkekler gibi okula, *gymnasion*'lara gitmeye başlamışlardır. Ancak kadınların Hellenistik Çağ'da da politik hakları bulunmamaktaydı. Bununla birlikte bazı hükümdar eşlerinin kocaları ölünce yönetimi ele geçirdikleri de görülmüştür. İ.Ö. IV. yy. dan beri görülen ücretli askerlerin bu dönemde çoğalması ile bunların eşlerine devlet tarafından aylık da bağlanmıştır. Devlet güvencesine alınan kadınlara kendini savunma hakkı da verilmiştir. Hatta bu dönemde kadınlar önüne sanık ya da tanık olarak da çıkabiliyorlardı. Aile içinde önemli yetkiler de kazanan Hellenistik Çağ kadını mal ve mülkü ortak kullanma hakkını da elde etmiştir. Bu devirde kadınlar serbestçe sokağa çıkabilmekle birlikte, erkeklerin şöenlerine gene katılamıyorlardı.

B. ÇALIŞMANIN AMACI; KONU İLE İLGİLİ ANTİK KAYNAKLARIN VE MODERN LİTERATÜRÜN DURUMU:

Bu tez çalışmasının amacı, Roma'nın kuruluş evresinden yani İ.Ö. 753 yılından İ.S. III. Yüzyılın sonuna kadar kadınların sosyal, kültürel, güncel, kişisel konumlarını tüm farklı yönleriyle tanıtmaktır. İ.S. III. yy. ve sonrası, konunun kapsamı dikkate alınarak; çalışma çerçevesi dışında bırakılmıştır. Çalışmada ayrıca kadınların uğradıkları mağduriyetlerin de özellikle altı çizilerek; bunların tür, ölçü ve gelişim süreci içindeki değişiminden söz edilecektir. Bunun yanında Pompeii, Ostia ve Mısır'daki arkeolojik buluntuların fazla olması ve bu buluntuların kadınlar ve özellikle fahişeler ve çalışan kadınlar hakkında bilgi vermesinden dolayı, buraları ile ilgili kısa bilgiler de verilmiştir.

Konuya ilişkin antik literatüre gelince:

* Romalı komedyacı yazarı Plautus (İ.Ö. 254-184), bağılılık, *Amphitruo*'da (= *Amphitryon*, 1943) erdemleri savunur. Bu eserde *obstetrix*, *nutrix* ve boşanma hakkında kısa bilgiler bulunmaktadır. Gene önemli tragedyalarından olan *Mercator*'da (= *Tecimen*, 1946), köle bir kadını sahibesinin kocasının yaptıklarını ortaya çıkarmasından sonra sarf ettiği sözleri burada bulabiliyoruz. *Truculentus* (= Vahşi) adlı tragedyasında ise *Iulia Domna* hakkında kısaca bahsetmiştir.

* Megalapolis'li Hellenli tarihçi olan Polybios'un (İ.Ö. 200-120), 40 kitaplık "Dünya Tarihi"nin (= *Historia*) VI., XXXI. ve XXXII. kitaplarından yararlanarak *Papiria* ve *Aemilia* hakkında bilgi edinilmektedir.

* İ.Ö. 116-27 yılları arasında yaşamış olan Varro, eski Roma'nın en büyük bilgini, verimli yazar ve ünlü yergicidir. Varro'nun günümüze tamamı ulaşan ve üç bölümden oluşan tek çalışması "Çiftlik üzerine" (= *De re rustica*), kır yaşamını sevdirmek amacıyla yazdığı tarım ve hayvancılık konularında pratik bilgiler içerir. Çalışmada eserin 1 ve 2. bölümlerinden yararlanılmıştır. Bu bölümlerde kölelerin evlenmeye teşvik edilmesinden, *Iulia*'nın sürgüne gönderildiği *Pandateria* adasından bahsedilmektedir.

* Romalı biyografyacı ve tarihçi olan Cornelius Nepos (İ.Ö. 100-25), *Praefatio*'da Romalı bir kadınla Hellenli bir kadını karşılaştırırken, kendi ulusal alışkanlıklarını normları haline getiren ve Hellen adetlerini sadece farklı oldukları için hor gören Romalıların bu dar kafalı yaklaşımlarını eleştiren bir yazısı vardır.

* İ.Ö. I. yy. da yaşamış olan Sicilyalı Diodoros, ulaşabildiği kaynaklara önemli bir değişikliğe uğratmaksızın genellikle kopya etmek yoluyla yazdığı 40 kitaplık "Dünya Tarihi"nin (= *Bibliotheca*) efsanevi tarihinde *Acca Larentia*, *Virginia* gibi kadınları konu almıştır. Eserin VII., XII. ve XIV. kitaplarından yararlanılmıştır.

* İ.Ö. I. yy. da yaşamış olan Halikarnassos'lu hatip ve tarihçi olan Dionysios Halikarnassos, konu ettiği 20 kitaplık *Rhomaika Arkhailogia* da Roma kentinin kuruluşundan I. Kartaca savaşına (İ.Ö. 264) kadar uzanan dönemi anlatırken II. ki-

tabında özellikle Acca Larentia, Verginia, Sabinli kadınlara ilişkin bilgiler vermiş; Horatia, Lucretia gibi daha çok Roma'nın kuruluşu ve krallık dönemindeki kadınlara değinmiştir. Gene bu konuların yanı sıra *confarreatio* gibi evlilik biçimlerinden, kadınların sadakâtsizlik durumlarında aldıkları cezalardan ve boşanmadan bahsetmektedir. Bu konular eserin I., II., III., IV. ve VI. kitaplarında yer almaktadır.

* Amiternum'lu (= Orta İtalya) tarihçi Sallustius (İ.Ö. 86-34), *De Catilinae Coniuratione* adlı yapıtında Catilina'nın İ.Ö. 63'de cumhuriyet yönetimini yıkmak için düzenlediği komplodan yola çıkarak, Roma siyasal yaşamındaki yozlaşmayı anlatmıştır. Eserinde Catilina'nın bu tertibini ortaya çıkaran Fulvia'dan ve Sempronia'dan bahsetmektedir. Eserin daha çok 10., 23., 24., 25., 26. ve 28. bölümlerinden yararlanılmıştır.

* Patavium'lu tarihçi Livius (İ.Ö. 59-İ.S. 17), 142 kitaplık "Kentin Kuruluşundan İtibaren" (= *Ab urbe condita*) adlı anıtsal bir tarih eserini yazmıştır. Annalistik bir tarzda kaleme alınmış olan bu eserin daha çok I., II., III., X., XII., XXXIV., XXXIX. ve 40. kitaplarından yararlanılmıştır. Livius, bu eserinde bize Lupa, Tullia, Fulvia, Virginia, Coriolanus'un annesi Veturia, Sulpicia, Claudia, Postumus Albinus'un karısı, Magna Mater'in İtalya'ya getirilişi hakkında bilgilerin yanı sıra Oppia Yasası'ndan, Lucius Valerius'un kadınlar hakkındaki konuşmasından, Bacchus ayini skandalından ve Hispala'dan söz etmektedir.

Antik yazarlardan hanımlar için şiir yazan, şairler de ortaya çıkmıştır. Bunların en ünlülerinden dördü aynı yüzyılda, İ.Ö. I. yy. da yaşamıştır. Bu şairler Catullus, Propertius, Horatius ve Ovidius'dur.

* Venusia'lı Horatius (İ.Ö. 65-27), İmparator Augustus döneminde yaşayan seçkin Latin şairi ve yazarıdır. "Yergiler" (= *Satirae*) adlı yapıtında altılı ölçüyle yazılmış 10 şiirden oluşan I. kitabında kamu görevine karşı çıkarak dingin bir ortamda bilge bir yaşam sürmeyi savunmuştur. Ahlâk sorunlarına da değinerek servet, nüfus yarışının aşırılıkları ve hırsı eleştirmiş; karşılıklı anlayışın gerekliliği üzerinde durmuştur. I. ve II. kitaplarında fahişelerin giyindiği kıyafetlerden bahsetmektedir. *Satirae*'nin II. kitabı ise (İ.Ö. 30-29) sekiz yergiden oluşmaktadır. Savaştan galip çıkan Octavianus'un Augustus adını almasından sonra *Odes*'i yazmaya başlayan Horatius, İ.Ö. 23'de 88 kısa şiirden oluşan üç kitabını yayımladı. Şiirlerinde daha çok aşk, şarap, doğa, dostluk ölçülü temalarını işledi. Maecenas'ı ve Augustus'u konu aldığı bazı şiirlerinde, Augustus'un yeniden yerleştirmeye çalıştığı eski Romalı erdemlerini övdüyse de hiçbir şiirini tek bir konuya ayırmadı. Bu eserinden iyi ahlâk, Marcellus'un evliliği ve Livia hakkındaki bilgilerden yararlanılmıştır. İ.Ö. 20'den sonra ise, lirik şiirden uzaklaştı ve daha felsefi ve ahlâkçı bir şiire yönelerek üç kitapta toplanan manzum mektuplarını yazdı. *Epistulae* adıyla bilinen bu mektuplarında sert yergiden de vazgeçerek, daha yumuşak, hafif alaylı ve ılımlı bir üslubu benimsedi. Bu eserinden de fahişeler

hakkında bilgiler bulmaktayız. İ.Ö. 17’ de “Yüzyıl İlâhisi”ni (= *Carmen Saeculare*) yazdı. İyi ahlâkın teşviki, gösterişsiz hayatın yeniden gündeme geçirilmesinden bahsetmektedir.

* Veronalı şair Catullus (İ.Ö. 84-54), aşk ve nefreti işlediği şiirleriyle eski Roma’nın en iyi lirik şairi kabul edilir. Lesbia adlı kadına duyduğu aşkı anlatan 25 şiiri vardır. Bu şiirler *Carmina* adı altında toplanmıştır. Catullus ve Propertius daha çok duygusal ve hakiki sevenlerin tarzında yazmışlardır. Horatius ve Ovidius ise onların tam zıttında zamparalar ve çapkınlar hakkında yazmışlardır.

* Romalı şair Propertius’un (İ.Ö. 55- İ.Ö. 16), 4 ağıt kitabı vardır. Bunlardan özellikle III. ve IV. kitaplarda Augustus’un yeğeni ve yasal varisi Marcellus ve üvey kızı Cornelia’nın ölümü üzerine ağıtlar bulunmaktadır.

* Ovidius’un (İ.Ö. 43- İ.S. 17) ilk şiirleri *Amores* (= Aşkılar), İ.Ö. 20’den başlayarak aralıklı olarak 5 kitapta yayımlandı. Bu kısa şiirlerde Corinna adında bir kadına duyulan aşkın çeşitli evrelerini konu almıştır. Çalışmada *Amores*’in daha çok III. kitabı kullanıldı. Burada çeşitli konularda bilgiler mevcuttur: Örneğin kıskanç koca, takma saç vs. Ovidius’un daha sonradan sürülmesine neden olan diğer önemli bir kitabı olan “Aşk Sanatı” (= *Ars Amatoria*) baştan çıkarma ve entrika sanatı üzerine bilgiler içermektedir. Bu kitaptan gene Roma’da makyaj yapımı, saç stilleri hakkında öneriler, kötü ağız kokuları ve çürük dişlerin tedavisi hakkında bilgiler, boy kısalığı ve zayıflığın örtülmesi hakkında öğütler, maske tarifleri vs. konular hakkında bilgiler edinmekteyiz. Roma’daki dinsel şenlikleri ve bunların efsanevi köklerini anlatan *Fasti*, yılın her bir ayı için yazılmış 12 kitaptan oluşur. *Fasti*’nin daha çok II., III., IV. ve VI. kitaplarından yararlanılmıştır. Buralarda da düğün hakkında bilgiler mevcuttur. Gene Ovidius’un alaylı bir özeleştirici niteliğindeki “Aşkın Çaresi” (= *Remedia Amoris*) adlı eseri de mevcuttur. Ovidius, *Ars Amatoria* yüzünden Tomi’ye sürüldü. Burada yalnızlık ve sıkıntıının etkisiyle gene şiire yönelerek içe dönük yapıtlar verdi. “Hüzün” (= *Tristia*) ve “Karadeniz’den Mektuplar” (= *Epistulae ex Ponto*) adlı şiirleri başışlanma dileğini ifade eden yapıtlardı. *Tristia*’da yazarı mahveden şeyden kısaca bahsedilmektedir.

* Capua’lı (Campania / İtalya) tarihçi olan Velleius (İ.Ö. 19 – İ.S. 31), Troia’nın tahribinden İ.S. 30 yılına kadar olan süreyi kapsayan iki kitaplık bir “Roma Tarihi” (= *Historia Romana*) yazmıştır. Roma Tarihi’nin II. kitabı Iulia’nın annesi Scribonia hakkında kısa bir bilgi vermekte; Iulia’nın eşi Marcellus’tan, Augustus’un kızına eş seçiminde Marcellus’u seçmesinden, Augustus’un kızına karşı olan tutumundan ve Livia’dan söz etmektedir.

* Cordoba’lı Seneca (İ.Ö. 4- İ.S. 65), Romalı devlet adamı, hatip ve filozoftur. Günümüze ulaşan yapıtları arasında “Marcia’ya Avutma Üzerine”, (= *De Consolatione ad Marciam*) adlı eserinde oğlunu yitiren bir kadını, “Annesi Helvia’ya avutma üzerine” (= *De Consolatione ad Helviam matrem*) adlı eseri

sürgündeki Seneca'nın annesini, "İyilik yapma üzerine" (= *De beneficiis*) adlı eseri de iyilik konusunda bilgiler vermektedir.

* Romalı yazar Petronius'un (İ.Ö. ?- İ.S.66), İ.S. I. yüzyıl Roma toplumunun edebi bir tasviri olan *Satyricon*'un yazarı olduğu sanılır. Bu kitabın daha çok 1., 3. ve 4. bölümlerinden yararlanılmış olup, buralarda kadınların kıyafetleri, metresler ve kıskanç koca hakkında bilgiler mevcuttur.

* Romalı tarihçi ve ahlâkçı Valerius Maximus (İ.S. 20), "Anılmaya Değer İşler ve Sözlerin Yer Aldığı Dokuz Kitap" (= *Factorum et dictorum memorabilium libri ix*) adlı yapıtını retorik okullarında kullanılması amacıyla ve insanların erdem ve kusurlarını örneklerle göstermek için yazmıştır. Üslubu abartılı yapay ve gösterişlidir. Ama zaman zaman iyi oturmuş etkileyici anlamlı ifadeler, ustaca bağlantılara ve imgelere rastlanır. Valerius'un bu kitabında, kısa da olsa, Claudia, Cornelia, Fulvia, Antonia, Turia, Aemilia'dan, ayrıca Postumus Albinus'un karısı tarafından zehirlenişinden ve zina gibi konulardan söz edilmektedir. Bu konular hakkındaki bilgilerimizi I., IV., VI., VIII. ve IX. kitaplarında bulmaktayız.

* Novum Comum'lu (= Yukarı İtalya'da bugünkü Como) Romalı politikacı, yazar ve tarihçi olan Plinius'un (İ.S. 23/24-79), en büyük eseri olan ve 37 kitaptan oluşan "Doğa Tarihi"nin (= *Naturalis Historia*) daha çok VI., VII., IX., X., XIV., XV., XIX., XXVIII., XXXIII., XXXIV., XXXVII. kitapları kullanılmış olup, buralarda Sulpicia, Magna Mater'in İtalya'ya getirilişi, Iulia, Livia, Messalina, Poppaea, nişan düğün, boşanma, kadın kıyafetleri, mücevherler, saç renkleri ve hamamda kadın erkeğin karışık yıkandığından söz edilmektedir.

* Calagurris Nassica, bugün Calahorra, İspanya'lı Latin retorikçi Quintilianus'un (İ.S. 30-100), 12 kitaplık "Hitabet Okulu" (= *De instituone oratoria*) adlı yapıtının daha çok I., V. ve VIII. kitaplarından yararlanılmıştır. Bu kitaplardan Hortensia, kadının miras hakkı ve hamamlarda karışık yıkanma uygulamalarından bahsedilmektedir.

* Bilbilis'li (= İspanya) Martialis (İ.S. 38-41- 103) Roma İmparatorluğunun başlangıç yıllarında insanların zayıflıklarını işleyen 12 kitaptan oluşan Epigramlarıyla tanınmış bir şairdir. Martialis, aslında kendinden önce Catullus ve Horatius gibi yazarların da işlediği temaları ele almış, eşcinsellik, oral seks, vs. konuları insani olgulara duyduğu yakınlığı yansıtan incelikli ve edebi bir ustalıkla, zengin bir üslupla dile getirmiştir. Kaba tanımları olan Romalı satir yazarı Martialis'in eserlerinde daha çok kadınlar üzerine küçümseme ve nefret bulunmaktadır. Martialis'in bu Epigramlarının I-III., V-X. kitaplarında fahişelerin giydiği kıyafetler, kadının saç yapımı, pasaklı bir kızı anlatan vecizesi, kıskanç koca hakkında kısa bilgiler, anlayışsız kadınların çeşitli davranışlarıyla ilgili alaylar vs. bilgiler mevcuttur.

* Yahudi din adamı, bilgin, tarihçi ve asker olan Kudüs'lü Iosephus'un (İ.S. 37/38-100), *De vita sua* adlı eserinde Poppaea'nın Yahudilikten dönme olduğuna

dair efsaneler ve Iosephus ile 64 yılında Puteoli’de karşılaştıklarına dair bilgiler bulunmaktadır.

* Khaironeia’lı düşünür, biyografyacı, Plutarkhos’un (İ.S. 46-120) en önemli eseri *Bioi paralleloi* ile *Ethika*’dır (Latince adı *Moralia*). Plutarkhos’un önde gelen Romalı ve Hellenli kişilerin yaşam öykülerini anlatan “Hayatlar”; Hellenler ile Romalılar arasındaki karşılıklı saygıyı arttırmak amacı ile yazılmıştır. Kitabın bir başka amacı da, yaşam öyküleri anlatılan kişilerin soylu davranışlarını sergileme yoluyla örnek alınacak davranış kalıpları oluşturmaktır. Şaşırtıcı bir bilgi zenginliğine dayanan “Hayatlar”da çeşitli kaynaklardan alıntılar yer alır. Yaşam öykülerinin arasına yer yer Plutarkhos’un ahlâkla ilgili düşünceleri serpiştirilmiştir. Eserde özellikle hanımlara ait özel bilgilere yer verilmiştir. Örneğin Romalı beyler seyahatten dönerken Romalı hanımlarına elçi yollayıp önceden geldiklerini bildirmeleri ve sayısız komplike evliliklerden bahsetmektedir. *Moralia* adlı eserinde de Acca Larentia hakkında bilgi bulunmaktadır.

* İspanyالی Columella (İ.S. I. yy) eski bir Romalı asker ve çiftçidir. Çiftçiliği ve basit bir yaşam tarzını sevdirmek amacıyla tarım ve benzeri konularda çeşitli yazılar yazmıştır. Günümüze kalan yapıtlarından 12 kitap halindeki “Köy Yaşamı Üzerine” (= *De re rustica*) adlı eserinde ayrıntılı bir biçimde çiftlik ve köy yaşamını konu edinir. Bunu anlatırken de, bu dönem hakkındaki köle kadınların durumlarından, çocuk yapmalarından, onların da ödüllendirildiklerinden, köle kadınların ev işlerinden, dokumacılığından bilgiler vermektedir. Bu konular daha çok I. ve XII. kitaplarında yer almaktadır.

* Gallia Cisalpina kökenli ünlü Romalı tarihçi Tacitus’un (İ.S. 55-117) 14 kitaplık tarih eseri *Historiae*’sı ile 18 kitaplık, Augustus’un İ.S. 14 yılındaki ölümünden Nero’nun ölümüne (68) kadarki Roma tarihini konu aldığı “Tanrısal Augustus’un ölümünden itibaren” (= *Ab excessu Divi Augusti*) adını taşıyan eserden çeşitli konularda yararlanılmıştır. Eser Tiberius hakkında bilgi verirken, eşi Iulia ve annesi Livia hakkında; Claudius’tan bahsederken de, eşi Messalina ve Agrippina hakkında bilgiler verilmiştir. Gene burada Poppaea, Paxaea, Antistia Politika, Servillia, Paulina, Triaria vs. kadınlar hakkında bilgiler de mevcuttur. Tacitus’un *Historia*’sının da daha çok I.ve III. kitapları kullanılmıştır. Buralar da da Poppaea ve Triaria hakkında bilgiler vardır.

* Apulialı şair Iuvenalis (İ.S. 60-130), hakkında pek bir şey bilinmemektedir. *Satires* adlı yapıtı Roma’daki gündelik yaşam konusundaki bilgisinin ne denli eksiksiz, dilinin ne denli zengin olduğunu gösterir. Iuvenalis, geçmişin değerlerine bağlı ve Roma’nın çürümüşlüğünü ve kozmopolitliğini acı acı eleştiren bir tutucu izlenimini verir. Iuvenalis’in eserinde Martialis’in eserlerinde olduğu gibi daha çok kadınlar üzerine küçümseme ve nefret bulunmaktadır. Bu kitaptan da Poppaea Sabina, Romalı kadınların zayıflıkları ve kusurları, anlayışsız kadınların çeşitli

davranışları vs. konular bulunmaktadır. Ayrıca anlayışsız kadınların çeşitli davranışlarını anlatırken aynı zamanda eğlenmektedir.

* Arpinum'lu ünlü hatip ve düşünür olan Cicero'nun (İ.S. 106 – 143) 780 kadar mektubu günümüze ulaşmıştır. Atticus'a, dostlarına, kardeşine, Brutus'a seslenen mektupları vardır. Cicero'nun mektupları antik dünyanın hiçbir bölgesi için var olmayan zenginlikte önemli bir tarihsel kaynak niteliği taşır. Kesin tarihi başka yöntemlerle belirlenemeyecek birçok olay bu mektuplar aracılığıyla kayda geçmiştir. Mizah ustalığının en güzel örneğini "Caelio Savunması"nda (= *Pro Caelio*) yani görüyoruz. Burada Clodia'ya saldırısı, mizahının en keskin örneğidir. *Ad Brutum*'da Brutus'dan bahsederken Brutus'un annesi Servilia'dan da söz etmektedir. Cicero *Pro Marcello*'da sınıflar arası evlenmeler ve zina konusundaki düzenlemeleri, Caesar'a önermektedir. *De Oratore*'de Catullus'un annesinin, mezarında yaptığı konuşmasından da bahseder. *De officium*'da boşanmış kadın hakkında kısa bir bilgi; *ad Atticum*'da Atticus'un kız kardeşi hakkında bilgi ve Philippicae'de Antonius'un sevgilisi Cytheris'den kısaca bahsetmektedir.

* Samosata'lı eski Hellenli hatip ve yergi yazarı Lukianus'un (İ.S. 120-180) *Amores* adlı eserinden kadınların saç renginden ve Poppaea hakkında bilgiler elde edilmiştir.

* Nikaia'lı (Bithynia) tarihçi Cassius Dio (İ.S. 150-235), en eski devirlerden yaşadığı zamana kadar 80 kitaplık Hellence bir "Roma Tarihi" (= *Rhomaika*) yazmıştır. XXXX-LXII'ye kadar olan kitaplarda doğrudan doğruya kadınlar hakkında bilgi bulunmamakla birlikte konu gereğince kadınlara değinilmiştir. Örneğin Antonius'u ele aldığı konularda Fulvia'ya da değinilmiştir. Bunun yanında Kleopatra'dan, Octavia'dan ve onun çocuklarından da bahsetmiştir. Tiberius'tan bahsederken Iulia'dan ve Livia'dan söz etmiştir. Özellikle Livia hakkında iyi bilgi vermektedir. Gene Cornelia, Mucia, Arria, Poppaea hakkında az da olsa bilgi bulunmaktadır. Bu bilgiler XL., XLVI., XLVIII.'den LX.'a kadar olan kitaplardan ve LXII. kitaptan elde edilmiştir.

* Kartacalı, erken dönem hristiyan ilahiyatçısı Tertullianus 'un (İ.S. 155/160-220) "Kadın Giyimi Üzerine" (*De cultu feminarum*) adlı eserinden de makyaj malzemeleri, mücevherleri, saç rengi, giyim kuşamları hakkında birtakım bilgiler edinmekteyiz.

* Kadınların Roma hukukundaki yeri hakkındaki bilgilerimizi ise, Romalı hukukçu Gaius'un (İ.S. 130-180) yapıtlarından elde ediyoruz. Özellikle, Roma İmparatorluğunun son dönemi için temel bir başvuru kaynağı olan, Gaius'un İ.S. 161'de yazdığı *Institutiones* 4 kitaptan oluşur. I. kitap kişilerin hukuksal konumuna ilişkin, II. ve III. kitaplar ise, miras ve mülkiyet haklarını; IV. kitapta da yargı yoluna baş vurma biçimlerini konu alır. Çalışmada daha çok eserin I. ve II. kitaplarından bu konular hakkında yararlanılmıştır.

* Suriyeli Papinianus (İ.S. 140-212), Romalı hukukçudur. Yapıtlarının en önemlileri, 37 kitaptan oluşan *Questiones* ile 19 kitaptan oluşan *Responsa* adlı iki dava derlemesidir. Bunlardan *Responsa* klasik dönem sonrası hukuk okullarında *Papinianistae* adı verilen üçüncü sınıf öğrencilerinin ders kitabıydı. Papinianus, Doğu Roma İmparatoru II. Theodosius'un 426'da çıkardığı yasayla mahkemelerde yapıtlarının temel alınması istenen beş klasik dönem hukukçusu arasında en önemli konuma getirildi. Kitaplarının bir özelliği de kusursuz ve ince bir Latince ile yazılmış olmalarıdır.

* İskenderiyeli tarihçi Appianos'un (İ.S. II. yy.), Krallık Devri'nden yazarın yaşadığı zamana kadar olan süreyi kapsayan 24 kitaplık *Rhomaika*'sının daha çok IV. ve V. kitapları kullanılmıştır. Buralarda da Hortensia, Mucia, Fulvia, Octavia, Sempronia hakkında bilgiler bulunmaktadır.

* Tyros'lu Ulpianus (İ.S. II. ve III. yy.), Romalı hukukçudur. Bizans İmparatoru I. Iustinianus'un hazırlattığı *Pandectae* (= *Digestae*) adlı büyük hukuk derlemesinin üçte biri onun yazılarından oluşur. Eserden de gene kadınların hukuki konuları hakkında bilgiler elde edilmektedir.

* Romalı yazar Gellius (İ.S. II. yy.) günümüze ulaşamayan birçok yapıttan parçalar içeren "Attika Geceleri" (= *Noctes Atticae*) adlı derlemesiyle tanınır. Atina'da kış gecelerini şenlendirmek amacıyla yazılan kitap, bilgi ve eğitimin o dönemdeki durumunu yansıtmaya açısından ilginç bir kaynaktır. Gellius eserinde *confarreatio* evlilik türünden, nişandan, boşanmadan, Augustus'un yasalarının takdiminden, *Lex Vocania*'dan, İ.Ö. II. yy. da yaşamış bir *consul*'ün karısından, Arval kardeşlerden Fausta'dan vs. bahsetmektedir. Bu konular I., VII., X. ve XVII. kitaplarda bulunmaktadır.

* Macrobius (İ.S. IV. yy.), Latin dil bilgisi uzmanı ve filozofdur. En önemli yapıtı "Saturnus Şenliği"dir. (= *Saturnalia*) Burada Saturnus şenliğinden bir gün önce ve şenlik boyunca evlerde yapılan tartışmaların bir dökümü bulunmaktadır. *Saturnalia*'dan evlilik için gün tespiti hakkında bilgiler edinebiliyoruz.

* Tarihçi Zosimos'un (İ.S. 5/6 yy) 6 kitaplık Roma tarihi "Yeni tarih" (= *Nea Historia*) II. kitabı Costantine'nin azatlı metresi Helena hakkındaki kısa bilgiler bakımından kullanılmıştır.

Konu ile ilgili yararlandığımız epigragfik eserlerin başlıcaları ise şunlardır:

* *Corpus Inscriptionum Latinarum*, concilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae editum. (I-XVI. Leipzig-Berlin 1893 vd.) Burada daha çok çarşı ve pazarda satıcılık yapan kadınlar, Obstetrix'ler, kadın zanaatkârlar, ayakkabı yapımcısı kadınlar, barlar, tavernalar ve hamamlarda fahişelik yapan kadınlar hakkında bilgiler ediniyoruz. Kısacası Roma devrinde çalışan kadınlarla ilgili bilgilerin büyük bir kısmı *CIL*' dan elde edilmiştir.

* *Inscriptiones Latinae selectae*, (ed. H. DESSAU. Berlin). Buradan da çocuğu olmayan, ama her konuda oldukça vefakâr bir kadın olan Turria hakkındaki bilgilerimizi kocasının onun ölümünden sonra kitabeye yazdığı hitabetten öğreniyoruz. Gene Augustus zamanından kalan bir kitabeden Murdia adında bir kadının yaptıklarından, kadınların öldükten sonra onların arkasından yazılan ve onların meziyetlerini öven sözcüklerden ve Romalı kadınların mücevherleri hakkında bilgiler edinmekteyiz.

Numismatik eserler:

Konu ile ilgili yararlandığımız numismatik eserlerin başında ise, *Coins of the Roman Empire in the British Museum* (I-IV By H. MATTINGLY, London, 1923-1950) adlı eser gelmektedir. Buradan da numismatikte çağ açan yani Antonius'un Octavia'yla evlenmesine karşılık bastırttığı paranın üzerine karısının da resmini koydurduğunu öğreniyoruz.

Konu ile ilgili olarak yararlandığımız arkeolojik eserlerin başlıcaları ise, şunlardır:

* *American Journal of Archaeology*. (The Journal of the Archaeological Institute of America, New York)'dan TAYLOR VE WEST *AJA* XXX (1926). Burada Agrippina hakkında bilgiler bulmaktayız.

* Ayrıca *Archaeology A. Magazine dealing with the antiquity of the world*. New York, 260 West Broadway'den E.L. WILL, "Women in Pompei", *Archaeology* XXXII, 1979, Heft 5, 34-433. WILL 1979'da Pompeii'deki kadınlar hakkında bilgiler bulmaktayız.

* Konu ile ilgili arkeolojik levhaların büyük bir kısmını N KAMPEN'in *Image and Status: Roman Working Women in Ostia* (Berlin 1981), M. HOUSTON'un *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*, (London 1963) ve M. BIEBER'in *Entwicklungsgeschichte der Griechen Tracht von der vorgriechischen Zeit bis zur Römischen Kaiserzeit* (Berlin 1967) adlı eserlerinden alınmıştır.

Konu ile ilgili olarak yararlandığımız modern eserlere gelince:

Konuya ilişkin olarak yararlandığımız monografik eserlerin başında büyük, ünlü kadınları konu alan ve E. KORNEMANN tarafından kaleme alınmış olan *Grosse Frauen des Altertums* (Wiesbaden 1954) gelmektedir. D. BALSDON'un *Die Frau in der römischen Antike* (München 1979) adlı eseri Antik Çağ'da Roma'nın kuruluşundan İmparatorluğun sonuna kadar ki tanınmış kadınların entrikalarını, günlük yaşayışlarını, sosyal, kültürel ve politik yönlerini konu almakta ve gene

fahişelere, metreslere, kölelere ve kutsal kadınlara değinmektedir. Bunların dışında yararlandığımız diğer modern eserler de şunlardır: Kadının gene sosyal, kültürel, hukuki yaşantısını konu alan E. CANTARELLA'nın *Pandora's Daughters* (London 1981) adlı eseri; gene aynı konularda SELTMAN'ın *Women in Antiquity* (Londra Thames and Hudson 1956); W. SCHULLER'in *Frauen in Der Römischen Geschichte* (Konstanz 1987); SARAH B. POMEROY'un *Women's History and Ancient History* (London 1991) ve A. ERSAMUK'un *Antik Çağ'da Kadın* (İzmir 1995). Augustus'un eşi Livia hakkında H. WILLRICH'in *Livia* (1911). Pompeii, Ostia, ve Mısır'daki kadınlar hakkındaki bilgilerimizi ise gene W. SCHULLER'in *Frauen in Der Römischen Geschichte* (Konstanz 1987) ve N. KAMPEN'in *Image and Status: Roman Working Women in Ostia* (Berlin 1981) adlı eserlerinden elde edilmiştir.

Kadının hukuki durumu hakkındaki bilgilerimizi ise, İ.Ü. Hukuk Fakültesi *Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi* Yeni seri Sayı 9 (1972) 205-330'da B. TAHİROĞLU'nun yazmış olduğu "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu" adlı makalesinden ve P. KOSCHAKER'in *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları* (Ankara 1975) adlı eserinden ve dolaylı olarak da yukarıda saydığımız eserlerden edinmekteyiz.

Acca Larentia, Fausta, Annia Galeria Faustina (Maior), Adulterium, Arria "Yaşlı", Arria "Genç", Servillia, Verginia, Calva, Cornelia, Clodia, Terentia, Fulvia, Tullia, Iulia, Octavia, Livia, Marcius, Meretrix, Mucia, Porcia, Poppaea Sabina vd. hakkında PAULY-WISSOWA, *Real-Encyclopadie der classischen Altertumswissenschaft*'daki ilgili maddelere de başvurulmuştur.

Ayrıca elimizde Antikçağ'da kadınların durumu konusuna ayrılmış bibliyografik eser olarak LEANNA GOODWATER'in hazırladığı *Women in antiquity* (Metuchen, N.J. 1975) bulunmaktadır. Bu bibliyografya, konunun siyasal, sosyal, hukuki ve edebi yönlerine ilişkin literatürü bir araya toplamakta ve değişik dizinler içermektedir. Gene Antikçağ'da çocukluk ve gençliğe ilişkin olarak M. KARRAS ve J. WIESEHÖFER'in birlikte hazırladıkları *Kindheit und Jugend in der Antike* (Bonn 1981) adlı bibliyografya, kadınların durumuna ilişkin notlar da içermektedir.

C. ÇALIŞMADA UYGULANAN YÖNTEM VE KURULUŞ DÜZENİ:

Araştırmamızın ana bölümleri, "Başlangıçtan İ.S. III.yy. ın Sonuna Kadar Ünlü Romalı Kadınlar" ile "Roma Toplumunda Kadının Konumu" olmak üzere iki ana başlıktan oluşmaktadır. Esas itibariyle kronolojik olarak düzenlenmiş olan "Başlangıçtan İ.S. III. yy. ın Sonuna Kadar Ünlü Romalı Kadınlar" bölümü 4 alt bölümden ibarettir. (I. A)'da "Roma'nın Kuruluş Evresinde Kadın", (I. B)'de "Cumhuriyet Devrinde Kadın", (I. C)'de "Geç Cumhuriyet Devrinde Kadın" ve

son olarak da (I. D) bölümünde “İmparatorluk Devri Kadınları” tek tek ele alınmış ve genel olarak incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde ise, başlangıçtan imparatorluğun sonuna kadar Roma toplumunda kadının konumu, günlük yaşayışı, sosyal ve kültürel yönleri ele alınmıştır. Genelde daha çok saraydaki veya önemli saygı değer ailelerin kadınları konu olarak ele alınsa da, bunun yanında az da olsa halk arasındaki kadınların sosyal ve kültürel durumları da incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölüm de 4 alt bölümden oluşmaktadır. Romalı kadınların tarihteki yerini belirleyebilmek için kadının hukuki mevkiinden yola çıkmak gerekti. Bunun için de (II. A) bölümünde “Roma Toplumunda Kadının Hukuki Konumu” ele alınmıştır. Çünkü Romalılardaki hukuk halkın kültür birikiminden ortaya çıkmıştır. Bunu da tabi Romalı kadın ve erkeğin yaşam tarzlarından öğreniyoruz. Bu yüzden de kadınlar hakkında bilgi verirken az veya çok onların hukuksal durumundan bahsettiğimiz halde ayrı bir başlık altında ayrıntılı olarak hukuksal durumlarını incelemeye çalıştık. (II. B) bölümünde ise “Geleneksel Durum” adı verdiğimiz başlıkta nişan, düğün, evlenme törenleri, mutlu ve mutsuz evliliklerin nedenleri, boşanma, boşanmış kadınlar, kötü ahlâklı kadınlar ve kutsal kadınlar ele alınarak incelenmiştir. (II. C) bölümünde ise “Romalı Kadının Günlük Yaşamı” konu olarak ele alınmıştır. Burada kadınların çalıştıkları işlerden, giysilerinden, baş örtü ve başlıklarından, ayakkabılardan, mücevherleri, saç bakımları, makyaj yapımları, banyolarından ayrıca eğitim, müzik, dans ve yaptıkları sporlardan bahsedilmektedir. (II. D) bölümünde ise “Pompeii, Ostia ve Mısır’daki Kadınlar” ayrıca kısa bir şekilde ele alınmıştır. Buralarda arkeolojik malzemenin bol sayıda ve korunmuş olarak günümüze ulaşması ve kadınların sosyal durumları hakkında zengin bilgi vermesi nedeniyle ayrı bir başlık altında ele alınmasının daha doğru olacağını düşündük.

D. TEKNİK NOKTALAR

Metin içinde geçen Latince sözcükler, italik olarak yazılmıştır. Kullanılan antik kaynaklar, standart ve süreli yayınlar, monografyalar ve makalelere ilişkin kısaltmalar ise, çalışmanın sonundaki “Antik Kaynaklar Dizini” ve “Metinde Kullanılan Literatür, Standart ve Süreli Yayınlar Kısaltmaları Listesi”nde açık künyeleri ile birlikte gösterilmiştir. Gerek antik yazarların isimleri ve onların yazmış oldukları eserlerin kısaltmaları, gerekse bazı epigrafik ve numismatik standart eserlerin kısaltmaları, genellikle dtv. *Lexikon der Antike* adlı eserin I. cildinin München (1970²) 20-41. sayfalarındaki ilgili kısaltmalar esas alınmıştır. Metinde kullanılan süreli yayınların kısaltmaları *L’anneé philologique* Paris 1828 vd. adlı eserin kısaltmaları esas alınarak verilmiştir; ancak burada bulunmayan bazı periyodikler için başka kaynaklardaki kısaltmalardan yararlanılmıştır. Çalışmamızda modern literatüre ilişkin eserleri dipnot metninde gösterirken, eserin adının tamamını yazmak yerine, daha pratik olduğu için yazar adı ve eserin basım yılını yazdık.

Ancak, PAULY-WISSOWA'daki maddeleri yazar ismi vermeden sadece kitap numarası, tarihi ve sayfasını vererek belirttik.

Alıntı ya da gönderme yoluyla doğrudan doğruya kullanılan antik kaynaklar çalışmanın sonundaki "Antik Kaynaklar Dizini"nde ilgili yer ve pasajları ile birlikte bir araya getirilmiş, eserlerin değerlendirilmesinde kullanılan metin ve çeviriler de dipnotlarda ayrıca belirtilmiştir. Antik kaynakların kolayca takibi amacıyla, antik yazarlar ve eserleri, yazıtlar, sikkeler ve arkeolojik belgeler başlıkları altında oluşturulan bir antik kaynaklar dizini oluşturulmuştur. Antik yazarlar ve eserleri başlığı altında toplanan dizinde, antik yazarın metinde geçtiği kısaltılmış adı ve bu kısaltılmış adın karşısında bu adın açılımı ile yazarın eseri yazılmıştır. Bu dizinde yazarın eserinden alınan ilgili pasajın numarası, bu çalışmada geçtiği sayfa ve dipnot numaraları ile gösterilmiştir.

Yazıtlar ve sikkeler dizininde ise, standart eserin, metinde geçen kısa adı verilerek ilgili standard eserin altına, yazıt veya sikkenin no'su, bu çalışmada geçtiği sayfa ve dipnot yazılmıştır. Ancak bazen, çalışmada sikkenin veya yazıtın numarası yerine orijinaldeki sayfa numarası verilebileceğinden, böyle durumlarda, sayfa numarası gösterilmiştir. Yazıt ve sikkelere ilişkin olarak kullanılan standard eserler, metinde kullanılan literatür, standart ve süreli yayınlar kısaltması listesinde gösterilmiştir. Son olarak da, yararlı olabileceği düşüncesiyle konu ile ilgili çeşitli levhalar konulmuştur.

I. BAŞLANGIÇTAN İ.S. III. YY.'IN SONUNA KADAR ÜNLÜ ROMALI KADINLAR

A. ROMANIN KURULUŞ EVRESİNDE KADIN

1. Roma'nın Kuruluşuna Kadar Olan Efsaneler

Vergilius'un Aineis destanı Tanrıça Aphrodite¹ ile Troia'lı Prens Ankhises'in oğlu olan Aineias'ın Troia yangınından sonra Anadolu'dan göçmesini ve İtalya'ya yerleşerek Roma şehrine temel olacak yeni bir yurt kurmasını anlatır. Sonunda İtalya'da karaya çıktıklarında yolculuktan bıkip usanan kadınlar, kocaları avdayken gemileri yakarak İtalya'da onları yerleşmeye zorlamışlardı.

Romalılar, şehirlerinin kuruluş efsanesini masal değil de, gerçekmiş gibi göstermeye ve geliştirmeye, imparatorluk ve emperyalizm üzerine kurulu devletlerine bir arka plân çıkarmak, çok eskilere kadar uzanan bir tarih yaratmak amacıyla büyük önem verirlerdi. Bunun içindeki Romulus-Remus efsanesinde birçok gerçekler efsaneleştirilmiş, yerine göre efsaneler de gerçekmiş gibi gösterilmiştir. Efsane Alba Kralı Numitor'la kardeşi Amulius arasında geçen taht kavgasıyla başlar: Amulius kral olmaya hak kazanmış olan Numitor'u hapse atar, dölsüz kalsın diye kızı Rhea Silvia'yı Vesta rahibesi yapar. Rhea gece uykusunda, ya da çeşmeye su almaya gittiğinde tanrı Mars'ın saldırısına uğrar ve gebe kalır. Amcası Amulius buna karşılık Rhea'yı bir kuleye kapatıp doğurduğu ikiz çocukları bir sepetin içinde Tiber nehrine attırır. Suları kabarık olan ırmak alçalır ve bebekleri sığ bir yerde bırakır. Oraya "Lupa" adında yavrularını yitirmiş dişi bir kurt gelir. İki çocuğu emzirmekten büyük bir zevk duyar. Sonra da Alba Kralı Amulius'un çobanı olan Faustulus çocukları bulur ve onları alıp karısı Acca Larentia'ya götürür. Acca Larentia ise kocasının bulduğu ikizleri benimser ve kendi oniki çocuğu ile birlikte büyütür².

¹ Aphrodite, Aineias'ın annesi olduğu için Roma toplumunda da tanrısal bir ata kadın sayılmıştır.

² Bir başka anlatıma göre ise, Faustulus bulmuş olduğu çocukların bakımını bu "lupa" adlı dişi kurda vermiştir. Latince de "lupa" kelimesi hem "dişi kurt" hem de "fahişe" anlamına gelirmiş. Buradan da çocukların bir fahişe tarafından emzirildiği ortaya çıkmaktadır: Liv. i. 4; Dion. Hal. ant. i. 76-79; bu konudaki ayrıntılı bilgiler için bk. PLATNER-ASHBY 1829; LUGLI 1946: 420-423; ERHAT 1984: 286.

Çocuklar büyüdüğünde Faustulus onlara kim olduklarını anlatır. Bunun üzerine onlar da Amulius'u devirip, yerine Numitor'u getirirler. Sonra kendileri bir şehir kurmak üzere Alba'dan ayrılırlar. Şehrin nerede kurulacağı konusunda iki kardeş arasında bir anlaşmazlık çıkar. Bunun üzerine kuşların uçuşundan anlam çıkarmaya çalışırlar. Remus, Aventinus Tepesi'ne çıkar; altı akbaba, Romulus ise, Palatinus Tepesi'ne çıkar; oniki akbaba görür. Akbaba sayılarına göre Romulus iddiayı kazanır ve şehrin yerini saptamak da ona düşer. Romulus daha sonra seçtiği yerde sapanla bir Pomeiron sınırı çizer ve bu sınırı aşacak olan herhangi bir kimsenin de öldürüleceğini söyler. Ancak küskün olan Remus bu söze gülerek, çizginin üstünden atlar. Romulus da onu öldürür ve böylece tek başına egemen olur.

Bir başka hikâyeye göre ise, Acca Larentia bu oniki oğlundan birini kaybeder ve onun yerine Romulus'u evlatlık alır. Bu oniki çocuk da rahiplik birliğinin ilk üyeleri sayılırlar. Tüm Cumhuriyet Devri boyunca bunlara "Arval Kardeşler" (= *Fratres Arvales*) denilmiştir³.

Diğer bir efsaneye göre, her 23 Aralıkta Roma'da Acca Larentia adına bir tören düzenlenir. Çünkü bu kadın Roma kentinin ilk kurucusu olarak görülür ve tüm servetini Roma kentine bırakır. Nasıl zengin olduğu hakkında ise iki söylence vardır. Bunlardan daha sağlıklı olanına göre, bu zenginliğin kaynağı kadının başarılı bir fahişe olmasıdır. Diğer bir söylence, Hercules Tapınağı'nın bekçisinin, camı sıkıldığı için günlerini zar atmakla geçirdiğinden ve bir gün tapınağının tanrısıyla bahse girerek zar oyununda kim kazanacak olursa ötekine güzel bir ziyafet çekeceğinden ve güzel bir kızla yatmasını sağlayacağından söz eder. Tanrı bu zar atma bahsini kaybeder ve onun önüne yemek ve çok güzel bir kız olan Acca Larentia'yı bir geceliğine bırakır. Tanrı, kadına parasını yarın pazarda gördüğü ilk adamdan almasını ve onunla gençliğine ya da yaşlılığına, çekici olup olmadığına bakmaksızın evlenmesini söyler. Kadın da tanrının dediği gibi karşısına çıkan ilk erkekle evlenir. Bu adam da Etrüsk kökenli birisidir ve oldukça zengindir. Fakat günün birinde bu adam ölür ve böylece tüm serveti Acca Larentia'ya kalır. Acca Larentia da bütün bu servetini Roma'ya bırakır⁴.

2. Sabinli Kadınların Kaçırılışı

Efsaneye göre Roma, genç Albahılar tarafından kurulmuş bir yerleşim yeri idi. Ancak Romulus, kurduğu bu kenti doldurmak için, Capitolium Tepesi'nde bir sığınak kurar. Yörede bulunan bütün suçlular, hırsızlar ve eşkiya orada sığınma fırsatı bulurlar. Romulus da onlara kral olur. Daha sonra da bu topluma birtakım

³ Plut. *Mor.* 272 F-273B; Gell vii. 7,5-8; RE I (1894) 131-134 s.v. "Acca Larentia"

⁴ MOMMSEN 1879: 1-22; BALSDON 1979: 23. Antik tarihçiler de Romulus, Remus ve Aineias'ı Roma halkının atası olarak görmüşler ve dolayısıyla da bu üçü arasında bir bağ kurmaya çalışmışlardır; bk. Diod. vii. 5.

kurallar koyma gereğini duyar. Bu kurallar zamanla Roma kültür ve uygarlığının belli başlı geleneklerini oluşturacaktır. İlk olarak kadın-erkek arasındaki ilişki düzenlenir. Böylece, Romulus tarafından *confarreatio*⁵ denilen katı, çözülmez bir evlilik şekli ortaya çıkar. Ancak bu toplulukta hiç kadın yoktur. Çevredeki yeni komşuları da bu gençlere barbar diye kızlarını vermemektedirler. Bunun üzerine Romulus bir çare düşünür: Komşu Sabinlere bir *festa* (= bayram şenliği) düzenlemeye karar verir. Bu eğlenceye kadın-erkek herkesi davet eder. Akın akın gelen kalabalık arasında Romulus'un bir işareti ile gençlerin her biri silahsız olan Sabinlerin çekici buldukları kadınlarını kaptıkları gibi kaçırlılar. Kaçırılan kadınlara çok nazik davranılır ve hatta ilk gece de dokunulmaz. Ertesi sabah Romulus onlara kendisinin yeni koyduğu evlilik düzeni hakkında söylev verir. Kadınların bu evlilik düzeni çerçevesinde kazandıkları ayrıcalıklara kandıkları, hemen o koşulda evlenmeye razı olmalarından bellidir. Bu hikâyeye göre Sabinlerin en çekici kadını, yetkili bir Romalı olan Talassius için müvekkilleri tarafından kaçırlır. Onlar kalabalığın arasından kaçarken kadını kimse ellerinden almasın diye de “*Talassio*” yani “*Talassius için!*” diye yüksek sesle bağırlılar⁶. Sabin kadınlarının Romalılar tarafından kaçırlması üzerine Sabinler silahlarıyla Romalılar üzerine saldırmaya kalkarlar. Ancak hamile olan Sabin kadınları babalarının, kardeşlerinin ve kocalarının arasına girerek dövüşmelerini önlemeye çalışırlar. Bunun üzerine Sabinler ve Romalılar sadece barışmakla kalmaz, aynı zamanda ortak bir topluluk da olurlar.

Gerçekten de, eğer bu efsanelere inanmak gerekirse, Romalılar gerçekten kadınların akrabaları ile ortak bir karar alarak onlara kadınların bir Romalı için tohum öğütmeyeceğine ve yemek pişirmeyeceğine dair söz vermişlerdir⁷. Ancak böyle bir karar alınmışsa da daha sonra unutulmuştur. Bu ortak yönetimde genelde kadın soyundan gelen kralların başa geçtiği görülmektedir. Ancak tahta oturma hakkı kadınların olsa bile; kadın, bu hakkını kullanamamakta, kocasına ya da oğluna devretmektedir. Vergilius'tan⁸ öğrendiğimize göre, Sabinler'de ana yoluyla tahta geçme geleneği çok yaygındı. Hatta Kraliçe Camilla, Sabinlerin ünlü kadın liderlerindendi. Anaerkil düzen, Anadolu'daki Amazonlar gibi, Sabinler ve Etrüskler' de de görülmekteydi. Romalılar da ilk dönemlerinde Sabinlerden etkilenmiş ve bu yüzden Krallık Devri'nde kralların kadın soyundan geldiği görülmüştür⁹.

Krallık devrinde kadının toplumdaki ve yaşamı hakkındaki bilgilerimiz yok denecek kadar azdır. Başlangıçta kadın oldukça önemli bir pozisyona sahip olmasına rağmen giderek erkekler toplumda üstünlüklerini arttırmışlardır.

5 Dion. Hal. *ant.* ii. 23; BALSDON 1979: 24.

6 Sabinli kadınlara ilişkin olarak bk. Dion. Hal. *ant.* ii. 30.

7 Plut. *mor.* 284F (QR.85); Komuya ilişkin olarak ayrıca bk. ROSE 1924: 173.

8 Verg. *Aen.* 11

9 BALSDON 1979: 26.

3. Horatia, Tullia, Lucretia ve Verginia

Roma tarihinin İ.Ö. 753-390 yılları arasındaki dönemi “tarih” sayılmasa da; bu dönem efsaneler açısından oldukça zengindir. Bu efsanelerin temasını da; iyi ya da kötü olsun, kadınlar oluşturmaktadır. Örneğin İ.Ö. VII. yy. da geçtiği söylenen bir aşk öyküsü ve bu aşkın kurbanı acıklı bir kadın vardır¹⁰. O zamanlar üçüzer kardeşlerden oluşan iki grup vardı. Bunlar aynı zamanda birinci dereceden de kuzen idiler (yani iki kız kardeşin oğullarıydılar). Roma’dakilere “Horatius’lar”, Alba’dakilere ise “Curatius’lar” deniliyordu. Bunlar günün birinde yakışıklı birer adam olunca, anavatanları için birbirleriyle savaşmaya başladılar. Aralarındaki anlaşmazlık nedeni, Alba’nın mı Roma’ya, Roma’nın mı Alba topluluğuna katılacağı idi. Ancak Albalı üçüzlerden biri Romalı üçüzlerin, yani Horatius’ların kızkardeşi Horatia ile nişanlı idi. Kız ona düğün günü üzerinde taşısın diye dokumuş olduğu bir manto vermişti. Kızın, erkek kardeşlerinden biri, kızkardeşinin nişanlısını öldürerek savaş alanından zaferle döner ve kana bulanmış bu mantoyu ona gösterir. Acı içinde saçını başını yolan kızın, kardeşinin zaferini kutlayacak hali kalmamıştır. Bunun üzerine erkek kardeşi kızkardeşinin nişanlısını öldürdüğü kılıçla onu da öldürür ve arkasından “*sen kendi kardeşlerini, ölülerini, dirilerini ve anavatanını unuttun. Bundan sonra Romalı olupta bir yabancının yasını tutan tüm kadınların sonu böyle olsun*” der. Mahkeme bu olayın korkunçluğunu kabul etse de, onu serbest bırakır.

Bu hikâye Etrüsk monarşisinin bitip, Roma Cumhuriyeti’nin kurulduğu, İ.Ö. 510 yılındaki, biri iyi, diğeri kötü iki kadının hikayesi ile bağlantılıdır. Bu hikâyelere göre: Tullia, eniştesi Tarquinius Superbus’la evlenebilmek için kocasını ve kızkardeşini öldürtür. Sonra da Tarquinius Superbus’u tahttaki babası Servius Tullius’u indirip yerine geçmesi için kışkırtır. Tullia faytonu ile *Senatus* binasından çıkarken, faytoncu birden dizginleri çeker; zira kral yerde öldürülmüş olarak yatmaktadır. Ancak kız dizginleri faytoncudan alıp cesedin üzerinden arabasını sürüp geçer¹¹. Bu olaydan sonra Tarquinius Superbus bizzat tahta geçer ve daha sonra buna benzer bir olayla karşı karşıya gelir¹². Roma ordusu kuşatma sırasında iken Tarquinius’un iki oğlundan biri olan Sextus Tarquinius dövüşü bırakmış, alem yapmaktadır ve kuzeni Collatinus ile bahse girmeye kalkar. Bahis nedeni, hangisinin karısının onlar savaşta iken daha erdemli davrandığıdır. Bunu öğrenmek için de atlarına atladıkları gibi gizlice onları görmeye giderler. Karanlık basıp Sextus ve Collatinus eve geri döndüklerinde, ilk önce Sextus’un karısının ne yaptığına bakarlar: Sextus’un karısı zengin bir sofrada misafirleriyle eğlenmektedir. Sonra

¹⁰ Liv. i. 24-26; Halikarnassos’lu Dionysios İ.Ö. VI. yy. ’dan derlediği bu öyküde, “Bunlar insan mıydı, vahşi hayvan mı?” diye söz eder. Dion. Hal. ant. iii. 13-22; Val. Max. vi. 3, 6; BALSDON 1979: 27.

¹¹ Liv. i. 46-48; BALSDON 1979: 27; Servius Tullius diye bir kişinin asla var olmadığı görüşü için bk. COLI 1951: 50-52.

¹² Liv. i. 57-60; Dion. Hal. ant. iv. 64-85; BALSDON 1979: 27-28.

oradan ayrılıp 15 km. ötedeki Collatia'ya giderler. Vardıklarında gece yarısı olmasına karşın, Collatinus'un karısı Lucretia halâ köleleri ile birlikte dokuma yapmaktadır. Hâl böyle olunca da, bahsi Collatinus kazanır. Ancak farkında olmadan karısının ölüm kararını aldırır. Çünkü Sextus Lucretia'ya göz dikmiştir ve birkaç gün sonra Collatia'ya yalnız başına giderek Lucretia'nın evinde geceleme ister. Ne de olsa onunla kuzendirler. Ancak olaylar böyle gelişmez ve herkes uyuduktan sonra Sextus, gizlice Lucretia'nın odasına gelir ve yatağına girer. Lucretia, Sextus'a karşı tam direneceği ve bağıracağı sırada, Sextus kendisine böyle birşey yapacak olursa onu öldüreceğini ve öldürdükten sonra da yanına çıplak bir kölenin cesedini koyup, herkese onları sevişirken yakaladığını ve onun için öldürdüğünü söylemekle tehdit eder. Muradına eren Sextus, ertesi gün hiçbir şey olmamış gibi tekrar birliğine geri döner. Bahtsız Lucretia ise hemen eşini, babasını ve diğer erkek akrabalarını çağırarak, hepsinin önünde utanç verici olayı açıklar ve kendini hançerleyerek öldürür. Erkekler Lucretia'nın cenazesini Roma'ya götürürler. Bu olaydan sonra Iunius Brutus adlı bir adam ortaya çıkar ve halkı krala karşı gelmeye çağırarak, onun sürgüne gönderilmesini ister. Ardından da iki *consul* seçip, cumhuriyet yönetimine geçmeyi önerir. Görünüşe göre, Lucretia olayı krallığın yıkılmasına ve cumhuriyetin kurulmasına neden olmuştur. Bu arada Kral Superbus ise kendisine çoktandır hıncı olanlar tarafından öldürülür; Kraliçe Tullia da Roma'dan kaçır; ancak ailesini yok ettirdiği için de gittiği yerlerde lanetlenir.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra da hikâye yenilenmiştir. Yani gene suçsuz bir kadın, zorba bir hükümdarın kurbanı olur¹³. Roma'da anayasanın kaldırılması üzerine on kişiden oluşan bir komisyon (*Decemviri*) kurulmuştu. Yetki sahibi olmanın tadını alan *Decemvir*'ler İ.Ö. 450'de tekrar seçildikten sonra, 440'da halkın onayını almadan göreve devam ederler. O yıl görev arkadaşlarının çoğu düşman saldırısına karşı cepheye giderken, *Decemvir*'lerin kötü niyetli başkanı *Consul* Appius Claudius, Roma'da kalmıştır. Şimdi Lucretia olayı gibi utanç verici bir olay aynı derecede sonuçlanacaktır; *Decemvir*'ler de bu yüzden güç ve yetkilerini kaybedeceklerdir. Hikâyeye göre halk tabakasından Lucius Verginius adında, Roma'nın beş *legio*'sundan birine kumanda etmiş çok iyi bir asker ve Verginia adında bir kız kardeşi vardır. Verginia, Roma'nın en güzel kızlarından biridir. ve eski *tribunus*'lardan Lucius ile nişanlıdır. "On'lar Meclisi"nin Başkanı Appius Claudius, pazar yerinden geçerken okuldan dönmekte olan Verginia'yı görür ve ona aşık olur. Kendisi evli, kız ise nişanlı olduğundan evlenmeleri mümkün değildir. Önce parasıyla kızı kandırmayı dener. Bunu aşkından yaptığı da söylenebilir¹⁴. Kızın, annesi olmadığından onu büyüten kadına haberciler göndererek kızı sevdiğini söylemelerini, kızı ve annesine bolca para vermelerini tembih eder. Kız, eğer merak eder de bu paranın kimden geldiğini soracak olursa, ona hem

¹³ Liv. iii. 44-58; Diod. xii-24; Dion. Hal. ant. ii. 28-49; ayrıca bk. MOMMSEN 1879: 1, 298; RE III (1899) 2698 - 2702.

¹⁴ Dion. Hal. ant. ii. 35, 4; ERSAMUK 1995: 60-61; BALSDON 1979: 29.

iyilik hem de zarar verebilecek birinden geldiğini söylemelerini ister. Ancak bu işin kolay olmayacağını anlayan Appius Claudius, adamlarından birisi olan Marcus Claudius'u çağırıp durumu ona açar. Kız onbeş yaşlarındadır ve evlenme yaşına da gelmiştir ve halâ okula gitmektedir. Appius Claudius'un plânını destekleyen Marcus Claudius da bir gün nutrix eşliğinde okula giden Verginia'yı durdurarak "kız kölelerimden birisinin kızıdır" diyerek onu almak ister. Ancak, etraftan yetişenlerin protestosu üzerine" Marcus da, bu durumları anlatmak üzere *Tribunus* Appius Claudius'un önüne kızı sürükler. Marcus, *Tribunus* Appius'a kızın kendisine ait olduğunu ve eski bir esirinden dünyaya geldiğini söyleyip onu götürmesine izin vermesini ister. Bu sırada kızın nişanlısı ve amcası Publius Numitorius gelmiş ve durumu yakından takip etmişlerdi. Kızın amcası, kendisini tanıtarak kızın kendisine verilmesini, nişanlısı ise, uzun bir konuşma yaparak adaletin yerine gelmesini, aksi halde bunun Roma için kötü sonuçlar doğurabileceğini söylese de Appius, bunu kabul etmemiş ve kızın babası orada olmadığından, gelinceye kadar Marcus'a verilmesini kararlaştırmıştı. Ancak kızın nişanlısı ve amcası sayesinde de bu soruşturma bir gün geciktirilmişti. Nihayet kızın babası Lucius Verginius, kışladan getirilmiş ve olay ona izah edilmişti. Ancak Appius, babanın da tüm söylediklerini geçersiz bulmuş ve kızın Marcus'un bir kölesi olabileceği kararını vererek Verginia'yı Marcus'a vermiştir. Kız ise babasının boynuna sarılarak ağlar ve kendisini kurtarması için elinden geleni yapmasını ister. Bunun üzerine babası çare olarak tek bir imkân görür. O da kızını bu şerefsizlikten kurtarma plânıdır. Bunun için kızıyla görüşmek istediğini Appius'a söyleyerek, kızıyla kalabalığın dışına doğru yavaş yavaş ilerlemeye başlar ve bir kasap dükkanının önüne gelince de bir bıçak alarak kızını kalbinden bıçaklar. Lucretia olayı gibi Verginia'nın cenazesini de Foruma taşırlar. Yaşlı kadınlar, genç kızlar oraya yığılırlar ve ağlayarak Appius'a lanetler yağdırırlar. Kimi çiçeğini kimi kemerini kimi ise oyuncağını, kimi saçının telini oraya bırakır¹⁵.

Bunun üzerine köylüler "Kutsal Dağ'a" ikinci kez çıkarlar. Ordu ayaklanır *Decemvir*'ler (= On'lar Meclisi) ise yok edilir ve yerine Cumhuriyet anayasası getirilir. Appius Claudius ise tutuklanıp suçluların ve hırsızların bulunduğu yere konur. Ancak kendisi buna karşı çıkar ve daha davası görüşülmeye başlamadan da intihar eder¹⁶.

¹⁵ Dion. Hal. *ant.* ii. 39, 6; BALSDON 1979: 30.

¹⁶ Liv. iii. 58, 2; BALSDON 1979: 30.

B. CUMHURİYET DEVRİ

Roma'da Cumhuriyet Devri'nin başlamasıyla birlikte efsaneler yerlerini gerçekçi olaylara bırakmaya başlamıştır. Bu devirde Roma aristokrat devleti kendi içindeki şekillenmesini kısmen de olsa tamamlamış ve dünyayı yönetme yoluna girmiştir. Kralın yerine *consul* ismini verdikleri, yetkili yüksek iki memur halk meclisi tarafından seçiliyordu. Bunlar bir sene iş başında kalabiliyor ve tekrar seçilmelerine izin verilmiyordu. Devletin, din, askerlik ve iç işlerinin tam bir yönetim ve kontrolü demek olan *imperium* yetkisi bu iki *consul*'e veriliyordu. Ancak bu konuları *Senatus*'a danışmak zorundaydılar. Çünkü *Senatus*'un tavsiyeleri (*Senatus consulta*) politikada büyük bir ağırlığa sahipti. Zaman geçtikçe *consul*'ler tarafından yapılan işlerin bir kısmı rütbece daha küçük memurlara verilmeye başlandı. Bu memurlar da bir sene hizmet etmek üzere meclis tarafından seçilirdi. *Consul*'ler *patrici*'lerden seçilirdi. *Patrici*'ler *plep*'lerle evlenemezdi. Ancak vatandaşların büyük bölümünü oluşturan *plep*'ler zamanla bu ayrı muameleden dolayı içerlemeğe ve kendilerine *patrici*'lerle eşitlik sağlayacak bir mevki istemeye başladılar. Bu durum karşısında İ.Ö. 450 yılında 12 Levha Yasasıyla birlikte *plep*'lere hukuk güvenliği ve *patrici*'lerle eşit muamele hakkı; 445'te *patrici*'lerle *plep*'ler arasında evlenme serbestliği; 367'de *Licinius - Sextius* Yasası ile *plep*'lere *Consul* olma hakkı ve nihayet de İ.Ö. 287'de Hortensius Yasası ile *patrici* ve *plep*'lere eşitlik hakkı verilmiş oldu. Böylece Roma'daki sınıf mücadelesi biçimsel olarak ortadan kalkmıştır.

Cumhuriyet Devri'nde kadının durumuna genel olarak baktığımızda ise Romalı kadınların, erkeklerle eşit haklara sahip olduğunu göremeyiz. Onlar, erkeklerin otoritesi (*marus*) altında idiler. Yani evlenmiş bir kadın kocasının, evlenmemiş bir kadın ise babasının, erkek kardeşinin ya da en yakın erkek akrabasının hakimiyeti altında idi¹⁷. İ.Ö. 450 yılında yazılan XII Levha Kanunları'nda erkeğin kadın üzerindeki otoritesi belirtilmiştir. Romalı kadın, Vesta rahibeleri dışında kendi özel mülkünü yönetme hakkına da sahip değildi. Kadınların mal ve mülkünün yönetimi gene babasının; evlendikten sonra da kocasının yönetimi altına girerdi. Çocuklarına miras bırakma hakkına da sahip olmayan kadınların mahkemeye çıkması, tanıklık etmesi, politika ve ticaretle uğraşması yasaktı. "Yaşlı" Cato ve onun gibiler elbette ki kadınların bu durum için oturup kalkıp şükretmelerini istiyorlardı. Fakat bu duruma tüm kadınların şükretmediğini görüyoruz. İ.Ö. III. yy. da artık eski evlilik yasasının kadını, eşinin emrine veren şekli kısmen de olsa yumuşamıştır. Zamanla kadına kanuni bir vasi *sine maru* seçme hakkı verildi. Bu vasi; babası, erkek kardeşi ya da erkek bir akrabasından olabilirdi. Vasi *marus* ve *patria potestas*'ın yerini tutan bir müesseseydi. Eğer vasi bu işten vazgeçerse *praetor*'a başvurarak yeni bir vasi istenebiliyordu. *Sine maru* uygulamasıyla koca otoritesi artık azalmış ve Romalı kadınlar yavaş yavaş özgürlüklerine kavuşmaya başlamışlardır¹⁸. Romalı

17 PETRIE 1938: 68.

18 CARCOPINO 1967: 85.

kadın, zaten hiçbir zaman Hellenler gibi evde adeta hapis hayatı sürmemiştir. Evli Romalı kadın kocasının her konuda yardımcısı olmuş onunla her şeyin sorumluluğunu paylaşmıştı. Ev işlerinin bir nevi yöneticisi durumundaydı. SELTMAN¹⁹, Roma tarihinin giderek daha fazla özgürlüğe, daha büyük güç ve yetkiye sahip olan bir kadın tablosu çizdiğini söyler. Bu gelişmeleri ise iki nedene bağlar: Birincisi, Romalıların komşularından ve özellikle Hellen kolonilerinden etkilenmeleridir. Çünkü İ.Ö. II. yy. ın ortalarına doğru Hellas'taki ve Hellas dışındaki birçok Hellenistik merkezde bir kültür kaynaşması görülür. Tüm bu kentlerde kadının hızla güçlenmeye başladığı görülmüştür. SELTMAN, buna neden olarak sikkeleri göstermektedir. Çünkü o devirde para en önemli propaganda aracı idi. İ.Ö. VI. yy. da basılan sikkelerin üzerinde tanrıça başları dikkat çekmekteydi. Bu sikkelerin İ.Ö. IV. ve V. yy. larda çok yaygınlaştığı ve Hellenistik Devir Hellen feminizminin yayılmasında önemli bir araç oldukları görülür. İkinci neden ise uzun süren savaşlardır. Bu devirde birçok savaşlar yapılmıştır. Roma'nın savaşlarda başarı göstermesi gücünün artmasına; kente çok büyük miktarda servet getirmesine neden olmuştu. Ancak halk bütün eski yönlerini yitirmişti. Çünkü sürüp giden savaşlar aile babalarını bazen yıllarca evden uzaklaştırıyor; binlercesi de savaşta ölüyordu. Yeni eyaletler elde edildikçe, onları koruyabilmek için sürekli ordular gerekiyordu. Sonunda ev hayatı bozuldu; çocukların evdeki eğitimi ihmal edildi ve kadınlar başıboş kaldılar. Kocanın yokluğuyla da kadın ister istemez birtakım sorumluluklar altına girdi.

Bunun yanında kadınlar savaşlarda fidye istendiğinde de altınlarını hiç tereddüt etmeden kocalarına verdiler. Kendilerine ait olan haklarının ellerinden alınması üzerine birçok mücadelelere giriştiler. Şimdi Cumhuriyet Devri Roma kadınının genel gelişmelerle ne kadar ilişkili olduğunu ve neler yaptığını sırasıyla görelim²⁰.

1. Coriolanus'un Annesi Veturia

Cumhuriyet'in sonuna doğru kadınların talihine adanmış (= *Fortuna muliebris*) bir tapınak görülmektedir. 1 Aralık ve 6 Temmuz'da olmak üzere yılda iki kez bu tapınakta eğlenceler düzenlenirdi. Bu eğlenceye sadece bir kez evlenmiş kadınlar katılabiliyordu. Tapındaki talih heykelinin masraflarını yalnız kadınlar üstlenirdi. Bu kutsama töreni sırasında ise heykelin mucizevi bir şekilde konuştuğu söylenmekteydi. "Kadınlar beni siz yaptırdınız ve lâayık bir şekilde kutsadınız". İ.Ö. V. yy. da tapınma yerine yapılan bu bağışa²¹ yol açan şey ise, Roma'ya hizmet konusundaki en sansasyonel olaydır²². Bu olay Lucretia ve Verginia trajedileri arasındaki dönemde gerçekleşmiştir. Yani İ.Ö. 490'dan çok sonra değildir.

¹⁹ SELTMAN 1956: 173.

²⁰ Kadınlara ilişkin olarak bk. FÖRTSCH 1935.

²¹ WISSOWA 1912: 257; *RE* VII (1912): 20 vd. s.v. "Fortuna"

²² Liv. ii. 33-35; 37-40; Dion. Hal. *ant.* vi. 92-94; vii. 19, 21-67; BALSDON 1979: 30-31.

İ.Ö. 493'te Gnaeus Marcius, Volsc'ları yendikten sonra, Corioli adındaki kentlerini de ele geçirir. Bu nedenle ona "Coriolanus" denir. Coriolanus, halk proletaryasını küçük gören, *tribunus*'ları kayıran, gerici bir soyludur. Kent politikasına o kadar çok haksızca adı karışmıştır ki, askeri hizmetlerine dahi bakılmaksızın sürgün edilmiştir. Bunun üzerine Coriolanus askeri dehasını düşmanlarının hizmetine sunmuştur ve onların birliklerinin başında Roma'ya gelmiş çok güçlü bir savunma ile karşılaşmadığı için de, hemen kenti kuşatabilmiştir. Kendisine gönderilen elçilere hakaret eden veya onları huzuruna dahi almayan Coriolanus'la yaşlı annesi Veturia ve gelini Volunia görüşmek ister. Bu yüzden kalabalık bir kadın topluluğu ile onların bulunduğu yere giderler. Bu görüşmede annesini kucaklamak için çıkan Coriolanus, onun iğneleyici sözleriyle karşılaşır²³: "*Söyle senin esirin miyim yoksa annen miyim? Buraya düşmanımı mı, yoksa oğlumu mu görmeye geldim? Bu yaşta seni bir gün sürgün edilmiş ve ülkenin düşmanı olarak görmek için mi geldim? Seni büyütüp insan yapan bu toprakları ve ülkeyi yakıp yıkacak kadar kalpsiz misin? Sınırları geçerken hiç için sızlamadı mı? Roma'yı gördüğünde bu şehirde benim tanrılarım, annem, karım ve çocuklarım var demedin mi? Eğer bir oğlum olmasaydı, Roma şimdi bir işgal tehlikesiyle karşı karşıya kalır mıydı? Ve ben özgür bir kadın olarak özgür bir ülkede ölürdüm. Buradan bir adım bile ileriye gitmeden bu anlattıklarımı ve annenin, eşinin, çocuklarının da uzun bir esaret altında yaşayacaklarını unutma!....*" deyip hepsi birden ağlayarak Coriolanus'un boynuna sarılırlar. Coriolanus da sevdiklerini kucaklar ve onları Roma'ya geri gönderir. Kendisi de Volsc orduları ile geri çekilir. Bu hikâyenin iki ayrı bitişi vardır: Ya Volsc'lar onu, kolay bir zaferi kaçırdığı için öldürmüşler, ya da sürgüne göndermişlerdir. O da sürgünde şunları söylemiştir: "*İnsan ne kadar yaşlanırsa sürgünde yaşamakda o kadar zorlaşır*". Kadınların elde ettiği bu başarıdan sonra Roma *senatus*'unun vakit geçirmeden yukarıda sözünü ettiğimiz Fortuna Tapınağı'na bir heykel diktirttiği söylenir. Bu da İ.Ö. 487 yılına tekabül ediyor olmalıdır.

BALSDON'a göre²⁴ tabii ki tüm bu hikâye bir saçmalıktır. Çünkü Marcius *patrici* değildi, hatta Romalı bile değildi. Ona göre daha çok Ardia'lı bir Latin olan Marcius'un yönettiği ordu da Volsc'lara değil Latinlere aitti. Ayrıca Romalıların ve Latinlerin İ.Ö. 493'de imzaladıkları büyük anlaşma ve yukarıda anlatılan hikâye de İ.Ö. IV. yy. ın efsane anlatıcıları ve II. yy. ın Roma tarihçileri tarafından uydurulmuştur.

²³ BALSDON 1979: 31'den Türkçe'ye aktarılmıştır.

²⁴ BALSDON 1979: 31; *RE Suppl. V* (1931) 653-60. SCHUR da aynı görüştedir; *RE XIV* (1930) 1536 s.v. "Marcius". MÜNZER bunu tam olarak onaylamamaktadır. Konuya ilişkin olarak ayrıca bk. MOMMSEN 1870: 1-26; MOMMSEN 1879: 113-152.

2. Zehir karıştırıcı Kadınlar

İ.Ö. IV. yy. da elimize daha somut veriler geçmekte, ancak kadın gene de tümüyle ön plânda değil arka plânda yer almaktadır:

Bu dönemde kadın, “zehir karıştırıcısı” olarak karşımıza çıkıyor. Bu yüzden çok sayıdaki vatandaşın benzer şekilde ölmesine neden olan, sebebi bilinmeyen mide hastalıkları İ.Ö. 331’de bu konuya bir başlangıç yapmakta ve ilk kez bu yılda Roma’da ölüm davası görülmeye başlamaktadır²⁵. Anlam veremedikleri bu hastalığa da salgın teşhisi koymuşlardı. Ancak genç bir köle olayı aydınlatır ve yetkilileri, bir tür kötü içecek hazırlayan bir yığın evli kadına götürür. Kadınlar bu içeceğin iyileştirici bir ilaç olduğunu ve asla zehirli olmadığını iddia ederler. Deneme ise kadınların kendilerine yaptırılır ve hepsi yüksek sınıftan olan yirmi kadına ifadelerini güçlendirmeleri açısından bu içeceği içmeleri buyrulur. Onlar da içerler ve anında ölürlər. Yüzyetmiş suç ortağı da aynı şekilde bulunarak cezalandırılır.

İ.Ö. 180 yılında bir *consul* ölür; eşinin oğlunun onun yerine geçmesini istediği için onu zehirlediği söylenir. İ.Ö. 154’te gene iyi çevrelerden iki kişi ölür. Biri Postumus Albinus’tur. Karısının verdiği zehirle ölür ve ailesi de kadını fazla tereddüt etmeden ceza olarak boğdurur²⁶.

3. Sulpicia ve Claudia Quinta

Venus Tapınağı’ndaki “Venus Obsequens” heykelinin nasıl dikildiğine gelince: İ.Ö. 295 yılında tüyler ürpertici bir olay olur. Bir sürü evli kadın fahişe olarak çalışırken yakalanırlar ve onların asılmasından sonra, daha önce kazanmış oldukları paralar ile Venus tapınağı inşa edilir²⁷. Venus Calva tapınağı ise dazlak kafalı bir Venus’e adanmıştır. Çünkü İ.Ö. 390’da Keltlerin Capitolum’u işgali sırasında saçları yaylarda kullanılsın diye feda eden Romalı kadınların anısına yapılmıştır²⁸. Daha birçok durumlarda kadınlar ülkelerine altın ve mücevherlerini hediye etmişlerdir; bu iş ilk olarak İ.Ö.390’da Keltlerin Brennus’un komutasında Roma’yı yağmalaması ve Capitolum’a kadar gelmesi sırasında olmuş ve Brennus kuşatmadan vazgeçmek için 500 kg. altın istemiştir²⁹. İkinci kez ise İ.Ö. 215’te II. Kartaca Savaşları’nın en kritik döneminde, Hannibal’ın Cannae felâketinden sonra zaferle İtalya’da ilerlemesi sırasında ortaya çıkmıştır. O zamanlar *tribunus* C. Oppius, bir yasa çıkartarak kadınların yarım *uncia*’dan fazla altın taşımaları, renk renk elbise giymeleri, arabalarıyla Roma sokaklarında dolaşmaları gibi birtakım ayrıcalıklarını ellerinden

²⁵ Liv. viii. 18; ayrıca konuya ilişkin olarak bk. BALSDON 1979: 32.

²⁶ Liv. xl. 37; Liv. *Perioch.* 48; Val. Max. vi. 3, 8; BALSDON 1979: 32.

²⁷ Liv. x. 31, 9; ayrıca konuya ilişkin olarak bk. WISSOWA 1912: 289; BALSDON 1979: 32.

²⁸ RE III (1899) 1408 “Calva”

²⁹ Diod. xiv. 116, 9; BALSDON 1979: 33’dan.

almıştır. Sadece dini vecibelerini yerine getiren Vesta rahibeleri bu imtiyazlardan yararlanabiliyorlardı.

Çok fazla kayıp verilen II. Kartaca savaşının gene acı çekenleri kadınlar olmuştu. Yaşlı Plinius'a³⁰ göre savaşın başlangıcından sonuna kadar olan sürede namuslu iki kadın ön plana çıkmıştı: Bunlardan biri Sulpicia adında ve o zamanlar *consul* olan Fulvius Flaxus'un karısı, kâhin kadın kitaplarının talimatı üzerine bir Venus heykelini kutsamak üzere seçilir. Kâhin kadın kitaplarına o zamanlar, bitmeyecekmiş gibi görünen savaştan, kaçmak için sığınılırdı. İ.Ö. 205'te savaşın talihi aniden değişince bu kitaplara danışılmıştı; bunlar eğer Phrygia'daki Pessinus'ta bulunan Kutsal Ana Magna Mater'in Roma'ya getirilirse Hannibal'ın İtalya'yı terketmek zorunda kalacağını soylemekteydiler³¹. Hatta bu konuda Delphi kehanet merkezine de danışılmıştı. Küçük Asya'daki Pergamon kralı da onlara yardımcı olmuş ve İ.Ö. 204 yılının 4 Nisan'ında siyah bir taştan başka birşey olmayan tanrıça deniz yolu ile İtalya'ya getirilmiştir. O andan itibaren de bir kutlama ortaya çıkmıştı. Bu kutlama daha sonraları her yıl yapılmaya başlanmıştı. Roma halkının içerisinde de bu tanrıçayı karşılamaya lâyık en iyi insan olarak P. Scipio Nasica seçilmiştir. Daha sonra yaşlı saygı değer hanımların Magna Mater'i Ostia'dan Roma'ya Palatinus Tepesi'ndeki Victoria Tapınağı'na götürdükleri söylenmektedir. Livius'un aktarımına göre ise, gemi Tiber boğazına yaklaştığında karaya oturmuş ve o sırada ortaya Claudia Quinta çıkmıştır³². Evli bir kadın olan Claudia Quinta bütün halkın önünde tanrılara; "eğer benim saflığıma gerçekten inanıyorsanız, bu gemiyi kurtarın" diye seslenmiştir. Bu kadının terbiyesi konusunda da birtakım hoş olmayan dedikodular dolaşıyorsa da, gemi kurtulunca bu dedikoduların hepsi kaybolmuştur. Bu nedenle İ.Ö. 191'de Platinus Tepesi'ndeki tapınağın tanrıçası Venus kutsanırken, (yukarıda sözünü ettiğimiz "Venus Obsesquens") Claudia'nın heykeli de dikilmiştir. Tapınak iki kez yapıp kül olmasına rağmen heykele hiçbir şey olmamıştır.

4. Kartaca Savaşlarının Sonrasındaki Ahlâki Çöküş ve Kadın Özgürlüğünde Gelişmeler

Roma Cumhuriyet Devri, bir erkek devleti idi. Bunun belirtilerine, kadın evlenirken kocasına belirli bir mal ve para vermesi, ailede söz hakkının erkekte olması örnek olarak gösterilebilir. Ancak durum böyle devam etmeyecektir. Çünkü Romalı kadın, diğer ülkelerdeki hemcinslerinin aksine bilinçli bir hak arama yoluyla bazı haklar elde ederek, toplumdaki saygınlığını arttırmıştır. Bunun nasıl olduğunu detaylı olarak görelim:

³⁰ Plin., *nat.* vii. 120; BALSDON 1979: 33.

³¹ Liv. xxix. 14, 10-14; Ov., *Fasti* iv. 291-344; BALSDON 1979: 33; Roma'da Magna Mater kültünün kurulmasına ilişkin olarak bk. GRAILOT 1912: 25-69.

³² Claudia Quinta: Suet., *Tib.* 2, 3; GRAILOT 1912: 60-66; BALSDON 1969: 34.

Kadının o zamana kadar “ıffetli” ev kadını olmaktan başka hiç bir özelliği yoktu. Fakat şimdi kendisini bağımsız bir kişilik olarak göstermekteydi; onu bir zamanlar bağlayan tabulara aldırış etmemekte, mutlu olmaya hakkı olduğunu kanıtlamaya çalışmakta ve bunun için de her şeyi yapmaktaydı. Kadının bu davranışları, erkek devlet mensupları tarafından dejenerasyon olarak algılanmaktaydı. Ahlâk eleştirmeni Cato da dahil edilmek üzere, II. yy. ın ortalarında yaşamış olan yazarların ortak görüşleri, kadının durumundaki bu değişime dolayısıyla bir moral çöküntüsünün gittikçe arttığı yolundaydı ve bazıları bunun İ.Ö. 202’de Hannibal’ın yenilerek, II. Kartaca Savaşı’nın sona ermesi ve herkesin rahat bir nefes almasıyla başladığı düşüncesindeydi. Gerçekten de II. Kartaca Savaşı’nın sona ermesi Roma’nın küçük çiftçi devleti olmaktan çıkarak ahlâki ve sosyal geleneklerin değişmeye ve Romalı kadının bağımsızlığını kazanmaya başladığı bir dönüm noktasıdır.

Küçük çiftçi devleti olan Roma’nın birdenbire güçlü zengin fakat cahil toprak sahipleri, tüccarlar ve maliyecilerle dolmasından kaynaklanan bu ekonomik değişim, sınıflararası çatışmalara neden olmuş; varlık ve lüks herkesin gözünü kör etmiş ve ahlâki değerler tamamen bozulmuştur. Dolayısıyla ailedeki kişisel hürriyetler üzerindeki baskılar yavaş yavaş kalkıyor; ekonomi başaşağı giderken, kadının ahlâki ve genel durumu değişiyordu. Varlıklı kişiler istedikleri gibi yaşıyorlar, ahlâki kurallara aldırış etmiyorlardı.

İ.Ö. 215 yılında Hannibal’ın Roma’ya saldırıp zor anlar yaşattığı sıralarda, *Senatus*, kadınların yarım *uncia* dışında altına sahip olmalarını, desenli renkli elbise giymelerini ve dini amaçlar dışında ne Roma’da ne de başka bir kentte, araba ile gezmelerini yasaklayan bir yasa çıkarmıştı³³. Ancak, kadınlar, savaşı Roma kazanınca bu yasanın tümüyle kaldırılmasını istiyorlardı. Savaştan yeni çıkmış ve yapılacak çok önemli işlerin olması gereken *Senatus*’da hiç bir iş yapılamamakta, yalnızca sürekli olarak bu yasanın kaldırılıp kaldırılmaması, konusu tartışılmaktaydı. Livius’un³⁴ bildirdiğine göre, İ.Ö. 195’te iki halk *tribunus*’u M. Fundanius ve L. Valerius halk toplantısında *Lex Oppia* yasasının yeniden kaldırılması önerisini getirmişlerdir. Ancak önde gelen birçok muhafazakâr Romalı ise bu yasanın kaldırılmasına karşıydı. Liberaller ve muhafazakârlar arasındaki bu fikir ayrılığı önemli gelişmelere ve kadınların yasanın kaldırılması için her türlü kaba kuvvetten kaçınmayan eylemlerde bulunmalarına neden olmuştur; yasayı destekleyen ve desteklemeyenlerle dolan Forum’daki görüşmeler sırasında, evlerinde tutulamayarak buraya gelen kadınlar Roma’daki bütün caddeleri ve Forum’a giden yolları kapatmış, oradan geçen bütün erkekleri durdurarak onlardan kendilerinin en doğal hakkı olan giyim, mücevher takma ve arabaya binme haklarının geri verilmesi için destek vermelerini istemişlerdir. Bu hak arama mücadelesine yakın kasaba ve köylerden gelen birçok kadın katılmış ve kadınlar *consul*’lere, yöneticilere ve etkili

³³ Bu yazıya ilişkin olarak bk. Liv. xxxiv. 1, 3. *Lex Oppia* konusunda bk. TEUFER 1913; ASTIN 1978; KIENAST 1979.

³⁴ Liv. xxxiv. 1-8; SCHULLER 1987: 41.

herkese giderek isteklerini iletmışlerdir. Bu arada Forum'da muhafazakâr Cato ile liberal Valerius konu hakkındaki görüşlerini hararetli bir şekilde dile getiriyorlardı:

Cato özetle şöyle diyordu³⁵; “Eğer içimizden her biri erkeğin hakkını ve onurunu kendine bir görev bilseydi, bugün kadınlar bize bu kadar zorluk çıkaramazlardı. Çünkü atalarımız kadınların, vasilerinin gözetimi dışında herhangi bir iş yapmalarını kesinlikle yasaklamış ve onların kontrolünü babalarına, kocalarına veya erkek kardeşlerine vermişlerdi. Oysa şimdi evde erkeklerine hükmetmelerine ve devlet işlerine karışmalarına izin veriyoruz. Onların bu çabaları; erkeklerle eşit haklara sahip olma, hükmetmede ve dinginsizlikle gerçekleşecektir”. “Bütün milletler kadınları yönetiyor biz bütün milletleri yönetiyoruz, fakat bizi ise karılarımız yönetiyor” diyen Cato³⁶ sözlerine özetle şöyle devam etmiştir³⁷:

“Kızarmadan bir dizi kadının arasından geçerek Forum'a geldim. Eğer onlara karşı saygım olmasaydı ve kendimi tutmasaydım, derdim ki: Bu ne biçim terbiye, sokaklara dökülüyor, yabancı erkeklerle konuşuyorsunuz. Rica edeceğiniz şeyleri evde kendi erkeklerinizden isteyemez misiniz? Sokaklarda yabancı erkeklerle konuşmanızın nedeni onlara istediklerinizi yağ yaparak daha mı çabuk kabul ettirebiliyorsunuz? Bırakın bu ihtiraslı kalın kafalı yaratıkları, gem vurmazları, dizginlerini çekin ve aşırılıklarına nerede son vereceğini bilmesini ümit edin. Eğer bunu yapmazsanız kadının ahlâki ve hukuki zorunluluklara isyan etmesi için gerekli en kötü işi yaparsınız. Doğrusunu söylememiz gerekirse, onlar bağımsızlığı, özgürlüğü özlüyorlar. Buna ulaşırlarsa, daha başka neler istemezler ki? Tüm kadınlarla ilgili yasal düzenlemeleri gözden geçirdiğimizde şunları görüyoruz: Atalarımız onların bağımsızlığını kaldırıp, kendi disiplinleri altına soktukları halde disiplin altında tutamamışlar. Peki şuna ya da buna izin verirseniz onları nasıl disiplin altında tutacaksınız? Bir de üstelik, onları erkeklerle eşit sayarsanız, o zaman sanıyor musunuz ki onları disiplin altında tutabileceksiniz? Onlar sizinle eşit oldukları andan itibaren size hükmetmeye başlayacaklar”.

Daha sonra Cato, kadınların daha fazla lüks için hürriyet istemelerini kınayarak şu sözleri söylemiştir: “Kadınların bu baş kaldırışına hangi onurlu mazeret ileri sürülebilir? Sokaklardaki kadınlar buna ne diyecek? Biz de altınlarla ışıldamak, mor elbiselerimizle donanmak, kentte hafta içinde ve festival günlerinde arabalarımızla dolaşmak ve sizin oylarımızla iptal edilecek yasayı kutlamak istiyoruz diyeceklerdir. Zenginin biri der ki, en iğrenç utanç cimrilik veya fakirliktir. Herhangi birini yasayla kaldırdığınızı düşünün, herkesin bu tür bir eşitlikte bulunması, bence en tahammül edilmez olanıdır. Niçin benim altın ve purpurla kendimi gösterdiğimi kimse görmemeli? Niçin diğerlerinin fakirliğini bu yasanın paravanı arkasında saklayayım. Böylece onlar sahip olmadıkları bir şeye sahipmiş gibi görünecekler. Kadınlarınız arasında bir yarış mı başlatmak istiyorsunuz? Zenginlerin, özellikle hiç kimsenin sahip olmadığı şeylere

35 BALSdon 1979: 35-36'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

36 Plut. Cato mai 8, 4; BALSdon 1979: 35'den Türkçe'ye çevrilmiştir.

37 Liv. xxxiv. 7, 8 vd.; BALSdon 1979: 36'dan Türkçe'ye çevrilmiştir.

sahip olmak istediklerini söyleyerek daha fakirlerin bu yüzden hor görülmemek için varlıkların ötesine gitmelerini mi istiyorsunuz? Temin ettirebilen istediğine sahip olacak, ettiremeyen ise eşini aldatacak. Zavallı adam da kendi veremediği bir şeyin başkası tarafından hediye edilmiş olmasını seyredecek”.

Cato'nun eserlerinden tarihçiler yararlanmışlardır. Livius da bu tarihçilere dayanarak İ.Ö. 195'de *Senatus*'da yapılmış konuşmanın bu şekli bulunmaktadır³⁸. Ancak genelde Livius'un bu konuşmayı uydurduğu ya da onun yararlandığı tarihçinin uydurmuş olabileceği konusu da yaygındır³⁹.

Cato'nun yapmış olduğu bu konuşmaya karşın *Tribunus* Lucius Valerius ise şu karşılığı vermiştir⁴⁰; “Bu olaydan önce kadınlar şehirde serbestçe dolaşıyordu. Coriolanus'u karşılayan Sabinli kadınlarını ve diğerlerini düşünün, bunun ötesinde uygulanması için hiçbir sebep kalmayan yasayı hiçbir sorun çıkarmadan iptal etmeliyiz. Biz erkekler yukarıdakiler olarak mor şeritli elbise giyecek, rahip olarak süslü dolaşacak, çocuklarımız purpurla süslü toga giyecekler hatta en alt sınıftaki mahalle bekçileri bile bu süslü togaları giyme hakkını alacaklar ve ayrıca bunlar öldükten sonra bile bu elbiseleri giyecekler ama biz kadınlarımızı bunlardan mahrum edeceğiz. Bırakın da onların kendilerine layık gösteriş ve kadınlıklarını ifade etmelerini çok görmeyelim. Sen erkek olarak eğerinde bile purpur taşıırken çocukların annesinin purpur manto giymesine nasıl izin vermezsin? Beygirin kadınından daha mı süslü olmalı? Tüm bunlara karşı neden bu kadar sert olduğunuzu anlamıyorum. Altın takıyorlar diye niçin bu kadar cimrilik yapıyorsunuz? Kadınların altını olmasaydı, bugün şehirler oldukları yere gelemezlerdi. Onlar zaten biz erkeklerin sahip oldukları memurluklara, rahipliklere, askeri nişanlara, omur ödülleri, savaş ganimetlerine sahip olamazlar. Onların sahip olabilecekleri şey mücevherleri, temizlikleri ve giysileridir. Kadınların değerleri de bunlardır. Bunlarla mutluluk ve gurur duyarlar. Bir yas olduğu zaman çıkarabilecekleri, bir sevinçde ise giyebilecekleri tek şey elbiseleri ve altınları değil mi? Peki siz onlara doğum yatağında ve gene özel günlerde bir şey hediye etmek istediğinizde gene bir mücevhere başvuramaz mısınız? Tek seçeneğiniz de bu değil midir?” Valerius, bu hak kadınlara verilse bile onların gene kocalarının veya babalarının gözetimi ve kontrolünde olacağını söyleyerek sözlerine şöyle devam etmiştir: “Kadının erkek akrabaları yaşadığı sürece, o, esirlikten zaten kurtulamaz. Onlar yasadan çok kendi süsleri ile ilgileniyorlar. Onlar zayıflıkları nedeniyle, kararınız ne olursa olsun, uyarlar. Siz onları kendi kontrolünüz ve gözetiminiz altında tutarken, onların kocaları ya da babaları olun ama asla sahipleri olarak anılmayın”. Tüm bu konuşmalardan sonra Yasa, nihayet *Senatus*'ta yapılan oylamayla iptal edilir.

³⁸ Liv. xxxiv. 2-4.

³⁹ Bu konuşmanın gerçekliğine duyulan şüphe, bunun üslup bakımından Cato'nun günümüze kadar ulaşmış diğer söylevlerinden farklı olması ve konuşmanın Livius'un dışında başka hiçbir yazar tarafından nakledilmemesidir. Konuya ilişkin olarak bk. SCULLARD 1973: 257; FRACCARO 1956: 178-181. Diğer bilimciler ise bu tarz argümanlara önem vermiyor ve konuşmanın doğru olduğunu düşünüyorlar: KIENAST 1954: 21 vd.

⁴⁰ Liv. xxxiv. 5-7; xxxix. 9, 23-14, 2; BALSDON 1979: 37'den Türkçe'ye çevrilmiştir.

Yasanın iptali yararına mı, zararına mı oldu bilinmez ama, bilinen bir şey vardır ki o da ikiyüz yıl sonra imparator Tiberus zamanında yaşayan Valerius Maximus bu günü Roma tarihinin en kara günü olarak saydığıdır⁴¹.

II. Kartaca Savaşı'nın son bulmasının Roma'ya daha serbest bir yaşam sağladığını yukarıda söylemiştik. Bu zamanda kadınlar Lex-Oppia Yasası'nın kalkmasına karşı gelen Brutus ailesinin evini kuşatma cesaretini göstermişlerdir. Adı geçen yasa 20 yıl geçerliliğini sürdürdükten sonra kaldırılmıştı. Çünkü o yüzyıl erkeklerinin, kadınların bastırılmayan ihtiraslarının nereye varabileceği hakkında bir fikirleri yoktu. Eğer kadınların ihtiyaçlarının her gün yeni ve değerli bir şey olduğunu bilselerdi elbette buna karşı koyarlardı.

5. Bacchus Ayini (= Bacchanalia) Skandalı

Livius'un⁴² bildirdiğine göre İ.Ö. 186 yılında, askerliğini süvari olarak yapan Publius Aebutius, babasının ölümü üzerine annesi Duronia ve üvey babası Titus Sempronius tarafından büyütülmüştür. Annesi ikinci eşine çok bağlı bir kadındır. Üvey babası ise üvey oğlunun mallarının resmen kontrolünü ele geçiremeyince, ya onu öldürerek ya da baştan çıkararak malları kurtarmayı amaçlar. Bunun için de annesi ile anlaşır. En emin çözüm olarak onu Bacchus Ayinlerine (= Bacchanalia) katarak ahlâken çökertmekte bulurlar. Bu nedenle, annesi oğlunu çağırarak bir yalan uydurur. Hastalandığında iyileşirse, oğlunun Tanrı Bacchus'e tapınılan tarikatı gidip dua ettireceğini adadığını, duaları kabul olduğu için de sözünü tutması gerektiğini ve on gün boyunca oruç tutmasını, daha sonra onu bizzat götürüp tarikat merkezine teslim edeceğini söyler.

O çevrede de Hispala Fecenia adında azad edilmiş bir köle kız vardır. Bu kız Aebutius'un sevgilisi olmuştu. Bu da delikanlının ne adına ne de servetine en küçük bir zarar dahi vermemişti. Birbirlerine derinden bağlı olan çiftin aralarında gizlileri ve saklıları yoktu. Bir gün Aebutius kıza annesinin adağı nedeniyle Bacchus ayinine katılması gerektiğini ve bu yüzden bir kaç gün görüşemeyeceklerini söyler. Kız, Bacchus lafını duyunca, endişeyle⁴³ *"Tanrı korusun, sen o tarikata üye olacağına ikimiz de ölelim daha iyi, seni bu fikre kim inandırdıysa, mahveden yağmurlar ve lanetler başından eksik olmasın"* diye haykırır. Bunun üzerine Aebutius, kızın sözünü keserek, *"Lanet okutmaktan vazgeç. Beni ikna eden annem, ayrıca, üvey babam da onu destekliyor"* diye karşı gelir, fakat Hispala endişeyle *"Anneni eleştirmek onun hakkında bir şey söylemek tabii ki bana düşmez. Ama üvey babanın seni ahlâken ve bedenen mahvedip, geleceğini yok etmek için, bunu özellikle yapıyor"* der. Bunun üzerine Aebutius, Hispala'ya ne söylemek istediğini sorar. Kız da ona, tüm olanları

⁴¹ Val. Max. ix. 1, 3; BALSDON 1979: 38.

⁴² Liv. xxxix. 9-14; BALSDON 1979: 39-42.

⁴³ Liv. xxxix. 9-14; çeviri, ERSAMUK 1995: 84-86'dan; BALSDON 1979: 39-40.

anlatmaya başlar: “Ben köle iken hanımı bu kültün tapınağına götürmüştüm. Olanları o sırada gördüm. Oraya da bir daha asla gitmedim. Çünkü bu buluşma yeri sapık ilişkilerin yatağıydı ve iki yıldan beri de yirmi yaşın üstünde hiç kimse bu kültü kabul edilmiyor. Oraya üye olunur olunmaz da, tapınağına götürülüyor. Tapınağına getirilen insanlar, içerde sihirli sözler, çılgınlıklar, ziller ve davul sesleri arasında rahiplere teslim ediliyor ve getirilen şahsın ırzına geçiliyor, fakat onların çılgınlıklarını hiç kimse duymıyor” Daha sonra Hispala, Aebutius’a kendisine oraya gitmeyeceğine dair söz vermesini ve aksi takdirde evden çıkmasına izin vermeyeceğini söyler. Bunun üzerine Aebutius da ona söz vererek evine gider. Annesi ertesi gün Aebutius’a törene katılması gerektiğini bildirmesi üzerine Aebutius, “Ben bu tapınağına gitmiyorum, gitmeye de hiç niyetim yok” deyince annesi: “Tabii biliyorum, Hispala’dan on gün boyunca ayrı kalacağın için böyle yapıyor ve beni kırıyor, o fahişenin etkisine o kadar çok girmişsin ki, annene, babana ve hatta tanrılarına dahi saygını yitirmişsin” diyerek yakıdır.

Üvey babası da Aebutius’un bu karşı davranışına tepki olarak onu, dört köle ile evden kovdurur. Aebutius da bunun üzerine halası Aebutia’ya gider, oraya yerleşir ve tüm olanları ona anlatır. Sonra da halasının tavsiyesiyle *Consul* Postumius’a danışır. Postumius da, Aebutius’a üç gün sonra tekrar gelmesini buyurarak onu geri gönderir. *Consul*, bu konu hakkında Aebutia’yı yakından tanıyan kaynanası Sulpicia’ya danışır. Sulpicia, Aebutia’nın eski terbiye almış, haksever biri olduğunu söyler. Postumius ise bunun üzerine Sulpicia’dan Aebutia’yı çağırmasını ister. Sulpicia, Aebutia’yı çağırır. Sohbet sırasında *Consul*, sözü Aebutius’a getirince Aebutia da gencin en yakını olan annesi tarafından nasıl evden atıldığını ve şimdi kendisi ile kaldığını, terbiyeli, uysal bir insan olduğunu ve sapık ilişkilerle bilinen bir topluma katılmamak için nasıl direndiğini anlatır. *Consul*, Aebutia’ya inanabileceğini anlar ve Sulpicia’dan bir kez de Hispala’yı getirmesini ister. Davetten ürken Hispala, odalardan birine götürülür ve Sulpicia eşliğinde *Consul* tarafından sorgulanır. *Consul*, kıza ne biliyorsa tüm gerçekleri söylemesini ve Bacchus gecelerinde neler olduğunu anlatmasını ister. Korkudan dili tutulan kız önce tek bir kelime bile konuşamasa da, genç bir köleyken sahibesiyle birlikte kutsandığını, ancak özgür olduğundan beri oraya hiç gitmediğini, bu yüzden de orada şu anda neler olup bittiğini bilmediğini söyler. *Consul* Postumus, kıza çok sinirlenir ve gerekirse zor kullanacağını söylemesi üzerine; kız da, *Consul*’den, tanrılardan ve saygın kişilerin de içinde bulunduğu cemaatten korktuğunu ve kendisini Roma dışında bir yere göndererek hayatını korumasını ister. *Consul* ise ona Roma’da da güvenlikte olabileceği sözünü verir.

Hispala, tüm bildiklerini anlatmaya başlar; Bacchus adına yılda üç defa yapılan ve kadınların katıldığı ayinlerin daha sonra Paculla Annia’nın rahibeliği sırasında ayda beş kere olarak değiştirildiğini, ayrıca ilk defa kendi oğullarını alarak erkeklerin de tapınağına girmesine neden olduğunu, gündüz yapılan ayinlerin gece yapılmaya başlandığını, erkek ve kadınlar ellerinden geldiğince akla gelmeyecek her

türlü rezillik ve ahlâksızlığı yapıp, bunu kabul etmeyenleri de ölümle tehdit edip, herşeyin bir sır olarak saklandığını, dinlerinin temelinde ahlâksızlığın en seviyesizliğinin yattığını anlatır. Daha sonra sözlerine şöyle devam eder: “*Erkekler çıldırır, tüm eklemleri titrer, zırvalamaya başlarlar. Kadınlar, uçan saçları ile ellerinde yanan meşalelerle Tiber nehrine koşar, meşaleleri suya batırır tekrar yanar vaziyette geri çıkarırlardı. Bazı kişiler ise bir çıkırığa bağlanır ve derin bir mağaraya sallandırılırdı ve onlar için ‘tanrı yanına aldı’ derlerdi. Bu topluluk çok kalabalıktır. İçlerinde önde gelen ailelerde mevcuttu. İki yıldan beri de yirmi yaşın altındaki gençler tercih ediliyordu. Çünkü onları bozmak, yoldan çıkarmak daha kolay idi*”⁴⁴.

Consul, bunları öğrendikten sonra kayınvalidesine Hispala için, evinin üst katında bir oda vermesini ve güvenliğinin sağlanmasını ister. Ayrıca bu kutlamalara katılanları yok etmek üzere emirler verir⁴⁵. Bu çok fazla zaman alan bir işti. Çünkü bu ayın İtalya’nın diğer bölgelerine de yayılmıştı. Katılanların sayısı yedibinin üzerinde erkek ve kadından oluşuyordu⁴⁶. Bunun üzerine Bacchus kültüne ait bütün tapınaklar çevrilir. Erkekler anında idam edilerek cezalandırılır kadınlar ise idam edilmek üzere ailelerine teslim edilir. Ayrıca 7 Kasım günü *Senatus*’un aldığı kararla bu kültün yasaklanması kararlaştırılır. Ayrıca bu yasaklamadan *Praetor*’un izni ile bazı istisnalar hariç tutulur. İzin verilen Baküs Ayinini 5’den fazla kişi de (üç kadın, iki erkek) icra edemeyecektir⁴⁷. Bu iznin kopyası İtalya’daki tüm topluluklara gönderilir⁴⁸.

Bu olayı ortaya çıkaran Aebutius 100.000 *sestertius* para ile ödüllendirilip askerlikten muaf tutulur. Hispala da aynı miktarda para alarak, birçok sosyal haklarla ödüllendirilir. Livius’a⁴⁹ göre Hispala yüksek tabakadan biri ile evlenmişti.

Fakat Livius’taki metinde geçen bu isimler oradaki bilgileri inandırıcı bir hale de getirmektedir⁵⁰: Daha önce de defalarca Roma tarihinde devletin kritik durumlarında köle kadınlardan ve fahişelerden alınan bilgiler doğrultusunda sorunların çözüldüğünü biliyoruz. Örneğin İ.Ö. 63’te Fulvia adına hafif meşrep bir kadın, kendiliğinden *Consul* M. Tullius Cicero’ya giderek Catilina’nın gizli plânının ortaya çıkarılmasını sağlamıştı⁵¹.

⁴⁴ Liv. xxxix. 9-14; çeviri, BALSDON 1979: 42’dan.

⁴⁵ Memurların Bacchus kutlamalarını sınırlamalarına yönelik emirler veya düzenlemeler için bk. Liv. xxxix. 14.

⁴⁶ Liv. xxxix. 17, 6; BALSDON 1979: 44.

⁴⁷ Liv. xxxix. 18, 7 vdd; BALSDON 1979: 44.

⁴⁸ Bir kopyası 1640’da bulunmuştur. Bu kopya sayesinde dönemin tarihi kesin olarak aydınlanmaktadır. BRUNS 1909: 1909: 36.

⁴⁹ Liv. xxxix. 19, 4 vdd; BALSDON 1979: 44.

⁵⁰ MOMMSEN’ında yaptığı gibi: 1899: 348, dn.2; ayrıca bk. MACDONALD 1944: 26-31.

⁵¹ Sall. *Catil.* 23, 3; 28, 2 (ayrıca bk. Liv. xxxix. 9, 5); BALSDON 1979: 45.

6. Soylu Kadınlar

Cumhuriyet Devri'nde, Roma toplumundaki saygın kadınların çoğu adlarının karışabileceği her şeyden kaçınırlar ve adları da kitaplara geçmezdi. Bu kadınlar, çok iyi birer anneydiler. Hiçbir şeyden şikâyet etmeden acı çekerlerdi. Tabii içlerinde pek sevilmeyecek kadınlar da vardır. Şimdi kendileri hakkında fikrimiz olan kadınları kısaca tanıyalım:

a. Papiria

Papiria, "Büyük" A. Paullus'un karısıdır. Paullus, ondan ayrılınca oğullarından biri olan Scipio Aemilianus tüm mücevherlerini ve değerli eşyalarını miras olarak kendisine bırakıncaya kadar büyük yokluklar içinde yaşar⁵².

b. Claudia'lar

Bunlardan biri Appius Claudius'un kızıdır. Claudia'nın erkek kardeşi İ.Ö. 249'da I. Kartaca Savaşı'nda tüm askeri birliği ile birlikte kendi yaşamını da kaybetmiştir. Üç yıl sonra, arabasıyla kentin kalabalığında sıkışıp kalan Claudia, Livius'a⁵³ göre, istemeden de olsa yüksek sesle şu sözleri sarf eder: "*keşke kardeşim hayatta olsaydı da, bu ayak takımını tırpanlamakta bir donanmasını daha kaybetseydi.*" Ancak onun soylular önündeki bu uygunsuz davranışı para ile cezalandırılması uygun görülmüştü. Claudia'nın bu davranışı karşısında para cezası ödemek zorunda kalması aklımıza *Lex Oppia*'ya göre arabayla gezme yasağını getirmektedir.

Kadın-erkek Claudius'ların hepsi kendilerini tüm geleneklerin üzerinde görürlerdi. Örneğin bir yüzyıl sonra, İ.Ö. 143'ün *consul*'ü ve reformcu Ti. Gracchus'un kayınpederi Appius Claudius Pulcher, yok yere Aosta vadisi bölgesinde yedibin askerini savaşta kaybetmesine rağmen sonra beşyüz düşman askerini yok ettiğini söyler ve Roma'ya döndükten sonra bir de üstüne üstlük bu başarısının ödüllendirilmesini ister. *Senatus*'un itirazına hiç aldırmadan da kendi masraflarını üstlenerek bir zafer şöleni düzenler. İkinci kızı aynı zamanda Vesta rahibesi olan Claudia, bir *tribunus*'un şöleni engelleyeceğini öğrenir; bunun için de tören geçidi sırasında babasının yanında arabada oturur. Vesta rahibesi olan kızın kutsallığının koruyuculuğu nedeniyle *tribunus*'lar şöleni engelleyemezler ve bu tören geçidi Claudius'ların üstünlüğünün bir göstergesi olarak Roma'da benzersiz kalır⁵⁴.

⁵² Polyb. xxxi. 26; BALSDON 1979: 46'dan.

⁵³ Liv. *Perioch.* 19; ayrıca bk. Val. Max. viii. 1, damn. 4; Suet. *Tib.* 2, 3; BALSDON 1979: 46:

⁵⁴ Cic. *Cael* 3; BALSDON 1979: 47.

c. Aemilia

Aemilius Paulus'un kızkardeşi olan Aemilia, Hannibal'i yenen P. Scipio Africanus'la evlenmişti. Anne ve babaları tarafından kararlaştırılan bu evlilik daha çok güçlü ailelerin birleşmesini ve "soyluluk" un güçlendirilmesini amaçlıyordu. Bu tür yaygın evlilikler III. ve II. yy. da Roma'nın iç ve dış politikasını belirliyordu. Aemilia da büyük bir görkemle kentte dolaşmak istediğinde, hiç çekinmeden arabasıyla Roma'da boy gösterebilmişti⁵⁵.

d. İ.Ö. II. yy. daki Bir *Consul*'ün Karısı

Kadınlar içinde en tahammül edilmezi ise, İ.Ö. II. yy. daki bir *consul*'ün karısıdır: Şans eseri ismi gizli kalmıştır. Ancak onun yüzüzlüğünün Gaius Gracchus'un bir konuşmasında ele alındığını biliyoruz: Bir gezi sırasında eşine eşlik ederek Campania'daki Teanum'dan geçerlerken, erkeklere açık olan hamamda banyo yapmak ister. Yetkili memur, hamamı boşaltmakla görevlendirilir. Ancak kadın oraya vardığında, henüz fazla zaman geçmediğinden hamam yeterince temizlenememiştir. Kadın da bu durumu eşine şikayet ederek, memurun çınlıplak meydana götürülerek kırbaçlanmasını sağlamıştır⁵⁶.

e. Cornelia

Hannibal'i yenen Scipio Africanus'un kızı ve Gracchus kardeşlerin annesi olan Cornelia⁵⁷ Geç Cumhuriyet Devri'ne geçişte ilgi çekici bir kadın tipi olarak karşımıza çıkmaktadır. Cornelia'nın ilginçliği, bu dönemde kadının genelde değişen rolünden ziyade, belki de onun kendi şahsiyetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Cornelia hakkında bilinenler, onun yalnızca geleneksel erdemli bir kadın olduğu şeklindedir. Tiberius Sempronius Gracchus ile evli olan Cornelia'nın, oniki çocuk dünyaya getirdiği söylenir. Bunlardan ancak üçü hayatta kalabilmiştir: Gracchus Kardeşler⁵⁸ diye bilinen halk *tribunus*'ları ve kızı. Gerek Cornelia'nın gerekse, önemli bir şahsiyet olan P. Cornelius Aemilianus Africanus ile evlendirilmiş olan kızının evlilikleri; büyük aileleri birbirleriyle bağlarını güçlendirmeye yönelik, politik amaçlar taşıyordu. Cornelia, eşi öldükten sonra çocuklarını tek başına büyüttüştür. Hatta oğullarının parlak konuşmacı olmaları, hitabet sanatı öğretmenlerinin çok önemli ve bilgili olmasının yanı sıra anneleri tarafından bu alanda

⁵⁵ Polyb. xxxi. 26 (xxxii, 12); SCHULLER 1987: 44.

⁵⁶ Gell., x. 3, 3; BALSDON 1979: 47.

⁵⁷ RE IV (1900): 1592-1595; SCHULLER 1987: 47.

⁵⁸ Modern araştırmalar, Cornelia'nın oğullarının politikasına ne kadar karıştığı, onlara destek mi yoksa köstek mi olduğu konusunda kesin sonuçlara ulaşmamıştır. INSTINSKY 1971: 177-189; SCHULLER 1987: 47:

özellikle yetiştirilmelerinden de kaynaklanmaktadır. Mısır Kralı VIII. Ptolemaios, Cornelia'ya evlenme teklifinde bulunduğu halde, Cornelia bu teklifi reddetmiştir. Bunun nedeni, Cornelia'nın kendini yalnızca çocuklarının eğitime adanmış olması değil, belki de aynı zamanda Mısır'ın varlığını İ.Ö. 168'den beri Roma'ya borçlu olması ve bu nedenle Ptolemaios'un teklifinin Cornelia tarafından onurdan ziyade hakaret olarak algılanmış olmasıdır. Cornelia oldukça iyi eğitilmiş bir kadındı. Hatta oğullarının ölümünden sonra bile Hellen bilginleri ile yoğun görüşmeleri ve bilgi alışverişleri olmuştu. Rüküş giyimli bir kadının sade giyimli Cornelia'ya mücevherlerini sorduğunda, o sırada dersten gelmekte olan oğullarını göstermesi ilgi çekicidir⁵⁹.

Kısaca ifade etmek gerekirse Cumhuriyet Devri'nde soylu Romalı kadınların tavırlarında, Claudia örneğinde olduğu gibi kibir, gösteriş düşkünlüğü ve ahlâksızlık görülmüştür. Bunun karşısında belki de olumlu olan tek şey Romalı kadınların giderek artan bağımsızlıkları olur. Dikkati çeken diğer bir husus kadınların oldukça varlıklı olduğu ve bu varlıklara engellenmeden sahip olduklarıdır. Bunun nedeni belki de burada Hannibal Savaşları'nın birçok erkeğin ölümüne yol açması ve bu sayede kadınların mal varlıklarında artış görülmesidir. Bu varlıklı kadınlar savaş sırasında iki kez devlet hazinesine yardımda da bulunmuşlardır⁶⁰. Kadınların varlıklı olmalarının bir başka bir göstergesi de, kadın düşmanı sayılan *Lex Voconia* Yasası'dır⁶¹. Bu yasaya göre bir taraftan en üst varlık sınıfına –ki buraya *Senatus* aristokrasinin üyeleri dahildir– bir kadın, mirasçı olarak tayin edilmeyecekti. Yasanın asıl amacı, erkekler için hazırlanan düzenlemelerden de anlaşılacağı gibi, Roma politikasını belirleyen zengin ailelerin mal varlığının idaresini düzenlemektir. Politikaya katılanlar da yalnızca erkekler olduğu için, düzenlemelerde mirasçıların erkekler olmasına dikkat edilmiştir. Bu yasa özellikle kadınların servetlerinin ne kadar büyük boyutlarda olduğunun bir göstergesidir.

Erken Cumhuriyet Devri'nin sonuna doğru iki tür Romalı kadın görülmektedir: Bunlardan biri, adı bilinmeyen *consul* karısı gibi sadece keyiften zulm ettiren kadın tipidir ki, bu arsızlık tamamen, başlangıçta Roma ve aristokrasisini yüceltmış ve büyütmüş olan sınıf disiplininin kaybolduğuna işaret etmektedir. Diğer tür bunun tam zıddıdır: Yukarıda sözünü ettiğimiz Cornelia kötü kaderini geleneksel ve örnek teşkil edici bir tutumla göğüslemiş; iyi eğitimi ve öz bağımsızlığı ile de artık çözül-

⁵⁹ Val. Max., iv. 4; Cornelia'nın sözlerinin daha sonra Atina'lı politikacı Phokion'un annesi tarafından da kullanılmış olduğu ortaya çıkarılmıştır. Plut., *Phok.* 19, 4; SCHULLER 1987: 49.

⁶⁰ App. iv. 33; Liv. xxvii. 37, 9 vd.; SCHULLER 1987: 46.

⁶¹ Gell. xvii. 6; ayrıca bk. SCULLARD 1973: 205 vd.; ASTIN 1978: 113-118; KIENAST 1979: 93-96; GUARINO 1982: 188-191.

mekte olan *Senatus* aristokrasisinin atalarından kalma davranış örneğini olumlu bir şekilde temsil etmiştir.

C. GEÇ CUMHURİYET DEVRİ

Cumhuriyet'in son elli yılına baktığımızda, olayların somutlaşması nedeniyle, artık bozulmuş Roma toplumu hakkında daha geniş bilgiye sahip olmaktayız. Bu toplumda ilgisi evin dört duvarının dışına taşan “yeni kadın” tipi vardır. Bununla birlikte, evlilik yasasının yumuşamasına rağmen, gene de yüksek tabakadan birçok kadın evlerinin sorumluluğu ve görevleri ile uğraşıyor ya da bunu yapmak zorunda kalıyordu. Bu durum özellikle İtalya'nın kırsal kentlerindeki, kocası Roma'da politika da önemli rol oynayan kadınlar için geçerliydi. Örneğin, Cicero'nun günümüze kadar gelen 900'ün üzerindeki mektuplarından yalnızca karısı Terentia'ya⁶² ait olan 24 tanesinde, hiçbir sözcük Cicero'nun edebi ve politik yaşamı ile ilgili değildir. Anlaşılan Terentia, kocasının egoistliğine son ana kadar tahammül etmişti. Nihayet Cicero, karısına kendisinden sürekli para çaldığı iftirasını atınca, o da ondan boşanmak zorunda kalmıştır⁶³. Tüm bunlara rağmen evliliği gene de yirmi yıldan fazla sürmüştür⁶⁴.

İ.Ö. II. yy. da Hellen tarihçi Polybios'un Roma'da olduğu sıralarda bir devlet adamının cenaze töreni onu oldukça etkilemişti: Bu törende, büyüklerinin ölü maskelerini takmış bir dini alay ile bir cenaze nutuğu vardı. Bu konuşmada ölünün performansı herkesin önünde anılmıştı⁶⁵. Böyle bir tören yarım yüzyıl sonra şimdi bir kadına yapılmıştır. İ.Ö. 102'de yapılan bu törende Lutatius Catullus, annesi için mezarın başında bir konuşma yapmış⁶⁶ ve ilk kez görülen bu örnek, daha sonraları birçok kadın için de tekrarlanmıştır. Bu konuşmaların en ünlüsü Iulius Caesar'ın İ.Ö. 68'de teyzesi Iulia'nın anısı için yaptığı konuşmadır⁶⁷. Demek ki, Caesar İ.Ö. 54'de Britannia'yı işgal edeceğine Roma'da olsaydı; annesi Aurelia öldüğünde onun için de mutlaka daha değerli bir cenaze konuşması yapardı. Çünkü babası erken öldüğünden tüm eğitimini ve kariyerinin başlangıcındaki en büyük desteğini annesinden almıştı⁶⁸.

Şimdi Cumhuriyetin son on yılındaki önemli kadınları zaman sırasıyla tanıyalım.

⁶² Cic. *ad. fam.* xiv. 1-24; Terentia hakkında bk. *RE* VA (1934): 710-716; BALSDON 1979: 49.

⁶³ Cic. *Att.* ii. 24, 3; BALSDON 1979: 49.

⁶⁴ Cic. *Att.* v. 3 vd.; ayrıca bk. JOHNSON 1913:160-5; BALSDON 1979: 49.

⁶⁵ Cic. *Att.* lxvi. 53-55; BALSDON 1979: 49.

⁶⁶ Cic. *De Orat.* ii. 44; BALSDON 1979: 49.

⁶⁷ Suet., *Caes.* 6, 6; BALSDON 1979: 49.

⁶⁸ *RE* II (1896) 2543; BALSDON 1979: 50.

1. Sempronia

Geç Cumhuriyet Devri'nde, tüm kadınlar için söz konusu olmasa da, bazı kadınların evlenir evlenmez kaba bir şekilde kendilerini kanıtlama hırsına büründükleri görülür. Bu kadınlardan en kötü üne sahip olanı ise, iyi bir aileden ve kültürden gelmiş olmasına rağmen, Sempronia'dır. Sallustius⁶⁹, İ.Ö. 77'deki *consul*'ü Iunius Brutus'un karısı Sempronia'nın Catilina'ya İ.Ö.63'te hükümeti devirme komplosunda yardımcı olmuş olduğunu yazmaktadır⁷⁰:

"... Onun (Catilina'nın) bu sırada her türden pek çok insanı kendi saflarına kazandığı söylenir; bunlar arasında bedenlerini satarak har vurup harman savuran, ama sonraları ilerleyen yaşlarının sefahatlarını değil, yalnız kazançlarını kısıtlaması somucunda borca batmış birkaç tane kadın da vardı. Catilina bunların aracılığıyla kentteki köleleri ayaklandırabileceğini, kenti ateşe verebileceğini, bunların kocalarını ya kendine bağlayacağını ya da öldüreceğini sanıyordu.

İçlerinde erkek ataklığı gerektiren bir sürü işler becermiş olan Sempronia da vardı. Bu hatun soy, güzellik, koca ve çocuk yönünden yeterince nasiptiydi: Yunan, Roma edebiyatını bilir, kitara çalar, namuslu bir hatuna yaraştığından daha ustalıklı raks ederd, sefahata yarayan başka birçok şeyler de cabasıydı. Her şey onun için onurdan, ardan daha değerliydi. Paraya mı yoksa üne mi daha az aldırış eder, kolay kolay kestiremezdin; cinsel istekle öylesine yanardı ki, erkeklerin onu istemesinden daha sık kendisi onları isterdi. Bu hatun önceleri çok kez sözünü tutmamış, borcunu tanımamış, adam öldürmelerde suç ortağı olmuştu: Sefahat ve yoksulluk onu tepetaklak götürmüştü. Bununla birlikte zekâsı hiç de küçümsenecek gibi değildi: Şiirler yazmasını, şaka yapmasını, yerine göre ölçülü, yerine göre yumuşak, yerine göre de kışkırtıcı konuşmasını iyi bilirdi; sözün kısısı, çok espirili, çok çekiciydi." Belki de onu çekici kılan bu yönleriydi.

2. Fulvia

Catilina komplosunda önemli bir rol oynayan diğer soylu kadın ise, Sallustius tarafından ahlâki yetersizliği tarif edilen Fulvia'dır⁷¹. Sallustius onun hakkında şöyle yazmaktadır⁷²: *"Soylu bir kadın olan Fulvia'nın, Quintus Curius denilen bir adamla, evlilik dışı bir ilişkisi vardı; parasızlık yüzünden önceki cömertliğini göstermediği için, kadının ona eskisi gibi hoş davranmaması üzerine, böbürlenerek ona olmayacak şeyler vadetmeye başladı. Kadının ona karşı koyduğu zamanlarda ise, arada silahla tehdit ediyor, sonra da her zamankinden daha sert davranıyordu."*

⁶⁹ Sall. *Catil.* 24. ve devamı.

⁷⁰ VARINLIOĞLU 1973: 38'den.

⁷¹ Sall. *Catil.* 23 vd.; 26, 3; 28, 2; RE VII (1912) 208 vd.; BALSDON 1979: 52.

⁷² VARINLIOĞLU 1973: 37'den.

Censor'lar ise bu adamı İ.Ö. 70 yılındaki çeşitli hatalarından dolayı *Senatus*'tan atmışlardı. O da, kendisi gibi, beceriksiz birçok adamın yaptığı gibi Catilina'nın komplosuna katılmıştı. Ancak Fulvia, *consul* Cicero'nun öldürülmesi fikrini yerinde bulmadığı için, Curius'a yüksek bir ödül karşılığında baş tanıklık yaparak, bu olayı ihbar etmesini önermişti. Ancak böyle bir ödül ona verilmemişti.

Fulvia'ya onbir yıl sonra maalesef tekrar rastlıyoruz. Bu defa onu İ.Ö. 52'de, *Consul* Pompeius'un kayınpederi olan Metellus Scipio'nun davet edildiği genelevdeki bir eğlencenin baş katılımcısı olarak görüyoruz⁷³.

3. Clodia

Cumhuriyet'in son dönemlerinde güzelliğinin bilincinde olup da aynı zamanda akıllı ve esnek ahlâklı olan kadınlar da vardı ve bunlar cazibelerini, hiçbir politik görüşle ilgilenmeden, kullanabildikleri yere kadar kullanırlardı. Bu kadınlara yukarıdaki Sempronia'nın yanı sıra Clodia⁷⁴ ve Fausta da dahildir.

Roma'da önemli mevkilere sahip birçok erkekle evlenmiş olan Clodia, İ.Ö. 79 yılının *consul*'ü Appius Claudius Pulcher'in kızıdır. Claudia, bu sırada Q. Metellus Celer ile evlidir. Ancak, İ.Ö. 60'da *consul* olan Metellus Celer, bir yıl sonra ölür. Kız kardeşlerinden biri de, 74 yılının *consul*'ü L. Licinius Lucullus ile evlidir; ancak bu *consul*, karısından, kendi kardeşi Claudius'la ensest ilişkide bulunduğu iddiası üzerine boşanır. Ancak böyle bir ilişki Clodia için de geçerli idi. Kısaca ileri derecede bir ahlâksızlık ve kendi kardeşi ile sıkı ilişkiler söz konusuydu.

İ.Ö. 61 yılında kendisinden altı yaş küçük olan Verona'lı şair C. Valerius Catullus, Clodia'ya ihtirasla aşık olmuştu. Clodia o zamanlar otuzüç yaşındaydı. şiddetle tartıştıkları kadar da birbirlerini çok seviyorlardı. Clodia'nın güzel ama ahlâksız ve yüksek toplumda tehlikeli bir bayan olma ünü sonuçta Lesbia ile aynı kişi olduğu sabitleşince daha da perçinlendi. Çünkü Lesbia şair Catullus'un çok sevdiği ancak kendisine sadık olmadığı için ümitsizliğe düştüğü sevgilisidir. Ancak böyle bir özdeşliğin olması tartışmalıdır⁷⁵. Bu varsayımdan yola çıkıp Clodia'nın bu sayede Catullus'un üzerinde çok yaratıcı bir etkisi olduğunu söyleyebiliriz⁷⁶: İ.Ö. 59'da söylentilere göre Clodia kocasını zehirleyerek öldürür. O bu yaptığından elbette ki üzgün değildir. Çünkü aynı yıl Catullus'u da ondan daha genç bir sevgili ile değiştirmiştir. Bu adam M. Caelius Rufus adında bir şövalyenin oğluydu ve senatör kariyerine oynuyordu. Henüz yirmiüç yaşındaydı. Bu sıralarda Lesbia ise

⁷³ Val. Max. ix. 1, 3; BALSDON 1979: 52.

⁷⁴ RE IV (1901) 105-107; HILLARD 1973: 505-514; SCHULLER 1987: 53.

⁷⁵ DEROUX 1973: 390-416; WISEMAN 1974: 104-118; SCHULLER 1987: 54.

⁷⁶ Catullus'un birçok ateşli şiirleri vardır. Örneğin "Vivamus, mea Lesbia atque amemus" (= Bırak Lesbia yaşayalım ve sevişelim.)

otuzbeş yaşındaydı. M.Caelius Rufus Catullus'un aynı zamanda arkadaşıydı ve Catullus'un bu sadakatsizliklere yazdığı acı serzenişi günümüze kadar gelmiştir⁷⁷.

M. Caelius Rufus, kısa bir süre önce baba ocağını terketmişti ve Palatinus'daki Clodia'nın kardeşinin evinde kalıyordu. Ayrıca Clodia ile olan beraberliğinde de hoşça vakit geçiriyordu⁷⁸. Büyük topluluklarla banyo sefası, yemek ve içki ziyafetleri, şarkı ve müzik eşliğinde gemi yolculukları yapıyordu. Ancak İ.Ö. 57'de artık M. Caelius Rufus bunları fazla yorucu bulmaya başlamış ve Clodia tarafından da terkedilmiştir. Çünkü bu kadınlar istedikleri zaman sevgililerine kapıyı göstermeyi de çok iyi bilmişlerdi; öyle ki, aksini, yani kendilerinin terkedileceğini bile düşünemezlerdi. İ.Ö. 56'da M.Caelius Rufus sonuçta kendini mahkeme önünde bulur; şikâyetçi olan da tabii ki çeşitli fantastik suçlamalara başvuran Clodia'dır. M. Caelius Rufus, önce savunmasını kendisi yapar ve Clodia'yı *Klytamnestra* (= Agememnon'un karısı) diye tanımlar. Daha kaba tanımlamalar kullanmaktan da kaçınmaz ve ona "kocasını öldüren üç kurusluk Klytamnestra" gibi sözler söyler. Cicero da genç Caelius'u savunduğu konuşmasında M. Caelius Rufus'un aşağılamalarından geri kalmaz ve ağır suçlamalarda bulunur. Onun *meretrix* (= fahişe) gibi yaşadığını söyler ve evini de geneleve benzetir. Ayrıca burasının da bir pislik yuvası olduğunu; orada her türlü kötülüğün ve sapıklığın, hatta daha önce görülmemiş nice günahların işlendiğini söyler⁷⁹.

Bu konuşma kısa ve öz olmasının yanı sıra Cicero'nun yaptığı en iyi konuşmalarından biridir. Müvekkilinin hakkını savunan Cicero hızını alamayarak oldukça hafif kalan komik suçlamalarla dilediğince dalga da geçer. Gene burada ensest ithamlarıyla karşılaşırız. Onun erkek delisi bir fahişeden başka birşey olmadığı, herkesin kadını olduğu ve bir kurus (*quadrantaria*) için herkesle olabileceği de söylenir. İşin aslının bilinmesinin artık imkansız olması nedeni ile Clodia'nın savunulması mümkün değildir. Çünkü antik dava konuşmaları aşırı bir abartı, bir iftira ve kasten yapılan karakter karamaları ile gerçekleşirdi. İşin aslını bu tür konuşmalardan anlamak mümkün değildir⁸⁰. Otuzsekiz yaşında olan Clodia'ya bu olaydan sonra artık rastlanılmamaktadır. M. Caellius Rufus becerikli, neşeli ve akıllı biriydi. Bunu onun Cicero'ya yazdığı ve günümüze kadar gelen mektuplarından anlıyoruz. C. Vallerius Catullus da aynı özelliklere sahipti; fakat bunun yanında daha sert yaradılışına rağmen, nazik, duygulu bir sevgiliydi. Clodia ise parıldayan gözlerinin yanında oldukça güzel bir kadındı. Aynı zamanda neşeli, akıllı ve iyi bir eğitim görmüştü⁸¹. Cicero'nun mektuplarından da anlaşıldığı gibi, çekici bir kadın olan Clodia'nın (Cicero'nun karısı Terentia bile onu kıskanmaktaydı) büyük manalı gözleri vardı (bu gözlerden Caelius için yapılan savunmada da

⁷⁷ Catull. 77; ayrıca bk. AUSTIN 1960: 148-150; BALSDON 1979: 59.

⁷⁸ Cic. *Cael.* 35; BALSDON 1979: 59.

⁷⁹ Cic. *Cael.* 55-57; BALSDON 1979: 59.

⁸⁰ SCHULLER 1987: 54.

⁸¹ SCHULLER 1987: 54.

sözedilir.) ve bu nedenle de mektuplarda hayranlıkla Hellenice lakabı İnek Gözlü ile anılmaktaydı. Homeros'da da bu lâkap Hera için kullanılmıştır. Hera, Zeus'un karısı ve aynı zamanda da kız kardeşi olduğu için, burada da şık bir ima ile gene ensest ithamları vardı⁸². Sallustius da Clodia'yı yere batırmaya çalışsa da, onun akıllı, çekici ve hoşsohbet biri olduğunu kabul eder. Clodia ve Sempronia, aslında tutucu kokuşmuş ahlâk ölçülerine karşı isyan ediyorlardı. Onlar bu nedenle sohbet ve heyecanı nerede bulurlarsa oraya koşuyorlardı. İyi terbiyeliliğin can sıkıntısından kurtulabilmek için, her türlü rizikoya atılıyor ve tehlikeliyi yaşıyorlardı⁸³.

4. Fausta

Asil bir aileden gelen Fausta ise Sulla'nın kızıdır. Eşi Annius Milo ise tehlikeli bir çete reisidir. Politikacı olarak hiçbir kazanç edinmemiştir. Cicero'dan başka kimse de bu adama hayranlık duymazdı. Annius Milo'nun, Fausta'yı tarihçi Sallustius ile aynı yatakta yakalandığına dair birtakım söylentiler vardır. Hatta bunun üzerine Annius Milo, Fausta'yı bir güzel dövmüş ve yüklü bir miktar parasını da alarak onu terketmiştir. Ancak Milo gene de Fausta'yı boşamamıştır. Bu yüzden de belki hikâye gerçek değildir⁸⁴.

5. Terentia

Cicero'nun etrafındaki kadınlara baktığımızda en çok da eşi Terentia hakkında bilgiye sahibiz⁸⁵. Ancak Terentia'nın nereli olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Sadece üvey kızkardeşi Fabia'nın Vesta rahibesi olduğunu biliyoruz. Fabia da İ.Ö. 73'te Catilina ile fuhuş iddiasından beraat etmişti. Terentia, Cicero'nun suikastçilere karşı daha katı davranmasını sağlamış ve Clodia'yı kıskandığı için de Cicero'yu Catilina'ya karşı kıskırtmıştı. Bu yüzden ağır sonuçları olan bir nifaka yol açtığı tahmin edilmektedir.

Terentia, sevecen ya da soğuk bir eş miydi? Zayıf bir kişiliği olan Cicero üzerinde nasıl bir etki yapıyordu? Tabii ki bu soruların cevabını bulmak için Cicero'nun mektuplarını okumak gerekir. Ancak bu mektuplarda Terentia hakkında doğrudan doğruya bir ifade bulmak pek de mümkün değildir. Buna rağmen mektuplardan Cicero'nun karısının sözünden çıkmadığı anlaşılabilmektedir. Zira Terentia, özde bağımsız bir insandır ve Cicero'nun tavsiyelerine de sık sık başvururdu. Bunun yanında Cicero'nun Clodia'dan dolayı yaşadığı sürgünde onun

⁸² Cic. Att: ii. 9, 1; ii. 12, 2; ii. 14, 1; ii. 22, 5; ii. 23, 3; SCHULLER 1987: 54.

⁸³ SCHULLER 1987: 54.

⁸⁴ Gell. xvii. 18; RE IA (1920) 1599, 1916 vd. "Fausta"; BALSDON 1979: 60.

⁸⁵ NEUBAUER 1909: 211-232; RE VA (1934): 710-716 Nr. 95 "Terentia"; FOLEY 1981: 343-354; DIXON 1984: 78-101; RAWSON: 1986: 93-121; SCHULLER 1987: 55.

yanında olan, şahsi ve politik zor anlarında ona destek olan, aşağılamalarına göğüs geren gene Terentia'dır. Onun ne kadar bağımsız olduğu ve bu durumun ne kadar kayıtsızca Cicero tarafından kabul edildiği gene mektupların içeriğinden anlaşılmaktadır. Bunlar Cicero'nun arkadaşı Atticus ve Clodius'un kardeşi Appius Claudius Pulcher'e sevgili kızı Tullia'nın üçüncü eşi Dolabella ile nişanlanmasında yazdığı mektuplardan ortaya çıkmaktadır.

Terentia, Cicero'dan oldukça zengindi ve serveti ile de borçlu olan eşinin imdadına yetişiyordu⁸⁶. Terentia'nın danışmanı (= *tutor*'u), kendisinin özgürlüğüne kavuşturduğu Philotimus'tu. Onu Terentia'nın kendisi seçmişti ve servetinin yönetimini de gene ona kendisi vermişti. Bunun üzerine on yıllarca süren evlilik sona ermiş oluyordu. Cicero, Terentia'ya çeyizini ödemekte bile çok zorlanmıştı. Cicero daha sonra Publilia ile evlenir. Terentia ise iki defa daha evlenmiştir; ikinci eşi ise tarihçi Sallustius'tur ve Terentia'nın yüzüç yaşına kadar yaşadığı da söylenir⁸⁷.

6. Tullia

Terentia ile Cicero'nun kızları olan Tullia, Terentia'nın aksine büyük bir bağımsızlıkla ortaya çıkmaz⁸⁸. Tullia üç evliliğini de soylu ve zengin adamlarla yapmıştır. Birinci eşi C. Calpurnius Piso Frugi'dir. Sadık bir damat olan Frugi, kayınpederini sürgünden kurtarmak için İ.Ö. 58 yılı *consul*'ünün ayaklarına kapandıysa da, bir sonuç alamamış ve İ.Ö. 57'de de ölmüştür. Tullia ikinci evliliğini Furius Crassipes'le gerçekleştirmiştir. Ancak beş yıl sonra bu evlilik boşanma ile sonuçlanmıştır. Tullia'nın en mutsuz evliliği İ.Ö. 50'de P. Cornelius Dolabella ile gerçekleştirdiği üçüncü evliliğidir. Bu adam çekici olmasına karşın, aynı zamanda da ahlâksız bir yapıya sahipti.

Dolabella ile aralarında on yaş fark olan Tullia'nın, bu evliliğinden erkenden ölen iki oğlu dünyaya gelir. İ.Ö. 46'da da boşanma gerçekleşir. İ.Ö. 45'te ise Dolabella'dan olan son çocuğunu dünyaya getirdikten sonra da ölür. Cicero oldukça çok sevdiği bu kızının ölümüne çok üzülmüştür. Bu sevgisini daha kızı hayatta iken mektuplarında da dile getiren⁸⁹ Cicero, hatta onun anısına küçük bir tapınak dahi yaptırmayı plânlamış, ancak bu plânından vazgeçirilmiştir.

⁸⁶ SCHULLER 1987: 55-56.

⁸⁷ SYME 1984: 1085-1089; SCHULLER 1987: 56.

⁸⁸ RE VII A (1948) 1329-1336 "Tullia"; DIXON 1984: 78-101; SCHULLER 1987: 56.

⁸⁹ RE VII A (1948) 1335 "Tullia"; SCHULLER 1987: 57.

7. Pomponia

Pomponia, Cicero'nun en iyi arkadaşı Atticus'un kız kardeşidir. Pomponia, Cicero'nun erkek kardeşi Quintus ile evliydi. Bu evlilik politik amaçlı değildi. Ancak, Cicero'nun Atticus'la ilişkilerini daha da sağlamlaştırmak için ve özellikle de kişisel ilgiden dolayı gerçekleştirilmişti⁹⁰. Yirmi yıl süren ve günlük küçük savaşların olduğu bu evlilikte oğlu Quintus büyütülmüştü⁹¹.

8. Cornelia

Geç Cumhuriyet Devri'nde Metellus Scipio'nun kızı Cornelia kadar trajik bir kadın tiplmesi daha yoktur. Cornelia'nın ilk kocası P. Crassus, çekici ve yetenekli bir adamdır ve gerek Caesar gerekse Cicero tarafından farklı nedenlerden de olsa derin bir saygıyla anılır ve hayranlık duyulurdu. Crassus İ.Ö. 53'te Carrhae felâketinde babası ile birlikte hayatından olur. Bir yıl sonra da Cornelia, politik nedenlerden ötürü Pompeius ile evlendirilir. Pompeius'un eşi Iulia ise iki yıl önce vefat etmişti. Cornelia'nın dört yıl süren ikinci evliliği, birincisinden daha kötü sonuçlanmıştır. Pompeius'un Pharsalos yenilgisinden sonra Mısır'a kaçışında nasıl öldürüldüğünü gözleriyle gören Cornelia, Plutarkhos'a⁹² göre, genç, güzel ve birçok cazibesi olan yetenekli bir kadındı; iyi eğitilmiş, iyi bir müzisyen, matematikçi idi ve felsefe toplantılarında da anlayışlı bir dinleyiciydi.

9. Hortensia

Mükemmel bir konuşmacı olan Q. Hortensius'un kızı Hortensia muhtemelen, Brutus'un evlatlığı olan Q. Servilius Caepio'nun eşi idi⁹³. Kadınlar hukuk konusunda Roma'da aktif olmasalar da Hortensia babasının mesleği ile o kadar ilgiliydi ki, Roma tarihinin kritik bir anında büyük bir başarıyla mahkeme önüne çıkabilecek durumdaydı ve bu İ.Ö. 42 yılında *triumvir*'lerin yüklü bir mal vergisi talep etmeleri sırasında gerçekleşmişti. Hortensia, kadınların sorununu o kadar becerikli bir şekilde ele almıştır ki, konuşması günümüze kalacak şekilde kaydedilmiştir⁹⁴.

⁹⁰ JOHNSON 1913: 160-165; WIEMAR 1930: 19 vd; SCHULLER 1987: 57:

⁹¹ SCHULLER 1987: 57.

⁹² Plut., *Pomp.* 55, 2; BALSDON 1979: 61.

⁹³ RE VIII (1913) 2481 vd. No. 16; BALSDON 1979: 61.

⁹⁴ Val. Max. viii. 3, 3; App. iv. 136-146; Quint. inst. i. 1, 6; BALSDON 1979: 61.

10. Caecilia Metalla

Caecilia Metalla da oldukça iyi bir aileden gelmekteydi. İ.Ö. 57 yılının *consul*'ü olan P. Lentulus Spinther'in gelinidir⁹⁵. Sevgililerinden biri de Cicero'nun ünlü damadı P. Cornelius Dolabella'dır. İ.Ö. 45'te kocasından ayrılan Caecilia oyuncu Asop'un oğlu ile evlenir ve onunla babasının yüklü mirasına konar. Sulla ise dördüncü evliliğini daha sonra politik amaçlı olarak Caecilia Metalla ile gerçekleştirmiştir⁹⁶.

11. Mucia

Mucia Tertia, çok parlak ve asil olan İ.Ö. 95 yılının *consul*'ü Q. Mucius Scaevola Pontifex'in kızıdır. Mucia Tertia, Pompeius'un üçüncü eşi olmuş ve ona ve Sex. Pompeius ile Pompeia'yı doğurmuştur. Ancak Pompeius tarafından kendisini Caesar ile aldattığı gerekçesi ile boşanır. Aynı şekilde Caesar da ikinci evliliğini Pompeia'nın Claudius ile ihanet ettiği şüphesi ile bitirmiştir⁹⁷. Mucia Tertia, birkaç yıl sonra M. Aemilius Scaurus ile evlenir ve aynı adlı bir oğlu olur. İ.Ö. 51 yılında eşi sürgüne gitmek zorunda kalınca, *consul*'ün evinde iki kadın tarafından bir cümbüş yapılır. Bunlardan birisinin Mucia olması mümkündür. Daha sonra Mucia, politik aracılık da yapar⁹⁸.

12. Iulia

Caesar'ın kız kardeşi olan⁹⁹ Iulia'nın kocası, lakabı "Giritli" olan Antonius idi ve bu adam tanınmış, kamu yaşamında saygınlık kazanmış biri değildi; ama iyi yürekli ve dürüsttü. Iulia'nın zamanın en soylu ve en akli başında kadınlarından geri kalır bir tarafı yoktu. Bu evliliğinden Marcus Antonius adında bir oğulları oldu. Marcus Antonius eğitimini annesinin gözetimi altında yaptı. Çünkü babasının ölümünden sonra, annesi, Cornelius Lentulus ile evlenmiş; Cornelius Lentulus ise Catilina isyanına katıldığı için, Cicero tarafından İ.Ö. 63'te öldürtülmüştür¹⁰⁰. Bu, Antonius'un Cicero'ya karşı beslediği aşırı kinin nedeni olarak görülmektedir. Nitekim Antonius'un iddiasına göre, annesi Iulia, Cicero'nun karısından rica edinceye kadar, Lentulus'un cesedi kendilerine bile verilmemişti. Fakat bu iddianın açıkça yalan olduğu kabul ediliyor; çünkü Cicero'nun *consul*'lüğü sırasında cezalandırdığı adamlardan hiç biri cenaze töreninden yoksun bırakılmamıştı.

⁹⁵ RE VIII (1913) 1235 vd., Nr. 16; BALSDON 1979: 60.

⁹⁶ BALSDON 1979: 60; FÖRTSCH 1935: 73-77;

⁹⁷ Plut. *Caes.* 9 vd; SCHULLER 1987: 58.

⁹⁸ RE XVI, 1 (1933) 448-450 "Mucias"; LIEBS 1978: 25-29; SCHULLER 1987: 58.

⁹⁹ Plut. *Ant.* 1, 2; ÖZAKTÜRK 1992: 7.

¹⁰⁰ Plut. *Cic.* 22; Plut. *Ant.* 2; ÖZAKTÜRK 1992: 7.

İ.Ö. 40'lı yıllar gerek soylular gerekse halk için bitmek tükenmek bilmeyen savaş yıllarıydı. Bu arada Mucia'nın oğlu Sextus Pompeius ise İtalya'nın deniz yolunu kontrol altında tutuyor ve Roma'ya yiyecek maddesi gelmesini engelliyordu. Barış ancak Octavianus ile Antonius'un İ. Ö. 40 yılında Brundisium' da anlaşmalarından sonra mümkün olmuştur. Bir yıl sonrada Sextus Pompeius ile bir anlaşmaya varılır. Barış kısa süreli olsa da Antonius ve Sextus'un annelerinin yaptığı, yani Iulia ile Mucia'nın gerçekleştirdiği diplomasinin bir zaferi olmaktadır.

İ. Ö. 43'teki katliamdan sonra önlemler almak zorunda kalan Iulia, Sextus Pompeius'u Perusia Savaşı'ndan kaçtığında samimice yanına almış; onun kendi oğlu Antonius ile arasını bulmaya çalışmıştır. Brundisium'da da Antonius ile Octavianus arasındaki havayı yumuşatmaya çalışan Mucia bunda da etkili olur. Octavianus Mucia'nın iyiliğini asla unutmaz ve kendini ona karşı hep minnettar sayar¹⁰¹.

13. Porcia

İ.Ö. 40 yıllarında aşırı Cumhuriyetçi parti çevresinden iki kadın dikkati çekmektedir. Bunlardan biri genç Cato'nun kızı Porcia¹⁰², diğeri ise Cato'nun derinden saygı duyduğu üvey kızkardeşi Servillia'dır¹⁰³. Porcia, birinci evliliğini Caesar'ın uyuşamadığı *consul* partneri ve aynı zamanda amansız düşmanı M. Calpurnius Bibulus ile gerçekleştirmişti. İ.Ö. 50'de mutlu bir evliliği olan Porcia'nın bu mutluluğu İ.Ö. 45'te bozulmuş olmalıydı. Çünkü biri hariç tüm oğullarını kaybetmişti. Caesar'a karşı yapılan savaşta ise babasını, kocasını ve kardeşini kaybetti. Bunun üzerine M. Iunius Brutus, dul kalan Porcia ile evlenebilmek için karısından boşanarak Roma toplumunu hayrete düşürmüş ve Bibulus'un ölümünden birkaç yıl sonra Caesar'ın egemenliği sırasında Porcia ile evlenmiştir. Porcia; Brutus Caesar'ı 15 Martta öldürme kararı aldığı sırada onun, bu kararının güçlenmesi için elinden geleni yapmıştır. Porcia daha sonra, eşi Brutus Doğu'da iken kömür alıp yutarak Roma'da kendini öldürür¹⁰⁴.

¹⁰¹ Plut. *Ant.* 32, 1; Dio. Cass. xlviii. 15, 2; 16, 2; 27, 4; II. 2, 5; App. v. 267-270 vdd.; *RE* X (1919) 892 vd Nr. 543 "Iulia"; *RE* XVI (1933) 448-450 Nr. 27 "Mucia".

¹⁰² *RE* XXII (1953) 216-218; SCHULLER 1987: 58.

¹⁰³ Bk. aşağıda Servilia.

¹⁰⁴ SCHULLER 1987: 58-59.

14. Servillia

Geç Cumhuriyet Devri politikasında önemli rol oynayan diğer bir kadın ise ünlü Brutus'un annesi Servillia'dır¹⁰⁵. Servillia iki kez evlenmiştir. Birinci evliliğini M. İ. Brutus ile gerçekleştirmiş; Brutus'un ölümünden sonra da ikinci evliliğini D. İ. Silanus ile yaparak ondan üç kızı olmuştur. Kızlarından biri daha sonra Caesar'ın katili olan Cassius ile, bir diğeri de *Triumvir* Lepidus'la evlenmiştir. Servillia, Caesar'la da uzun bir süre beraber yaşamış olmakla birlikte, Caesar onunla değil Calpurnia ile evlenmişti. Nedeni ise, Calpurnia'nın onsekiz, Servillia'nın ise kırk yaşında olmasıydı. Diğer bir neden, Caesar'ın oğlan babası olma arzusuydu.

Cicero'nun mektup yazışmalarından Servillia'nın onun son onbeş ayında siyasal mücadelelere karışmış olduğu görülmekte ve bu nedenle de bu mücadeledeki önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Caesar'ın Mart ayının 15'de öldürülmesinden sonra bu cinayetin iki kahramanı Brutus ve Cassius 5 Haziran'da Roma'da tekrar görünüyolarlar. Bunlara, hakaret olsun diye, Sicilya ve Asia'da tahıl alımında yönetici görevi sunulmuştu. 8 Haziran'da Anzio'da bir aile meclisi toplanır. Toplantıda terfinin kabul edilip edilmeyeceğine karar verilir¹⁰⁶. Brutus, Cassius, Servillia ve kızı Iunia Tertia (Cassius'un karısı), Brutus'un karısı Porcia ve aile dostu olarak Cicero da bu toplantıya katılır. Toplantıyı yönlendiren Servillia'dır. Cicero mektuplarında onun Brutus'a sadece politik konularda değil, diğer konularda da danışmanlık yaptığını yazıyordu. Bu toplantıda Cicero, kaçırılmış fırsatlar üzerine bir konuşma yapmak istediğinde, Servillia onu azarlamış ve sözünü kesmişti. Cicero gibi bir adama böyle bir saçmalığı daha önce hiç duymadığını söyler. Cicero ise başına böyle bir şey çok nadir geldiğinden susar ve ihtilalcilerden birinin hoşuna gitmeyen bir *Senatus* kararının kaldırılacağı sözünü verir¹⁰⁷. Cassius görevi kabul etmeyince de, "böylesi daha iyi" diyen Servillia, "ben *Senatus* 'un kararı için gerekeni yapacağım" der.

Brutus ve Cassius İ.Ö. 44 yılının yazında deniz yoluyla doğuya gittikleri andan itibaren öldürdükleri adamın evlatlığı olan Octavianus, gittikçe artan bir sempati ile Roma hükümeti tarafından kucaklanıyordu. Bu durum Servillia'yı korkutmaya başlamıştı. Bir yıl sonra ise damatları olan Lepidus, İ.Ö. 43 yılının 30 Haziran'ında Roma'da "vatan haini" ilan edilir. Malına mülküne el konulduğunda kızı ve oğluna, torunlarına ne olacağı, emrindeki ordularla Roma'ya dönmesi için uygun bir zaman olup olmadığı konularında Servillia, 25 Haziran'da Cicero'nun da katıldığı bir oturma yapar¹⁰⁸. Brutus'un Cicero'ya, Cicero'nun da Brutus'a gönderdiği mek-

¹⁰⁵ Cic. *ad Brut.* 26, 1; *RE* II A (1923) 1817-1821 "Servillia"; *AFRICA* 1978: 599-626; SCHULLER 1987: 59.

¹⁰⁶ Cic. *Att.* xv. 12, 1 vd; BALSDON 1979: 55.

¹⁰⁷ Cic. *Att.* xv. 11, 2; SCHULLER 1987: 59.

¹⁰⁸ Cic. *ad Brut.* 20 (1-21), 1 vd.; 21 (1, 13); 23 (1, 15), 13; 36 (1, 18), 1 ve 6; BALSDON 1979: 56.

tuplardan Servillia'nın sürekli olarak tasa içinde olduğunu öğreniyoruz. Servillia, Cicero'nun da bir defasında dediği gibi oldukça akıllı ve düşünceli bir kadındı. Servillia hakkında bildiğimiz son şey ise, Marcus Antonius'un Phillippi'deki katliamdan sonra Servillia'nın oğlu Brutus'un küllerini ona yolladığıdır¹⁰⁹.

15. Praecia

Sulla'nın ölümünden sonraki yüzyılın karışık politik yaşamında kadınların da güç kullanmayı denediklerini görüyoruz. Bu dönemde Praecia adında bir kadın çok etkili olmuştur. Eğitimsiz ve asil olmayan bu kadının çevresinde Cornelius Cethegus gibi kişiler vardı. Ancak Plutarkhos, Praecia'nın hiç de hoş bir portresini çizmez¹¹⁰.

Praecia, kendisini ziyaret edenleri ve kendisiyle ilişkiye girenleri çok iyi kullanmakta ve hatta onların arkadaşlarıyla da ilgilenerek, politikalarını desteklemekte ve onları önemli ölçüde etkilemektedir. O sıralarda saygınlığın doruğunda olan Cethegus'u da hayranları arasına katan Praecia bu şekilde ülkenin bütün gücünü eline geçirmişti. Çünkü Plutarkhos'a göre, Cethegus istemeden halka hiç bir şey yaptırılamadığı gibi; Praecia emir vermezse Cethegus'a da hiç bir şey yaptırılamamış.

16. Fulvia

Geç Cumhuriyet'in kadınlarında gördüğümüz enerji ve bağımsızlık doruk noktasına Fulvia'nın şahsında ulaşmıştır¹¹¹. Hem anne, hem baba tarafından köklü ailelerden gelen ve Clodius'la mutlu bir evlilik yapan; ancak onun ölümünden sonra, koyu bir Caesar taraftarı olan C. Scribonius Curio ile evlenen, bu evliliği de bir şekilde yürüten Fulvia'nın daha sonra üçüncü evliliğini *Triumvir* Marcus Antonius ile gerçekleştirmiş olduğu bilinmektedir¹¹². Fulvia, ne örgü örmeyi ne de evinin kadını olmayı düşünen bir kadındı, sıradan bir erkeği yönetmekle yetinecek biri de değildi, tersine birinci sınıf bir yöneticiyi yönetmek ya da bir başkomutana emirler yağdırmak isterdi. Sonuç olarak, Kleopatra, kadınların buyruğu altına girmeyi Antonius'a öğrettiği için Fulvia'ya çok şey borçluydu. Çünkü Antonius Kleopatra'nın eline daha başlangıçta eğitilmiş ve kadınların buyruğuna tümüyle boyun eğecek şekilde yetiştirilmiş halde gelmiştir. Antonius, türlü şakalar, çocukça oyunlar yaparak Fulvia'yı daha da coşturmaya çalışırdı. Örneğin İspanya'daki yengisinden sonra yurda dönmekte olan Caesar'ı pek çok kişi ile birlikte Antonius da karşılamaya

¹⁰⁹ SCHULLER 1987: 59.

¹¹⁰ Plut. *Luc.* 6, 2 vdd.; Cic. *ad fam.* ix. 26; ayrıca bk. BALSDON 1979: 57.

¹¹¹ RE VII (1912) 281-284; BABCOCK 1965: 1-32; SCHULLER 1987: 60

¹¹² Plut. *Ant.* 10; ÖZAKTÜRK 1992: 16.

gitmiş; sonra ansızın İtalya'ya Caesar'ın öldürüldüğü ve düşmanlarının ülkeye doğru ilerlemekte olduğu şeklinde bir söylenti yayılınca, Roma'ya dönerek, köle kılığına girip, geceleyin kendi evine gelmiştir. Kendisinin Antonius'tan Fulvia'ya mektup getiren bir ulak olduğunu söylemesi üzerine, Fulvia'nın huzuruna alınmıştır. Antonius yüzünü sarıp sarmalamıştı. Sonra, Fulvia mektubu almadan önce, büyük bir sıkıntı ve üzüntü içinde, Antonius'un yaşayıp yaşamadığını sormuştur. Antonius ise bir kelime dahi konuşmadan mektubu uzattıktan sonra, onu açmaya ve okumaya başlayan karısını kucaklamış ve öpmüştür.

Caesar'ın İ.Ö. 44 yılının Mart ayında öldürülmesiyle birlikte Fulvia hakkında birdenbire, yalnızca onun enerjisi ve iradesini değil, politika ve savaş işlerindeki etkinliklerini de bildiren belgeler ortaya çıkmaktadır. Bu belgelere öncelikle Caesar'ın ölümünden sonraki her türlü dedikodu yansımıştır. Fulvia, sahte evraklarla Caesar'ın işlerini yürütmüş ve oldukça yüklü bir paraya karşılık Küçükasya'lı Kral Deiotarus'un tanınmasını sağlamıştır. Bunun doğru olup olmadığı kesin olmamakla birlikte, tartışılabilir bir gerçek yanı vardır ki, o da Fulvia'nın eşine Brundisium'daki birliklerine giderken eşlik ettiği ve hatta asilerin asılmalarını seyrettiğidir. Bu olay ona kadınsı olmayan bir zalimlik havası vermektedir. İ.Ö. 43'te Cicero'nun kesilip halka teşhir edilen başına kötü muamele ettiği iddiası da belki Fulvia'nın Cicero'nun birinci ve üçüncü eşlerinin azılı düşmanı olmasından kaynaklanmaktadır. Fulvia'nın, kendi insiyatifi ile, öldürülecekler listesine girecek kişileri tespit ettiği de söylenir¹¹³.

Üçüncü evliliğini Marcus Antonius'la gerçekleştiren Fulvia, kocasını Kleopatra'ya kaptırmıştır. Bundan böyle Antonius, Kleopatra'nın öyle bir tutsağı olmuştur ki, Antonius, Parth ordusu Suriye'ye girmek üzereyken bile Kleopatra ile İskenderiye'ye gitmeye razı olabilmış ve orada, çok değerli olan zamanını, eğlence ve oyunlarla boşa harcamıştır¹¹⁴. Antonius, böyle aptalca ve çocukça oyunlarla uğraşırken ona ansızın iki mektup gelmiştir: bunlardan biri Roma'dandır. Kardeşi Lucius ve karısı Fulvia önce aralarında uzun uzadıya tartışmışlar, sonra Octavianus'a karşı savaşıarak, her şeyi yitirmişler ve İtalya dışına kaçmışlardır¹¹⁵. Öbür mektup ise birincisinden daha iyi değildi: Parth ordularına komuta eden Labienus Fırat ve Suriye'den Lydia ve Ionia'ya kadar olan bütün Küçükasya'yı egemenliği altına almaktaydı¹¹⁶. İşte Antonius bunun üzerine, derin bir uykudan zorla uyandırılmış gibi, Parth'lara karşı koymak için apar topar yola çıkarak Phoinike'ye kadar ilerlemiş¹¹⁷; fakat, Fulvia'nın ona ağıt dolu mektuplar yollaması

¹¹³ App. iv. 32; SCHULLER 1987: 60-61.

¹¹⁴ Plut. Ant. 18; ÖZAKTÜRK 1992: 31.

¹¹⁵ Plut. Ant. 30; ÖZAKTÜRK 1992: 34; Fulvia ve onun Octavianus'a karşı mücadelesi için bk. App. v. 14, 19, 21, 23, 43, 59 ve 62; Atina'ya kaçıışı için bk. App. v. 50 ve 52.

¹¹⁶ Plut. Ant. 30; ÖZAKTÜRK 1992: 34; Labienus için bk. Dio. Cass. xlviii. 24-26 ve 28; App. v. 65 ve 133.

¹¹⁷ Plut. Ant. 30; ÖZAKTÜRK 1992: 34; İ.Ö. 40 yılı sonlarına doğru: Dio. Cass. xlviii. 27.

üzerine, ikiyüz gemiyle İtalya'ya yönelmiştir. Ancak durum öyle gelişti ki, Fulvia kocasını karşılamaya gelirken hasta düştü ve Sicyon'da öldü; bunun sonucu olarak Octavianus'la uzlaşmak için daha uygun bir fırsat doğdu. Çünkü Antonius, İtalya'ya ulaştığında, Octavianus'un ona karşı herhangi bir suçlamada bulunmayacağı belli olunca ve kendisine yöneltilmiş olan bütün suçları Fulvia'nın üstüne atınca, her ikisinin dostları da zaman harcanmasına razı olmayıp ikisi arasında bir uzlaşma sağlamışlar; sonra da, Ion denizini sınır alarak doğu eyaletlerini Antonius'a, batı eyaletlerini ise Octavianus'a düşecek şekilde, ikisi arasında paylaştırılmasını sağlamışlardır¹¹⁸.

Fulvia, gerçekleştirmiş olduğu üç evliliğinde de iyi bir kadın olmuş ve çocuklar doğurup yetiştirmiştir. Claudius'la evliliğinden bir oğlu ve bir kızı (Claudia) olan Fulvia'nın yüzünü Antonius dönemindeki demir paralarda zafer tanrıçası olarak görebiliriz¹¹⁹.

M. Antonius, Lepidus ve Octavianus arasındaki II. *Triumvir*'lik döneminde Antonius ve Fulvia'nın ve eşinin yıldızı oldukça parlaktır. Fulvia'nın Claudius'tan olma kızı Claudia andlaşmanın sağlamlaştırılması için İ.Ö. 43-41 yıllarında Octavianus ile nişanlanmıştır. Daha sonra ortaya çıkan, Marcus Antonius ve Octavianus arasındaki anlaşmazlıkta Fulvia'nın, Antonius'un siyasal ve askeri temsilcisi olarak en büyük rolünü oynadığı söylenir. Olayın komikliği şuradan belli ki, İ.Ö. 41 yılını Marcus'un kardeşi L. Antonius ve P. Servilius'un *consul* oldukları yıl olarak değil de, Fulvia ve Lucius'un *consul* 'lük yılı olarak bildirmeleridir. Daha sonra ise Fulvia Filistin'e kaçmış, ancak oradan da çocukları ile birlikte doğuya, Antonius'a giderek çok geçmeden orada ölmüştür.

Antik kaynaklar Fulvia'da alışılmamış bir enerjiye sahip bir kadın portresi çizmekte, onun o zamanlara kadar erkekler için öngörülen alanlara el attığını açıkça onaylamaktadırlar.

17. Turia

Şimdi de politik oyunlarda hiç rolü olmayan bir kadın tipinden söz edelim. Bu kadının yaşam hikayesi imparatorluğun ilk yıllarına kadar sürmekte olup oldukça iyi bir kaynakçaya sahiptir. Sözü edilen kadının mezarındaki yazıtta eşi tarafından yazdırılmış uzun bir biyografisi vardır ve bu yazıtın hemen hemen tamamı günümüze kadar gelebilmiştir. Bu yazıtta adı geçen kişi ise Turia'dır¹²⁰. Adı geçen diyoruz çünkü halâ daha kimliği belli değildir. Eğer bu kişi Turia olsaydı o zaman Augustus zamanında, İ.Ö. 19'da *consul* olan Lucretius Vespillo'nun eşi olurdu.

¹¹⁸ Plut. *Ant.* 30; ÖZAKTÜRK 1992: 34; Dio. Cass. xviii., 28, 4.

¹¹⁹ GARDTHAUSEN 1891: 92; RE VII (1912): 284 Nr. 112 "Fulvia"; VESBERG 1941: 248; BMC Rep. I 570-575.

¹²⁰ SCHULLER 1987: 61-63.

Ancak bu ayniyet olmaksızın da bu yazıtlardaki kişilerin Roma'nın kaymak tabakasından oldukları anlaşılmaktadır.

Turia'nın yaşamındaki maddi sıkıntı, babasından kalan miras sayesinde sona ermiştir. Koca iki kez kaçıp saklanmak zorunda kalmıştı: Birincisi iç savaş yılları sırasında, Caesar'ı değil de Pompeius'u tuttuğu sırada; ikincisi de Caesar öldürüldükten sonradır. Her iki durumda da Turia kocasına bakmıştır. Kişisel cesaretini daha önce eşinin yokluğunda da göstermişti. Çift, kendilerine çete reisi Milo'nun Cladius'u öldürüp sürgüne gitmesinden sonra, evini satın almışlardı. Milo sürgünde iken çetesinin elemanları aracılığı ile yeni ev sahiplerini tehdit etmiş; Turia ise bunlara da karşı koyup evini kurtarabilmişti.

Turia, eşi yokken tamamen onun konumunu üstlenmiş ve Augustus döneminde eşinin affedilip geri dönmesi ile de kendi ev yaşamına geri dönmüştür. Eski Roma idaalherine kendini adayan Romalı yaşamını sürdürmüştür. Ancak sonradan Romalılara uymayan birşey olur: Bu evlilik çocuksuz kalmıştır. Ancak Turia Roma aristokrasisinin hayatta kalabilmesi ve gerekli olan soyunun devamının sağlanması için kocasının başka bir kadınla evlenmesini istemiştir. Kocasını ise Romalılara hiç uymayan bir tavırla ondan ayrılmayı reddetmiştir. Çocuksuz yaşamayı ayrı yaşama-ya tercih etmiştir¹²¹.

18. Arria

İ.Ö. 73 yılının *consul*'ü Caecina Paretus'un karısı büyük Arria¹²², kişiliğini eşi ağır bir hastalıkta yatakta yatarken iki oğlunun öldüğünü ona söylemeyip, hayattalarmış gibi davranarak onun krizi atlatmasını bekleyerek göstermiştir.

Illyria birliklerinin Claudius'a karşı isyanın başarısız olmasının ardından İ.Ö. 42'de Caecina Paretus tutuklu olarak Roma'ya geri gönderilir. Arria'ya kendisine eşine eşlik etmesi yasaklanınca, özel bir gemi kiralayarak eşiyle aynı zamanda İtalya'ya varır. Eşi için kafasını duvara vurarak kendini yaralar, iyileşince "kararlı bir kadını hiç bir şey yolundan alıkoymaz" der. Kocasına ceza olarak intihar ya da asılma alternatifleri gösterildiğinde Arria kendini hançerler ve hançeri göğsünden çıkarıp eşine uzatarak "*Paretus hiç acımadı*" der¹²³.

¹²¹ HESBERG-TONN 1983: 226; SCHULLER 1987: 62-63.

¹²² Dio. Cass. ix. 16,5 vdd; BALSDON 1979: 63.

¹²³ Plin. *epist.* iii. 16; Mart. i. 13; Tac. *ann.* xvi. 10 vdd.; vi. 29 Bu korkusuz intihar kararlılığı Roma'da kadın ve erkeğin paylaştığı dikkate değer bir özellikti. Tacitus da böyle bir olaydan söz etmektedir Senatör'ün Nero tarafından ölüme mahkum edilmesi üzerine kayınvalidesi kızıyla birlikte bileklerini kesip, birbirlerine bakarak can verirler.; BALSDON 1979: 63.

19. Licinia, Valeria, Marcia, Cytheris

Licinia, C. Gracchus'un karısıdır; onun hakkında yalnızca çeyizini hacizcilerden çaresizce kurtarma çabalarının boşa gitmesi dolayısıyla bilgi edinebiliyoruz¹²⁴. Gene zengin bir Romalı kadın hakkında Plutarkhos tarafından anlatılan bir anekdot sayesinde haberdar oluyoruz. Bu kadın Valeria'dır. Diktatör Sulla, altıncı olan karısı Valeria'yı büyük hatip Hortensius'la akraba olmasından dolayı tanımıştır. Bir amfiteyatrodan Sulla'nın yanından geçerken şansı biraz da kendisine geçsin diye yün yolmuştur¹²⁵. Bu onun eşi olabilmek içindir. Bu dileği, eğer buna şans denirse gerçekleşmiştir.

Marcia ise, Cato'nun ikinci karısıdır. Cato'nun Marcia'dan 3 çocuğu olmuştur. Fakat Cato Marcia'yı İ. Ö. 69 yılının *consul*'ü hatip Q. Hortensius Hortulus ile, ona da çocuklar doğursun diye evlendirir. Ayrıca düğününe de katılır. Ancak kısa bir süre sonra Hortensius ölür, Cato da yeniden Marcia ile evlenir¹²⁶.

Cytheris ise sahne oyuncusu idi. Ufak tefek bir kadındı ve Antonius'un sevgilisiydi. Antonius kentten kente yolculuk yaptığında bu kadını bir tahtıran içinde yanında oraya buraya götürürdü¹²⁷.

Romalı kadınların emanzipasyona gitme yolunda mı oldukları ve politikada etki sahibi olup olmadıkları konusundaki sorulara verebilecek en güzel yanıtları Geç Cumhuriyet Devri kadınları oluşturmaktadır. Bu konu hakkında değişik görüşler ortaya çıkmıştır; bazı erkek yazarlar emanzipasyonu olumlu anlamda tespit etmeye çalışmışlardır¹²⁸. Çünkü burada gerçekte kadınlarda olmayan birşeyin onlara kazandırılmasının söz konusu olduğunu belirterek faturayı kadınların adına çıkartmışlardır. Kadın yazarlarının görüşü ise Geç Cumhuriyet Devri'nde gene de bazı şeylerin kadınların yararına değiştiği ve kadınların oldukça büyük etki gösterebildikleri yolundadır. Ancak gene de burada kadın yazarların, Romalı kadınların eskiden de olduğu gibi halâ devam eden mağduriyetlerini görmezlikten geldikleri gibi bir his uyanmaktadır¹²⁹. Bu durumda bazı kadın yazarların özellikle Romalı kadının bu mağduriyetlerini belirleyici çalışmalar yapmalarına yol açmıştır¹³⁰.

¹²⁴ DAUBE 1965: 197-212; W. WALDSTEIN 1972: 343-361; SCHULLER 1987: 53.

¹²⁵ SCHULLER 1987: 53. Bilindiği gibi Sulla "Felix" "şanslı" lâkabı ile tanınmaktaydı.

¹²⁶ Plut. *Cato min.* 25, 52, 5-9; SCHULLER 1987: 58.

¹²⁷ Cic. *Phil.* ii. 61-62.

¹²⁸ FAU: 1978; HESBERG-TONN 1983: 242 vd.; SCHULLER 1987: 63.

¹²⁹ FÖRTSCH 1935; SCHULLER 1987: 63.

¹³⁰ HERMANN 1964; KRECK 1975; SCHULLER 1987: 63.

Bir başka yaklaşıma göre ise, yönetimde olan sınıfın sadece erkeklerden değil onların ailelerinden de oluştuğu ve bunların temelini de kadının meydana getirdiği iddia edilmektedir. Gerçekten de¹³¹ büyük ailelerin evlilik politikalarında, tıpkı Servillia'nın tanıklığını yaptığı ve Terentia, Tullia'da da görülen bu ilişki ortaya çıkmaktadır.

Gene birçok durumdan da bildiğimiz gibi, Geç Cumhuriyet Devri kadınlarının kişisel ve politik ilişki ağları oldukça geniş olup, karar verici organları etkiliyebiliyorlardı¹³². Örneğin yukarıda değindiğimiz gibi Servillia'nın *Senatus* kararındaki tutumu ancak böyle açıklanabilir.

E. İMPARATORLUK DEVRİ

İ.Ö. 27 yılında Augustus ile başlayan İmparatorluk Devri'nde kadınlar son derece serbest bir yaşam sürmüşlerdir. Hatta yemek davetlerine ve şöenlere bile katılamayan Hellenli kadınlara karşın, Roma'nın sosyete kadınları hem bunlara katılmışlar hem de kocaları ile birlikte uzanarak yemek yemişlerdir. Ancak kadınlar kendilerine tanınan bu serbestliği giderek kötüye kullanmaya başlamışlar ve birtakım entrikalar çevirmişlerdir. İ. S. II. ve III. yy. da ahlâk anlayışı giderek değişmiş ve bir sürü kadın kocalarını aldatmaya başlamıştır. Ayrıca bu devirde kadınların daha önce söz sahibi olmadıkları politika alanında, söz sahibi olmaya başladıkları da görülmektedir.

Şimdi bu ilişkilerin imparatorlukta nasıl bir gelişmeyle devam ettiğini Augustus Dönemi'nden başlayarak görelim. Yalnız burada kaynak olarak sadece yukarı tabakayla sınırlı kaldığımızı bir daha belirtelim:

1. Augustus Döneminde Roma Sarayındaki Kadınlar

İç savaştan sonra Augustus'un İ.Ö. 27 yılında başlayan ve İ.S. 68 yılında Nero'nun ölümüne kadar süren ve barışın sağlandığı süre içinde beş imparator geçmiştir. Augustus İ.S. 14 yılında öldüğünde yetmişbeş yaşındaydı ve iç savaşlarının sonuna doğru birleştiği Livia ile evliydi. Karısıyla, kızkardeşi Octavia ile Marcus Antonius'un Antonia adlarındaki iki kızıyla da gurur duyardı. Ellidört yaşında dul olan Tiberius, bu durumunu yetmişyedisine geldiğinde de muhafaza ediyordu. Augustus'un karısı Livia ve Agrippina oldukça etkili, hırslı ve politikayla oldukça ilgilenen kadınlardı. Augustus'un kızı Iulia ise tam tersine ahlâk dışı hareketlerin tutsağıydı.

¹³¹ DIXON 1983; SCHULLER 1987: 64.

¹³² SCHULLER 1987: 65.

Roma'daki yüksek tabakanın bu yüzyıldaki yaşamı ise rüşvet, dalevera ve zalimlikle tanınıyordu.

a. Octavia

(Lev. 1, 2)

Augustus'un baba bir, anne ayrı¹³³; İ.Ö. 69 doğumlu ve kendisinden altı yaş büyük olan Octavia adlı bir ablası vardı. Octavianus kızkardeşini olağanüstü bir biçimde sevip sayardı. Octavia da, gerçekten söylendiği gibi, hayranlık uyandıran bir kadındı ve erkek kardeşinden daha iyi bir üne sahipti.

Octavia, İ.Ö. 54 yılında kendisinden yirmi yaştan daha fazla büyük olan *Consul* C. Claudius Marcellus adlı bir adamla evlendirilmiştir. Bu adamın *consul*'lüğündeki histerik tavırları Caesar'ın 50 yılında İtalya'ya girmesine ve yeni bir iç savaşın başlamasına neden olmuştur. İ.Ö. 40 yılının sonuna doğru bu evlilikten M. Claudius Marcellus ve Claudia Marcella adlarında iki çocuğu olmuştur.

İ.Ö. 40 yılının sonbaharında Brundisium'un devlet adamlarının yoğun çabaları sonucunda Octavianus ile Antonius arasında çıkabilecek bir savaş önlenmişti. Antonius böylece ülkenin doğusunun, Octavianus da batısının sorumluluğunu üstlenmiş oluyordu. Bu arada ikinci bir şans sayılabilecek bir olay ortaya çıkmış ve Antonius'un karısı Fulvia'nın öldüğü haberi Atina'ya ulaşmıştır. Bu sırada Octavia¹³⁴ da kısa bir süre önce dul kalmıştır ve Antonius¹³⁵ da karısı Fulvia'nın ölümü üzerine dul kalmıştır. Antonius, Kleopatra ile olan ilişkisini inkâr etmemesine karşın, gene de onunla evlenmeyi henüz kabul etmemiştir. Çünkü onun bu konudaki sağduyusu Mısırlı kraliçeye olan tutkusuyla halâ çatışıyordu. Herkes ise Octavia ile Antonius arasında evliliğin gerçekleşmesi için uğraşıyorlardı. Çünkü güzelliğinin yanı sıra, akıllı ve saygıdeğer biri olan Octavia'nın Antonius'la evlenmesi ve onun tarafından sevilmesinin, onları bütün sorunlarından kurtaracağını umuyorlardı¹³⁶. Gerçi Octavia da Antonius'tan daha yakışıklı birini bulamazdı. Antonius da Fulvia'dan olma çocuklarına ikinci bir anne olabilecek daha çekici bir eş bulamazdı. Fakat Antonius henüz Fulvia'yla evliyken, İran'ı ele geçirmek istediğinden Kleopatra'yı o sırada bulunduğu Tarsus'a çağırdı. Bunu Roma'ya karşı mücadelesinde iyi bir fırsat olarak değerlendiren Kleopatra, Shakespeare'nin Antonius ile Kleopatra'da, ölümsüzleştirdiği gibi armağan yüklü bir tekneyle Kydnos ırmağından geçerek kente girdi. Ondan çok etkilenen Antonius Roma'da giderek bir tehlike oluşturan Octavianus'a karşı mücadele eden karısı Fulvia'yı ve İran seferini unutarak Kleopatra'yla birlikte İskenderiye'ye gitti; ona koruması

¹³³ Octavia Ancharia'dan, Octavianus ise Atia'dan doğmuştu. Plut. *Ant.* 31; ÖZAKTÜRK 1992: 35; Dio. Cass. xlviii. 31, 3-4; App. v. 64.

¹³⁴ Dio. Cass. xlviii. 31, 3-4; Plut. *Ant.* 31; ÖZAKTÜRK 1992: 35.

¹³⁵ Bk. yukarıda Fulvia syf. 49-51.

¹³⁶ Plut. *Ant.* 31; ÖZAKTÜRK 1992: 35'den; Dio. Cass. xlviii. 31, 3-4; App. v. 64.

altındaki bir yönetici gibi değil, bağımsız bir hükümdar gibi davrandı. Tarihçiler ve edebiyatçılar ikisinin büyük aşkıdan, İskenderiye'deki sefahat dolu yaşamlarından, Kleopatra'nın Roma'yı Romalılar aracılığıyla alt etme plânının bir parçası olarak Antonius'un zaaflarından nasıl yararlandığından sık sık söz etmişlerdir.

Antonius'un Kleopatra'yla böyle bir ilişkisi olmasına rağmen daha önce de dediğimiz gibi onunla evlenmemiştir. Ancak yasa kocanın ölümü üzerinden on ay geçmedikçe bir dulun evlenemeyeceğini öngörmesine karşın, herkes Octavia ile Antonius'un evliliğini kutlamıştır; *Senatus* da onları gözeterek çıkardığı bir kararla zaman sınırlamasına esneklik getirmiştir¹³⁷. Ancak Antonius, Fulvia'dan olma çocuklarından başka Kleopatra'dan olma Alexander Helios ve Kleopatra Selene adında ikizleri olduğunu Octavia'ya söylemiş miydi? Gerçi Octavia'nın bunlardan haberi de olsa, pek umursayacağı da düşünülemezdi. Çünkü Roma yasalarına göre Antonius'un Kleopatra'yla evlenmesi mümkün olmadığı gibi, Antonius kendisini değil Fulvia'yı aldatmıştı.

Antonius ise bu arada Octavia ile evlenmesine karşılık para bastırmıştır. Bu nümizmatikte çağ açan bir olaydı. Çünkü ilk defa bir Roma parasının üzerinde bir kadın resmi görülüyordu¹³⁸.

Antonius ile Octavia'nın evliliği ilk zamanlar oldukça mutlu ve verimli olmuş Octavia, Antonius'a iki kız çocuğu doğurmuştur. Büyüğünün adı Antonia maior, küçüğününkü ise Antonia minor'dur. Antonia maior da daha sonra imparator Nero'nun annesi olacaktır.

Octavia, İ.Ö. 39/38 yılının kışını Antonius'un yanında, Atina'da geçirir. Onun Kleopatra'nın İ.Ö. 41 yılında yaptığı ve daha sonra da tekrarlayacağı şeyi yeniden yapmasına müsaade edecek hali yoktur. Kleopatra ise ne yapacağını bilemez, aciz bir haldedir.

Bu arada Antonius bazı asılsız söylentiler yüzünden, Octavianus'a kızıp üçyüz gemiyle İtalya'ya yelken açtı. Brundisium halkı onun donanmasını limana kabul etmeyince, Tarentum kıyısına demir atmış. Orada Hellas'tan onunla birlikte yelken açıp gelen karısı Octavia'yı, ısrarı üzerine erkek kardeşi Octavianus'un yanına yollamıştır. Octavia bu sırada üçüncü çocuğuna hamileydi. Yolculuğu sırasında Octavianus'la karşılaşan Octavia; kardeşinin yanında bulunan arkadaşları Agrippa ve Maecenas'ın gönlünü alarak onlardan dünyanın en mutlu kadınıyken, en mutsuzu duruma düşmesine izin vermemeleri için yalvarmıştır; çünkü Octavia iki büyük komutandan birinin kız kardeşi diğerinin karısı olduğundan herkesin gözünün onun üzerine çevrildiğini söyleyerek "*Ancak düşüncesizce alınan kararlar üstün gelip de aramızda savaş çıkarsa, kimin olduğu belli değil, ama ikinizden birinin öbürünü yeneceği, diğerinin de yenileceği kesindir. Ancak zafer kimin olursa olsun, her*

¹³⁷ Plut. *Ant.* 31; ÖZAKTÜRK 1992: 35'den; Dio. Cass. xviii. 31.3-4; App. v. 64.

¹³⁸ BMC Rep. II 499; 502 vd.; 515; BALSDON 1979: 76.

iki durumda da çile çekenin ben olacağından eminim" demiştir¹³⁹. Octavianus kardeşinin bu yalvarışından etkilenir ve Tarentum'a barışçı bir hava içinde ilerler. Orada hazır bulunanlar çok görkemli bir manzarayla karşılaşmışlardır: Deniz kıyısında büyük bir ordu sessizce duruyordu. Büyük bir donanma ise aynı anda kıyı açıklarında kıpırdamadan yatıyordu; komutanları ve onların arkadaşları da birbirlerini dostça selamlayarak bir araya geliyorlardı. İlk önce Antonius, Octavianus'u ağırlamıştır; bu da Octavianus tarafından kız kardeşi için verilmiş bir ödündü; en sonunda Octavianus Antonius'a lejyonlarından iki tanesini Parth savaşında kullanması için vereceği, Antonius'un da karşılığında ona bronz mahmuzlarla donatılmış yüz kadirğa bırakacağı konusunda bir anlaşmaya vardıkları sırada, Octavia bu anlaşmaya ek olarak kocasından kardeşine yirmi hafif gemi ve kardeşinin de kocasına bin yaya sağlamasına neden olmuştur. Böylece dost olarak ayrılmaları üzerine, Octavianus Sicilya'yı ele geçirmek için Pompeius'a karşı savaşa girişmiş¹⁴⁰; Antonius ise karısını ve Fulvia'dan olma çocuklarıyla beraber Octavia'dan olma çocuklarını Octavianus'un sorumluluğuna bırakarak Asya'ya geçmiştir.

Ancak bu sırada, yani İ.Ö. 37 yılında Antonius ve Octavianus'un ikinci kez barıştığı Tarentum'da bu barış sona erdi. Octavia ise barışçıl tutumunu sergileyerek ayrıca Antonius'la olan birlikteliğini uzatabilmek için, Octavianus'un iki yaşındaki kızı Iulia'yı Antonius'un eski karısından, yani Fulvia'dan olma oğlu M. Antonius Antyllus ile nişanlandırmıştır.

İ.Ö. 37 yılının sonbaharında Antonius, tekrar Parth'lara karşı savaşa gitmiştir. Çatışma molalarında da gene zamanını Mısır Kraliçesi Kleopatra'nın yanında geçirir ve ondan parasal destek istemektedir. Octavia ise onun arkasından Korfu'ya kadar gelmiştir. Ancak burada Octavianus'un koruması altında olan kızlarını ve üvey çocuklarını alarak geri dönmesi emrini alır. İ.Ö. 36 yılında Octavia İtalya'da Antonius'un Kleopatra ile evlendiği haberini alır. Kanun adamları Antonius'un bu evliliğinin Kleopatra Romalı olmadığı için geçerli olmadığı konusunda Octavia'yı rahatlatması üzerine, Roma'da bulunan Octavia gemiyle Antonius'un yanına gitmek ister. Octavianus da, yazarların çoğunun söylediğine göre, özellikle kızkardeşini sevindirmek için değil de; kız kardeşi ilgisizce karşılanır, hor görülüp aşağılanırsa, savaşı başlatmak için iyi bir neden olur diye ona izin verir. Octavia İ.Ö. 35 yılında eşine ve İran seferindeki birliklerine ihtiyacı olan altınları götürmek için doğuya gider. Ancak Octavia Atina'ya ulaşır ulaşmaz, Antonius'un gönderdiği mektupları alır; Octavia'ya orada beklemesini buyurarak seferiyle ilgili bilgiler verir. Ayrıca kendisine birlik ve altın göndermesini, ancak kendisinin Roma'ya geri dönmesini buyuruyordu. Octavia bunların gerçek nedenler olmadığını anlamasına

¹³⁹ Plut. *Ant.* 35; çeviri, ÖZAKTÜRK 1992: 39'dan; Dio. Cass. xlviii. 54. 3-4: Dio. Cass. bu iki komutanın birbirleriyle savaşmaya istekli olmadıklarını ve bu nedenle Octavia'nın aracılığına fırsat verip anlaştıklarını yazar; App. v. 93.

¹⁴⁰ Plut. *Ant.* 35; ÖZAKTÜRK 1992: 40; Dio. Cass. xlvii. 45 (4) - 48; xlix. 1-11 ve 17-18.

ve üzülmeye karşı, gene de onun için getirdiği şeyleri nereye göndermesi gerektiğini öğrenmek üzere ona mektup yazdı; çünkü onun askerleri için çok sayıda giysi yük, hayvanları ile para Antonius'un dostları ve subayları için armağanlar ayrıca hassa alayı oluşturacak biçimde görkemli ve çeşitli silahlarla donatılmış ikibin seçkin asker de getirmiştir. Bu haber Antonius'un arkadaşı olan Niger'in aracılığı ile Octavia'dan Antonius'a iletili. Niger bu habere, Octavia'nın çok hak ettiği övgü dolu sözleri de eklemiştir¹⁴¹.

Kleopatra ise Octavia'nın bir rakip olarak çok yakınına geldiğini sezmış; eğer Octavia kişiliğinin saygınlığına ve Caesar'lara özgü güce bir de çevresindekilere karşı sevgi dolu tutumunu ve Antonius'a duyduğu özel ilgiyi eklerse, onun karşı konulmaz bir şekilde çekici olacağı ve kocası üzerinde tam bir egemenlik kuracağı korkusuna kapılmıştır. Böylece Antonius'a delicesine aşıkmiş gibi davranmış; çok az yemek yemiş, kilosunu atarak incelmıştır. Antonius yakınına gelince, gözlerini kendinden geçmişcesine ondan ayırmamış, o yanından ayrılırken bitkin ve üzgün gibi görünmüştür. Sık sık Antonius'un onu ağlarken görebilmesi için elinden geleni yapmış; o bunu farkeder etmez, sanki onun bunu bilmesini istemiyormuş gibi çabucak gözlerini silerek ve gözyaşlarını saklamaya çalışmıştır. Kleopatra bu tür oyunları özellikle Antonius, Medlerle bulunmak için Suriye'den yola çıkmak üzereyken oynadı. Bu arada Kleopatra'nın dalkavukları da onun için canla başka çalışıyorlar; Antonius'u duygusuzlukla, katı yüreklilikle, bütün benliğini yalnız ona vermiş olan bir kadını ölüme terk etmekle suçluyorlardı. Çünkü Octavia'nın onunla siyasal nedenlerle ve erkek kardeşinin çıkarları için evlenmiş olduğunu, böylece evli kadın statüsü ve onuru da kazanmış bulunduğunu söylemekte idiler. Pek çok ulusun kraliçesi olan Kleopatra'dan ise Antonius'un sevgilisi diye söz edilmekteydi. Kleopatra, Antonius'u görebildiği, onunla birlikte yaşayabildiği sürece, böyle adlandırılmaktan ne kaçınmış ne de nefret etmişti; eğer bu imkân elinden alınırsa, onu kaybetmeye katlanamayıp ölürdü. Sonunda bu tür sözlerle Antonius'u öyle yumuşattılar, öyle cesaretini kırdılar ki, Antonius, Kleopatra'nın hayatını tehlikeye atacağından korkup İskenderiye'ye dönmüştür. Parth ülkesinin iç anlaşmazlıklar yüzünden bütünüyle kargaşa içinde olduğunu bildirmelerine karşı, Med sorununu gelecek yaza ertelemiş; bununla birlikte, bir süre sonra Med ülkesine gitti, kralın kızlarından henüz çocuk denecek biriyle Kleopatra'dan olan oğullarından birini evlendirip Med kralıyla yeniden dostluk kurmuştur; böylece bütün dikkatini iç savaşa vermiş olarak geri dönmüştür¹⁴². Ayrıca Antonius İ. Ö. 32 yılında Octavia'ya resmî boşanma çağrısı da göndermiştir¹⁴³.

Octavia ise Atina'dan dönünce, ona gurur kırıcı bir şekilde davranılmış olduğu kanısına varılmıştır. Octavianus onun kendi başına ayrı bir evde oturmasını buyurmuş; fakat Octavia kocasının evini terketmeyi reddetmiştir; Octavia, ayrıca

141 Plut. Ant. 53; ÖZAKTÜRK 1992:55.

142 Plut. Ant. 53; ÖZAKTÜRK 1992:55.

143 Dio. Cass. i. 3, 2; BALSDON 1979: 77.

Antonius'un kendisine karşı yaptıklarına aldırmaması için Octavianus'a bile yalvarmıştır. Çünkü dünyanın en büyük iki komutanından birinin bir kadına tutkusu, ötekinin ise bir kadına duyduğu haksızlığa duyduğu kızgınlık nedeniyle, Roma halkını iç savaşa sürüklemiş olmalarından söz edilmesine fırsat vermek hiç de iyi bir şey değildi. Böyle düşünen Octavia'nın sözlerinin içten olduğunu da doğrulamıştır. Zira sanki Antonius'un kendisi evdeymiş gibi onun evinde kalmış, yalnız kendi çocuklarına değil, aynı zamanda Antonius'un Fulvia'dan olan çocuklarına da çok iyi ve çok soylu bir şekilde bakmıştır. Kamu görevi ya da başka bir iş nedeniyle Roma'ya gönderilen Antonius'un bütün arkadaşlarını kabul etmiş, onların Octavianus'dan dilediklerini elde edebilmeleri için elinden geleni yapmıştır. Bununla birlikte, bu tür davranışlarıyla, amaçlamamasına karşın, Antonius'un saygınlığını azaltmaktaydı; çünkü böyle bir kadına yapmış olduğu kötülük kendisinden nefret edilmesine neden oluyordu. Bu da yetmiyormuş gibi İskenderiye'de çocukları arasında gerçekleştirdiği toprak dağıtımını da çok nefret uyandırmıştı; öyle ki Romalılar onun bu davranışına küstahlık ve yurduna karşı aşağılayıcı nitelikler taşıyan trajik bir sahne oyunuymuş gibi bakıyorlardı. Çünkü Antonius, İ.Ö. 34 yılında İskendireye'de görkemli bir zafer töreni düzenlemiş; Törende Antonius, Kleopatra, üç çocukları ve Kleopatra'nın Caesar'dan olduğu sanılan oğlu Kaesarion ile birlikte altın tahtlara oturarak halkın karşısına çıkmışlardır. Antonius, önce Kleopatra'yı Mısır'ın, Kıbrıs'ın, Libya'nın ve Koile-Suriye'nin kraliçesi ilan etmiştir. Octavianus'un yasal varisliğini hiçe sayarak Kaisarion'u Caesar'ın oğlu ilan etmiştir. Ayrıca Kaesarion da böylece bu yerlerin ortağı olmuştur. Ardından Antonius Kleopatra'dan olma kendi oğullarını "Kralların Kralları" ilan etmiş; Aleksandros'a Armenia'yı ve Media'yı, ayrıca çok yakın bir zamanda ele geçireceği için Parthia'yı; diğer oğlu Ptolemaios'a ise Phoinike'yi, Suriye'yi, Cilicia'yı vermiştir. Ptolemaios'un kızkardeşi Selene'de Kyrene hükümdarlığına getirildi. Sonra Kleopatra'dan olma kendi oğullarından birini Med giysisi içinde, diğerini ise İskender'i izleyen kralların kıyafetiyle halkın önüne çıkarmış; çünkü bunlardan birine Armenia'lılardan oluşan bir koruma birliği, diğerine ise Macedonia'lılardan oluşan başka bir koruma birliği verilmiştir. Kleopatra da Tanrıça İsis'in kutsal kılığına bürünmüştür¹⁴⁴.

Octavianus bütün bu olan bitenleri *Senatus*'a bildirmiş ve halka bu şeylerden sık sık yakınlıkla, çoğunluğu Antonius'a karşı kıskırtmıştır. Ayrıca Antonius'un Vesta rahibeleri tapınağında bulunan vasiyetnamesine el koymuş, onun Roma topraklarını yabancı bir kadına vermekle kalmayıp Roma yerine İskenderiye'yi başkent yapmayı ve orada yeni bir hanedanlık kurmayı tasarladığını öne sürmüştür. Antonius da, Octavianus'a karşı suçlayıcı bildiriler gönderiyordu. Bu karşılıklı çatışmalar bundan sonra ki savaşın nedeni olmuştur.

144 Plut. Ant. 54; ÖZAKTÜRK 1992:57.

Bu arada Kleopatra, Atinalılar tarafından çok sevilen ve saygı gören Octavia'yı kıskandığından birçok görkemli armağan vererek halkın desteğini kazanmaya çalışıyordu. Bunun karşılığında, Atinalılar ona resmen kamu ayrıcalıkları verilmesini kararlaştırıp evinde ona kararlarını duyurmak için birkaç yurttaş görevlendirdiler. Bir Atina yurttaş olduğu için, Antonius da bunlar arasında üye olarak gitmiştir; kent adına sözcülüğü de kendisi üstlenmiştir. Antonius, Octavia'yı evinden çıkarmalarını buyurarak Roma'ya adamlar göndermiştir. Octavia'nın anlattığına göre, Antonius'un Fulvia'dan olma en büyük oğlu dışında bütün çocuklarını yanına alıp evinden ayrılmıştır. Bu arada Octavia kendisine savaş nedenlerinden biri olarak bakılmasından üzüntü duyarak ağlıyordu. Fakat Romalılar ondan çok Antonius'a acımışlardır, özellikle Kleopatra'yı gören kişiler; Kleopatra'nın hem gençlik hem güzellik bakımından Octavia'dan üstün olmadığını söylemişlerdir¹⁴⁵.

İ.Ö. 30 yılında Roma *Senatus*'u Antonius'a beklediği *consul*'lük görevini vermemiş ve Kleopatra'ya savaş ilan etmiştir. İ.Ö. 2 Eylül 31'de Octavianus ile Antonius ve Kleopatra'nın kuvvetleri Actium savaşında karşı karşıya geldi. Ama Kleopatra savaşı bırakarak Mısır'a doğru yola koyuldu. Octavianus karşısında kesin bir yenilgiye uğrayan Antonius ise Kleopatra'nın gemisinin yelken açıp uzaklaştığını görür görmez, her şeyi unutup, onun için çarpışan ve ölen herkesi orada bırakıp kaçtı. Antonius onlara yetişir yetişmez Kleopatra'nın gemisine geçti. Ancak ne Kleopatra onu görmeye ne de Antonius, Kleopatra'yı görmeye gitti. Antonius üç gün boyunca güvertede tek başına oturdu. Sonunda Tainaros¹⁴⁶ kasabasına ulaştılar. Kleopatra'ya eşlik eden kadınlar orada onları önce birbirleriyle konuşmaları için bir araya getirdiler, sonra da birlikte yemek yemeğe ve yatmaya ikna ettiler¹⁴⁷.

Siyasal alandaki zekâsı ve ileri görüşlülüğüne karşın, Kleopatra'nın desteklediği iki kişi de sonunda kaybetmişti. Kleopatra, yenilgisinde kendi payının da bulunduğu Antonius'dan kurtulmak, böylece yeni önder Octavianus'a yanaşabilmek amacıyla, kendisi için yaptırdığı anıt mezara çekildi ve öldüğünü söylemeleri için Antonius'a haberciler gönderdi. Antonius ise buna inanarak "kader seni yaşama bağlayan tek nedeni de artık alıp götürdü" der ve odasına giderek kılıcını göğsüne saplar; ancak hemen ölmemişti etrafından kendisine son darbeyi vurmaları için yalvarıyordu, fakat herkes odadan kaçtı ve onu, Diomedes odaya gelinceye kadar kendi kendine bağırır ve çırpınır bir halde bıraktı. Diomedes onu anıt mezara götürmek için ecesinden emir almıştı¹⁴⁸.

¹⁴⁵ Plut. *Ant.* 57; ÖZAKTÜRK 1992:59.

¹⁴⁶ Tainaros, Poloponnessos yarımadasının Akdeniz'e uzanan en uç burnu üzerindedir. Kainepolis'in hemen yanındadır.

¹⁴⁷ Plut. *Ant.* 67; ÖZAKTÜRK 1992: 68.

¹⁴⁸ Plut. *Ant.* 76; ÖZAKTÜRK 1992: 75-76.

Kleopatra'nın hayatta olduğunu öğrenince hizmetçilere kendisini ayağa kaldırmalarını istedi. Onların kollarında anıt mezarın kapısına götürüldü. Kleopatra kapıyı açmadı. Pencereden halat sarkıtarak Antonius'u buna bağlamalarını istedi. Kleopatra ve iki kadın Antonius'u bu halatla yukarı çektiler. Antonius ise kanlar içinde acı çektiği ve ölümle boğuştuğu halde ellerini Kleopatra'ya uzatıyordu. Kleopatra, Antonius'u yukarı çekip yere yatırınca onun bu haline karşı bağırmı dövünüp tırnakladı. Antonius elinden geldiği kadar onun ağrıtlarını durdurdu ve ona Octavianus'la barış yapmasını söyledikten sonra da öldü¹⁴⁹.

Kleopatra, Octavianus'la karşılaştığında onu etkilemek için çabaladıysa da başarılı olamadı. Octavianus'un amacının, zaferini kutlamak amacıyla kendisini ve çocuklarını İskenderiye sokaklarında teşhir etmek olduğunu anlayınca da, tanrısal hükümdarlığın simgesi olan engerek yılanına kendini sokturarak intihar etti. Ancak bu sürüngenin oda da görülmediği gibi ne de zehirin verildiği bir nokta belirlenmiştir. Bazıları ise Kleopatra'nın kolunda iki tane hafif ve belirsiz yara görüldüğünü söylerler¹⁵⁰.

Kleopatra'nın Antonius ile birlikte gömülme isteğini dile getiren mektubunu alan Octavianus¹⁵¹ hemen habercilerini göndermişti. Plutarkhos'un anlattığına göre haberciler, Kleopatra'nın muhafızlarının hiçbir şeyin farkında olmadığını görmüşler ve içeri girince, kraliçenin, tüm hükümdarlık giysileri ve takılarıyla birlikte altın bir yatakta yatan cansız bedeniyile karşılaşmışlardır.

Octavianus bu kadının ölümüne kızmasına karşın onun yüce ruhluluğunu takdir etmiş; cesedinin Kleopatra'nın istediği gibi Antonius'unakinin yanına görkemli ve bir kraliçeye yakışır biçimde gömülmesini emretmiştir¹⁵².

Sikkelerde belirgin yüz hatları ve canlı gözleriyle günümüz ölçülerine göre pek güzel sayılmayacak olan Kleopatra'nın yaşam dolu bir yüzü vardır (Lev. 3, 4). Plutarkhos, sesinin "çok telli bir çalgıyı andırdığını" söyler. Gene Plutarkhos'a göre, "Platon insanları kendi yanına çekmenin dört yolundan söz eder ama o binlercesini bilmektedir". Etkileyici kişiliğinin dışında Kleopatra, iktidar hırsıyla da tanınmış ve bu hırs, sonunda ona felaket getirmiştir.

Tüm bu olanlara rağmen Octavia, kendi çocuklarıyla birlikte Antonius'un Kleopatra'dan olma çocuklarını da büyüttüştür. Octavianus ailesi içinde ise yığınla genç insanlar vardı. Octavia'nın iki evliliğinden olma çocukları, Antonius'un üç evliliğinden olma çocukları. İlk evliliğinden olma oğlu M.C. Marcellus ise şimdi onaltı yaşındaydı ve çocukluk togasını çıkarmış Roma geleneklerine göre evlenecek yaşa gelmişti, kız kardeşleri ise büyük olasılıkla evlenmişlerdi. Ayrıca Antonius'un kızları Antonia Maior oniki ve Antonia Minor ise dokuz yaşındaydılar. Hepsisi içinde

¹⁴⁹ Plut. Ant. 77; ÖZAKTÜRK 1992: 76-77.

¹⁵⁰ Plut. Ant. 86; ÖZAKTÜRK 1992: 82.

¹⁵¹ Plut. Ant. 85; ÖZAKTÜRK 1992: 81.

¹⁵² Plut. Ant. 86; ÖZAKTÜRK 1992: 82.

en yaşlı olanı ise Antonius'un Fulvia'dan olma oğlu Iulius Antonius'tu. Nitekim Antonius'un Kleopatra'dan olma çocukları Kleopatra Selene, Alexander Helius da oradaydılar.

İ.Ö. 29 yılında Augustus'un erkek yeğeni Marcellus ile Livia'nın eski eşinden olma üvey oğlu Tiberius önemli bir zaferi paylaşmışlardı. Çünkü Augustus'u taşıyan savaş arabasının bir atına Marcellus, diğerine de Tiberius binmişti. İki genç sürekli olarak omuz omuza ata binecek değillerdi. Augustus kendi yeri için kendi oğlu olmadığından birini diğerine tercih etmek zorundaydı. İ.Ö. 25 yılında Augustus İspanya'da her ikisini de iyice gözden geçirmiş ve tercihini Marcellus'tan yana yapmıştı. Ayrıca Augustus daha sonra birinci evliliğinden olma kızı Iulia'yı Marcellus'la evlendirmiş ve böylece Marcellus, İmparatorun damadı olmuştu.

Augustus'un Tiberius'a karşı hep bir antipatisi olduğu şüphesizdi¹⁵³. Daha önemlisi Augustus'un Marcellus'u seçmesindeki en önemli neden Marcellus'un onun yeğeni olması ve anne tarafından da Iulius soyundan gelmesi idi. Bundan dolayı da seçiminin başka türlü olması olanaksızdı. Ancak iki yıl sonra Marcellus bir salgında ölmüş ve Marcellus ile Iulia'nın evliliklerinden de çocukları olmamıştı. Agrippa ve *Senatus* soylularından birçok adamın sevinmelerine rağmen¹⁵⁴ Marcellus'un ölümü milli felaket olarak kabul edilmişti. Çünkü Iulius soyunu devam ettirme hayalleri suya düşmüştü. Augustus, Marcellus'un mezarı başında bir anma konuşması yapmış. Ozanlar ise arkasından ağıtlar yakmışlardı.

Daha önce de görüldüğü gibi çeşitli acıları yaşamış olan Octavia, aniden ortaya çıkan bu sıkıntı karşısında teselli edilemez bir duruma gelmişti. Yaşadığı oniki yıl boyunca oğlu için giydiği matem elbisesini hiç üzerinden çıkarmamış. Oğlunun anısına bir kütüphane yaptırmıştı. Seneca'ya bakılırsa Octavia'nın kederli anne rolünü fazla abarttığı söylenebilirdi. Çünkü çok sevdiği oğlunun bir portresinin yapılmasını istememiş, tüm onunla ilgili şeylerin huzurunda yapılmasına izin vermemişti. İçinde bütün annelerin duyabileceği gibi Livia'ya nefret duyuyordu. Çünkü Livia'nın oğlu onun düşündüğü gibi kendisinin olması gereken mutluluğu yaşıyordu. Hiçbir dostuna erkek kardeşine bile kulak vermemişti. Marcellus'un anısına söylenen hiçbir şiiri ve diğer eserleri dinlememiş ve tüm tesellilere kulaklarını tıkamıştı¹⁵⁵.

Octavia, Livia'nın Marcellus'un katili olduğu¹⁵⁶ yönündeki skandal meraklılarının çıkardıkları söylentilere inanmamıştı. Zira tüm kine ve yenilgiye rağmen o da tatmin olmayı başarmıştı. Çünkü Iulia'nın Livia'nın oğlu ile evlenmesine meydan vermemek için Agrippa'nın kendi kızını boşamasını ve Iulia ile evlenmesine razı

¹⁵³ Suet., *Tib.* 42, 1; Dio. Cass. liii. 26, 1; BALSDON 1979: 78.

¹⁵⁴ Dio. Cass. liii. 31, 1-34, 1; BALSDON 1979: 79.

¹⁵⁵ Sen., *Cons. ad. Marciam*, 2, 4 vd.; Plut., *Marcellus* 30, 10 vd.; *CIL* VI 2347-2349; BALSDON 1979: 80.

¹⁵⁶ Dio. Cass. liii. 33, 4; BALSDON 1979: 80.

olmuştu. Böylece de Iulia birinci dereceden kuzeninin kocası Agrippa ile evlenmişti. Octavia da artık Marcellus'un ölümünden sonra (İ.Ö. 23'de) devlet işlerinden elini eteğini çekmişti.

b. Iulia

Octavianus, üç evlilik yapmıştır. İkinci evliliğini ise birbirlerine düşman olan iki tarafı barıştırmak amacıyla gerçekleştirmişti. Bu evliliğe Sex. Pompeius'un annesi Mucia aracılık etmişti. (İ. Ö. 40 yılının sonunda) Octavianus anlaşma sağlanan tarafa akraba olan ve her iki evliliğinden de dul çıkan, yaşça kendisinden oldukça büyük olan Scribonia ile gerçekleştirmiştir. Bu evliliğinden olan tek çocuğu ise kızı Iulia'dır ve Iulia'nın doğumundan hemen sonra İ.Ö. 39'da da eşinden boşanmıştır. Ancak 50 yılı aşkın birlikte olduğu Livia ile kendi isteğiyle yani severek evlenmişti. Octavianus'un kız kardeşi olan Octavia, Octavianus ile Antonius arasındaki barışı sağlamak için, hem de Antonius ile olan beraberliğini sürdürebilmek için Octavianus'un kızı Iulia ile Antonius'un eski karısından yani Fulvia'dan olma oğlu M. Antonius Antyllus ile İ.Ö. 37'de daha Iulia iki yaşındayken nişanlandırmıştı. Ancak Actium savaşından sonra Augustus'un emri ile Antyllus öldürülmüştü. Iulia'nın eğitimi ise bizzat Augustus'un gözetimi altında yapılmış ve Iulia, dokuma ve örgü işlerini de öğrenmişti. Ayrıca ona fazla sesli konuşmaması ve pervasız olmaması da öğütlenmişti. Ölçsüz davrananlar ailenin genç erkekleri bile olsa imparatorun bu davranışlarını tekrarlamamaları doğrultusunda bir mektup alırlardı¹⁵⁷. Augustus, kızı Iulia'yı kendi kararıyla evlendirmiş. Livia ise bu konuda eşinin kararına karışmak dahi istememiştir.

Bu arada İ.Ö. 29 yılında daha önce de dediğimiz gibi Augustus'un Octavia ile Antonius'tan olma yeğeni M.C. Marcellus ve üvey oğlu Tiberius önemli bir zaferi paylaşmış ve tören geçitinde protokolde yer almışlardı. İçinde Augustus'un bulunduğu arabanın atlarının birinin sırtından Marcellus diğerinde ise Tiberius yer almıştı. Augustus ise kendi oğlu olmadığı için ileride kendi yerine geçecek birini seçecekti ve seçimini İ.Ö. 25'te yeğeni olan ve aynı zamanda anne tarafından Iulius olan Marcellus tarafına koymuştu. Daha sonra da kızı Iulia'yı Marcellus'la evlendirmiş. Marcellus'da böylece imparatorun damadı olmuştu. Babasının bu seçimi Iulia içinde olumluydu. Çünkü Marcellus açık sözlü cezbedici bir yaradılıştayken Tiberius içine kapanık bir kişiydi. Iulia'nın Marcellus'la olan evliliği sadece iki yıl sürmüştü zira Marcellus çıkan bir salgında hayatını kaybetmiş ve bu evlilikten de çocukları olmamıştı¹⁵⁸.

Octavia ise oğlu Marcellus'un ölümünden sonra Iulia'nın Livia'nın oğlu ile evlenmesine meydan vermemek için Agrippa'dan kendi kızını boşatıp Iulia ile

¹⁵⁷ Suet. Aug. 73, 1; 64, 2; BALSDON 1979: 77.

¹⁵⁸ Dio. Cass. lııı. 31, 1-34, 1; BALSDON 1979: 79.

evlenmesine razı olmuştu. Her ne kadar Iulia'nın Proculeius ile evlenmesi gündeme gelmişse de Proculeius saygın bir sınıftan olmasına karşın senatör bile olmadığı için Iulia ile evlense de bu evlilikten olma çocuklarının Tiberius'a karşı hiçbir hakları olmayacağı gerçeği vardı. Augustus ise Proculeius'un ailesinde bir is-yankâr olduğu için Iulia'nın Proculeius'la evlenmesini asla onaylayamazdı. Böylece Iulia birinci dereceden kuzeninin kocası olan Agrippa ile evlenmişti. Bu evliliğinde Augustus bulunamamıştı. Çünkü Augustus o sıralarda Sicilya'daydı.

Iulia ise Marcellus'un ölümünden sonra acaba kayınvalidesi kadar çok üzülmüş müydü? Claudia Marcella da kırkiki yaşındaki eşini yirmi yaş daha genç olan Marcus Antonius'un oğlu Iullus Antonius'la değiştirmekten üzgün müydü? Bilinmemektedir.

Iulia'nın Agrippa ile olan evliliği, imparatora torun verme amacını yerine getirmiş. İ. Ö. 20 yılında ilk oğlu, İ.Ö. 17'de ise ikinci oğlunu dünyaya getirmişti. Büyüğünün adı C. Caesar, küçüğününkü ise L. Caesar'dır. İ.Ö. 17 yılında da ikisi Augustus tarafından evlatlık alınmıştı. Daha sonra dünyaya gelen kız kardeşleri Iulia ile Agrippina da İmparatorun gözetimi altında eğitilmişlerdi¹⁵⁹. Kızlar annelerinin eğitimlerini almışlar. Oğlanlar ise büyük babalarından okuma, yazma, yüzmeden başka tuhaf olmakla birlikte onun yazısını taklit etme dersleri almışlardı. Livia'nın bu eğitime katıldığına dair hiçbir bilgi yoktur.

İ.Ö. 12-9 yılları imparator ailesi için yas yılları olmuştur. Çünkü İ.Ö. 12 yılında Iulia'nın eşi Agrippa'nın ölümüyle birlikte işler daha da karmaşık bir hale gelmişti. Agrippa arkasında dört çocuklu bir aile bırakmıştı. (Augustus'un iki evlatlık oğullarını ve onların kız kardeşleri Agrippina ve Iulia Minor'u) bu arada karısı Iulia beşinciye, Agrippa Postumus'a hamiledir. Iulia vakit geçirmeksizin tekrar Tiberius¹⁶⁰ ile evlendirilmişti. Ancak Augustus'un bu kararı nasıl açıklanmalıydı. Zira gerek Roma, gerekse Tiberius için bu evlilik çok ürkütücüydü. Çünkü Tiberius'un bu evliliği yapabilmesi için kendi karısından ayrılması gerekiyordu. Bu amaç uğruna, ikinci çocuklarını bekleyen Vipsania-Tiberius çifti, mutlu evliliklerini noktalamak zorunda bırakılmışlardı. Bazı çevreler, Iulia'nın Tiberius ile olan üçüncü evliliğini Livia'nın üstüne yıkmaya çalışmışlardır¹⁶¹. Ne var ki, bunda *Senatus*'daki koltuğunu ileride devretmeyi düşündüğü torunlarına, yani Iulia'nın en büyük oğullarına, Gaius ve Lucius Caesar'a bir baba sağlamayı amaçlayan Augustus'tan kaynaklanıyordu. Oğlunun büyük bir külfet altına girmesinden sonsuz üzüntü duyan Livia'nın bu olayla ilgisinin olduğunu düşünmek ise çok saçma olurdu. Bu istekte tek yarar sağlayan kişinin Augustus olduğu düşünülürse, bu evliliğin mimarı olarak da onun gösterilmesi yerinde bir saptama olur¹⁶².

¹⁵⁹ Suet. *Aug.* 64; BALSDON 1979: 81.

¹⁶⁰ Suet. *Aug.* 63 şöyle demektedir: *Augustus öncelikle bir zengini diğerlerinden önde tutuyormuş hatta şövalye sınıfından erkekleri de.*

¹⁶¹ KORNEMANN 1954: 189.

¹⁶² WILLRICH 1911: 21; KORNEMANN 1954: 190.

Başlangıçta, Livia ve Iulia devlete karşı olan yükümlülüklerini eşlerinin yanlarında yerlerini alarak yerine getirmişlerdi. İ.Ö. 9 yılında Tiberius'un Dalmatia ve Pannoma'lılara karşı elde ettiği zaferin şerefine verilen eğlencede her ikisi de Romalı kadınları ağarlamışlardır. Erkeklerle ise Augustus ve Tiberius ilgilenmişlerdir. Ne var ki, kısa bir süre sonra bu iki kadının yolları ayrılacaktır. Çünkü bu iki kadın kadar zıt iki insan daha yoktu. Geleneklerine bağlılığıyla daha çok geleneksel Roma kadını andıran ağır başlı Livia bir yanda, diğer yanda da ondan yaşça küçük kendisine sınır tanımayan, kibirli, uçar ve de sanata ve edebiyata karşı duyarlı olan Iulia, siyasi nedenlerle zorlandığı evliliklerinden zevk almayan Iulia, bu eksikliğini ise sevgilileriyle kapatmaya çalışmıştır. Daha serbest kurallara göre yetişen ve cinselliğe karşı erken yaşlarda (ondört yaşında ilk evliliğini yapmıştı) duyarlılık kazanan Iulia, hayatına giren sayısız sevgilileriyle cinselliği yaşamaktan çekinmemiştir. Bu açıdan rezil olmayı bile göze almıştı. Bir eşin gerektiği biçimde Agrippa'ya üç erkek, iki de kız çocuğu olmak üzere beş çocuk doğuran Iulia, evliliğin dışında da kendisini cinsel zevklerden mahrum etmemiştir¹⁶³.

Livia'yla Iulia'nın devleti ve aileyi ilgilendiren konularda birbirlerine karşı zıt bakış açılarının bulunmasından dolayı, sık sık anlaşmazlığa düştüklerini anlamak hiç de zor değildi. Iulia'nın uçarı halinden başlangıçta habersiz olan Augustus, ne yazık ki bu olaydan en çok zarar gören kişi olmuştur. Livia topluluğun içine karıştığı zamanlarda, örneğin tiyatroya gittiğinde, bu saygı değer erkeklerin eşliğinde olurken, Iulia için aynı şeyi söylemek mümkün değildi. Onun etrafı moda düşkün bir sürü adamla sarılı olurdu. Augustus, Iulia'ya Livia'yı örnek alması gerektiğini söylediğinde ise, şu yanıtı almıştır: *"Hiç kuşkunuz olmasın ki Livia'nın yaşına geldiğimde bana eşlik edenlerin de saygıdan kusur etmeyeceklerini temin ederim"* der¹⁶⁴.

Livia, oğlu Tiberius'un Iulia ile evlenmeye zorlanması ve göz göre göre mutsuzluğa itilmesinden dolayı çok üzüntü duyuyordu. Bu evliliğin yalnızca tüm Augustus hanedanlığı için büyük bir felaket anlamına geldiği aradan fazla zaman geçmeden anlaşıyordu. Bir eş olarak Agrippa'ya uygun olmayan Iulia, Tiberius'a hiç mi hiç uygun değildi. Başkomutanlık görevinden ötürü zamanın büyük bir bölümünü cephede geçiren Tiberius ise evine döndüğü zamanlarda bir yandan eşinin taşkınlıklarına, diğer yandan da Augustus tarafından şımartılan üvey çocuklarına tahammül etmek zorunda kalıyordu. İşte tam bu sıralarda hiç de umulmadık bir olay olmuştur. Bir zamanlar Agrippa gibi, kendisine tribünde söz hakkı verilen ve mümkün olan en yüksek mertebeye kadar ulaşan Tiberius siyasetten çekilip artık yalnızca felsefeyle ilgileneceğini açıklamış ve kendisinin Rhodos'a sürgün edilmesini, sahip olduğu tüm imtiyazların kendisinden geri

¹⁶³ KORNEMANN 1954: 191.

¹⁶⁴ KORNEMANN 1954: 191-192.

alınmasını istemiştir. Tecrübeli eleştirmenler buna neden olarak, onun yapısının derinlerindeki güven eksikliğinden kaynaklandığına bağlamaktadırlar¹⁶⁵. Tiberius artık Iulia'ya daha fazla dayanamıyordu. Bunun da ötesinde Augustus sistemi içerisinde yalnızca boşluk doldurucu bir işlevinin olduğunu ve kullanıldığını düşünmekteydi. Tiberius'un almış olduğu bu karardan Augustus ile Livia çok büyük bir üzüntü duymuşlardı. Livia oğlunu bu kararından vazgeçirmeye çalıştıysa da, bir sonuç alamamıştı. Hatta Tiberius sürgün edilmemesi durumunda ölüm orucuna başlayacağını söyleyerek tehditte bile bulunmuştur. Daha sonrada bu tehdidi ciddiye alınarak isteği yerine getirilmişti¹⁶⁶.

Augustus, Agrippa'nın ölümünde olduğu gibi yalnız başına kalmıştı. Bununla birlikte ailesinde felaketler birbirini kovalamaya devam etmişti. Kocasından kurtulan Iulia otuzyedi yaşındaydı. Pervasızca girdiği sayısızca aşk ilişkilerinin sonucunda toplumdaki itibarını tümüyle kaybetmişti. Ancak konu onun ayıplarını tanımlamaya gelince bilgiler yetersiz ve birşey söyleyemez oluyordu. Çilingir sofralarına oturmuş, entrikalara karışmış, sarhoş olup meydanda konuşma kürsüsünde huzuru bozmuş, arkadaşları ile birlikte Marsyas heykeline çiçek takmış vs. Iulia, otuzsekiz yaşına geldiği halde halâ böyle davranması ise hoş değildi, zira Romalıları göre yaşlılık kırkda başlamaktaydı. Iulia'da artık bunun eşiğine gelmişti¹⁶⁷.

Iulia, babasının ona sağladığı iyi imkanları, gereğince kullanmıştı. Ebediyatı seviyordu ve bilgisi de oldukça iyidi; zira bunlara içinde yetiştiği evde kolaylıkla ulaşabilmişti. Çok yumuşak bir kişiliği vardı. Gaddarlıktan iz yoktu ve seilmeyi de çok iyi başarmıştı. Öyle ki hatalarını duyanlar buna inanmakta güçlük çekiyorlardı. Babası da bazı defalar otoriterlikten, gerekse özenden, onun dış görünüşüne dikkat etmesini, refakatçilerini seçerken fazla göze batan kişileri seçmemesini istemiştir. Augustus arkadaşlarına iki iyi yetiştirilmemiş kızı olduğunu söylerdi: "biri hükümet diğeri de Iulia'dır" derdi.

Iulia'da diğer kadınlar gibi genç kalmak istiyordu. Saçları o daha çok gençken ağarmaya başlamıştı. Augustus birgün habersizce odasına girdiğinde hizmetkârlarının onun ak saçlarını tek tek kopardıklarını görür, o an için sesini çıkarmasa da daha sonra Iulia'yı yanına çağırır ve ak saçlı olmanın mı yoksa kel kalmanın mı daha iyi olduğunu sorar. Iulia'da tabii ki ak saçlı olmanın daha iyi olduğu cevabını verir. Bunun üzerine Augustus öyleyse neden ak saçlarını yolduruyorsun oldukça eziyetli bir iş bu der¹⁶⁸.

Iulia'nın ayrıca bir fıkrası da vardır: Bir gün oldukça sade ve gösterişsiz giyinmiştir. Zira birgün önce babası onu uyarmıştır. Iulia ise bu durum karşısında

¹⁶⁵ Tac. ann. vi. 51; Suet. Tib. 10-13; Dio. Cass. iv. 9, 5-7; BALSDON 1979: 89.

¹⁶⁶ KORNEMANN 1954: 194.

¹⁶⁷ BALSDON 1979: 90-91.

¹⁶⁸ BALSDON 1979: 91.

“dün eşimin hoşuna gidecek şekilde, bugünse babamın hoşuna gidecek şekilde giyindim” der¹⁶⁹.

Çocukluk dönemindeki eski nişanlısı olan Iullus Antonius ile olan beraberliğinin şüphe uyandırması üzerine Iulia iyice batağa doğru sürüklenmeye başlamıştı. İ.Ö. 2 yılında bazı dedikoducular Iulia’nın sevgililerinin çokluğunu Augustus’a duyurmuşlardır.

Augustus ise kızını oldukça ağır bir şekilde cezalandırmıştı. Aslında Iulia uzaklaştırılarak skandal örtbas edilebilirdi. Augustus biraz da histerik davranıyor olmalıydı. Çünkü tüm kanunları hatta kendi koyduklarını dahi hiçe saydığı oluyordu. Tiberius orada olmadığı içinde kendi başına davranıyor ve kızını Tiberius adına boşanmış sayıyordu¹⁷⁰. Olayların gerçek olduğunu varsayarak Augustus *Senatus*’a içinde Iulia’nın tüm yaptıklarını açıklayan bir mektup göndermiş olmalıydı¹⁷¹. Kendisini savunmasına fırsat dahi verilmeyen Iulia ise İ.Ö. 2 yılında Campanien kıyısında bir ada olan Pandateria’ya sürgüne gönderilmiştir¹⁷². Iulia’nın annesi Scribonia da yaşlılığına rağmen kızı ile adaya gitmiştir¹⁷³. Öldüğünde ise Augustus’un Roma’daki Mausoleum’una gömülmemesi hususunda talimat verilir¹⁷⁴. Livia ise baba kız arasındaki bu sürtüşmeye karışmamaya özen göstermişti. Aynı zamanda üvey kızı ve gelini olan Iulia’nın bu kötü sonunda, Livia’nın hiçbir şekilde kabahatli bulunmadığı da herkes tarafından bilinmekteydi.

Augustus ise eğer Maecenas veya Agrippa hayatta olsalardı, kızı hakkındaki gerçeklerin daha önce kulağına geleceğini şikayetlenerek söylemiştir¹⁷⁵. Bir kölenin intihar ettiğini duyuncada *“keşke benim kızımda intihar etseydi”*¹⁷⁶ der. Iulia’nın oğulları ve kızı Agrippina’da en az dedeleri kadar hayret içerisindeydiler.

Iulia’nın sürgün olarak gönderildiği Pandateria’nın bugünkü adı Ventotene’dir. 3 km. uzunluğunda ve 800 m. eninde Napoli körfezinin kuzeybatı ucunun batısından 60 km uzaktadır. Bu ada hakkında bildiğimiz tek şey antik dönemde tarla fareleriyle dolu olduğudur¹⁷⁷ ve bunlar her tarafa özellikle de üzümlere zarar veriyorlardı. Adanın küçük bir koyu da vardı. Adanın kuzey ucunda ise imparatorluk villası bulunuyordu. Bugünse sadece yıkıntıları duruyor. Bir zamanlar burada köleler ve dikkatli gözetlenen bir garnizonu da varmış.

¹⁶⁹ BALSDON 1979: 91.

¹⁷⁰ Suet. *Tib.* 11, 4; BALSDON 1979: 92.

¹⁷¹ Plin. *nat.* vii. 149; xxi. 9; Sen. *benef.* 6, 32; Suet. *Aug.* 6, 2; BALSDON 1979: 92.

¹⁷² Suet. *Aug.* 65, 1; 101, 3; Dio. Cass. iv. 10, 12 - 16; BALSDON 1979: 92.

¹⁷³ Vell. ii. 100, 5; Dio. Cass. iv. 10-14; BALSDON 1979: 92.

¹⁷⁴ Suet. *Aug.* 101, 3; Dio. Cass. lvi. 32, 4; BALSDON 1979: 92.

¹⁷⁵ Sen. *benef.* 6, 32; BALSDON 1979: 92.

¹⁷⁶ Suet. *Aug.* 65, 2; Dio. Cass. iv. 10, 16; BALSDON 1979: 92.

¹⁷⁷ Varro *rust.* 1, 8, 5; BALSDON 1979: 92.

Iulia, Pandaneria'da ne yaptı? Burada da eğlenecek şeyler bulması fazla uzun sürmemiş olsa gerekti. Daha sonra buraya Agrippina ve diğer yüksek sosyete Romalıları da sürülecekti. O sürgün edilen diğer kadınlarla beraber güneş ve denizle birlikte yaşadılar. Güzel havalar hatıralarını, kötü havalar ise hapisanede bulunduklarını hatırlatıyordu. Ayrıca politik olarak tamamen güvenli olan ve fazla çekici olmayan erkekler adaya gelebiliyorlardı. Üzümleri bol olan bu adada bile Iulia'nın şarap içmesi yasaklanmıştı. Bu konuda babası Augustus özellikle ısrar ediyordu¹⁷⁸.

Iulia'nın cezasının ağırlığı başlangıçta hissedilmedi. Augustus onun Roma'ya geri getirmektense ateşle suyun karışmasını, yani kıyametin kopmasını isterdi. Halkın başvurularını ve gelen tepkileri hiç önemsemedi. Bunun üzerine halk da Tiber Irmağı'na sayısız ateş yangınları attılar. Bu da Augustus'un hiç hoşuna gitmedi¹⁷⁹. Ancak bir süre sonra yumuşamış ve Iulia'nın en azından adadan kurtulmasına ve güney İtalya'daki Reggio'da yaşamasına izin vermiştir. Hatta Augustus Iulia hakkında *Senatus*'a sert üslubu ile yazmış olduğu şikayet mektubundan dolayı pişmanlık duyduğunu itiraf eder ve ondan özür diler.

İşte antik yazarların ifade ettiği Iulia'nın yıkılış hikayesi buydu. Iulia'ya hayran olan veya en azından sempaticanı olan tarihçiler ise onun bir oyuna gelip kurban olduğunu, özellikle de suçsuz olduğunu kanıtlamaya çalışmışlardır. Bazıları onu Tiberius'un düşmanlarının tuzağa düşürdüğünü iddia ediyorlardı. Çünkü ondan ayrılırsa, Augustus'un yerine tahta geçmesi iyice imkansızlaşacaktı. Bazılarına göre de Tiberius'un Livia'nın ve tutucu *Senatör* 'lerden oluşan bir heyet Iulia'nın suçlu duruma düşmesini ve böylece Augustus'un kızına karşı nasıl davranacağı, yani olayın üzerine mi gideceği, yoksa örtbas mı edeceği sorgulanacaktı. Ama hiç kimse Augustus'un bu kadar sinirlenip herşeyi halkın önüne sereceğini düşünmemiştir¹⁸⁰.

Iulia'nın yıkılışına adı karışan kişiler kesinlikle önemli ailelerden idiler. Quintius Crispinus, Sempronius Gracchus, Appius Claudius Pulcher, Cornelius Scipio ve son olarak da Iullus Antonius, Augustus'un yerine geçebilecekler arasında yer alıyorlardı.

¹⁷⁸ Suet. *Aug.* 65, 3; BALSDON 1979: 93.

¹⁷⁹ Dio. Cass. iv. 13, 1; BALSDON 1992: 42'de benzer davranışlar Bacchannalia da da var.

¹⁸⁰ Yaşlı Plinius'a göre Iulia'nın tehlikeli politik maceralara kalkışmış olması söz konusudur. (Plin. *nat.* vi. 149).

c. Livia

(Lev. 5, 6, 7)

Daha sonra Livia'nın kocası olan Octavianus üç evlilik yapmıştı. İlk evliliği kısa sürmüştü. Bu evliliğini daha henüz evlilik yaşına gelmemiş olan Fulvia'nın P. Clodius ile olan evliliğinden olma kızı Clodia ile, yani Antonius'un üvey kızıyla gerçekleştirmişti. Octavianus'un ikinci evliliği ise birbirlerine düşman olan iki tarafı barıştırmak amacıyla gerçekleşmişti. Bu evliliğe Sex. Pompeius'un annesi Mucia aracılık etmişti (İ.Ö. 40 yılının sonunda). Octavianus, bu evliliğini her iki evliliğinden de dul çıkan, yaşça kendisinden oldukça büyük olan Scribonia ile gerçekleştirmiştir. Bu evliliğinden olan tek çocuğu ise, yukarıda tanıtmaya çalıştığımız kızı Iulia'dır ve kızının doğumundan hemen sonra da, İ.Ö. 39'da eşinden boşanmıştır¹⁸¹. Octavianus, elli yılı aşkın birlikte olduğu Livia ile kendi isteğiyle evlenmiştir.

İ.Ö. 58 yılının Ocak ayının 30'unda doğmuş olan Livia, evlatlık yoluyla Claudius soyundan Livius Drusus soyuna geçmiş olan M. Livius Drusus Claudianus ile Alfida adındaki bir kadının kızıdır. Livia'nın baba tarafı Cumhuriyet'in başlangıcında Sabinler ülkesinden gelip Roma'ya yerleşen Claudius'ların tanınmış soylu sınıfındandır. Hollandalı bir araştırmacıya göre¹⁸², Claudius soyundan gelenler geleneksel değil de, muhalif bir yapıya sahiptir. Çoğunlukla dik kafalı, inatçı olma özelliklerinin yanı sıra, her konuda da radikalizme eğilimliydi. Gene bir çoğu, kendilerini toplumdan soyutlamış olarak yaşıyorlardı. Livia sonraları büyük oğlu Tiberius'a geçen alınganlığını bu soydan almıştır. Livia'ya kendini sevdiren, cana yakın tavırları da sade bir kır yaşamı sürdürmüş olan anne tarafından geçmiştir.

Livia¹⁸³, tahminen İ.Ö. 43 yılında veya 42 yılının başlarında, daha henüz onaltısını bile doldurmadan kendisiyle arasında büyük yaş farkı bulunan amca oğlu T. Claudius Nero ile evlendirilmiştir. İ.Ö. 42 yılının 16 Kasımında da Roma'da Palatinus'da *Senatus* da Augustus'un ardılı olan büyük oğlunu yani Tiberius'u dünyaya getirmiştir. Caesar'ın ölümünden sonraki çalkantılı dönemde Livia'nın babası Cumhuriyetçi'lerin aldıkları ağır yenilgiden sonra da intihar etmiştir. Livia'nın eşinin de Caesar'ın emrinde çalıştığı ve yüksek mertebelere geldiği tahmin edilmektedir. Eşi, Caesar'ın ölümünden sonra her ne kadar düşman saflarına geçtiyse bile, *triumvir*'ler (üçlü kurulu üyeleri) tarafından kısa bir süre sonra geri kazanılabilmektedir. İktidarın ikiye bölünmesi üzerine -karşılıklı sürtüşmeler sonucu olarak Perusia savaşı patlak verdiğinde- eşi, Antonius'un davasına bağlı kalıp, onu savunmuştur. İ.Ö. 40 yılının Ocak ayı başlarında Perusia teslim olduktan sonra ise, Praeneste'ye kaçmış, oradan da savaşı kendi başına sürdürmek amacıyla

¹⁸¹ KORNEMANN 1954: 181.

¹⁸² KORNEMANN 1954: 181.

¹⁸³ KORNEMANN 1954: 181-183.

Neopolis'e geçmiştir. Eşiyle oğlunu yanına aldırması, İtalya'yı terketmek zorunda kaldığında ise binbir tehlike içinde Sex. Pompeius'un yanına, Sicilya'ya kaçmak zorunda kalmıştır. Kendisine karşı gereken ilginin gösterilmemesi üzerine M. Antonius'a, yani Hellas'a doğru yola koyulmuştur. Ailesiyle birlikte geçici olarak konakladığı Sparta'da iyi karşılanmıştır. Yollarına devam ettiklerinde Livia'nın saçlarının ve elbiselerinin zarar gördüğü bir orman yangınına tutulurlar. Antonius'un yanına vardktan kısa bir süre sonra da birbirlerine düşman olan *triumvir*'ler üyesi yeniden yakınlaşmışlar. Livia'nın kocası Nero Brundisium barışından sonra (Ekim 40) Roma'da devlet işlerinden uzak bir yaşam sürmek amacıyla Antonius ile birlikte İtalya'ya geri dönmüştür. Burada Livia, Octavianus ile tanışır. Böylece aralarında büyük bir aşk başlar. Bu sırada Octavianus'un karısı Scribonia'nın doğumuna ise çok az bir zaman kalmıştır. Üstelik Livia da ikinci çocuğuna altı aylık hamiledir. Ama tüm bunlara karşın Octavianus karısı Scribonia, İulia'yı dünyaya getirir getirmez, boşar.

Octavianus, Livia'ya tutkulu bir şekilde bağlıydı. Öyle ki Livia'nın üç ay sonra doğacak çocuğunu¹⁸⁴ dahi bekleyememiştir. Livia'yı evine alır ve çocuğun doğumundan üç gün sonra 17 Ocak İ. Ö. 38'de evlilikleri yasallaşır¹⁸⁵. Ahlâklı Romalılar şoke olmuşlardı; ancak Octavianus baş rahiplerinden kurulu derneğe üyedir ve sevgilisinin içinde bulunduğu durumun evlilikleri için herhangi bir engel teşkil edip etmediğini daha önce rahiplere danışmış ve Livia'nın beklediği çocuğun kendisinden olduğunu temin ederek, evlenmelerinde bir sakıncanın olmadığına dair onay almıştır. Nikâhta Livia'nın eski boşandığı kocası büyük bir anlayışla Livia'ya bir gelin babasının yaptığı gibi eşlik etmiştir. Ancak bu evlilik dillere düşmüştür. Çünkü Octavianus, çocuğun gerçek babası mıydı? Octavianus da bütün bu tatsızlıklara son vermek amacıyla Livia'nın doğan çocuğu Drusus'u bir an evvel baba evine yollamıştır¹⁸⁶.

Nero'nun İ.Ö. 33'de ölümünden sonra Octavianus'un sorumluluklarını üstlendiği her iki çocuk da Livia'nın yanına dönmüştür. Octavianus, Livia'dan bir çocuk sahibi olmak için her ne kadar yanıp tutuştuysa da, bu isteği hayal olmaktan öteye gidememiştir. Livia bir kere hamile kaldığında ise düşük yapmıştır¹⁸⁷. Octavianus ise buna rağmen halâ Livia'ya karşı büyük bir sevgi beslemiştir. Livia, hatta Concordia'nın tapınağında eşiyle birlikte yemek yeme şerefine erişen ilk ve tek kadın olmuştur¹⁸⁸. Octavianus'un kalbinde bir de kız kardeşi olan Octavia'nın ayrı bir yeri vardı. Livia ile birlikte Octavia'ya da daha önce Vesta rahibelerinde olduğu gibi dokunulmazlık (*sacrosanctitas*) hakkı tanınmıştır. Böylelikle kendilerine yönelik yapılan hareketler mahkeme önünde suç teşkil edecek ve cezayı da

¹⁸⁴ Drusus, yani Tiberius'un küçük kardeşini.

¹⁸⁵ CARCOPINO 1958: 65-85.

¹⁸⁶ KORNEMANN 1954:183.

¹⁸⁷ Livia ile Octavianus'un evlilikleri hakkında bk.KORNEMANN 1954:183.

¹⁸⁸ KORNEMANN 1954: 183.

beraberinde getirecektir. Daha henüz üçler kurulu üyesiiken eşi ile kızkardeşi arasında ayırım yapmayan Octavianus, ikisini de kendisini ve ailesini koruyan birer iyilik perisi, melek gibi görmüştür. İ.Ö. 33 yılında ki Pannonia dönüşünde Octavianus, ikisinin de heykellerini yaptırarak onlara en büyük şerefi tattırmıştır. Bu o zamana kadar çok az kadına nasip olmuştur¹⁸⁹.

Octavianus'un kız kardeşinin yanı sıra Livia'yı da bu denli takdir etmesinde hakkı vardır. Üçler kurulu üyesi olduğu erken yaşlarında hedefine ulaşmak için sertliği ve hatta zalimliği esirgemeyen Octavianus, Livia gibi güzelliğini ve zerafetini asalet ile bağdaştırmasını bilen bir kadına gereksinim duyduğunu anlamış olmalıydı. Octavianus'un zalim bir *triumvir*'den zamanla anlayışlı ve bağışlayıcı bir senatöre dönüşmesinde Livia'nın büyük bir payı olduğu bilinmektedir. Livia daima hoş görüden yanaydı¹⁹⁰. Livia'yı bu kadar taktir ettiren de bu özelliği idi.

Livia, birçok bakımdan Ptolemaios'un eşi Berenike'ye benzemekteydi. Berenike gibi Livia'da güzel ve çok akıllıydı. Kadınlara has bir pratik zekâya ve cana yakınlığıyla kendisini herkese sevdiren Livia, bilgi ve eğitim konusunda ise Berenike'den gerideydi. Her duruma uygun bir davranış sergileyen Livia, saygıdeğer bir insandı. Evliliğine -Augustus'un tersine- daima sadık kalmıştır. Tacitus'un da belirttiği gibi, Livia namusuna düşkün, pırıl pırıl bir insandı. Seneca'da Livia'yla ilgili olarak "O, şerefini namusunu ve haysiyetini herşeyin üstünde tutmuştur" demiştir. Aşağıda kısaca değineceğimiz bir olay onun namus anlayışını iyi bir biçimde yansıtmaktadır. Zil zurna sarhoş olan bir grup adamın çıplak olarak dolaştıkları sokakta karşıdan gelen Livia'nın yanından geçmesi, Livia'ya İ.Ö. 35'den itibaren tanınan imtiyazlar gereğince, onların ölüm cezasına çarptırılmasına neden olabilirdi. Ancak Livia'nın bu olayla ilgili olarak şu sözleri söylemesi bu insanların hayatlarını kurtarabilmiştir: "Namuslu kadınlar için böyle çıplak insanların heykelden farkı yoktur" demiştir. Augustus da her türlü şatafattan giyimden ve sofrada lüksten hoşlanmıyordu. Livia çok uzun yıllar yaşamış olmasını her gün içtiği Dalmatia sek şarabına bağlıyordu. Çiğ yemeği seven Livia, Alant yemeğini de sofrasından hiç eksik etmezdi. Alant bitkisinin başka bitki özleriyle meyvelerle, biber ve diğer baharatlarla karıştırılması sonucu hazırlanan bu salata çeşidi, zamanında mideyi güçlendirmek amacıyla ilaç niyetine alınıyordu¹⁹¹. Livia, birçok kadının vakit geçirmek, yani oyalanmak amacıyla başvurduğu kimseye yarar getirmeyen işlerden uzak dururdu. Herşeyden önce bir ev kadımıydı. Hizmetinde bulunan çok sayıda kölenin ve evin idaresi ondan sorulurdu. Bunlara üstlük, daha sonraki dönemlerde Augustus sayesinde zengin olan Livia, kendi servetini de yönetmeyi başlamıştır. Augustus'un bunu önemsediyini bildiği için, bir senatör eşi statüsünde olmasına karşın, elbiseleri dokuyan ve hazırlayan hizmetkârların başında durmayı da ihmal etmemiştir. Augustus Roma geleneklerine uygun tipik ve hatta herkese örnek

¹⁸⁹ KORNEMANN 1954: 184.

¹⁹⁰ Dio. Cass. İv. 14-22; KORNEMANN 1954: 184.

¹⁹¹ Plin. nat. xix. 29; KORNEMANN 1954: 186.

olacak bir aile ortamının oluşması için çabalamıştır. Bir keresinde *Senatus* üyelerine evlerindeki aşır lüksten kaçınmaları bunlardan kurtulmaları gerektiğini söyleyen Augustus'un, Livia'ya da bu doğrultuda talimat verdiğini söylemesi, orada bulunan herkesi güldürmekten başka bir işe yaramamıştır. Livia'nın sadelikten yana olduğunu zaten herkes biliyordu¹⁹².

Yıllar sonra bile Augustus ile Livia'nın birbirlerine karşı duydukları saygıyı bir tanığın ağzından dinleyelim¹⁹³: Livia'ya Augustus üzerinde bu denli etkili olabilmesinin nedenleri sorulduğunda, şu yanıtı vermişti: *"Omurlu ve disiplinli bir yaşam sürdüm; eşimin hoşlandığı her işi severek yaptım. Başka kadınlarla olan ilişkilerine gelince de, bunları görmemezlikten gelerek, hiç bir şeyden haberim yokmuş gibi davrandım"* Görüldüğü gibi, Livia zekâsını her alanda kullanabilmiştir. Böylelikle kocasının suçlu olduğu durumlarda bile, onunla arasında çıkabilecek tartışmaları önlemeyi bilmiştir. Kocasını onu Meacenas'ın güzel karısı Tarentia'yla dahi aldattığında, Livia ona sadık kalmıştır. Ancak Maecenas'ın karısıyla da ilişkiye girince dedikoducu ağızlar susmak bilmemiş ve Augustus için özellikle genç kızların bekaretini bozmaktan hoşlandığı ve Livia'nın da iyi bir ev hanımı olarak onun hizmetine sayısız genç kızları hazır bulundurduğu dedikoduları gittikçe yayılmıştı¹⁹⁴.

Livia'nın, sıkça rahatsızlanan ve biraz da hastalık hastası olan Augustus'un sağlığıyla çok yakından ilgilenip, ona gereken şefkati ve bakımı göstermesi, onu, Augustus için vazgeçilmez kılmıştır. Eşi, onu taşraya yaptığı uzun iş gezilerinde bile yanından ayırmamıştır. Çiftin 22 yılında başlayan kapsamlı doğu gezisi sırasında Livia, gemiye eşine süt sağlamak için bir keçi getirmiştir. Saray şairi Krinagoras, Livia'nın eşine verdiği hizmetleri dizelere dökmüştür. Bu durum karşısında Augustus da, Livia'ya, bir zamanlar iyilikleri dokunmuş insanların olası suçlarını affederek karşılık vermiştir. Augustus İ.Ö. 20 yılında gene aynı gezide Iude Kralı Herodes'e yakınlık gösterince, Livia da kralın kızkardeşi Salome ile arkadaşlık kurmuştur.

Evlilik kurumunun yasal düzenlenmesinde de Livia yoksullaşan ailelerin kızlarına çeyiz, senatörlük sınıfından gelen çocukların eğitimi için de gerekli araç gereç yardımını sağlamakla katkıda bulunmuştur¹⁹⁵. Livia'nın Mısır'da "Evlilik Patroniçesi" olarak anılması bu olayla bağlantılı olabilir¹⁹⁶. Kadınları ilgilendiren konularda Livia, Augustus'a daha başlardan itibaren yardımcı olmuştur ve siyasete de etki etmiştir. Bir kaynağa göre, hafızası zayıf olan Augustus, siyasi konularda

¹⁹² WILLRICH 1911: 14.

¹⁹³ Dio. Cass. lviii. 2; KORNEMANN 1954 : 186.

¹⁹⁴ Dio. Cass. liv. xix. 3; Suet. Aug. 71, 1; Dio. Cass. lviii. 2, 5; BALSDON 1979: 74; KORNEMANN 1954: 186-187.

¹⁹⁵ RE XIII (1926) 904 "Livia".

¹⁹⁶ KORNEMANN 1954: 188.

eşiyle arasında geçen konuşmaları yazılı notlara dökmüş¹⁹⁷. Ancak bundan, Augustus'un eşine bağımlı muhtaç hale geldiği veya siyasi açıdan hayati önem taşıyan konularda Livia'nın kendisinden daha çok söz sahibi olduğu anlamı da çıkartılmamalıdır. Yalnızca bir defaya mahsus olmak üzere, Cn. Cornelius Cinna'nın (kaynaklara göre İ.S. 4 yılında, gerçekte ise daha önceleri)¹⁹⁸ düzenlendiği komplonun farkedilmesiyle Augustus, Livia'nın bu konudaki isteğine uyarak Cornelius'u affetmişti. Hatta bu kişi daha sonraları *consul* makamına kadar yükselmiştir. Bunun dışında ise söz daima Augustus'un olmuştur. Livia, bir keresinde Galia'lı birine Roma vatandaşlık hakkının tamınması için girişimde bulunduğu, Augustus buna izin vermemiştir. Ancak bu kişinin vergiden muaf tutulmasına mücadele etmiştir.

Eski ve özellikle de yeni kaynaklarda Augustus'un devlet çıkarlarına göre şekillendirdiği aile politikasına, Livia'nın büyük etkisi olduğu hakkındaki bilgiler abartılıdır¹⁹⁹. Çünkü Augustus, kendi oğlu olmadığı için, yerine geçecek olan Livia'nın oğlu Tiberius'un yerine, Octavia ve Antonius'tan olma Marcellus'u seçmiş ve onu kızı ile evlendirmiştir. Augustus'un bu seçimine neden olan kararı ise Marcellus'un Augustus'un yeğeni olması ve anne tarafından da Iulius soyundan olması idi. Marcellus açık sözlü ve cezbedici²⁰⁰ bir yaradılıştaki iken Tiberius ise içe kapanık bir kişiydi. Augustus bu arada sağlık nedenlerinden dolayı da İspanya'dan dönmemişti. Ancak geri dönmesinin en önemli sebebinin Tiberius'u seçmediği için Livia'nın yüzüne bakamayacağı şeklinde söylentiler de vardı.

Iulia'nın Marcellus'la olan evliliği ise iki yıl sonra sona ermişti. Çünkü Marcellus çıkan bir salgında ölmüş ve bu evliliklerinden çocukları da olmamıştı. Agrippa ve *Senatus* soylularından birçok adamın sevinmelerine rağmen²⁰¹ Marcellus'un ölümü, millî felaket olarak görülmüştü. Daha önce de çeşitli acılar çekmiş olan Octavia ise oğlunun ölümünden sonra teselli edilemez duruma gelmişti. Bütün annelerin duyabileceği gibi Livia'ya nefret duyuyordu. Çünkü Livia'nın oğlu onun düşündüğü gibi kendi oğlunun yerine gelecek ve kendisinde olması gereken mutluluğu Livia yaşayacaktı. Bunun için de Iulia'nın Livia'nın oğlu ile evlenmesine meydan vermemek için Agrippa'dan, kendi kızını boşatıp Iulia ile evlenmesine razı olmuştu. Böylece Iulia birinci dereceden kuzeninin kocası Agrippa ile evlenmiştir. Iulia'nın bu evliliğinde Augustus Sicilya'da olduğu için bulunamamıştır²⁰².

Bu arada Tiberius da onbeş yaşında iken Agrippa'nın ilk evliliğinden olan kızı Vipsania Agrippina ile nişanlıdır. Kız, Augustus'un arkadaşı ve vekili M.

197 KORNEMANN 1954:188.

198 *RE X*, 1 (1917) 370 "Augustus".

199 KORNEMANN 1954: 188.

200 *Sen. Cons ad Marciam* 2, 3, Vell. ii, 93, 1. vdd.; BALSDON 1979: 79.

201 *Dio. Cass.* liii. 31; i. 34, 1; BALSDON 1979: 79.

202 BALSDON 1979: 80.

Agrippa'nın Caecilia ile olan evliliğinden olmalıydı. Caecilia da Cicero'nın arkadaşı Atticus'un kızıdır. İ.Ö. 28'de Caecilia ölmüş ya da ayrılmış olmalıdır ki, Agrippa bu yılda yeniden Octavia'nın büyük kızı Marcella ile evlenmişti. Daha sonra da anlatıldığı gibi Iulia ile evlenmiştir. Tiberius'un evliliği ise ancak Augustus'la birlikte İ.Ö. 20'de Doğu'dan döndükten sonra gerçekleşmiştir. Livia'nın küçük oğlu Nero Claudius Drusus da Antonia Maior ile İ.Ö. 16'da evlendirilmiştir. İ.Ö. 15 yılında da Tiberius'un Drusus adında, Drusus'un da yaklaşık 6 ay sonra (aynı yılın 24 Mayısında) Germanicus adında bir oğulları olmuştur. İşlerine dört elle sarılan kardeşler, imparatorluğun kuzey cephesinde general olarak görev yapıyorlardı. Augustus, üvey oğullarını çok takdir etmiştir. Horatius'da onlarla ilgili olarak duygularına "onların (Claudius soyundan gelenlerin) yapamayacağı hiç bir şey yoktur" ²⁰³ sözleriyle dizelerinde yer vermiştir.

Iulia ise Agrippa ile olan evliliğinde imparatora torun verme amacına ulaşmış ve İ.Ö. 20 yılında ilk oğlu, İ.Ö. 17'de ise ikinci oğlunu dünyaya getirmiştir. İ.Ö. 17'de ikisi de Augustus tarafından evlatlık alınmıştır. Daha sonra dünyaya gelen kızkardeşleri de imparatorun gözetimi altında eğitilmişlerdir²⁰⁴.

İ.Ö. 12-19 yılları imparator ailesi için yas yılları olmuştur. Çünkü İ.Ö. 12 yılında Agrippa ölür ve işler daha karmaşık bir hale gelir. Agrippa arkasında dört çocuklu bir aile bırakmıştır. (Augustus'un iki evlatlık oğullarını ve onların kız kardeşleri Agrippina ve Iulia Minoru) bu arada karısı Iulia ise beşinciye hamiledir. Augustus, Iulia'yı tekrar vakit geçirmeksizin Tiberius²⁰⁵ ile evlenmesini kararlaştırması çok ürkütücüydü. Çünkü Tiberius'un bu evliliği yapabilmesi için kendi karısından ayrılması gerekiyordu. Bu amaç uğruna, ikinci çocuklarını bekleyen Vipsania-Tiberius çifti mutlu evliliklerini noktalamak zorunda bırakılmışlardı. Bazı çevreler, ise Iulia'nın Tiberius'la olan üçüncü evliliğini Livia'nın üstüne yıkmaya çalışmışlardır²⁰⁶. Ne varki, bunda *Senatus*'daki koltuğunu ileride devretmeyi düşündüğü torunlarına yani Iulia'nın en büyük oğullarına, Gaius ve Lucius Caesar'a bir baba sağlamayı amaçlayan Augustus'tan kaynaklanıyordu. Oğlunun büyük bir külfet altına girmesinden sonsuz üzüntü duyan Livia'nın bu olayla ilgisinin olduğunu düşünmek ise çok saçma olurdu. Bu işte tek yarar sağlayan kişi ise Augustus olmuştur²⁰⁷.

Bu gelişmeden sonra ailenin başına gelen felaketlerden Livia'nın sorumlu olmadığı da bir gerçektir. Katı Claudia kurallarına göre yetişen Livia ve oğlu için, Iulia'nın ahlâksız tavırlarına tahammül etmek hiç de kolay değildi.

²⁰³ Hor. *carm.* iv. 4, 73; KORNEMANN 1954: 189.

²⁰⁴ Suet. *Aug.* 64; BALSDON 1979: 88.

²⁰⁵ Suet. *Aug.* 63.

²⁰⁶ KORNEMANN 1954: 189.

²⁰⁷ WILLRICH 1911; 21.

Başlangıçta, Livia ve Iulia devlete karşı olan yükümlülüklerini eşlerinin yanlarında yerlerini alarak yerine getirmişlerdi. İ.Ö. 9 yılında Tiberius'un Dalmatia ve Pannonia'lara karşı elde ettiği zaferin şerefine verilen eğlencede her ikisi de Romalı kadınları ağırlamışlar ve erkeklerle, Augustus ve Tiberius ilgilenmişlerdir. Ancak, kısa bir süre sonra bu iki kadının yolları ayrılmıştır. Zaten bu iki kadın kadar zıt iki insan daha da yoktu. Geleneklerine bağlılığıyla ağırbaşlı hareketleriyle Livia bir yanda; ondan yaşça daha küçük, kibirli, uçarı, sanata edebiyata düşkün, zorlandığı evliliklerinden zevk almayan bu eksikliğini sevgilileriyle kapatmaya çalışan Iulia diğer yanda yer almıştır. Livia'yla Iulia'nın devleti ve aileyi ilgilendiren konularda birbirlerine karşıt zıt bakış açıları bulunmasından dolayı, sık sık anlaşmazlığa düştükleri de bir gerçektir²⁰⁸.

Livia'yı bu olaylardan başka İ.Ö. 11 yılından itibaren gene üzücü bir olay bekliyordu. Çünkü İ.Ö. 9 yılında otuz yaşlarında olan ikinci oğlu Drusus attan düşerek yaşamını yitirmişti. Drusus, genelde sevilen, yakışıklı bir ordu komutanıydı. İki oğlu ve Antonia minor adında bir kızı vardı. Oğullarından Germanicus erken yaşta ölmüş. Claudius ise elli yaşına doğru Roma imparatoru olmuştur. Kızı Livilla'nın kaderinde ise Tiberius'un oğlu ile evlenmek ve hırslı bir entrikacı tarafından baştan çıkarılmak vardı²⁰⁹.

Drusus bir populariteye ulaşmış ve bunu ölümünden sonra da muhafaza etmiştir. Kardeşi Tiberius ise ona asla ulaşamamıştır. Drusus'un oğlu Germanicus ise daha da çok sevilirdi ve onun ileride tahta geçmesi gibi hayaller kuruluyordu. Ancak hayaller öylece kalmış ve gerçekte her ikisi de ölmüştür. Çünkü, Drusus Augustus'un, Germanicus da Tiberius'un direktifleri ile öldürülmüştür²¹⁰.

Livia, oğlunun ölümüyle birlikte yıkılır. Ancak, oğullarının yasını tutan Livia ve Augustus'un birbirlerine ne kadar çok bağlandıkları, özellikle ölümü takip eden ilk günlerde çok iyi anlaşılmıştır. Kışın getirdiği sert hava koşullarına rağmen, Tiberius'un kardeşinin naaşını götürdüğü Po ovasında ki Ticinum'a birlikte hareket etmişlerdir. Buradan da naaşı Roma'ya götürmüşlerdir. Octavia'nın oğlu Marcellus'un (Iulia'nın ilk eşi) ölümünde gösterdiği tutumun aksine Livia tüm halkın yasını tuttuğu oğlunun ölümü karşısında takdir edilecek bir serinkanlılık sergilemiştir. Augustus'a olan saygısından ve onu düşündüğünden bu şekilde davrandığı sanılmaktadır. Daha önceleri Augustus'un öğretmeni olan saray bilgini Areius'la yaptığı sohbetlerde teselli arayan ve gene Octavia'nın aksine, ölen oğlu Drusus'tan sık sık bahsetmeyi seven Livia, oğlunun geride bıraktığı ailesine de bakmayı ihmal etmemiştir. Oğlunun dul karısı Antonia ise kayınvalidesinin, yani Livia'nın yanına taşınmıştır ve ikisi arasında Livia'nın ölümüne kadar hiçbir sorun çıkmamış ve hatta, arkadaş bile olmuşlardır. Livia, babasız kalan torunlarının

²⁰⁸ KORNEMANN 1954: 190.

²⁰⁹ Tac. ann. iv. 3, 4; BALSDON 1979: 87.

²¹⁰ Tac. ann. ii. 82; Suet. Claud. 1, 4 vd.; BALSDON 1979: 87.

yetiştirilmeleriyle, eğitimleriyle çok yakından ilgilenmiştir. Augustus ise Livia'nın acılarını hafifletmek amacıyla elinden geleni yapmıştır. Örneğin: Drusus, Augustus'un Iulius mezarında toprağa verilme şerefine nail olmuştur. Livia'ya da, üç çocuklu annelere tanınan tüm haklar verilmiştir. Buna göre bir kadın üç çocuk doğurursa ödül olarak mülkünü yönetme hakkını alıyordu. Livia'ya *Senatus*'un girişimleriyle ayrıca heykel diktirme yetkisi de verilmiştir. Livia için, Augustus'un talimatıyla olduğu sanılan bir de teselli yazısı hazırlanmıştır.

Bütün bunların üstüne hayatta kalan tek oğlu Tiberius'un Iulia ile evlenmeye zorlanması, göz göre göre mutsuzluğu itilmesi, Livia'yı tümünden yıkmıştır. Bu evliliğin yalnızca Iulia ve Tiberius açısından değil, aynı zamanda tüm Augustus hanedanı için büyük bir felaket anlamına geldiği aradan fazla zaman geçmeden anlaşılmıştı. Çünkü bir eş olarak Agrippa'ya uygun olmayan Iulia, Tiberius'a hiç mi hiç uygun değildi. Başkomutanlık görevinden ötürü zamanın büyük bir bölümünü cephede geçiren Tiberius evine döndüğü zamanlarda bir yandan eşinin taşkınlıklarına diğer yandan da Augustus tarafından şımartılan üvey çocuklarına tahammül etmek zorunda kalıyordu. İşte tam bu sıralarda hiç de umulmadık bir olay olmuştur. Bir zamanlar Agrippa gibi, kendisine tribünde söz hakkı verilen ve mümkün olan en yüksek mertebeye kadar ulaşan Tiberius siyasetten çekilip artık yalnızca felsefeyle ilgileneceğini açıklamış ve kendisinin Rhodos'a sürgün edilmesini, sahip olduğu tüm imtiyazların kendisinden geri alınmasını istemiştir. Bazı eleştirmenler ise buna neden olarak onun kendisine karşı duyduğu güven eksikliğinden kaynaklandığına bağlamaktadırlar²¹¹. Tiberius artık Iulia'ya daha fazla dayanamıyordu. Bunun da ötesinde Augustus sistemi içerisinde yalnızca boşluk doldurucu bir işlevinin olduğunu ve kullanıldığını düşünmekteydi. Tiberius'un almış olduğu bu karardan Augustus ile Livia çok büyük bir üzüntü duymuşlardır. Oğullarından birini yitirmiş olan Livia, her ne kadar sürgünün eşiğinde bulunan diğer oğlunu bu kararından vazgeçirmeye çalıştıysa da, bir sonuç alamamıştır. Sürgün edilmemesi durumunda, ölüm orucuna başlayacağını söyleyen Tiberius'un bu tehdidi ciddiye alınarak isteği yerine getirilmiştir²¹².

Augustus, Agrippa'nın ölümünde olduğu gibi gene yalnız başına kalmıştı. Bununla birlikte ailesinde felaketler birbirini kovalamaya da devam etmiştir. Kocasından kurtulan Iulia otuzyedi yaşındaydı. Pervasızca girdiği sayısız aşk ilişkilerinin sonucunda toplumdaki itibarını tümüyle kaybetmişti. Çocukluk dönemindeki eski nişanlısı Iullus Antonius ile olan beraberliğinin siyasi açıdan şüphe uyandırması üzerine, Iulia iyice batağa doğru sürüklenmeye başlamıştı. Dedikoducu ağızların Iulia'nın sayısız sevgilileri olduğunu Augustus'a duyurmaları üzerine de İ.Ö. 2 yılında Pandateria adasına sürgüne gönderilmiştir. Livia ise baba kız arasındaki bu sürtüşmeye karışmamaya özellikle özen göstermiştir. Aynı

²¹¹ Tac. *ann.* vi. 51; Suet. *Tib.* 10-13; Dio. Cass. liv. 9, 5-7; BALSDON 1979: 89.

²¹² KORNEMANN, 1954:193-194.

zamanda üvey kızı ve gelini olan Iulia'nın bu kötü sonunda, Livia'nın hiçbir şekilde kabahatli bulunmadığı da herkesce bilinmekteydi.

Sürgündeki hayatından bıkan Tiberius ise geri dönmek için fırsat kolluyordu. Ne var ki, Livia'nın tüm çabalarına rağmen Augustus buna izin vermemiştir. Livia, ancak oğluna *legatus* unvanının verilmesini sağlayarak, onun sürgündeki hayat koşullarını biraz da olsa hafifletebilmişti. Tiberius'un siyasetten uzak durması koşuluyla Roma'ya geri dönmesi ise ancak Doğu'da başkomutan olarak görev yapan üvey oğlu Gaius Caesar tarafından sağlanmıştı. Augustus'un bu konudaki tutumu, Livia'nın boyunduruğu altında bulunmadığının en açık kanıtıdır.

Augustus'u en derinden yaralayan iki başka olay ise hanedanı iyice sarsmıştır. Bunlardan ilki, ileride kendisinin yerine geçmesini düşündüğü iki torunundan birinin, Lucius Caesar'ın İ.S. 2 yılında birliğiyle beraber İspanya'ya doğru hareket ettiği sıralarda yakalandığı amansız bir hastalığa yenik düşerek yaşamını yitirmesiydi. İkinci hüznü olay ise, Lucius'un kardeşi Gaius Caesar'ın Armenia'da Artagina önlerinde sinsice yaralanması ve girdiği uzun bir yaşam mücadelesinden sonra Licia'de yaşama İ.S. 4 yılında veda etmesiydi. Gaius öldüğünde yirmidört, Lucius ise ondokuz yaşındaydı. Augustus'un halefleri olarak gördüğü bu iki torununun ölümüyle birlikte bütün hayalleri suya düşmüştü. Bu iki prensin ölümüne sebep olarak da Livia gösterilmeye başlanmıştı²¹³. Oysa bu suçlama çok yersizdi. Çünkü herşeyden önce, iki prens de Roma'dan çok uzaklarda yaşamlarını yitirmişlerdi. İkinci olarak da Gaius, Livia'nın torunu (Drusus ile Antonia'nın kızları) Livilla ile evlenmişti, dolayısıyla da Livia'nın onu ortadan kaldırmak için bir nedeni de yoktu.

Doğru olan tek şey varsa o da Augustus'un halefi olarak tayin etmeyi düşündüğü Tiberius ile Germanicus arasında bocalaması üzerine, Livia'nın oğlunun lehinde karar vermesi için kocasına baskı yaptığıydı. Daha önce de sık sık olduğu gibi, bu konuda da Augustus gene bir orta yola başvurmuştu. Tiberius'u evlatlık yaparak ve *tribunus* yetkilerini genişleterek, ona en üst yönetim yetkisi vermiştir ve muhtemel halefi olarak seçmiştir; ne var ki, Tiberius halef yetkilerini, kendisi gibi Augustus tarafından evlatlık edinen onbeş yaşındaki (Iulia'nın en küçük oğlu) Agrippa Postumus ile paylaşacaktı. Bununla birlikte Postumus, Iulia'nın damadı olan Germanicus'u evlatlık edinecekti ve Tiberius'un kendi öz oğlu da onun himayesine veya vasiliğine geçerek ikinci sırayı almış olacaktı. Böylelikle iki neslin hilafet ilişkilerinin sağlama alındığı bir sistem işleme konulmuş ve Germanicus'un önderliğinde Iulia soyuna öncelik tanınmış olması sağlanmıştı. Ancak, Germanicus'un Livia'nın torunu Agrippina ile (Augustus'un torunu) evlendirilmesiyle de aile birliği yeniden kurulmuş oluyordu²¹⁴.

²¹³ NIEBUHR 1832: 147.

²¹⁴ KORNEMANN 1954: 195-196.

Durum böyle olunca da Livia, yalnızca senatör eşi olmakla kalmıyor, aynı zamanda ilerideki en güçlü adamın da annesi olmuş oluyordu. O andan itibaren daha yüksek, hatta neredeyse tanrısal bir saygınlığa erişmişti. Yazıtlarda, anıtlarda ve de sikkelerde sıkça anılmaya başlanmıştı. Doğu'da Grek'lerin dini bakış açısına uygunluk gösteren bu tür yüceltmelerle, kendisine çoktan bir yer edinmiştir. Augustus'un erken yaşlanmasına karşın, gene de Livia'nın yönetimde daha çok söz sahibi olduğunu söyleyemeyiz²¹⁵. Augustus'u yıkan son olaylarda da Livia'nın etkisi olmamıştır. İ.S. 7 yılında zihinsel açıdan zayıf ve ahlâk değerlerinden yoksun olan Agrippa Postumus, annesiyle aynı kaderi paylaşacaktı. Devletin çıkarları gözetilerek alınan *Senatus* kararı gereğince Postumus, süresiz olarak, yani sonsuza kadar sürgüne yollanmıştır. Aynı şey, bir yıl sonra annesinin (Iulia'nın) hafifliğini ve hoppalığını almış olan Postumus'un kızkardeşi Iulia'nın da başına gelmiştir. İ.S. 8 yılında sürgüne gönderilen Iulia ebediyen Kızıldeniz'deki Timeros adasına sürülmüştür. Burada dünyaya getirdiği evlilik dışı çocuğu ise Augustus'un isteği ile terk edilmiştir²¹⁶. Onunla evliliğine ihanet eden D. Iunius Silanus da *persona non grata* "sevilmeyen insan" ilan edilmiştir. Bu durum artık Augustus'un onunla arkadaşlığından vazgeçtiği, dolayısıyla Silanus'un artık sabahları yapılan askeri toplantılara gelmesine gerek kalmadığı anlamına geliyordu. Silanus da kastedileni anlamış ve köşesine çekilmişti. Onu oradan ancak imparator olduktan sonra Tiberius, *Senatus*'un baskısıyla tekrar çıkarmıştır²¹⁷. Iulia'nın küçük kardeşi A. Postumus da bu gazaptan kaçamamış ve önce Surrentum'a oradan da Planasia adasına gönderilmiştir. Bu sürgüne sebep olarak da o zaman için oldukça yaygın olarak görülen ensest dedikodusu gösteriliyordu²¹⁸.

Augustus'un kızı, kız torunu ve son erkek torununun hepsi farklı yerlere Roma'dan ve birbirlerinden oldukça uzak yerlere sürgün edilmişlerdir. Augustus onları üç çıban ya da kanserli tümör olarak nitelendirmiştir²¹⁹. Hatta bu çaresizliğini Hektor gibi "keşke yaşamımı bekâr ve çocuksuz bitirebilseydim" cümlesiyle dile getirmiştir²²⁰.

İ.S. 8. yılının bu temizlik harekâtının en ünlü kurbanı ise bir şövalye olan P. Ovidus Naso idi, talihsiz şairi iki şey mahvetmiştir. İlki şiiri, diğeri ise yanılma-sıdır²²¹.

Yanılma olayı Iulia minor'un ve Silanus'un dalaverelerini bir şekilde desteklemesinden kaynaklanıyor olmasıdır. Ovidius'un şiirinde "sevgi sanatı" (*ars*

215 KORNEMANN 1954: 196.

216 Tac. ann. iv. 71; Suet. Aug. 65, 4; BALSDON 1979: 96.

217 Tac. ann. iii. 24; BALSDON 1979: 97.

218 Iuv. sat. 6, 158; Tac. ann. i. 3, 4; i. 4, 3; Suet. Aug. 6, 5, 1 ve 4; BALSDON 1979: 96.

219 Suet. Aug. 65, 4; BALSDON 1979: 97.

220 Hom. Il. 3, 40; BALSDON 1979: 97.

221 Ov. trist. 2, 207 vdd.; BALSDON 1979: 97.

amatoria), evlenmeye eğilimli olmak anlamında kullanılmamış olup, eserde başarılı olmak isteyen bir sevgiliye teknik yönergeler vermek amacı güdülmektedir²²².

Augustus, kariyerinin son noktasına ahlâk düzeltmeni olarak ulaşmıştı. Bir edebiyat sansürü koymaya çalıştığında Ovidius kendini savunsa da ve eserinin başında yaşlı bayanların özellikle okumamaları için bir ibare bulunduğunu ifade etse de bu durum bir şeyi değiştirmez. Çünkü bu tür ibarelerin daha da ilgi çekici olduğu herkes tarafından bilinmekteydi. Ovidius'un ikinci argümanı ise Roma geleneğinde erotik şiirlerin tartışılmazlığıdır; zira o güne kadar mitolojik ve efsanevi olup da müstehcenlik unsuru ihtiva etmeyen bir konu yoktur²²³. Tabii ki bu tür bir savunma ona bir şey kazandırmamış ve Augustus, kendi soyundan olanları ve ihanet edenleri adaya gönderirken Ovidius'u kışları çok soğuk bir bölge olan Karadeniz'in batı kıyısındaki (Costanza) Tami'ye aşk sanatını incelemeye devam etmesi amacıyla göndermiştir.

Augustus'un kendi canından ve kanından olanlara karşı devlet çıkarlarını korumak uğruna ne kadar sert ve acımasız olabileceği, sürgüne gönderilen Agrippa Postimus'un bir gizli emirle ortadan kaldırılması olayı ile açıkça görülmektedir. Bu olayda ne Livia'nın ne de Tiberius'un parmağı olmayıp tamamen Augustus'un bireysel inisiyatifiyle vuku bulmuştur.

Tüm bu felaketlere karşın, Augustus'un torunu Agrippina ile Livia'nın torunu Germanicus'un mutlu beraberlikleri artık iyice yaşlanmış olan Augustus-Livia çiftinin yüzünü yeniden güldürebilmiştir. Bu genç çiftin birbiri ardına doğan çocukları²²⁴ Augustus ile Livia'nın en büyük neşe kaynağı olmuşlardı. Bu çiftin 11 yılında doğan beşinci çocukları Gaius I'in daha henüz iki yaşındayken ölmesi üzerine Livia, dünya tatlısı Gaius'un resmini Venus'ün Capitol'deki tapınağına astırmıştır. Livia'ya karşı duydukları saygının bir göstergesi olarak -Iulia Agrippina'nın yanı sıra- son olarak doğan iki kız çocuklarına da Iulia Drusilla ve Iulia Livilla isimlerini vermeleri, Livia ile bu aile arasındaki yakın bağa işaret etmektedir²²⁵.

Germanicus'un evliliğinin yanı sıra Tiberius'un oğlu Drusus'un Germanicus'un kızkardeşi Livilla ile önceleri mutlu beraberliklerinin olması Augustus ile Livia'yı sevindirmişti. Yalnız, ileride senatör olan Germanicus'un en küçük kardeşi Claudius onlara sorun çıkarmıştı. Livia'nın Augustus'a yazmış olduğu mektuplardan da²²⁶ anlaşıldığı üzere Livia onunla da yakından ilgilenmiş ve onu sosyal

²²² Hosius. ii. 935: 206 vdd.; Ov. *ars.* 2, 226-228; WHEELER 1910: 440-450; BALSDON 1979: 97.

²²³ Ov. *trist.* 2, 247 vdd.; Ov. *ars.* 1, 31 vdd.; BALSDON 1979: 98.

²²⁴ MOMMSEN 1906: 271, çocukların toplam sayısı dokuzdur. Ancak üçü erken ölür ve altısı babalarından sonra da yaşarlar. Augustus yedi çocuğun doğumunu görmüştür.

²²⁵ KORNEMANN 1954: 198.

²²⁶ Suet. *Claud.* 3-4; KORNEMANN 1954: 198.

konumlarına uygun olarak gururlu arkadaşı Urgulinia'nın torunu Plautia Urgulanilla ile evlendirmiştir. Bunun için de Claudius'un daha önce nişanlı olduğu Aemilia Lepida'dan ayrılması sağlanmıştır. Torunlarına mutlu evlilikler sağlamak ve onların çocuklarıyla ilgilenmek, Livia'nın en çok sevdiği uğraşların başında gelmekteydi.

Livia'nın Augustus'u, Augustus'un da Livia'yı çok sevdiği şüphesizdi²²⁷. Gençliğinde sadece Augustus'un kaçamaklarına göz yummakla kalmamış onun özel isteklerini tatmin etmesi için teşvik bile etmiştir²²⁸. Augustus tavsiye alma ihtiyacını duyduğunda ona gider ve Livia'ya soracağı şeyleri mutlaka yazılı olarak not alırdı²²⁹.

Güzelliğini koruyan Livia gerek evinde gerekse gittiği toplantılarda kendisine saygı gösterilmesine önem verirdi²³⁰. Livia bir ölçüye kadar kaba sayılsa da aslında çok hoş görülmesi bir insandır. Kendisinden pek fazla şey istemeyen torunu Claudius'a yardımcı olmuştur. Başkaları torununun saf ve aptal olduğunu düşünse de Livia onun öyle olmadığını anlar²³¹. Zira onun yakın arkadaşlarından birinin torunu olan Plautia ile evlenmesi pek anlamsız sayılmazdı. Gelini Antonia'ya büyük sempati duyan Livia, Drusus öldüğünde onu evine alır²³². Hatta üvey kızı Iulia'ya da çok acır ve sürgündeki hayatını kolaylaştırmak için elinden geleni yapar. Tacitus bu gerçeklere muzip açıklamalarını da eklemekten edemez²³³. Elbette ki oğlu tahta çıktıktan sonra Livia zor durumda olan kadın arkadaşlarının kocalarını kurtarmak için defalarca etkisini kullandığını söyler²³⁴.

Livia, yetmiş yaşındayken Augustus'u İ.S. 19 Ağustos 14 yılında Nola (Campanien) da kolları arasında kaybetmiştir. Augustus'un ölmeden önceki son sözleri "*Livia, evliliğimizi daima hatırla ve sağlıklıyla kal!*" olmuştur. Vasiyetin okunması ile birlikte Livia'yı büyük bir sürpriz beklemekteydi. Buna göre, Livia Augustus'un nüfusuna geçirilmişti ve onu çok farklı bir konuma getiren "Augusta" unvanına kavuşmuştu.

Livia ile Augustus'u birbirlerine çekici kılan yönleri karakterlerindeki benzerlikti. İkisinin de iç dünyaları sağlam bir temele dayalıydı. Onları, birbirlerine bu denli yaklaştıran, sahip oldukları tipik ve pratik Romalı akıydı. İkisi de devletin iyiliği için belirledikleri hedeflere ulaşmada sonsuz bir enerji sarf ederek, bu konudaki kararlılıklarını göstermişlerdir. Augustus gibi, Livia da insanlara karşı nasıl davranacağını ve onları nasıl yöneteceğini çok iyi bilirdi. Torununun çocuğu

²²⁷ Dio. Cass. lviii. 3, 4 vdd.; Suet. Aug. 99, 1; BALSDON 1979: 99.

²²⁸ Suet. Aug. 71, 1; Dio. Cass. liv. 19, 3; lviii. 2, 5; Hor. *carm.* ii. 12; BALSDON 1979: 99.

²²⁹ Suet. Aug. 84, 2; BALSDON 1979: 99.

²³⁰ Tac. *ann.* v. 1, 5; Dio. Cass. liv. 16, 5; Macr. *sat.* ii. 5, 6; BALSDON 1979: 100.

²³¹ Suet. *Claud.* 41, 2; BALSDON 1979: 101.

²³² Val. Max. iv. 3, 3; BALSDON 1979: 101.

²³³ Tac. *ann.* iv. 71; Vell. ii. 30, 5; Dio. Cass. lviii. 2, 4; BALSDON 1979: 101.

²³⁴ Tac. *ann.* iii. 15 (Plancia); 11, 34 (Urgulania); BALSDON 1979: 101.

olan kötü huylu yaramaz Gaius (Caligula) onu, yani Livia'yı bir keresinde "kadın kılığına girmiş bir Ulixes" olarak nitelendirmişti. Eşine nazaran daha asil bir aileden gelen Livia, kadınlık onuruna düşkün, güzel ve de gururluydu. Hatta Ovidius onun için Venus'ün güzelliğine Iuno'nun yaradılışına sahip demiştir²³⁵. Aynı zamanda sade olmasını bilen Livia bu özelliği ile de halktan biriymiş izlenimini uyandırabiliyordu.

Elli yılı aşkın süren evliliklerinde ikisi de birbirleri için vazgeçilmez bir parça olmuşlardı. En çok da çabuk yaşlanan Augustus Livia'ya ihtiyaç duymuştu. İkisi de o dönemin özelliği olan evhamlılık hastalığından nasiplerini almışlardı. Denizciler kadar evhamlıydılar. Bir erkek çocuk doğurmayı çok arzu eden Livia, ilk hamileliğinde doğacak olan çocuğun cinsiyetini belirlemek amacıyla şu yöntemle başvurmuştu. Bir tavuk yumurtasını göğsünde ısıtarak yumurtadan ne tür bir civciv çıkacağını tespit etmiş ve yumurtadan erkek civciv çıkınca da, bunu bir erkek çocuğu olacağı yönünde yorumlamıştı. Gerçekte de böyle olmuş ve Tiberius'u doğurmuştu²³⁶.

Bazı sikkelerde elinde taşıdığı bir defne dalı, bazılarında ise defne yapraklarından bir taç ile görülmüştür. Bu da gençlik çağında yaşamış olduğu ilginç bir olayı hatırlatmaktadır. Augustus ile nişanlı olduğu dönemlerde, havada uçan bir kartalın Livia'nın kucağına beyaz bir tavuğu atmasıyla, Livia bu mucize karşısında hayretlere düşmüş ve tavuğun gagasında bir defne yaprağı taşıdığını farketmiştir. Bunun üzerine Livia, tabircilerin söylediklerine uyarak, tavuğu yanına alıp, ona bakmış; defne dalı da toprağa ekilerek özenle korunmuştur. Livia'nın Roma'nın kuzeyindeki flamin caddesindeki tanınmış villasının *ad gallinas* "Tavuklara (doğru)" ismini alması da bunun bir sonucudur. Defne dalının ekildiği yer defne ağaçlarıyla dolmuştur. Senatör ve ileride onun yerine geçenler zafer elde ettikleri zaman, ellerinde bir defne dalı tutarlar, başlarına da defne dalından yapılan bir taç takarlardı²³⁷. Daha sonraki tüm zaferlerde buradan defne dalları toplanırdı²³⁸. Bu defne dallarının bir özelliği de kendi bahçelerinden olmalarıydı. Augustus'un evhamlılığı en çok astroloji alanında su yüzüne çıkardı. Caesar gibi bir yıldız ve kendi yıldızına inanmazdı. Bunun yerine tüm yıldızlara inanırdı. Augustus ile Livia'nın ortak özelliklerinden birisi de geleneklere ve atalarına olan bağlılıkları ve şatafata lükse karşı olan tavırlarıydı.

Augustus ile iyi ilişkiler kurmak isteyenler, eşine de gereken saygıyı ve ilgiyi göstermişlerdir. Livia'nın kişiliğine duyulan saygının bir göstergesi olarak bazı şeylere onun ismi verilmişti: "Livia Şarabı", "Livia İnciri", "Livia Bronzu" ve de önceleri kral kağıdı olarak tanımlanan "Livia Kağıdı". Şairler kendisiyle ilgili

²³⁵ Ov. Pont. 3, 1, 117.

²³⁶ KORNEMANN 1954: 200.

²³⁷ KORNEMANN 1954: 201.

²³⁸ Dio. Cass. xlviii. 52, 3 vdd.; Plin. nat. xv. 136 vdd; BALSDON 1979: 102.

lütüflarda bulunuyor, kişiler ve topluluklar da Livia'ya olan saygılarını, ona heykel ve yazıtlarda yer vererek gösteriyorlardı. Saraya gelen elçiler, kimi zaman himaye edilmek, kimi zaman da yapılan iyiliklere teşekkür etmek amacıyla Livia'ya nezaket ziyaretinde bulunuyorlardı²³⁹. Özellikle Doğu'daki vasal prensler bağlılıklarını Augustus'a olduğu kadar Livia'ya da gösteriyorlardı. Augustus ile eşi Doğu'da da sıkça birlikte hareket ederlerdi. İ.Ö. 10 yılında yeni kurulan Filistin şehri Caesarion'da festivaller için gerekli olan tüm masraflar bu çift tarafından karşılanılmıştı. Bunun karşılığında ise Herodes, yalnızca Augustus'u vasiyetine dahil etmekle kalmamış, aynı zamanda Livia ve diğer aile fertlerine de vasiyetinde yer vermiştir. Salome bile Livia'ya Filistin'de birçok değerli yerini vasiyet olarak bırakmıştı. Livia, katıldığı Doğu gezisinden sonra, Doğu'da Hellenistik kraliçelerinin ardılı olarak algılanmış ve buna bağlı olarak da çok büyük ve hatta tanrısal şereflere nail olmuştur²⁴⁰.

Hellenlerin Livia'ya bu denli tapmaları tabii ki Batı'da da etkisini göstermiştir. Augustus, Livia'ya bağlılıklarını kanıtlamaya çalışanları engellemeye kalkmamış hatta, onu daha önce hiçbir Romalı kadının erişemediği bir konuma yükseltmiştir. Batı'da da en çok dikkati çeken işte bu yükseliş olmuştur. Yetkileri açısından Vesta rahibeleriyle aynı düzeye gelmesinden ve *Senatus*'a onun heykelini yaptırma yetkisinin verilmesinden daha önce bahsetmiştik. Augustus, kızkardeşi Octavia, onun oğlu Marcellus, torunları Gaius ile Lucius ve Livia için onun adını taşıyan muazzam yapılar bile inşa ettirmiştir. Gene Livia, Roma'da bir yangın çıktığı zaman o yerlere giderek, varlığı ve sözleriyle itfaiyecilere güç vermiş; bir başka deyişle toplumun içine karışarak Roma'nın geleneklerinin ötesinde bir tavır sergilemiştir²⁴¹.

Bütün bunlardan, Livia'nın daha kocasının sağlığında onun en büyük yardımcısı olarak, devlet içinde itibarlı bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Kadınların mirastan hak sahibi olmalarını yasaklayan *Lex Voconia* kararlarının iptali için Augustus *Senatus*'a başvurmuştur. Augustus'un ölümünden sonra da Livia, kadınların mirasını sınırlayan kanundan kurtulmuş²⁴²; bunun üzerine de Augustus'un geriye bıraktığı 50 milyon *sestertius* değerindeki servetin üçte birine, oğlu Tiberius da üçte ikisine kavuşmuştur. En şaşırtıcı olanı ise Livia'nın vasiyet yoluyla Iulia soyuna geçmesi ve bununla birlikte kendisine şeref unvanının verilmesi olmuştur. Bundan sonra Livia'nın ismi "Iulia Augusta" olmuştur²⁴³. Augustus, sahip olduğu unvanların en büyüğü olan "Augustus unvanını" daha önceleri hiç kimseyle paylaşmamıştı. Bu unvanı, daha çok devletin başındaki senatörün en

²³⁹ WILLIRICH 1911; 48.

²⁴⁰ KORNEMANN 1954; 203'den.

²⁴¹ KORNEMANN 1954; 203-204'den.

²⁴² Ov. *Pont.* 3, 1, 141 vdd. Plin. *nat.* xxxiv. 3; WILLIRICH 1911: 71 vdd.; Dio. Cass. iv. 2, 5; 56, 10.; BALSDON 1979: 102.

²⁴³ Tac. *ann.* i. 8; BALSDON 1979: 102.

büyük imtiyazı olarak görmüştü. “Augusta” unvanının Livia’ya verilmesi, Roma imparatorluğunda Augusta’ların sayılarının çoğalmasına olanak vermiştir ve tam bir erkek toplumu olan Roma’da, bir kadın iktidarına da kapıların açılması sağlanmıştır. Böylelikle Augustus, herşeyin üstünde tuttuğu ve kutsal saydığı devlete kendi eliyle bir darbe vurmuştur. Augustus, bir defaya mahsus olarak aile çıkarlarını devlet çıkarlarının önünde tutmuştur. Yaşı iyice ilerleyen Augustus’un böyle ağır bir hataya, ancak eşine karşı duyduğu sevgi ve saygıdan ötürü düştüğü tahmin edilmektedir. Augustus’un bu uygulamalarından dolayı, onun yerini alan ve artık yaşlanmış olan Tiberius (ellibeş yaşında) ile annesi arasında bir yabancılaşma doğmuştur²⁴⁴.

Augustus, vasiyetiyle neyi amaçlamıştı? MOMMSEN’e²⁴⁵ göre, Augustus, Livia’ya “Augusta unvanını” yönetimde eşit bir yetki paylaşımına gidilmesi için vermiştir. Livia’ya kalan büyük servetin, kendisine devlet içinde yüksek bir mevki sağlayacağı kesin gibiydi. Livia’nın kendisi bile durumu böyle algılamıştır. *Senatus* da aynı görüşü paylaşıyordu. Yaşama olumsuz yaklaşımından ve halkla olan kopuk ilişkilerinden dolayı, yeni görevine büyük bir yük gözüyle bakan, aşırı hassas Tiberius, annesinin bu yükselişi karşısında kendini gözetim altında hissederek, bu duruma çok alınmıştır. Her an için bu görevinden ayrılabilmesi koşuluyla, imparatorluk görevini zar zor kabul etmiştir. Öne sürdüğü koşullardan bir diğeryse, işlevini yitirmiş olduğunu düşündüğü “Augustus” unvanını reddetmesiydi.

Tiberius, Augustus yaşadığı sürece devletin ancak “ikinci adamı” olmuştu. Artık devletin başında olan Tiberius’un, bu sefer de karşısına giderek artan bir iktidar hırsına kapılan annesi çıkmıştır. Eşi ile olan ilişkisinde başarısız olan ve yalnız yaşam süren Tiberius’a, yeniden bir kadının boyundurluğu altına girmek olduğundan daha da zor geliyordu.

Senatus’un Livia’yı birbiri ardına şereflendirmesi ise durumu Tiberius açısından daha dayanılmaz yapıyordu. Daha önceleri nasıl Temmuz ayına “Iulius”, Augustos ayına ise, “Augustus” denmiş ise; artık Ekim ayı için “Livius”, Eylül ayı içinde, “Tiberius” kullanılacaktı. Livia’nın yasal olarak Iulius soyundan olması şerefine de bir sunak kurulacaktı²⁴⁶; bu da onun tanrıça statüsüne yükseldiğini simgeleyecekti. Livia’ya *parens veya mater patriae* “Vatanın Anası” unvanı verilecekti; Tiberius’a ise ancak Romalılar’da alışlagelmiş olmayan, daha çok etrüsük tarzını anımsatan biçimde *Iulide Filius* “Iulia’nın oğlu” unvanı layık görülmüştür. *Divi Augusti Filius* “Tanrısız Augustus’un Oğlu” unvanına hakkı olan Tiberius, bu durumu kendisine karşı yapılmış çok büyük bir saygısızlık olarak değerlendirmiştir.

Tiberius, *Senatus*’un annesine komplimanlar yağdırıp, dalkavukluk etmesini hiç de doğru bulmuyordu. Bazı sikkelerin üstünde Livia’ya hitaben “Vatanın Annesi”

²⁴⁴ KORNEMANN 1954: 204.

²⁴⁵ RE XIII, 1 (1926) 916.

²⁴⁶ WILLRICH 1911; 57.

veya “Dünyanın Yaratıcısı” yazıları yer almıştır²⁴⁷. Augustus’un ölümünden sonra, halkın ve *Senatus*’un kimi bağına bastığı da böylelikle anlaşılmıştır.

Halkın kendisine gösterdiği sevgi ve ilgi karşısında Livia oğlunun yanında, gerçek monarşilerde ana kraliçelerde görüldüğü gibi, yönetime karışma yetkisini kendisinde görmüştür. Başlarda bu duruma tahammül eden Tiberius, dizginleri yavaş yavaş ele geçirmek için çok büyük bir mücadele vermiştir. Livia’nın sağlam kişiliği, Augustus’un ona karşı olan zaafi, *Senatus* üyelerinde de siyasete etki eden kadın motifinin benimsenmesine yol açmıştır. Ne var ki bu, şekillenmeye başlayan anayasaya olumsuz yönde etki etmiştir. Livia’dan sonra *augusta* unvanını alan kadınlardan hiçbiri, onun tırnağı dahi olamamışlardır.

Herkes tarafından herşeyin üstünde tutulan Augustus’un yitirilmesi üzerine, onun asla doldurulması mümkün olmayan boşluğunu doldurmak için, yakınlarının rekabet yarışına girdiği, genelde bilinen bir gerçektir. Livia, bu iş için en çok kendisini uygun bulmuştur. Augustus’un özellikle rahatsızlığının arttığı son iki yılda, Livia herkese ne kadar vazgeçilmez olduğunu kanıtlamıştır. Sürekli olarak ilgilenecek bir şeyler araması, annelik iç güdüsünden hareketle bıkıp usanmadan çocuklarla ilgilenmesi, özellikle de sorunlu oğlu Tiberius ile elde ettiği güçlü konumu sürdürmeye çalışması, Livia’yı gerçek bir *augusta*’ya yaraşır biçimde davranmaya iten nedenler arasındadır.

Livia, eşinin ölümü üzerine Roma’daki cenaze törenine katılmıştır. Bedeni yakıldıktan ve yas tutanlar uzaklaştırıldıktan sonra, Livia en asil şovalyeler ile birlikte anıtkabirde toprağa vermek amacıyla beş gün boyunca küllerin arasından tek tek kemikleri toplayıp ayıklamıştır. Ölünün göğe yükselişine şahit olduğunu yemin eden bir senatöre Livia, hiç tereddüt etmeden bir milyon *sestertius* hibe etmiştir. Kendisini tümüyle kocası ile ilgili işlerin hizmetine adamıştır²⁴⁸. Tiberius ile birlikte *Senatus*’un kararlaştırdığı Divus Augustus Tapınağı’nın inşası ile ilgilenmiştir. Palatinus’da, ölen eşinin şerefine her yıl üç gün olmak üzere oyunlar veya festivaller düzenlemiş ve Augustus’un birçok heykelini yaptırıp değişik yerlere diktirmiştir. Bu heykellerden birini de kendi evinde tutmuştur. Bütün bu anlatılanlardan anlaşılacağı üzere, Livia’nın hayatında en önemli yeri gene kocası alıyordu.

Ancak zaman geçtikçe içinde büyük bir boşluk duygusu belirmeye başladı. Kendisini yalnızlığa itilmiş gören Livia, eski yaşamına geri dönmeyi ve *augusta* unvanının kazandırdığı yetkiyle devlet işlerine de katılımda bulunmayı amaçlamıştı. Eşi ile arasında belirli bir mesafeyi korumasını bilen Livia, oğlu ile olan ilişkilerinde ne yazık ki bu sınırı çizememiştir. Oğlunun kendisine muhtaç olduğunu düşünen Livia, kendisini bu bakımdan vazgeçilmez ve belirli bir üstünlükte görmüştür.

²⁴⁷ WILLRICH 1911; 57.

²⁴⁸ WILLRICH 1911: 32 vd.

İlk başlarda Tiberius, annesinin yaptığı bazı uygulamalarına izin vermiştir. Tıpkı oğlunun da yaptığı gibi, Livia da resmi kabuller veriyordu, bunları da resmi gazetedede (*acta divina*) yayımlatıyordu. Tiberius imzalı resmi belgelerin yanı sıra, Iulia Livia imzalı resmi yazılara da sıkça rastlanmaktaydı. Bazı yazıtlarda ikisinin ismine birden rastlamak da mümkündür. Livia'nın son yıllarında bile Etruria'da bir su boru hattının yapımında birlikte çalışmışlardır²⁴⁹.

Livia, Doğu'daki prenslerle her zaman iyi ilişkiler içinde olmak istemiştir. İ.S. 17 yılında Livia ile Kappadokia'lı Arkhelaos arasında bir yazışmanın geçtiği bilinmektedir. Oğluyla arası iyi olmayan Livia, bu yazışmaya göre, kraldan Roma'ya gelmesini ve Tiberius'la karşılıklı olarak konuşarak, onun kinini yenmesine yardımcı olmasını istemiştir. Ancak kral, geldiği Roma'dan bir daha geri dönmemiş, Roma'daki karışıklıklarda hayatını yitirmiştir. Livia'nın Doğu'daki prenslerden ve şehirlerden gördüğü itibar Augustus'un ölümünden sonra, daha da artmıştır²⁵⁰.

Ana-oğul arasındaki ilişki, İ.S. 15 yılının ilk yarısına Tiberius'un Lakonia'daki Gyntheion kasabasının aldığı bir karara ilişkin düşüncelerini yazdığı bir mektubunda açıkça ortaya çıkmaktadır²⁵¹. Gyntheionlu'lar yalnızca Augustus'u değil, aynı zamanda Livia ve Tiberius'u da tanrılara yaraşır biçimde şereflelendirmeyi kararlaştırmışlardır. D. Turranius Nicanor'un bu amaçla Tiberius'un yanı sıra Livia'yı da ziyaret etmesi, Iulia Augusta'nın devlet içinde resmi yetkiye sahip olduğunu ve resmi makamların da bunu bu şekilde benimsediğini açıkça ortaya koymaktadır. İnsanüstü yücelmelere karşı Tiberius, kendisi için öngörülen tüm şerefleri geri çevirmiştir. İnsanlığa büyük yararları dokunduğunu düşündüğü Augustus'a ise bu yüceltmeleri layık görmüştür. Mektubun son satırlarında, annesinin kendi kararının kendisinin vermesi gerektiğini yazarak, siyasi açıdan pek akıllı olmasa da, insancıl bir karar almıştır. Livia'nın vermiş olduğu karar veya yanıt bilinmemektedir; ancak, Gyntheion'da o sıralarda yapılan bir şenlikten yazılı bir belgenin varlığı, Livia'nın olumlu yönde karar verdiği yolundaki görüşü kuvvetlendirmektedir. Altı gün süren bu şenlikte her gün bir başka şahsiyet kutlanmıştır: Birinci gün Augustus, ikinci gün Tiberius, üçüncü gün Iulia Augusta, dördüncü gün Germanicus, beşinci gün Tiberius'un oğlu Drusus, altıncı gün ise ikiyüz yıl önce Hellas'ın kurtarıcısı Titus Quinctius Flaminius onurlandırılmıştır²⁵².

Tiberius, isteği doğrultusunda, ilahi sıfatlarla anılmamıştır. Kendisine *imperator*, *Augustus* ve ancak sonraları kabul ettiği "Vatanın Babası" unvanları verilmiştir. Buna karşı Livia şehrin ve kırsal bölgenin *Tyche* (Fortuna; şans, mutluluk tanrıçası) olmuştur. İnsanların tanrısallaştırılmaları, bir başka deyişle insanlara tapılması Antik

²⁴⁹ CIL XI 3322.

²⁵⁰ KORNEMANN 1954: 209-210.

²⁵¹ KORNEMANN 1929: 15 vdd.

²⁵² KORNEMANN 1954: 210.

Çağ'da sık rastlanan bir olguydu. Livia, bunun dışında Iuno, Hera Ceres, Demeter ve başka tanrılarla da özdeşleştirilmiştir. Velihtlara gelince; Germanicus, Nike Tapınağı'nın Drusus da Aphrodite Tapınağı'nın "koruyucuları" unvanlarını alabilmişlerdir²⁵³.

Böylelikle sıfatlar iki grupta toplanmıştır. Özet olarak: Augustus ve Livia "tanrı", Tiberius ve oğulları "prens" ya da "lider" sıfatlarını almışlardır. Gyntheion-lular, Tiberius ile Livia'nın devleti birlikte yönettiklerini, bir başka deyişle ortak yönetim anlayışıyla hareket ettiklerini düşünüyorlardı. Bir kadın, iki Augustus'un yanı sıra, iki Caesar'ın (Germanicus ve Drusus) bulunması da bu düşüncelerini doğrulayan bir etken olmuştur. Augustus'un da vasiyetiyle amaçladığı işte böyle bir ortak yönetim biçimiydi²⁵⁴.

Altı gün süren şenliğin her gününe, tiyatrodaki yapılan dini bir törenle başlanırdı. Dini alay tarafından yol boyunca hükümdarların resimleri taşınırdı. İlk sırayı Augustus ve Livia'nın resimleri alırdı. Bunlar yan yana taşınırdı. Onların ardından, yani üçüncü olarak Tiberius'unki gelirdi. Tiberius'un üçüncü sırayı alması, daha önce de bahsedildiği üzere, tanrısal sıfatları reddetmesinden kaynaklanıyordu.

İskenderiyeli'lere Mısır yolculuğu sırasında papirüs üstüne yazmış olduğu bir emirnamede / yasa taslağında Germanicus, geri çevirdiği tüm tanrısal sıfatların²⁵⁵ yalnızca babasına (Tiberius) ve babaannesine özgü ve onların hakları olduğunu belirtmektedir. Tiberius her ne kadar karşı da çıktıysa, hükümette bulunanların bir bölümünün geleneklere olan bağlılıkları, onun da zamanla insanüstü sıfatlarla anılmasına yol açmıştır. Birçok il, kasaba kendi yerleşim alanlarında dini ibadet yerlerinin kurulmasını talep edince, Tiberius için zor bir sınav dönemi başlamıştır. Bu doğrultudaki ilk talep 23 yılında doğudaki Asia eyaletinden gelmiştir. Buna göre, Tiberius ve annesi için bir tapınağın inşası isteniyordu. Tiberius, ancak *Senatus*'u da bu ilahi topluluk içine katarak, gerekli izni koparabilmiştir²⁵⁶. Daha önceki benzer bir durumda, Tanrıça Roma, Augustus'a katılmıştı. Böylelikle tanrısal sıfatlara sahip üç grup ortaya çıkmıştır. Tiberius, Livia, bir de *Senatus*..

Tiberius, Asia Eyaletinde olduğu gibi, bu kez de Batı'da Güney İspanya'daki Baetica'da Livia ve Tiberius için tapınak talebinde bulunulduğunda bunu reddetmiştir²⁵⁷. Tiberius'un *Senatus*'da yaptığı konuşması içerik açısından Gyntheion'lara yazdığı mektubu anımsatmaktadır. Böylelikle, imparatorluğun Doğu ve Batı kesiminde ibadet konusundaki farklı alışkanlıklar korunabilmiş ve sürdürülebilmiştir. Doğu'da, yaşayanlara da tanrı gibi tapılırken, Batı'da Tiberius tarzı bir anlayış hakimdi.

²⁵³ KORNEMANN 1954: 212'den.

²⁵⁴ KORNEMANN 1954: 212'den.

²⁵⁵ KORNEMANN 1954: 212'den.

²⁵⁶ KORNEMANN 1954: 213'den.

²⁵⁷ Tac. ann. iv. 37 vd.; KORNEMANN 1954: 213.

Özellikle dini konularda Tiberius, gerçek bir Romalı gibi davranarak annesine karşı çok anlayışlı olmuştur. Tiberius'un bu tutumu ile anne-oğul arasındaki ilişki yavaş da olsa bir dengeye oturmaya başlamıştır. Ne var ki, yönetimde söz sahibi olduğunu göstermek isteyen Livia'nın bu konuda taşkınlıkları da olmuştur²⁵⁸. İ.Ö. 22 yılında, Marcellus tiyatrosunun yakınında, Divus Augustus'a hitaben bir yazıtta kendi ismini oğlunun isminin önüne kazıttırmıştır²⁵⁹. Livia, bu tür davranışlarda bulunma gücünü *Senatus*'un kendisine tapma derecesindeki bağlılığından almaktaydı. Livia'nın doğum günü ve önemli anma günleri, Augustus ve Tiberius'unakilere eşit bir saygınlıkta kutlanıyordu. Aynı yılın içinde yani, İ.S. 22 yılında çok ağır bir biçimde rahatsızlanan Livia'nın iyileşmesi için çok büyük adaklar adanmıştır. Şerefine festivaller düzenlenmiş ve yakarışlarda bulunulmuştur.

Ayrıca *Fortuna equestris*'e, yani Livia'ya şövalyeler tarafından bir adağın armağan edilmesi, birçok övgülere yol açmıştır. 22 yılından itibaren *Senatus*, sikkelere *Salus Augusta*, *Iustitia* ve de ölen eşi ve oğluyla olan iyi ilişkilerinden ötürü *Pietas* sıfatlarına yer vererek, Livia'yı şerefletirmiştir²⁶⁰. Bütün bunlar Livia'nın gerek aile içerisinde gerekse toplumun her kesiminde ne kadar çok sevildiğinin bir kanıtıdır. Germanicus'un ölümü ile Agrippina ve Livia arasında doğan düşmanlık da bu durumu değiştirememiştir.

Agrippina, kocasının zehirlenerek öldürüldüğünü düşünmüştür. Bunu da Suriyeli Vali Piso'nun karısı ve Livia'nın da çok yakın arkadaşı Plancina'nın yaptığına kanaat getirmiştir. Ne var ki, Plancina'nın bu olaydan yakayı kurtarabilmesi ancak, Livia'nın araya girmesiyle mümkün olmuştur. Bu nedenle Agrippina, Livia'ya, Tiberius'a karşı hissettiğinden daha büyük bir kin duymaktaydı. Agrippina ayrıca Livia'nın daha önce Drusus'un ölümünde olduğu gibi Germanicus'un ölümünde de manevi bir destek vermemesine çok içerlemişti. Bu ölüm olayıyla birlikte ailedeki ilişkiler, Livia'nın Agrippina'nın ailesi için birçok iyilikte bulunmasına ve de bulunmaya devam etmesine rağmen, yara açmıştır.

Tiberius'un 26 yılında Capri'ye gitmesinden annesi sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. Annesiyle aralarında olan gergin havanın buna neden olduğu düşünülmekteydi. Tiberius, annesinin çok ciddi bir sağlık sorunu yaşadığı 22 yılında bile hasta yatağına koşarak, onu yalnız bırakmamıştır. O dönemden sonra asıl Agrippina ile olan ilişkisi iyice bozulmuştur. Tiberius'un çevresinde sürekli olarak, kendisi gibi dul dört kadın bulunmaktaydı: Livia, Antonia Agrippina ve ölen oğlu Drusus'un dul eşi Livilla. Livilla'nın dışında hepsi iktidar hırsıyla yapıp tutuşuyordu ve birbirlerinin arkalarından dolaplar çevirip, birbirlerine hakaretler yağdırıyorlardı. Çıkar ilişkilerinin bu kadar yoğun olarak yaşandığı bir ortamda rahat bir nefes almak imkânsız gibi bir şeydi. Oğlunun yirmiüç yaşında ölümü

²⁵⁸ RE XIII,1 (1926): 919 "Livia".

²⁵⁹ Tac. ann. iii. 64; KORNEMANN 1954: 214.

²⁶⁰ RE XXI (1941): 1227 "Pietas".

üzerine iyice gerginleşen Tiberius için bu durum dayanılır gibi değildi. Tiberius'un Roma'dan gitmesini yaşıyla birlikte huysuzluğu da artan Livia'ya mal etmek yanlış olurdu. Ancak gene de bu durumun, Tiberius'un karar vermesini kolaylaştıran bir etken olduğu da bilinen bir gerçektir. İmparatorluğu artık Capri'den yöneten Tiberius, gene de annesine karşı çok anlayışlı olmuştur ve birçok şeyi alttan almıştır. Tiberius'un Agrippina ve onun oğullarına karşı dava açmamasının tek nedeni olarak annesini üzmemek istememesi gösterilmektedir. Agrippina gözetim altına alındığında ise Livia'ya güvenerek Agrippina'nın ve Germanicus'un en küçük oğlunu, Gaius'u yetiştirmesi için onun yanına vermiştir. Ne var ki, Tiberius, bir kaç saatliğine olmak üzere annesini ölmeden önceki yıllarında yalnızca bir kez ziyaret etmiştir²⁶¹.

Livia İ.S. 22'de yakalandığı hastalıktan iyileşememişti²⁶². Livia'nın seksenaltı yaşında İ.S. 29 yılında yaşama veda etmesi üzerine de yetmiş yaşındaki Tiberius nihayet artık rahat bir nefes alabilmiştir. Tiberius, annesinin baskısı altında oldukça ezilmişti. Bu yüzden annesinin çok ağır bir şekilde hastalığa yakalandığını duyduğu halde ziyaretine gitmemiştir. Ayrıca *Senatus*'un Livia için plânladığı ölüm merasimin yapılmasına da izin vermemiştir. Buna göre merasim süresince Livia'nın naaşı daha önce Augustus'un emri üzerine Octavia'ya yapıldığı gibi bir tapınakta sergilenenecekti. Tiberius annesinin mezarı başında konuşma yapmamıştır. Roma geleneklerine göre, bu iş ona düşerdi²⁶³.

Tiberius, ancak devletin masrafları karşılması koşuluyla annesinin Augustus'un anıtkabirinde gömülmesine izin vermiştir. *Senatus*'un Romalı kadınlarının Livia için bir yıl boyunca yas tutmalarını öngören kararını da onaylamıştır. Ancak Livia'nın tanrı gibi yüceltilmesi konusuna gelince; *Senatus*, karşısında Tiberius'u bulmuştur. *Senatus*'un bu arzusu, ancak 42 yılının başlarında Claudius'un onayı ile gerçekleştirilebilmiştir. Claudius, bu kararı büyükannesini sevdiğinden değil kendisinin de bu yüceltmelerden pay almak istemesinden kaynaklanıyordu²⁶⁴. Çünkü Livia ona karşı pek de iyi davranmamıştı. Bundan sonra Palatinus'taki Augustus tapınağında Augustus'un resminin yanına Livia'nınki de asılabilmiştir. Böylelikle Vesta rahibeleri de yeni tanrıçanın hizmetine girmişlerdir. Bütün bu gelişmelerle birlikte Romalı kadınlar daha önce Iulia Drusilla üstüne yaptıkları gibi, bundan böyle Diva Augusta üstüne yemin edeceklerdi. Arkadaşlarına karşı her zaman cömert olan Livia, vasiyetinde de onlara çok yüksek meblağlar bırakmıştır. Ne var ki, tutumlu olan Tiberius bu kadar savurganlığa hiç izin vermemiştir. Ancak Tiberius'tan sonra

²⁶¹ KORNEMANN 1954: 215-216.

²⁶² Tac. ann. iii. 64; BALSDON 1979: 103.

²⁶³ Livia'nın torunun oğlu Gaius (= Caligula) konuşmayı yapmıştır. KORNEMANN 1954: 216-217.

²⁶⁴ WILLRICH 1911: 69 vd.

gelen Gaius (Caligula) gerekli olan ödemeleri yaparak, merhum Livia'nın isteğini yerine getirmiştir²⁶⁵.

Oğulları için veya onların yanlarında yer alarak ülkeyi yöneten kadınların arasında Livia; Semiramis, Atossa ve Olympias'tan sonra dördüncü sırayı almaktadır. Ne var ki, bunların oğulları arasında en trajik duruma düşen Tiberius olmuştur. Çünkü erkeklik gururuna rağmen geç yaşlarına kadar annesinin baskısından kurtulamamıştır. Augustus vasiyeti ile Livia'ya büyük sorumluluklar yüklemiştir. Ne var ki Livia'nın bunlara layık olmak uğruna yaptıkları yüzünden hayatta kalan tek oğlu olan Tiberius ile bağları kopmuştur.

2. İ.S. 14'den İtibaren Kısaca Roma Sarayındaki Kadınlar

a. Valeria Messalina

(Lev. 9)

Valeria Messalina²⁶⁶ tamamen farklı çapta bir kadındı. O, İmparator Claudius'un üçüncü karısıydı. Onunla ondört yaşındayken evlenmişti, bu evlilikten Octavia (sonradan Nero'nun karısı) ve Britannicus adlı iki çocukları olmuştur. Ancak bu evlilik sekiz yıl sonra Messalina'nın öldürülmesiyle sona ermiştir (İ.S.48). Messalina haris yaratılıştaki bir kadındı. Kıskançlığı yüzünden Gaius'un kız kardeşi Iulia Livilla'yı sürgüne göndertip öldürtmüştür. Bazı bilginler tarafından ruh hastası olarak kabul edilen Valeria Messalina'nın birçok sevgilisi de vardı. Öyleki onun erkek düşkünü yaratılışı ona uygun bir şöhret getirmişti. Sevgililerine birçok memuriyetler ve unvanlar dağıtmaktan da kaçınmıyordu. Bunun yanında yüksek tabaka arasında sevmediği ve korktuğu kişileri yok etmek için elinden gelen herşeyi de yapıyordu. Bu arada damadı Pompeius ve Azath Polybius da öldürtüldü. Yeni sevgilisi Gaius Silius ile daha tehlikeli plânlar yapmaya başladı. Çünkü Silius, Claudius'u öldürüp yerine geçmek istiyordu. Claudius'a çeşitli suikastler düzenlendi. Ancak bunlar önleildi. Hatta Silius, imparatorun sadık adamı Narcissus tarafından öldürtüldü. Messalina kısacası şehvet düşkünü davranışlarıyla ve kanlı saray entrikaları ve kışkırtmalarıyla ünlenmiş bir kadındı.

Messalina için zina artık her gün yaptığı bir şeye dönüşerek ilginçliğini yitirmişti. Artık gizliliklerine son vermelerine dair Silius'tan gelen baskılar öyle bir noktaya varmıştı ki, kendisini hiç duyulmamış bir skandal için her an hazır hissediyordu. Silius büyük riskleri ortadan kaldırabilmek için bir risk almanın da hesaplarını yapmış olabilirdi. Silius, korku içerisinde yeterince birlikte olduğu Messalina ile

²⁶⁵ KORNEMANN 1954: 217.

²⁶⁶ RE VIII A, 1 (1955) 246-258 "Valeria Messalina"; MEHL 1974: 13-95.

sürekli beraber olabilmek için imparatorun yaşlanıp ölmesini beklemelerinin gereksiz olduğunu öne sürdü²⁶⁷.

Messalina'nın bu önerileri kabul etmedeki tereddütü ise, Claudius'a karşı duyduğu herhangi bir aşktan ileri gelmiyordu; korktuğu şey onun büyük bir güce sahip olup tehlikeli ve oldukça çekici görünen Silius'la arasındakilerin kaba bir ilişki olarak ortada kalması ve kendisine içinde bulunduğu zina durumundan dolayı küçük gözle bakılmasıydı. Bunun yanında Silius'un karısı olarak çağrılmak için de büyük bir istek duyuyordu. Bunun üzerine Claudius Ostia gezisi sırasında iken bundan fırsat bilinerek resmi bir evlenme töreni düzenledi²⁶⁸.

Ancak sarayda çalışanlar bu adamın büyük çıkarlar için oynadığını ve bu evlilikten sonra atacağı ilk adımı tahmin ediyorlar ve bu düşüncelerini fısıldayarak değil, öfkeyle açıkça ifade ediyorlardı. Claudius ise çok güçsüzdü. Karısının talimatıyla yeteri kadar adamı şimdiden öldürmüştü. Claudius'un çevresindekiler, Messalina'ya bir ceza verilmeden suçlayarak yok etmeyi düşündüler²⁶⁹.

Ancak azat edilmiş olan Callitus Narcissus ve Pallas tüm bildiklerini Claudius'a açıklama gereği üzerine ve Messalina'yı Silius'a karşı olan arzusunu sona erdirmesi için onu sessizce uymayı düşündülerse de kendilerini böyle bir tehlikeye atmayı da göze alamadılar. Callistus, Gaius Caligula'nın hükümdarlığı esnasında elde ettiği deneyimlerden, gücün cesurca hareket etmekle değil kurnazca olabileceğini biliyordu. Pallas ise, korkak bir insandı Claudius'un Ostia'da olmasını fırsat bilen Narcissus, Claudius'un iki favori metresi olan Calpurnia ve Cleopatra'ya rüşvet ve vaatler karşılığında onları Claudius'u bu konudan haberdar etmeye teşvik etti²⁷⁰.

Calpurnia, ilk fırsatta yalnız kaldıkları bir sırada Claudius'un ayaklarına kapanarak şöyle dedi: "Messalina, Silius ile evlendi" Claudius ise, orada hazır olarak bekleyen Cleopatra'ya dönerek "bunu duymuş muydun?" dedi. Cleopatra 'evet' değince Claudius, Narcissus'un yanına çağrılmasını istedi Narcissus, Messalina'nın Vettius ve Plautius gibi adamlarla olan ilişkilerini bilmediğini zannettirmek için birçok defa özür diledi. Claudius tüm kuvvetli danışmanlarını toplayarak konunun doğru olup olmadığını sorguladı. Örneğin *Praefectus Ammonae* "yiyecek bakanı"nı sonra da hassa alayı komutanını dinledi. Raporun doğru olduğunu onlar da söylediler. Diğer insanlar da etrafında toplanarak birtakım tavsiyelerde bulundular Mühim olan hayatınız. Ceza konusunu düşünmek için sonra zamanınız olacak' diyorlardı. Claudius ise büyük bir panik içerisindeydi ve insanlara durmadan 'halen imparator muyum? Silius halen özel bir vatandaş mı?' diye soruyordu²⁷¹.

²⁶⁷ BALSDON 1963: 97.

²⁶⁸ BALSDON 1963: 97-98.

²⁶⁹ BALSDON 1963: 98.

²⁷⁰ BALSDON 1963: 98-99.

²⁷¹ BALSDON 1963: 99.

Sonbaharın sonuna doğru Messalina, sahte bir bağbozumunu Silius'un evinde çılginca ve büyük bir israfla kutluyordu. Bir yandan şarap elde ediliyor; çıplak kadınlar çıldırmışçasına Bacchanalia'daki gibi dans ediyorlardı. Messalina elinde bir asa sallıyordu. Saçları arkasına doğru serbestçe bırakılmıştı. Silius da yanındaydı²⁷².

Ancak sırlarının öğrenildiğini ve Claudius'un kafasına öç almayı koyduğu haberi haberciler tarafından ulaştırılınca, Messalina, Lucullus'un bahçelerine kaçtı. Silius ise, korkusunu gizlemek için soğukkanlı bir tavırla forumdaki görevlerini yapmaya başladı. Diğerleri her yere dağıldılar, ancak bir grup yüzbaşının oraya ulaşmasıyla, saklanırken yakalananların hepsi tutuklanıp cezalandırıldılar. Messalina ise bu ani felâkete karşın düşünmeye bile fırsat bulamamasına rağmen büyük bir cesaretle kendisini daha önceden de kurtarmış olan bir yol izlemeye karar verdi. Kocasıyla buluşmaya ve onu görmeye izin vermelerini ayrıca çocuklarına da yani Britannicus ve Octavia'nın babalarına gidip ona sarılmaları gerektiğini söyledi. Bunun yanında Vesta Rahibesi Vibidia'dan, imparatora giderek Pontifex Maximus olarak ondan merhamet dilenmesini rica etti²⁷³.

Messalina üç yol arkadaşıyla tüm Roma'yı yürüyerek geçti. Diğer arkadaşları ise onu aniden terk etmişlerdi. Ostia yolunda nihayet döküntü bir yük arabasında yer bulabildi. Skandallarla dolu hayatından dolayı hiç kimse ona acıımıyordu. Bu arada hassa alayı komutanı Geta son derece disiplinden uzak biri olduğu için ona kimse güvenmiyordu. Bunun üzerine Narcissus, kendisini savunma komutanı olarak atanmasını önerdi. Claudius, pek tutarlı biri değildi. Bir yandan karısının ilişkisini kesmesini eleştiriyor bir yandan da evliliğini ve çocuklarını hatırlayarak hiddetleniyordu²⁷⁴.

Şehre ulaşıldıktan hemen sonra Narcissus çocukların uzak tutulması konusunda talimatlar verdi. Vesta Rahibesi Vibidia ise idam edilmeden önce Messalina'nın savunmasının dinlenmesi gerektiğinde ısrar etmişti. Ancak Narcissus tamamıyla kontrolü ele almış ve emirlerini bildirmişti. Zina yapan Silius'un evi açılacak ve imparatorun gideceği yer orası olacaktı. Eve varır varmaz, Narcissus imparatora Silius'un babasının portresini gösterdi. *Senatus* yasalarına göre onun orada olmaya hakkı yoktu ve hemen arkasından imparatorun kendi ailesine ait olan evladiyelikleri gösterdi. Claudius bunun üzerine hem kızgınlaştı hem de korkutucu bir hal aldı. Silius yakalanarak platforma getirildi. Savunmasının yapılması için herhangi bir çabası olmadı; hemen öldürülmesini istedi. Birçok başka suç ortağı da idam edildi²⁷⁵.

²⁷² BALSDON 1963: 99.

²⁷³ BALSDON 1963: 100.

²⁷⁴ BALSDON 1963: 100.

²⁷⁵ BALSDON 1963: 101.

Bu sırada Messalina ise Lucullus'un bahçelerinde mantıklı bir iyimserlik ve tedirginlik içerisinde muhtemel yalvarışına son hazırlık yapıyordu; sonuna kadar gururluluğunu korudu. Aslında Narcissus onu hemen öldürtmeseydi, işler farklı yönde değişebilirdi ve kendisi suçlu konumuna düşebilirdi. Çünkü Claudius, saraya dönüp, erken yenilen bir yemeğin ve bir bardak şarabın ardından sakinleşmiş ve yumuşamış bir biçimde birisinin 'zavallı yaratığa' gitmesini ve ertesi sabah savunmasını yapmasını söylemesini istedi. Narcissus'un bu haberden anladığı imparatorun kızgınlığının geçtiği idi. Karısına olan sevgisi geri geliyordu. Bu yüzden hemen bir subay ve bir yüzbaşı bularak şöyle dedi. 'İmparatorun emri hemen idam edilecek'²⁷⁶.

Kadının kaçmasını engellemek ve idamın gerçekleştiğini görmesi için emrini almış olan azat Euodius, hemen bahçelere gitti. Onu orada yerde yatar bir vaziyette buldu. Annesi Domitia Lepida hemen yanında oturuyordu. Lepida, kızının her zaman için uygunsuz davranışları ve kötü anıları olmasına rağmen bu son olayda ona çok acımıştı ve celladın elinden kurtulmasını istiyordu. Ancak kurtulamayacağı anlayanca da *'Hayatının sonu yaklaştı. Senin tek amacın şimdi onurlu bir şekilde ölmek olmalıdır'* dedi²⁷⁷.

Messalina, yaşadığı şehvetli hayat tarafından kirletilmişti. Kaderine boyun eğip ağlıyordu. Nihayet celladlar gelmişti. Subaylar orada duruyordu. Narcissus ona hakaret etti ve sert bir küfür seli akıttı. Messalina, bu arada hiçbir umut olmadığını farketti. Hançeri kabul etti ama elleri o kadar şiddetli titriyordu ki boğazını kesemedi. Bunun üzerine subay onu öldürdü. (İ.S. 48) Daha sonra annesine de cesetle ilgilenme iznini verdiler. Messalina'nın öldüğü haberini de Claudius'a akşam yemeği sırasında ulaştırdılar. Onun öldürüldüğü mü, yoksa intihar mı ettiği getirilen haberde açık değildi. Claudius da bunu zaten sormamıştı. Daha sonra Claudius, bir içki istedi ve partiye devam etti. İlerleyen günlerde ne idam ettirenlerin sevincinden ne de çocuklarının ızdırabından biraz etkilendi. Aslında Messalina'yı unuttu. Tabii bunda senatonun kararının büyük etkisi oldu. Adı silinecek ve tüm toplumsal ve özel mekânlardan büstleri kaldırılacaktı. Bu, Tacitus'un Valeria Messalina'nın sonunu anlatmasıdır²⁷⁸.

Messalina, bir taraftan Domitius'lardan diğer taraftan ise Valerius Messalina'lardan gelmekte; hem anne hem de baba tarafından, Augustus'un ablası Octavia'nın büyük kızıdır. Claudius, annesinin birinci kuzeniydi. Messalina, çok güzel bir kadındı²⁷⁹. Öldüğünde yirmiüçten fazla değildi. Claudius'la 39 veya 40 yıllarında evlendi. Evlendiğinde ondört yaşındaydı. Kocasından otuzdört yaş büyüktü. Yani Claudius, onunla evlendiğinde kırksekiz yaşındaydı. Yedi sene imparator ve im-

²⁷⁶ BALSDON 1963: 102.

²⁷⁷ BALSDON 1963: 102.

²⁷⁸ Valeria Messalina için bk. *RE* VIII A, (1955) 246-258 Nr. 403; BALSDON 1963: 97-103.

²⁷⁹ BALSDON 1963: 103.

parotoriçe olarak kaldılar. Gaius Caligula'nın Ocak 41 yılında öldürülmesinden itibaren, iki çocuk annesiydi. Ancak, Claudius'tan başkasının onların babaları olduğunu ileri sürmemişlerdir.

Messalina, şehvetliydi, insafsızdı ve tamahkârdı. Bir sevgiliden sıkıldığında onu ölü görmeyi severdi: örnek olarak 47 yılında imparator azatlısı Pollybius rakiplerini Gaius Caligula'nın ablası Iulia Livilla ve sözde sevgilisi saygı değer Seneca'yı sürgüne yolladı. Poppaea Sabina'yı sevgilisi pandomim oyuncusu Mnester'i çaldığından öldürttü. Poppaea Sabina'nın²⁸⁰ ortadan kaldırılışı zaferlerin en büyüğü idi. Ayrıca Mnester'in ismini gizleyip, Gaul'dan gelen *consul* Valerius Asiaticus'un Poppaea'nın baştan çıkarıcısı olduğunu öne sürmüştü. Ancak bu adamın da ölümünü ve muhteşem bahçelerini kendisine ayarlamış oldu.

İmparatorluk azadının aktif yardımları olmadan bu türlü bir hareketi beceremezdi. Ayrıca bunlara imparatorun güvendiği, dalkavuk L. Vitellus'ta göz yumuyordu. İmparatorun onun yaptıklarından ne kadar haberdar olduğu ise tarihin gizlerinden biridir. Siyah saçlarını uçuk sarı bir peruğun altına nasıl sakladı ve Lycisca adı altında dumanlı bir genelevde nasıl yorulmadan ve düzenli olarak çalıştı. (Juvenalis, birçok şehvetli detayı ve hatta yaşlı Plinius ise daha fazlasını biliyordu) Sarayda bir genelev nasıl kurdu; yüksek sosyal konumda olan kadınlar fahişe ve kocaları da pezevenkleri idi. Asıl konu, Tacitus, onun kabahatlerinden bahsettiğinde, bu tür bir skandalın kurgu olabileceğini dahi ima etmedi²⁸¹.

Silius'a karşı olan tutkulu bağlılığı daha bir yıllık bile değildi; kısa bir zaman olmasına rağmen karısı Iunia Silana'yı boşamasını ve kendisini metres olarak almasını sağlamıştı. Silius tehlikenin farkındaydı; ama teklifinin rededilmesi kesinlikle ölüm demekti ve ilişkiyi bir sır olarak saklayabileceğini umuyordu. Bolca hediyeler aldı ve felsefi olarak hediye kabul etmeye ve geleceği olacağa bırakmaya karar verdi. Messalina'nın tarafında gizlilik yoktu. Onun evine büyük bir izleyici kalabalığı ile geldi; dışarı çıktığında onun yanında yerini alacaktı. Ona refah ve onur bahsetti. Hatta imparatorun esirleri, azatları, evladiyelikleri bile zina yapan erkeğin evinde bulunuyordu²⁸².

Zamanın en yakışıklı adamı olan Silius ilk olarak Augustus zamanında yükselmiş olan bir aileden geliyordu ve yarım yüzyılda beş *consul* çıkarmış ve asiller arasına girmişlerdi²⁸³. Germanicus ve yaşlı Agrippina'nın dostu olan babası, İ.S. 14 ve 21 arasında Üst Germen ordularını komuta etti ve İ.S 24 yılında intihara zorlandı. İmparatoriçenin metresliğine borçlu olduğu onurlardan biri, hiç şüphesiz genç Silius'un 48'in *consul* 'lüklerinden birine seçilmesidir. Otuzunu bir iki yaş geçmişti. Aslında soylu bir aileden gelen birisinin otuziki yaşında *consul* seçilmesi örneği yok

²⁸⁰ PIR 629; Tac. ann. xiii. 45, 2; BALSDON 1963: 103.

²⁸¹ Iuv. sat. 6, 115-132; Plin. nat. x. 172; Dio. Cass. IX. 31, 1; BALSDON 1963: 104.

²⁸² Tac. II, 12; BALSDON 1963: 104.

²⁸³ Iuv. sat. 10, 332; BALSDON 1963: 104.

değildi. Ancak bu yaş kökenleri daha az bilinen birisinin seçilebilmesi için on yaş gençti²⁸⁴. Silius iyi görünümlü ve tam bir söylevciydi; iyi bir evlilik yaptı; önünde belirgin bir kariyer gözüküyordu. Ancak kendisinde ihtirasın izleri vardı.

Roma imparatorluğunun erken dönemlerinde bile, imparator hayatta iken bir imparatoriçenin halktan biriyle evlenmesi tuhaf ve fantastik bir şeydi. İki nesil sonra Iuvenalis hikâyeyi anlattı ve olayı ahlâki yönünden irdeledi. En azından bir kişi bunu mantıksız buldu ve daha mantıklı bulduğu bir forma soktu. Bu mantığa göre Claudius'un bu evlilikten haberi vardı. Aslında o bir şahit ve çeyiz kontratının imzalayıcısıydı. Bunu yakında olabilecek bir felâketi gördüğü için yapmıştı. Bu sahte bir evlilikten başka birşey değildi. Hikâyeyi tekrarlayan Suetonius ise bunu reddetmişti²⁸⁵. Silius'la evlilik önemliydi. Çünkü muhtemelen Polybius'un ölümünden dolayı ona karşı duran Narcissus ve diğer azatlara saldırmak için bir fırsat doğdu. Gene de başarı kesin değildi ve Narcissus kartlarını çok dikkatli oynamak durumundaydı. Tacitus'un anlatımından anlaşılmaktadır ki, Narcissus'un isterik kışkırtmaları olmasaydı, hem Claudius hem de Vitellus gibi danışmanları Messalina'nın bu yeni macerasını alışılmış ve zaten bilinen günahlarından daha ciddi görmeyecek bir açıdan bakacaklardı²⁸⁶. Hiçbir şekilde evlilik 'yasal bir evlilik' teşkil etmedi. Bu Messalina için yeni bir heyecandı²⁸⁷. Messalina'nın ölümü sadece iki küçük çocuğa ızdırap getirmiştir.

b. Iulia Agrippina

(Lev. 10)

Ordu kumandanlıkları sırasında gösterdikleri büyük cesaret örnekleriyle ünlenen Antonius ile Agrippa daha çok dışı ardıllarının sayesinde Iulius-Claudius hanedanı için büyük önem taşımaya başladılar ve soyun devamına büyük ölçüde etki ettiler. Biri (Antonius) Octavia'nın rakibi, diğeri (Agrippa) onun en büyük yardımcısıydı. Her ikisinin de politik nedenlerle yaptıkları evlilikleriyle Octavia'lılarla Iulia'lılar arasında bir bağ kurulmuş, ardılları da önemli bir ölçüde Iulius soyunun devamını sağlamışlardır.

Antonius'un ardılları, imparatorluğa Agrippa'nınkiler kadar büyük zarar vermediler. Antonius'un, politik nedenlerden ötürü -Octavia'nın en çok sevdiği kız kardeşi- Octavia minor ile zorlandığı evliliğinden her ikisinin de adı Antonia olan iki kızı olmuştur. 39 yılında dünyaya gelen büyük kızı (Antonia maior), İ.Ö. 16 yılında *consul* olan L. Domitius Ahenobarbus ile evlenmiştir. *Consul*'un oğlu Graeus Domitius Ahenobarbus da Iulia Agrippina ile evlenmiştir. Nero, bu evliliğin

²⁸⁴ BALSDON 1963: 105.

²⁸⁵ Suet. *Claud.* 26, 3; BALSDON 1963: 106'dan

²⁸⁶ BALSDON 1963: 106.

²⁸⁷ Dio. Cass. lx. 31, 2; BALSDON 1963: 106.

ürünüdür. Antonius'un küçük kızı (Antonia minor) da Livia'nın (ikinci büyük) oğlu Drusus ile evlendirilmiştir. Bu evlilikten senatör Gaius'un babası olan Germanicus ile ileride onun yeğeninin veliahtlığına yükselen Cladius dünyaya gelmiştir .

Antonius ile Octavian'nın kızları gibi, Agrippa ile Iulia'nın kızları da erken yaşlarda yitirilen oğullarının ardından ön plâna çıkmaya başladılar. Augustus'un kızı olan Iulia'nın Agrippa ile olan evliliğinden üç erkek (Gaius Caesar, Lucius Caesar, Agrippa Postumus) ve iki kız çocuğu oldu: Vipsania Iulia ve Vipsania Agrippina. Ancak büyük kızının yaşamı annesininki gibi kötü bir sonla noktalandı. Germanicus'la evli olan küçük kızı ise yalnızca 14 yıl süren evliliğinde (İ.S. 5-19) dokuz çocuk dünyaya getirdi. Ne var ki, bunlardan üçü erken yaşlarda yaşamını yitirdi ve yalnızca altısı (üçü kız, üçü erkek) babalarının ölümünü görebildiler²⁸⁸. Çocuklarının ilk altısı erkek, diğer üçü de kızdı: Iulia Drusilla, Iulia Agrippina, Iulia Livilla. Bundan sonraki bölümde ortanca olanı üzerinde ayrıntılı olarak duracağız.

Iulia Agrippina 6 Kasım 15 yılında o sıralar babasının Germlenlere karşı savaşması nedeniyle Köln'de doğmuştur. Germanicus'un ve Agrippina Maior 'ün çocuklarından biri ve Claudius'un yeğenidir. Büyükannesinin (Iulia) ve annesinin (Agrippina) adını almıştır. Biri Augustus'un mirasçısı Iulia'nın kızı, diğeri de torunu olan bu iki Agrippina'lar imparatorluğa Octavia'nın iki kızına (ikisinin de adı Antonia) kıyasla çok daha fazla zarar vermişlerdir. Annelerinin birçok iyi meziyeti Antonia'lara geçmiştir. Ayrıca Agrippina'lar, Iulia'dan haşinliği ve iktidar hırsını miras almışlardır²⁸⁹.

Iulia Agrippina, Domitius Ahenobarbus ile yaptığı ilk evliliğiyle yeniden Antonius soyuna karışmış oldu. Döneminin en acımasız ve aşağılık insanlarından biri olan eşi Domitius, Lucius Domitius Ahenobarbus ile Antonia maior'un oğludur. Dolayısıyla da Octavia'nın torunu ve Augustus'un²⁹⁰ da en büyük yeğenidir. Aynı zamanda da, diğer birçok şeyin yanı sıra sirk sevgisini miras aldığı Antonius'un torunuydu.

Domitius daha erken yaşlarda hanedanlığın yakın çevresine girmeyi başardı. Örneğin Germanicus'un arkadaş çevresine girdi ve onunla birlikte doğuya bile gitti. Tiberius'un talimatıyla 28 yılında henüz onüç yaşında olan ve zamanın en güzel kadınlarından biri olan Agrippina ile İ.S. 49'da evlendirildi. Otuziki yaşında *consul* oldu ve hanedanlık ailesiyle olan akrabalığı gereği nasıl olduysa, tam bir yıl bu görevde kaldı. O zamanlar oturduğu evin yakınındaki kutsal caddede termaller inşaa ettirdi. 36 yılında ise Roma'da patlak veren büyük yangının ne kadar zarara neden olduğunu tespit amacıyla kurulan komisyonun bir üyesi oldu. Tiberius'un

²⁸⁸ RE X, 1 (1919) 435.

²⁸⁹ KORNEMANN 1954: 223.

²⁹⁰ RE V, 1 (1905) 1331.

iktidarda olduğu son yılında Albucilla skandalına karıştı²⁹¹. Ancak Tiberius'un ölümüyle dava sonuçlanamadı.

Eşi Iulia Agrippina, ağabeyi Gaius'un (Caligula) hükümdarlığı sırasında diğer iki kızkardeşi ile birlikte sarayda çok önemli konumlara yükseldi. Büyükannesi Antonia (minor), *augusta* şeref unvanına ve Vesta rahibelerin tüm haklarına sahip oldu, kızkardeşleri de gene Vesta rahibelerin örneğine bağlı kalınarak birçok unvanlara kavuştu. İmparatorun yanı sıra, kızkardeşlerinin adları da sözleşmelerin ve diğer belgelerin başlarında yer almaya başladı²⁹². İmparator gibi, onlar da festivallerde şeref türbütünde yerlerini aldılar. 37 yılında Gaius, *senatus*'a bundan böyle tüm antlara (bağlılık yeminlerine) şu sözlerin eklenmesini kabul ettirdi: "Kendimi ve çocuklarımı, Gaius'tan ve kızkardeşlerinden daha değerli saymayacağım". Eski bağlılık yemininin genişletilmiş biçimi olan bu yeni formül, 1 Ocak 38 yılından itibaren uygulanmaya başlandı²⁹³

Suetonius, Caligula'nın yaşamını konu aldığı eserinde Agrippina ile kızkardeşlerinin ağabeyleriyle cinsel ilişkiye girdiklerinden ve Agrippina'nın ayrıca da kızkardeşi Drusilla'nın eşi M. Aemilius Lepidus ile beraber olduğundan söz etmektedir. Bütün bu anlatılanların, Ptolemaius'ların kardeş evliliğini taklit ederek Drusilla ile evlenmeyi düşünen Gaius'un meşhur planıyla bağlantılı olarak uydurulmuş olabileceği de dikkate alınmalıdır. Zaten Agrippina o dönemlerde hamileydi ve dokuz yıl evlilikten sonra 15 Aralık 37 yılında tek çocuğunu, ileride imparator olacak Nero'yu doğurdu. Bu mutlu anla ilgili olarak eşinin sarf etmiş olduğu "Bizim ikimizden dünyaya gelmiş olan bir canlının iyi bir insan olması kesinlikle mümkün değildir" sözleri, en azından Suetonius'un eserinde yer alan ve onun tiksindirici bir ürün olduğu ve devlete zarar vermek için dünyaya geldiği şeklindeki sözleri, Nero'nun korkunç hükümdarlığının sona ermesinden sonra ortaya atılmış bir uydurmacadan başka bir şey değildir²⁹⁴. Eserde ayrıca, mutlu annenin yönetimin başında olan kardeşinden (Gaius) kendi ismini teklif eder ümidiyle oğluna bir isim vermesini istediğini, ancak Gaius talihsiz amcası Cladius'un ismini vermeye kalkışınca, Agrippina'nın bu teklifi kötü bir şaka olduğunu düşünerek geri çevirdiği yazmaktadır²⁹⁵. Bu hikâyenin de hiçbir tarihsel değer taşımadığı ortadadır²⁹⁶.

Gaius o dönemlerde Drusilla'ya karşı giderek daha çok ilgi duymaya başladı. Drusilla'nın 10 Haziran 38 tarihinde erken yaşta yaşamını yitirmesiyle Gaius'un evlilik hayalleri de suya düştü. 39 yılında Gaius'un Galyahılarla savaşmak üzere

²⁹¹ KORNEMANN 1954: 224.

²⁹² KORNEMANN 1954: 224.

²⁹³ KORNEMANN 1954: 224.

²⁹⁴ RE Suppl. III (1918) 350; KORNEMANN 1954: 225.

²⁹⁵ Suet. Nero 6.

²⁹⁶ KORNEMANN 1954: 225.

çıktığı sefere katılan Agrippina ve Livilla, Gaius'a karşı bir komplo düzenledikleri için yaşamını yitiren ve veliaht olan enişterisi Lepidus'un ihanet davalarına karıştıklarından Pont adalarına sürgün edildiler. Gaius, sürgün olayından önce de kızkardeşlerinin özel mektuplarını halka duyurmuştu. Agrippina ayrıca Germanicus'un küllerini Roma'ya getirmekle de suçlandı.

Agrippina, tüm bu aşağılamaları yaşadığı sırada, 40 yılının başında, eşini ödem hastalığından yitirdi. Eşi, vasiyetinde oğluna servetinin üçte birini bırakmış ve iktidarın başındaki Gaius'u da servetine ortak etmişti. Ne var ki, Gaius tüm servete el koydu. Bu, Agrippina'nın sürgünden kurtulmasına yetmedi. Oğlu Nero da bundan sonra teyzesi Lepida'nın evinde yaşamaya başladı.

Gaius'un öldürülmesinden sonra (24 Ocak 41) Agrippina, Claudius sayesinde sürgünden kurtuldu ve yeniden servetine geri kavuştu. Hükümetin başına geçen amcasına yaklaşmaya çalışan Agrippina, yengesinin engellemesi sonucunda başarılı olamamıştır. Messalina, Iulia Livilla'ya olduğu kadar, Agrippina'ya karşı da düşmanlık duyuyordu. O sıralar dul ve ileride de imparator olacak olan Galba'yı evliliğe kandırmaya çalışan, ancak bunda başarılı olamayan Agrippina, kardeşinin ve Seneca'nın milyoner arkadaşı C. Sallustius Crispus Passienus ile evlenmiştir. Passienus, Agrippina ile evlenebilmesi için Agrippina'nın yengesi olan Domitia'dan bir an önce boşanması gerekiyordu.

48 yılında Messalina'nın eski bir kölesi olan Narcissus tarafından koltuğundan olması, ikinci eşinin ölümü üzerine dul kalan Agrippina için yeni bir fırsat anlamına geliyordu. Bir başka rivayete göre ise, kocasının ölümü, servetinin varisi konumuna gelmeyi başaran Agrippina tarafından tezgâhlanmıştı. Antonia minor'un eski bir kölesi olan M. Antonius Pallas dönemin yetkili maliye bakanı ve kısa zamanda Agrippina'nın sevgilisi olmuştu. Pallas'ın yardımıyla da Agrippina Claudius'a yaklaşmayı başardı. Ancak aralarındaki bu akrabalık durumu evlenmeyi engelliyordu. Fakat amca ile yeğeninin evlenmelerini engelleyen yasanın ortadan kaldırılmasıyla birlikte Agrippina, 49 yılında imparator Claudius ile evlenerek onun dördüncü karısı olmayı başarmıştı²⁹⁷. Böylece de emellerine ulaşmış oldu.

Artık istediği gibi oynatabileceği eşinin yanında, Roma'nın imparatoriçesiydi. Çok kısa bir sürede parlak bir konuma geldi. Elindeki tüm imkânları seferber ederek gücüne güç, parasına para katmıştır. Özellikle Doğu'da kendisine birçok şeref nail oldu. Bir kadının ulaşabileceği en yüksek noktaya gelen Agrippina, yaka paça tahtından indirilen Messalina'nın başına gelenleri de anımsayarak, özel yaşamında Livia'yı örnek almaya ve konumuna yakışır bir biçimde davranmaya özen gösterdi. Ne var ki, Pallas'la olan ilişkisinin sürdüğüne dair işaretler de vardır²⁹⁸. İyice güçlenen eski (azatlı) kölelerin ise taşkınlık yapması engelleniyordu. Messalina'nın üst boyutlara varan savurganlığının ardından, imparatorluğun

²⁹⁷ KORNEMANN 1954: 227.

²⁹⁸ KORNEMANN 1954: 227-228.

mali durumu ile hanedan ailesinin özel giderleri sıkı bir biçimde denetlenmeye başlandı²⁹⁹. Görüldüğü üzere, Agrippina'nın da yönetime el atması, ilk başlarda imparatorluk için bir ilerleme sağlamıştır. Skandallarının ve siyasi nedenlerden kaynaklanan intiharların sayısı da oldukça gerilemişti³⁰⁰.

Ne var ki, Agrippina başından beri oğlu Nero'yu Claudius'un veliahtı yapmayı kafasına koymuştu. Başlarda Messalina'nın çocuklarını ortadan kaldırmayı düşünmüyordu. Amacını gerçekleştirmek için ilk olarak 41 yılından beri I. Iunius Silanus'a Octavia için verilen evlilik sözünün geri alınmasını, ardından da Nero'nun öncelinen kızı Octavia ile erken yaşta nişanlanmasını sağlamıştır. Bu olayın ardından da 25 Şubat 50'de Pallas'ın da yardımıyla Claudius, (Messalina'yla olan evliliğinden) Britannicus adında bir erkek çocuğuna sahip olmasına rağmen Nero'yu evlat edinmiştir. Augustus ile Tiberius'un oluşturdukları iyi örneklerin etkisiyle ve oniki yaşındaki Domitius'un (Nero'un) dokuz yaşındaki oğlu Britannicus'a destek olabileceği yolundaki telkinlerden hareketle Claudius, Nero'yu evlat edinmeye -ki böyle bir olay Claudius soyunda ilk olarak gerçekleşiyordu- razı olmuştur³⁰¹. Böylelikle Domitius'un tam adı, Nero Claudius Drusus Caesar Germanicus olmuştu. Evlat edinme işleminden sonra ise, Nero'nun aynı zamanda nişanlısı ve üvey kardeşi olan Octavia, üvey kardeşlerin birbirleriyle evlenmelerini önlemek amacıyla başka birisiyle evlendirilmişti. En önemli gelişme ise, Agrippina'nın, oğlunun Claudius tarafından evlat edinilmesinden sonra *senatus*'nun kararıyla "Augusta" unvanına kavuşmasıdır. Agrippina'nın bundan sonraki tam adı "Iulia Augusta Germanici Caesaris filia Agrippina Ti. Claudii Caesaris Augusti (uxor)" olmuştu³⁰². Nero'nun evlat edinilmesinin ve Agrippina'nın *augusta* unvanına hak kazanmasının hemen ardından Nemi'deki bir yazıtta³⁰³ *augustus* ve *augusta* unvanlarından sonra Britannicus'un adının Nero'dan daha önce yer alması, bir bakıma ikisinin de ilk başlarda hemen hemen eşit bir konumda olduklarının bir kanıtıdır.

Bunun dışında olup bitenler, Tiberius'un yönetime geçtiği dönemlerde yaşananlarla neredeyse aynıdır. Ne var ki, Agrippina, yanıp tutuştuğu iktidar hırsıyla ve acımasızlığıyla Claudius'un zayıf kalan tepkisi karşısında Livia'dan çok daha fazla at oynatma fırsatı bulmuştur. *Augusta* adı da böylelikle içeriğine uygun bir nitelik kazanmıştır³⁰⁴.

Daha önce *augusta* unvanını taşımış olan Livia ile Antonia'ya tanınan tüm haklar, ona da tanınmış oldu. İmparator ve özellikle imparatoriçenin özel günlerde

²⁹⁹ KORNEMANN 1954: 228.

³⁰⁰ KORNEMANN 1954: 228.

³⁰¹ *RE* III, (1899) 2809; KORNEMANN 1954 :228.

³⁰² *CIL* VI 921.

³⁰³ KORNEMANN 1954: 229.

³⁰⁴ KORNEMANN 1954: 229.

şatafatlı giyim geleneğini başlatmaları, Roma Principatus'un yavaş yavaş Hellenistik monarşiye dönüştüğünün en iyi göstergesidir. Bilindiği üzere *augustus*'lar resmi kıyafetleri konusunda kendilerine cumhuriyetçi imparatorların zafer kostümlerini örnek alıyorlardı. Buna karşılık kraliçenin siyaset tarihinde kendilerine örnek aldıkları kimse yoktu. Daha çok senatör sınıfına mensup olgun yaşlı hanımlar gibi giyiniyorlardı. Bunun üzerine kendilerine tanrıçaları örnek almaya başladılar³⁰⁵. *Augusta*'lar, ilk önce sikkelerdeki resimlerden anlaşılacağı üzere tanrıça Ceres'in simgesi olan başak tacını takmaya başladılar. Ancak Livia bu tacı yalnızca tarısal bir sıfatla taşıırken, Agrippina, Claudius'un soğuk damgalarında/ kabartmalarında insan sıfatıyla karşımıza çıkmaktadır³⁰⁶. Agrippina, gerek sikkelerde, gerekse özellikle Doğu'daki heykellerde peçeyle ve alnını süsleyen bir kolyeyle karşımıza çıkan *augusta*'dır³⁰⁷. Paris'teki Cameo'da imparatorun en eski simgesi olan defne tacıyla birlikte görülebilmektedir³⁰⁸. Kaynaklarda³⁰⁹, 52 yılındaki turnuvada Claudius'un ordu kumandanı kıyafetini, Agrippina'nın da altınlarla dokunmuş benzer bir üstlük giydiği üzerinde duruluyor. Agrippina tıpkı Livia ve Antonia gibi, Vesta rahibelerinin tüm imtiyazlarına sahipti. Tacitus³¹⁰, Agrippina'nın altın kaplı bir at arabası içinde Capitolium'a kadar taşınması ilginç bir olay olarak değerlendirilmektedir. Bu, yalnızca rahiplere ve tanrı resimlerine nail olan bir şerefti. *Augusta*, Nero'nun iktidarı sırasında tahtırayan kullanımında diğer *Augusta*'ları bir hayli solladı. Nero kral ilan edildikten sonra da, Agrippina oğluyla birlikte aynı tahtırayanda yer almaya başladı. En yüksek konumdaki kadınların kullandığı bu taşıma aracına seyrek olarak yalnız başına kurulduğu, Nero'nun da ona yürüyerek eşlik ettiği de anlatılanların arasında³¹¹. Tıpkı Livia gibi Agrippina da ziyaretçileri huzuruna kabul etme ve bunu Roma'nın resmi gazetesinde yayınlama hakkına sahipti. Ayrıca Livius gibi doğum gününün resmi olarak kutlanması şerefine de naildi. Daha Claudius döneminde praetorium muhafızlarının, Nero iktidarında ise buna üstlük bir de Germen muhafızlarının koruması altındaydı. Ne var ki, anne ile oğlunun birbirlerine yabancılaşmaya başlamasıyla muhafızlar daha 56 yılında geri çekilmişlerdi. Denizaşırı seyahatlerinde kral filosofunun kürekçileriyle donatılmış gemiler emrine amade ediliyordu. Turnuvalarda ve halka açık etkinliklerde Messalina önceleri Livia ile Antonia'nın sahip oldukları Vesta rahibelerinin arasında oturma imtiyazına sahipken, Agrippina, kardeşi Gaius'un yönetiminde olduğu gibi, kralın yanında oturuyor ve bazen de onunla birlikte oturumları / turnuvaları yönetiyordu. Yabancı hükümdarların ya da elçilerin

305 KORNEMANN 1954: 229.

306 KORNEMANN 1954: 230.

307 KORNEMANN 1954: 230.

308 KORNEMANN 1954: 230.

309 Plin. nat. xxxiii. 3, 63; Tac. ann. xii. 56.

310 Tac. ann. xii. 42; KORNEMANN 1954: 230.

311 KORNEMANN 1954: 230.

kabülünde de genelde Claudius'un yanındaki koltukta yerini alıyordu. Nero döneminde de bu durum değişmedi. Eşinin kutsanmasından sonra (onun) kültünün rahipliğine getirildi ve bu konumdan dolayı kendisine *senatus*'dan Livia örneğinde olduğu gibi bir değil, tam iki hizmetçi tahsis edildi. Nero döneminde ayrıca halk vaazlarında da anıldı.

Agrippina'nın *augusta* unvanıyla birlikte ne kadar yükseldiğini, en iyi bir biçimde o dönemin sikkelerinde gözlemlemek mümkündür. Agrippina, gerek Roma'da gerekse Roma dışında tedavülde olan sikkeler üzerinde, eşinin yanı sıra, hakkı olan o döneme değin tek kadındır³¹². Kral ile kraliçenin başları ya sikkelerin aynı yüzünde ya da *augustus*'un başı ile ismi bir yüzünde, *augusta*'nın kiler de diğer yüzünde, daha doğrusu Claudius'un son iktidar yıllarından başlayarak Agrippina'nın başı ile ismi sikkelerin ön yüzünde, "gençliğin lideri" olan Nero'nun başı ile ismi de arka yüzünde yer alıyordu. *Senatus* sikkelerine bile ilk olarak sadece onun başıyla ismi basılmaya başlamıştı. Bütün bu anlatılanlar, Agrippina'nın eşinin yanında imparatorluğu yönettiğinin ve *augusta*'nın yalnızca adını almakla kalmayıp bu sığata yaraşır biçimde davrandığının kanıtıdır. Doğum yeri olan Köln'e de 50 yılında Roma'lı bir kafilenin yerleşmesiyle birlikte, buranın Colonia Claudia Ara Agrippinensis ya da Agrippinensium adını alması, anlatılanları desteklemektedir.

Augustus döneminde krallığın ikinci önemli kişisi statüsüne yükselen Agrippa örneğinden biraz farklı olarak, Hellenistik imparatoriçenin (Basilissa) örneğinde olduğu gibi, *augustus* ile *augusta* "ikili iktidar" biçiminde devleti birlikte yönetiyorlardı³¹³. Hatta *augusta* eşinden bir adım öndeydi. Hukuki konulara karşı aşırı ilgisi olan kocası giderek daha çok bir adalet bakanının işkevine büründü ve böylelikle de dikkate değer bir hukuk reformcusu oldu³¹⁴.

Oğlunun ilerlemesini sağlamak, Agrippina'nın tüm uğraşlarının başında geliyordu. Oğlu gençliğinde iki eski köle, Beryllus ile Anicetus tarafından eğitilmişti. Daha önce gönderildiği sürgünden Agrippina'nın talimatıyla geri getirilen Seneca'ya da yeniden senatörlük yetkileri geri verilmişti. Seneca, Mısır'lı Stoa'cı Chaireman ve Aegea'lı Peripatos'un Alexander adındaki Hellen düşünürlerinin alt yönetiminde Nero'nun eğitimliğine getirildi³¹⁵. Ancak Agrippina'ya göre ileride imparator olacak birinin çok fazla felsefi bilgilerle donatılması sakıncalı olabilirdi. Bu yüzden Seneca'dan söz sanatına giriş yapması istenildi. Kısa bir süre sonra Seneca gibi Sextus Afranius Burrus da yükselmeyi başardı. Seneca ile, Augustus tarafından *praetorium* statüsüne getirilen Burrus Agrippina'nın en güçlü silâhları haline geldiler.

³¹² KAHRESTEDT 1910: 296.

³¹³ KORNEMANN 1930: 54.

³¹⁴ KORNEMANN 1954: 232.

³¹⁵ Suet. *Nero* 52; KORNEMANN 1954: 233.

Nero, evlat edinildikten bir yıl kadar sonra, daha onüç yaşındayken yetişkin erkek elbisesini (toga virilis) giydi. Hemen ardından da, Augustus'un da torunlarında olduğu gibi, "gençliğin lideri" unvanına kavuştu ve yirmi yaşına gelince *consul* olacağı ilan edildi. Kendisine ayrıca Roma'nın dışındaki eyalet bölgesi için *proconsul* yetkileri verildi.

Anlatılanlardan anlaşılacağı üzere erken yaşlarda olgunlaşan Nero, annesi tarafından belirgin bir biçimde destekleniyordu. Nero, 52 yılında onbeş yaşında iken *senatus*'da ilk konuşmasını yaptı. Aynı yıl daha henüz onikisini doldurmayan Octavia ile evlendirildi. Nero, böylelikle genç yaşta Claudius'un hem üvey oğlu, hem evlatlığı, hem de damadı olmuştu.

Ciddi bir rahatsızlık geçiren Claudius, Agrippina'nın da teşviki üzerine, ölümü durumunda Nero'nun imparator olacağını açıkladı; Britannicus'la ilintili olarak bu bağlamda tek bir söz dahi etmedi. Bütün bunlardan Claudius'un varisi olarak Nero'yu tayin ettiği anlaşıyordu.

Ne var ki, Claudius iyileşir iyileşmez verdiği bu karardan pişmanlık duymuştur. Claudius, Britannicus'un yaklaşan toga teslim töreninin tarihini "Roma'nın gerçek Caesar'ına kavuşabilmesi için" öne çekmeye çalışmıştır³¹⁶. Ancak Claudius, Nero büyük Caesar olduğundan ve Octavia ile evlenerek konumunu daha da sağlamlaştırdığından, öz oğlu Britannicus'u Nero'nun yerine geçirmeyi düşünmemiştir. Daha çok Augustus tarafından kurulan "dörtlü sistem" e uygun olarak onu da varisi yaparak iktidara ortak etmeyi düşünmüştü. Ne var ki, Claudius'un bu kararı Agrippina'nın servetini Britannicus ile Nero arasında paylaşılmasını istememesi üzerine hayatına mâl olmuştur³¹⁷. Günümüzde, Nero'nun umutsuzca kurtarmaya çalıştığı Britannicus'un büyükannesi Domitia'nın ortadan kaldırılmasında Agrippina'nın parmağı olduğu ve ardından altmışdört yaşındaki Claudius'un 12 Ekim'i 13'üne bağlayan gecede öldürülmesinden de Agrippina'nın sorumlu olduğu görüşü ağır basmaktadır³¹⁸. Cinayet Claudius'un en sadık korumalarından olan Narcissus' un gut hastalığına yakalandığı ve şifa bulmak amacıyla Sinuessa'daki kaplıcalara gittiği sırada işlendi. Akşam yemeğinde Claudius'un önüne, Locusta adındaki bir zehir uzmanının yardımıyla, içine zehir karıştırılmış mantar yemeği kondu. Ancak zehir etkisini göstermeyince, Agrippina ünlü Askulap adası Kos'tan Stertinius Ksenophon adındaki doktoru yanına çağırarak konuyu kendisine açmış ve güvenini kazanmıştı. Doktor'un, hasta Claudius'un istifra etmesini kolaylaştırmak bahanesiyle boğazına zehirli bir tüy sokarak ölümüne yol açtığı söylenilmektedir³¹⁹.

³¹⁶ Suet. *Claud.* 43; KORNEMANN 1954: 234.

³¹⁷ KORNEMANN 1954: 234.

³¹⁸ KORNEMANN 1954: 234.

³¹⁹ KORNEMANN 1954: 235.

Nero'nun imparator olarak ilan edilmesi için gerekli hazırlıkların yapılabilmesi amacıyla, Claudius'un ölümü kısa bir süre için gizli tutuldu. Cinayetten haberdar olan Afranius Burrus adındaki muhafız komutanı 13 Ekim öğlen saatlerinde Nero'nun imparator ilan edilmesi için gerekli olan son hazırlıkları yaptı. Nero, sarayın önündeki muhafız alayına tanıtıldı ve onlar tarafından imparator olarak selamlandı. Bunun üzerine muhafızların yerleşim yerine taşındı ve burada da kabul gördü. Adam başına dağıtılan hatırı sayılır para armağanları da atmosferi iyice perçinlemişti. *Senatus*'un oldu bittiye getirilen bu durumu kabul etmekten başka bir çaresi kalmıyordu. Nero'nun 13 Ekim akşamı lanse ettiği ilk parolası *optima mater* "annelerin en iyisi" olmuştur.

Claudius'un cenazesi de programa uygun bir biçimde kalktı. Nero, "baba"sının mezarı başında Seneca'nın hazırlamış olduğu bir konuşma yaptı. Cinayete kurban giden Claudius'u överek göklere çıkaran Seneca, aynı zamanda kaleme aldığı son derece eğlendirici hiciv yazısı *Apokolokyntosis*'de imparatorluk ilahları arasına alınan Claudius ile iyice dalga geçerek onu yerden yere çalmıştır. 8 yıl boyunca Korsika'da sürgünde yaşayan bu düşünür, bu yolla Claudius'a karşı beslediği kını dışa vurma fırsatını yakalamıştı³²⁰.

Deli dolu bir yapıya sahip olan yeğeni Gaius'un (Caligula) taşkınlıklarından bıkmış olan Claudius'un kendisine Augustus'u örnek aldığı görüyoruz³²¹. Erken yaşlardan itibaren izlediği bu yoldan ancak son iktidar yıllarında sapmalar gösterdi. Bu yıllarda Agrippina, hazinenin mali durumunu her ne kadar iyileştirmeye çalıştıysa da, gene de izlediği siyaset yüzünden Hellenistik monarşinin yerleşmesine büyük oranda neden oldu. Buradaki sorunu şu şekilde dile getirmek mümkündür: Claudius, Germanicus'un oğlu Gaius'un kendisine oynadığı oyundan sonra, ilk defa Agrippina gibi bir kadının eline düşmüştü. Livia'ya karşı olan zaafi yüzünden bu duruma yol açan Augustus, istemeden oğlunun ölümünü hazırlamıştı. Gaius'un bir zamanlar yerleştirmeye çalıştığı hellenistik monarşi, kızkardeşi Agrippina sayesinde yeniden canlandırılmıştı ve oğlu Nero'nun utanç verici yönetimiyle bir faskoya yol açmıştı. Nero'nun'un da annesinden aşağı kalır bir tarafı yoktu. O, yalnızca annesinin başlattığı bir işi bitirmiştir. Halkın ve *senatus*'un ezelden beri çok sevip saydığı Germanicus'un ardılarının Augustus'un kurmuş olduğu otoriteye dayalı devlet biçiminin üzücü bir şekilde yıkılmasına yol açmaları kaderin kötü bir cilvesidir. Gaius'un başlattığı ancak, sürgüne göndererek saf dışı bıraktığını düşündüğü kızkardeşinin oğlu tamamlamıştır.

Evli, ancak onyedisinde dahi olmayan bu genç adam, 12 Ekim 54'de işlenen bu cinayetten sonra imparatorluğun başına geçti. Nero, senato'da iktidar değişimine yönelik gene söz sanatı ustası Seneca'nın hazırladığı bir konuşma yaparak yeni hükümet programını açıkladı. Bu bağlamda, Seneca'nın en önde gelen kuramcısı

³²⁰ KORNEMANN 1954: 235-236.

³²¹ KORNEMANN 1954: 236.

haline geldiği ve Augustus'un temellerini attığı devlet biçiminin ilkelerine bağlı kalacağına dair güvence verdi. Kendisinden beklenen görevlerin başında, *senatus*'un haklarını korumak, hukuki işlerinden uzak durmak ve özel yaşamıyla devlet işlerini birbirine karıştırmamak geliyordu. *Senatus*'da yer alan devlet adamları daha çok güç elde etmek için önlerine çıkan bu fırsatı çabuk değerlendirerek, zamanında Claudius'un koymuş olduğu ve onları kısıtlayan iki maddenin kaldırılması için talepte bulundular. Agrippina buna ne kadar karşı çıktıysa da başarılı olamamıştır. *Senatus*, Agrippina'nın ricası üzerine -Agrippina'nın konuşmaları bir perdenin arkasına gizlenerek dinlediği- oturumu Palatinus kütüphanesinde düzenlemek zorunda kalmıştı³²². Agrippina'nın asıl rakibi Nero değil, ilk iktidar yıllarında uyum içerisinde çalışarak yeni hükümetin oluşumunu, oturmasını sağlayan Seneca ile Burrus'tu.

Devlet hukuku bakımından biraz farklı bir biçimde de olsa, Augustus'un ölümünün ardından beliren durumun aynısı şimdi de yaşanıyordu. Ne var ki Livia'ya kıyasla Agrippina daha Claudius'un sağlığında iktidar ortağı olmuştu; şimdi ise otuzdokuz yaşındaki bir anne olarak henüz onyedisinde olmayan oğlunun yanında yer alıyordu. Livia'nın yaşı geçkin oğlu Tiberius'tan farklı olarak, Agrippina oğlu üzerinde çok daha fazla etki gücüne sahipti. Sikkelerin ve yazıtların üzerinde yer alan *mater Augusti* "Augustus'un annesi" yazısı bunun bir göstergesidir. Devletin özel memurları bile kendilerini kralın ve annesinin hizmetinde görüyorlardı. Böyle bir durumla önceden hiç karşılaşılmamıştı³²³. Agrippina böylelikle Roma'nın asıl hakimi olmuştu.

Önüne engel olarak çıkan ve Nero'na zarar verebilecek ne varsa, acımasızca ortadan kaldırılmıştır. Kurbanların arasında Claudius'a daima sadık kalan Narcissus ile o sıralarda Asia eyaletinde vali olarak görev yapan, Nero'nun eski nişanlısı Octavia'nın ağabeyi M. Iunius Silanus da yer almıştı. Her iki durumda da Agrippina, Nero'na danışmadan kendi başına hareket etmiştir.

Britannicus ise Agrippina'nın en büyük rakibi olmaya devam etmiştir. Augustus'un ve Tiberius'un ölümünden sonra gerçekleşen iktidar değişimi sırasında yaşananların aynısı şimdi de tekrarlandı. O zaman olduğu gibi, şimdi de bu durumdan galip çıkan üvey evlat olmuştu. Bütün bu olup bitenler, kendi kanından olan öz be öz oğlunun hayatına mâl olmuştur. Daha önceleri Agrippina Postumus ile Tiberius Gemellus'un başlarına geldiği gibi, şimdi de 55 yılının Ocak veya Şubat ayında Britannicus, iktidar değişiminin kurbanı oldu. Gaius'un Tiberius Gemellus'a, Nero'nun da Britannicus'a karşı verdiği mücadele aynı zamanda iki soyun, yani Iulius ile Claudius soyunun çarpışması halinde görülmekteydi. Iulius soyundan olan Augustus'un torununun çocuğu Gaius ile torununun torunu Nero, Iulius kanından olmayan iktidar ortaklarını öldürerek tahtın başına geçmişlerdi.

³²² RE Suppl. III (1918) : 357.

³²³ TAYLOR 1926: 30.

Ancak, bu seferki cinayet, önceki cinayetlerin yaptırımcısı olan Agrippina yerine, annesinden çok şey öğrenmiş ve böylelikle annesinin oğlu olduğunu kanıtlamış olan Nero tarafından tezgâhlanmıştı. Nero'nun bazı tavırlarına kafası bozulan Agrippina bunun üzerine yeniden, hakkı olan mirasından menettiği Britannicus'a yaklaşmaya çalışmıştı. Agrippina'nın Nero'yu Britannicus'la birlikte muhafızların revirine gitmekle ve Britannicus'u yeni imparator ilan etmekle tehdit etmesi, Britannicus'un hayatına mâl olmuştur. Nero, daha önce Claudius'u ortadan kaldırmak için harekete geçen annesinden çok daha kurnazca davranmıştır. Önceden olduğu gibi şimdi de zehir uzmanı Locusta devreye sokuldu. Hayvanlar üzerinde yapılan sayısız deneylerin sonucunda elde edilen ve Britannicus'un yemeğine karıştırılan zehir, Britannicus'un yere yıkılmasına ve hemen ardından da ölümüne yol açmıştır. Britannicus, ertesi gün Augustus'un anıt mezarının yanı başına getirildi³²⁴. Halka yönelik yaptığı ve gene Seneca'nın kaleme aldığı düşünülen konuşmasında Nero, bundan böyle kendisini imparatorluğun birliğini korumaya adayacağını söyleyerek herkesin onun etrafında kenetlenmesi için çağrıda bulundu. O dönemlerde nereye bakılsa, her taşın altından Seneca çıkıyordu³²⁵. Agrippina'nın sürekli olarak siyasete karışması sonucunda Nero'da oluşmaya başlayan direncin güçlenmesini sağlayan da gene odur. Ermeni bir elçi kfilesinin kabülünde Agrippina, Claudius döneminden alışık olduğu gibi, Nero'nun yanında yer alarak müzakerelere onunla birlikte başkanlık etmek istedi. Seneca'nın bir işareti üzerine Nero, annesi salondan içeri girince, ayağa kalkarak onu saygılı bir biçimde selamladı, ancak görüşmelere katılımını da önlemeyi bildi.

Seneca'nın acemi imparatoru yönlendirmesindeki ustalığı sayesinde Nero, giderek daha çok halkın sevgisini kazanmaya başladı. Nero'nun bir çocuk saflığıyla aslında pek de saygıyı hak etmeyen öz babasını büyük bir bağlılıkla anması da halkın beğenisini topluyordu. Babasını defalarca onurlandıran Nero ayrıca, kendisi için hiç bir zaman madenden heykel yapılmasını talep etmemesine karşın, babasının madenden bir heykelini yaptırmak için *senatus*'un onayını almıştı. Bu arada, *senatus*'dan yılbaşının onun doğum ayı olan Aralık ayına alınması yönünde gelen teklifi de geri çevirmişti. Bir aralar, imparatorlarda fazilet sayılan hoşgörüyü (*clementia*) de davranışlarında sergilemeye başladı. 1 Ocak 55'de *consul* olarak göreve başlamasının ardından da ılımlılık örnekleri göstermeye başladı³²⁶. Nero'nun ilk beş yıllık iktidar döneminin imparatorluğun en mutlu dönemi olduğunu ileri süren, ancak bu konuda bir hayli abartan Traianus'un bu düşüncesine bütün bu anlatılanların ışığında bir anlayış gösterilebilir. Ancak bu komplimanın Agrippina'nın değil, ordu ile sivil konularda uzman olan ve genç Nero'nun kendisi ile iktidar yıllarında tümüyle ellerine bıraktığı sağduyulu Burrus'a ve eğitmeni Seneca'nın

³²⁴ KORNEMANN 1954: 239-240.

³²⁵ KORNEMANN 1954: 240.

³²⁶ *RE* Suppl. III, 359.

hesabına gitmesi gerekir. Başka bir deyişle *Principatus* işlemeye devam ediyordu, ancak yönetim işleri eski kölelerin yerine, devletin en yüksek konumundaki kişilerce (*senatus*, şövalyelik) yürütüldüğü için imparatorun pek de bir işlevi kalmıyordu. Bu büyük bir gelişmeydi. Bu gelişmenin sonucunda Claudius'un yozlaşan sistemi terk edildi ve Augustus dönemindekine benzer koşulların hüküm sürdüğü bir ortama geçildi. Ne var ki bu yeni sistem, sıkı bir çalışma temposuna alışık olmayan Nero'nun yanı sıra, oğlunu sürekli olarak kıskanan ve isteklerinin sonu gelmeyen Agrippina'yı da sıkıya başlamıştı. Birbirlerini durmadan tahrik eden anne ile oğul (Augustus ile Augusta) iktidarda olmasına "İktidardaydılar", ancak devleti gerçek anlamda Seneca ile Burrus yönetiyorlardı³²⁷.

Henüz bir yıl geçmeden anne ile oğlun arasının iyice açılması üzerine birbirlerine tümünden yabancılaştılar. İkisi arasında yaşanan soğukluk, Agrippina'nın 56 yılından başlayarak sikkeler üzerindeki hakkını kaybetmesine, özel muhafızlarının geri çekilmesine ve de saraydan uzaklaştırılmasına neden olmuştur. Agrippina, bunun üzerine Antonia'nın yanına yerleşmiştir. Nero, Agrippina'nın sürekli olarak her işe burnunu sokmasına fazla tahammül edemedi. Buna katrşılık Tiberius daha önce bahsettiğimiz gibi annesine (Livia) daha uzun süre katlanabilmişti.

Anne ile oğlunun arasının açılmasına Nero'nun eski bir kölesi olan Claudia Akte ile ilişkisi neden olmuştu. Çünkü Agrippina, Nero'nun Octavia'yı terk etmesine ve ona eş statüsünden başka hiçbir şey bırakmamasına ve özellikle Claudia ile evleneceğini öğrenmesi üzerine oldukça sinirlenmiş ve hayatı ona zehir etmiştir. Bunun sonucunda Nero, annesini tahtı bırakmakla ve Rhodos'a çekilmekle tehdit etti. Nero, gerçekten de Claudia'yla olan bu ilişkisi sayesinde kendisini annesinin boyundurluğundan kurtarabilmiştir³²⁸.

Devlet idarecileri bu konuda da Agrippina'dan daha akıllı davrandılar. Nero'nun -sanat aşkının yanı sıra- devlet işlerinden uzaklaşmasına neden olan bu ilişkinin kendilerine yarar sağlayacağını gören devlet idarecileri bu durumu görmezden geldiler. Seneca, o sıralar gece muhafızlarının ve itfaiye birliğinin kumandanı olan arkadaşı Annaeus Serenus aracılığıyla sarayda yaşanan bu aşk ilişkisinin halktan gizli tutulması için Nero'ya gerekli tüm yardımları sağlamıştır. Agrippina'nın Nero'ya karşı harekete geçmesi, bu kadar ustaca idare edilen bir durum karşısında pek de işe yaramadı. Agrippina, Nero'nun terk ettiği gelininin koruyuculuğuna soyundu ve muhafız subaylarını da kendi tarafına çekmeye çalıştı³²⁹. Bu olaya çok sinirlenen Nero, geç saatlerde verilen bir ziyafet sırasında Iunia Silana'nın kıskırtması sonucu davetlilerin arasında bulunan pandomima ustası Paris'in Agrippina'nın Tiberius'un torununun oğlu olan Rubellius Rufus'la evleneceği ve onu imparatorluğun başına geçirmeyi düşündüğü yolundaki büyük iftirasına inanmıştır. Şarabın

³²⁷ KORNEMANN 1954: 241.

³²⁸ KORNEMANN 1954: 242.

³²⁹ SCHUMANN 1930: 10.

da etkisiyle kanı iyice beynine sıçrayan Nero, daha o an annesinin ve sözde sevgilisinin idam edilmesini istedi, ancak Burrus onu bu kararından vazgeçirdi. Onun sayesinde ertesi gün Agrippina'ya savunmasını yapması için bir fırsat tanındı. Bu olay Nero'nun arka çıktığı Paris'in dışında tüm iftiracıların idamıyla sonuçlandı. Ancak tüm gücü elinden alınan Agrippina gene de oğlunu affetti. Agrippina, Nero'yla karşılaşmamak için bundan böyle zamanının büyük bir bölümünü şehir dışında geçiriyordu. Bununla birlikte Nero'nun özel yaşamı gittikçe kötüye gidiyordu. Geceleri şen bir grubun eşliğinde Roma'daki ve şehir kenarındaki en berbat lokallere giderek sık sık tartışmalara karışıyordu. Böyle bir kavga sırasında Nero'yu pataklayan bir senatör üyesi bu yaptığını hayatıyla ödemiştir. Onu ölüme götüren neden ise, imparatoru pataklamış olması değil, ondan bu yüzden özür dilememesiydi. Bu olaydan sonra Nero, gece kaçamaklarında yanına kendisini geriden takip eden bir kaç muhafız ve gladyatörden oluşan bir grup alıyordu. Bunlar, gerekli olduğunda devreye girip ortalığı dağıtıyorlardı³³⁰.

Eyaletlerde, Agrippina'nın içine düştüğü vahim durum ya bilinmiyor ya da bilinmek istenmiyordu. Buralarda hâla resmi iktidar ortağı sayılıyordu. İmparatorun üçüncü iktidar yılında Aleksandreia'daki (= İskenderiye) darphanede Mısır halkının adına imparatoru onurlandıran yeni bir seri basıldı. 55 yılında imparator yardımcılığı görevine getirilen ve astrolog olarak tanınan Aleksandreia'lı Ti. Claudius Balbillus'un Roma'ya beraberinde getirdiği bu sikkeler, Seneca ile Burrus'un izlediği ve Mısır'a birçok yararlar sağlayan hükümet programından duyulan memnuniyetin açık bir göstergesidir. Bilindiği üzere Mısır o dönemlerde imparatorluğun en büyük dayanağıydı. Nero, tahtan devrildikten sonra da buraya yerleşmeyi düşünüyordu. Çünkü burada tüm saray entrikalarından uzak barış ve huzur içinde bir yaşam sürülüyordu. 55 yılında Aleksandreia'daki *Phyle*'lere Nero'nun özelliklerini çağrıştıran ya da herhangi bir biçimde onunla ilişkilendirilen yeni isimlerin verildiği böylelikle daha iyi anlaşılmaktadır³³¹. Bu yeniden adlandırma işi de tümüyle Aleksandreia'lı bilginlerin marifetiydi. Bunun Roma'daki kabineyle hiçbir ilgisi yoktu. Gaius döneminde de Mısırlılar kendilerine karşı oldukça dostane davranan Gaius'un şerefine tüm aylara yeni isimler vermişlerdi. Ne var ki, kısa bir süre sonra bu isimlerden vazgeçildi. Buna karşılık *Phyle*'lere Nero'nun şerefine verilen isimler bu kurum ortadan kalkıncaya kadar geçerliliğini korumuştur. Bu isimlerin arasında telafuzu çok zor olan *Sosikosmioi* "Dünyanın kurtarıcısı", *Philoclaudioi* "Claudius'u seven", *Auximetoreioi* "Anneyi sayan" gibi isimlerde vardı. Bu sonuncusuyla Nero'nun annesine karşı duyduğu sevgisi sonsuza dek göklere çıkarılacaktı³³².

330 KORNEMANN 1954: 243-244.

331 SCHUMANN 1930: 60 vd.

332 KORNEMANN 1954: 245.

Anneyle oğul arasındaki bağların tümünden kopması, 58 yılında yirmi yaşındaki imparatorun iyi bir aileden gelen ve kendisinden beş-altı yaş büyük olan, güzel ve akıllı Poppaea Sabina ile tanışmasından ve yakınlaşmasından sonra gerçekleşmiştir. O zamanlar ikinci evliliğini yapan Poppaea, güzelliğini imparatora öve öve bitiremeyen M. Salvius Otho'nun eşiydi. Kısa bir süre sonra kral onu arzulamaya başlayınca bu konularda uzman olan Poppaea'nın ona karşı soğuk davranması ve onu mahsusdan kendisinden uzaklaştırmaya çalışması Nero'yu iyice tahrik etmiştir. Otho, Lusitania'ya (bugünkü Portekiz) vali yapıldı ve böylece ölümden kurtulmuş oldu. Bu plânın da Seneca'ya ait olduğu tahmin ediliyor. Poppaea ise Octavia'nın yerini almayı düşündüğünden Nero'nun eşinden boşanması için elinden geleni yapıyordu³³³.

Bu ise, giderek daha çok Octavia'nın koruyuculuğuna soyunan Agrippina ile Nero'nun aralarının tümünden bozulmasına yol açmıştır. Birçok kaynağa göre, Agrippina oğlunu Popaea'dan uzaklaştırmak için onunla zinaya bile hazırды. Seneca'nın ön ayak olmasıyla Nero'ya sadık kalan sevgilisi Claudia Akte'nin bu korkunç olayı engellediği belirtiliyor. Tiranların yaşamında anne ile oğul arasında yaşanan zina o dönemde çok tipik bir suçlama konusu olduğundan, bu haberin de tarihsel bir değeri yoktur³³⁴.

59 yılının ilkbaharında Popaea, Nero'yu öyle bir tava getirmişti ki, Nero, bu yeni evliliğin önündeki asıl engel olarak gördüğü annesini ortadan kaldırmaya karar vermişti. Ancak niyetini, Agrippina'nın daha önce de bir kez hayatını kurtarmış olan Burrus'tan gizliyordu. Annesinin ayrı bir yerde yaşaması gibi nedenlerden olacak, bu sefer zehir kullanılmadı. O sıralar Misenum'daki filonun kumandanı ve Nero'nun eski eğitmeni Anicetus'un hazırladığı plâna göre, Agrippina bir gemiye bindirilecek ve kaza süsü verilerek öldürülecekti. Nero, annesini villasında ağırladıktan sonra, kendisine kumsalda dönüş yolu için bekleyen barka'ya kadar eşlik etti. Suikast tam plânlandığı gibi gerçekleşti. Ancak Agrippina gemi irtibatı tarafından takip edildiği ve omuzundan hafif yaralandığı halde, yüzerek kıyıya varmayı başardı. Kendi yaşamına kastedildiğini bilmesine rağmen, eski bir köle vasıtasıyla derhal oğluna kurtulduğu mesajını ilettili.

Amacına ulaşamayan bu suikast girişiminden sonra Nero için artık dönüş yolu yoktu. Artık Burrus ve Seneca da bu işe dahil edildiler. Burrus, imparatorun yanı sıra, tüm kraliyet ailesine sadakat yemininde bulunmuş *praetorium* muhafızlarının bu olaya karıştırılmasına karşı çıkmıştı. Karşı çıkmasının bir nedeni ise, Agrippina'nın çok sayılan ve sevilen Germanicus'un kızı olmasıydı. Gerek Burrus gerekse Seneca, bu işi başlattığı gibi Anicetus'un bitirmesini önerdiler. Agrippina'nın mesajı iletme amacıyla Nero'nun yanına gönderdiği eski kölenin saraya geliş nedeni krala karşı bir suikast girişimi olarak yorumladı ve Agrippina'nın oturduğu villanın etrafı

³³³ KORNEMANN 1954: 246.

³³⁴ RE Suppl. III, 368.

sarıldı, hizmetkârları da etkisiz hale getirildikten sonra Agrippina, Anicetus'un iki adamı tarafından öldürüldü. Bu cinayet 20 Mart 59'da işlendi. Agrippina'nın, kılıcı gövdesine batıran adama "Bir zamanlar Nero'yu taşımış olan bu vücuda kıy" dediği meşhur bir anekdot haline gelmiştir³³⁵.

10 yıl boyunca Roma'nın *augusta'sı* olan Agrippina işte bu şekilde yaşamını yitirmiştir. Eşi Claudius'a karşı işlediği cinayetin cezasını kendi öz oğlu tarafından öldürülerek ağır bir biçimde ödedi. *Praetorium* subayları Burrus'un bir işareti üzerine Nero'yu, annesinin hazırladığı suikastten sağ salim kurtulduğu için tebrik ettiler. Nero ise Napoli'ye kaçarak oradan *senatus'a* bir mesaj gönderdi. Bu mesajda, annesinin başarısız suikast girişiminin ardından intihar ettiği yazıyordu. Bu yalanın hemen ardından da annesinin işlediği günahlarının bir listesi yer alıyordu. Nero'nun annesini öldürttüğü gerçeği bu şekilde örtbas edildi. Senato bunun üzerine tapınaklarda bir şükran günü düzenledi ve yıllarca en büyük resmi bayram olarak kutlanan Agrippina'nın doğum günü de bir felâket günü olarak ilân edildi. Ancak Agrippina'dan daha büyük felâketlere yol açan biri daha vardı. O da kendi oğlu olan Nero'ydu.

Agrippina yalnızca tarih sayfalarında yer almakla kalmadı, aynı zamanda edebiyata da malzeme oldu. Seneca'nın, Nero'nun ölümünden sonra, Domitianus döneminde³³⁶ yazdığı tahmin edilen ve Roma döneminden kalan tek trajik tiyatrosu olan "Octavia" adlı tarihsel içerikli oyununda Agrippina'ya da yer verilmektedir.

Tacitus'un yıllığında değindiği gibi³³⁷ Agrippina'nın kendi ve ailesinin yaşamıyla ilgili ele aldığı anılarında oğlunun hükümetiyle ilgili tek bir sözcüğün yer almadığı görülmektedir. Bu da Agrippina'nın kalemi ile dahi ne kadar kırıncı olabileceğini göstermektedir. Livia'nın olduğundan çok farklı (olumsuz) bir biçimde tanıtılması, torununun çocuğu olan Agrippina sayesinde gerçekleşmiştir³³⁸.

³³⁵ KORNEMANN 1954: 247.

³³⁶ KORNEMANN 1954: 248.

³³⁷ Tac. *ann.* iv. 53.

³³⁸ KORNEMANN 1954: 248.

c. Poppaea

(Lev. 11)

Bu sıradaki son korku ve acıma uyandıran kadın ise Nero'nun sondan bir önceki ve ikinci eşi olan Poppaea'dır³³⁹. Onun da oldukça ahlâksız olduğu söylenir. Ayrıca aşırı biçimde zerafete düşkün bir kişiydi³⁴⁰. Poppaea'nın eşi Otho ise, onun bu güzelliği ile, haklı olarak övünmüştür.

Muhtemelen İ.S. 31 yılında doğmuş olan Poppaea, Octavia'dan dokuz yaş, Nero'ndan ise altı yaş büyüktü. Augustus ve Tiberius zamanlarında yani 11 ile 35 yılları arasında yirmidört yıl Maesa'nın yöneticiliğini yapmış olan dedesi C. Poppaeus Sabinus adından söz edilecek tek atasıdır. Tanınmamış bir şovalye olan babası T. Ollius ise muhtemelen kızının doğumundan önce ölmüştür. Bunun üzerine de annesi kızına konan Ollia isminden kurtulup, Poppaea Sabina adını vermesini sağlamıştır³⁴¹.

Annesi, yaşlı Poppaea Sabina bir Scipio ile evlenmişti ve söylentilere göre de Asiaticus'un metresi olmuştu. Ayrıca imparatoriçe Messalina'nın sevgilisi yakışıklı pandomim oyuncusu Mnestar'ın sevgisini kazanmakta imparatoriçeyi geride bırakmıştır³⁴².

Kızı için, ilerideki yıllar olaysız geçmişti. Sadece kocası, 51 yılında Agrippina'nın etkisiyle savunmanın komutanlığından alınmıştı. Ancak daha sonra yani 58 yılından itibaren olaylar hızla gelişti. Genç, yakışıklı senatör M. Salvius Otho, Poppaea'ya aşık olmuştu. Bu yüzden Poppaea kocasından ayrılmış ve onunla evlenmişti. Koca yirmialtı, kendisi ise yirmiyedi yaşındaydı. Otho bu evlilikten çok mutluydu. Otho, Poppaea'nın şirinliğinden, edebinden bir şekilde Nero'ya bahsedince, Nero da onunla tanışmak istemiş ve ancak, daha sonra Nero'nun metresi de olmuştu. Çünkü o, İmparatoriçe olma plânları yapıyordu³⁴³.

Bir süre sonra da Poppaea'nın kocası kolayca ortadan kaldırılmıştır. Çünkü rütbe olarak çok fazla yüksek olmamasına rağmen Nero, onu imparatorluğun en uzak sınırlarından birine, Lusitania'yı yönetmeye gönderdi. Geriye kalan diğer engeller ise kadınlardı. Bunlar, Nero'nun metresi Acte, karısı Octavia ve annesi Agrippina idi.

Tacitus onu şöyle anlatmıştı: *"İyi olmak dışında tüm özelliklere sahipti. Zamanın en sevecen kadını olan annesinden, farklılık ve güzellik almıştı. Saygılı gözükürdü. Ama hayatı oldukça bozuktı. Toplumsal ortamlarda ender olarak görülürdü. Yüzünü yarı*

³³⁹ RE XXII, 1 (1953) 84-91 "Poppaea Sabina".

³⁴⁰ Tac. ann. xiii. 45.

³⁴¹ BALSDON 1963: 124.

³⁴² BALSDON 1963: 124-125.

³⁴³ Tac. ann. xiii. 45; Dio. Cass. lxi. 11, 2; BALSDON 1963: 125.

örterdi. Onunla evli veya nişanlı olan yatak arkadaşları onun için hep aynıydı. O, erkeklerin aşklarına duyarsızdı”³⁴⁴.

Poppaea, güzeldi, akıllıydı, dürüsttü ve açık kestane rengi saçlarının çekiciliğini kullanmıştır³⁴⁵. Hatta moda yaratmak için yeni saç sitili ortaya koymuştur. Her gün beşyüz dişi eşşegin sütünü güzellik amacıyla kullanan odur. Hatta tenini yumuşak tutan ‘Poppaea kremi’ kendisi öldükten sonra bile uzun bir süre moda olarak kalmıştı³⁴⁶. Entellektüel idi ve iyi konuşmasını biliyordu. Onun hatırdan kalan bir özelliği ise, güzelliği elinden gitmeden önce ölmeyi arzulamasıydı ki, tanrılar da ona bunu bahsettiler. Ayrıca astroloji gibi geleneksel uğraşların yanında umulmadık uğraşları da vardı. Örneğin Yahudilik’le³⁴⁷ uğraşıyordu. Yahudiden dönme efsanesi doğru olmasa da Iosephrus ile 64 yılında Puteoli’de karşılaştığı doğrudur³⁴⁸.

Agrippina 59 yılında ortadan kaldırıldı. Nero, Poppea’nın ısrarlarına rağmen onunla evlenmede acele etmiyordu³⁴⁹. Tacitus bunun nedenlerinin olabileceğini yazmıştır. Nero, Poppaea’nın kendisine çocuk verebileceğinden emin olmak istiyordu. Sonunda 62’de Poppaea hamile kalmıştı³⁵⁰.

Nero da diğer hükümdarlar gibi bir erkek çocuğa sahip olmak istiyordu. Ancak karısından temiz bir şekilde boşanmak da yeterli değildi. Onun için onun bir köleyle zina yaptığı ortaya atıldı. Ancak yanlış söylenti çabuk unutuldu ve bunun üzerine sade bir boşanma formaliteleri yerine getirildi³⁵¹. Karısı Octavia, çeyizinin karşılığı olarak; Burrus’un evini ve Nero’nun son kurbanı Rubellius Plautus’un gayrimenkullerini aldı ve askeri korumalarla Lampania’ya gitmek için Roma’yı terketti. Bu boşanmadan on iki gün sonra da Nero, Poppaea ile evlendi.

Ancak bu olaylara karşı halk Octavia’ya büyük sevgisini, Poppaea’ya ise nefretini gösterdi. Roma’da isyan çıktı ve Octavia’nın büstleri çelenkle süslenirken Poppaea’nınkiler kırıldı. Hatta bir kalabalık sarayı bastı³⁵².

Bunun üzerine Nero, Agrippina’yı ilk önce öldürmeyi başaramayan ama sonunda onu daha vahşice ortadan kaldıran Anticetus’u çağırdı. Amacı Octavia’nın onun metresi olduğunu halk arasında yaymaktır³⁵³. Daha sonra da 9 Haziran’da

³⁴⁴ Tac. ann. xiii. 45; çeviri, BALSDON 1963: 125’dan.

³⁴⁵ Plin. nat. xxxvii. 50; BALSDON 1963: 125-126.

³⁴⁶ Plin. nat. xxviii. 183; Iuv. sat. 6, 462; BALSDON 1963: 126.

³⁴⁷ Tac. hist. i. 22; BALSDON 1963: 126.

³⁴⁸ Ios. vit. 16; HENDERSON 1903: 467; BALSDON 1963: 126.

³⁴⁹ Tac. ann. xiii. 46; xiv. 1; BALSDON 1963: 1262.

³⁵⁰ TOWNED 1961: 247; BALSDON 1963: 126.

³⁵¹ Tac. ann. xiv. 60; BALSDON 1963: 1262.

³⁵² Tac. ann. xiv. 61; BALSDON 1963: 126.

³⁵³ Tac. ann. xiv. 62; BALSDON 1963: 127.

Octavia'nın damarları kesildi; sıcak bir hamamın içerisinde boğduruldu, kafası kesildi ve Poppaea'ya gönderildi³⁵⁴.

21 Ocak 63'de Poppaea, çocuğunu doğurdu. Roma'daki rahip okulları tanrılara görevleri olan şükranlarını sundular. Poppaea, bir kız çocuğu dünyaya getirmişti. Bebeğe Claudia ismini verdiler. Dalkavuk *senatus* ise onuruna hediyeler yolladı. Sonra da çocuğa ve Poppaea'ya '*Augusta*' ismi verildi. Toplumun heyecanı ve coşkularının yankıları ta ki çocuk dört aylıkken ölünceye kadar durmadı³⁵⁵.

İki yıl sonra yani 65'de, Poppaea, ikinci çocuğunu beklemeye başlamıştı. Ancak 'Neroia' adıyla beş yılda bir düzenlenen oyunları düzenlendiği ikinci seneydi. Nero, bu oyunları 60 yılında başlatmıştı; içeriği müzik, cimnastik ve at yarışydı. Gururla gittiği tüm müsabakalarda galip geliyor ve saraya da yorgun ve sinirli dönüyordu. Karısı ise, onu saraya geç gelmekle suçluyordu. Bunun üzerine de Nero, kendisini geç gelmekle suçlayan hamile karısına vurdu. Poppaea ise hem çocuğunu düşürdü hem de hayatını kaybetti. Roma geleneklerine göre mumyalandı ve nâşı Augustus mousoleum'a kondu. Bir cenaze töreni de düzenlendi. Nero, ölüm konuşmasını da yaptı. Bundan sonra ölen kızı gibi kendisinin de bir tanrıça olduğu açıklandı³⁵⁶. Nero, Poppaea'yı sevmekten hiç vazgeçmese de evlilik defterini de kapamamıştı³⁵⁷.

d. Paxaea, Antistia Politika, Triaria, Plancia

İ.S. I. yy. dan itibaren yüksek tabakanın hanımlarına genel olarak baktığımızda şunları görebiliyoruz. Burada da gene öyle şeyler anlatılıyor ki, insanın tüyleri ürperiyor³⁵⁸. En çok ihanetlere (= zina) rastlanıyor. Bunlar kısmen mahkemeye kadar gidiyor. Tacitus bu kadınlarla ilgili teşhircilik, çok sayıda insanla ilişkiye girmek durumlarını yazmaktan yorulmuyor. Juvenalis'de hemen hemen sırf bu tür olayların tablosunu yapmakla yetiniyor. Hatta böyle bir durumun değişik bir karşılaştırması ise zengin saygın kadınların kendilerini resmen fahişe olarak fişlendirmeleridir. İnanılır olmasının nedeni ise bir *Senatus* kararında bundan bahsedilmesidir. Bunun da çok pratik bir anlamı vardır. Kendisini fahişe olarak fişlendirenlere karşı zina davası açılamıyordu³⁵⁹. Bunun yanında çok nadir durumlar da da olsa farklı kadınsı tavırlardan da bahsediliyor. Hatta imparator evinde gerçekten

³⁵⁴ Tac. *ann.* xiv. 62-64; BALSDON 1963: 127.

³⁵⁵ Tac. *ann.* xv. 23, 4; BALSDON 1963: 127.

³⁵⁶ Tac. *ann.* xvi. 6; Suet. *Nero* 35, 3; BALSDON 1963: 127.

³⁵⁷ BALSDON 1963: 127.

³⁵⁸ Tac. *ann.* ii. 50, 1; iii. 22, 1; xiii. 44, 1-3; xiv. 15, 2; xv. 32; xv. 37, 3; SCHULLER 1987: 77.

³⁵⁹ Tac. *ann.* ii. 85, 1-3; Suet. *Tib.* 35, 2; SCHULLER 1987: 77.

melek gibi olan tiplere de rastlıyoruz. Bunlardan biri İmparator Augustus'un³⁶⁰ kızkardeşi Octavia'dır. Birinci eşi Marcellus'un daha önce de söylediğimiz gibi ölümünden sonra politik nedenlerden dolayı Marcus Antonius'la evlenmek zorunda kalmıştır. Halbuki Marcus Antonius Mısır kraliçesi Kleopatra VII ile beraberdir. Bıkıp usanmadan o kardeşiyle eşinin arasını bulmaya çalışır. Ancak o, Antonius ve Kleopatra'nın ölümünden sonra da hayatının geri kalan kısmını Roma'da inzivada geçirir. Kendi çocukları ve Antonius'un çocukları Antonius'un diğer evliliğinden olanları da yanına almış ve onların eğitimiyle uğraşmıştır.

Daha etkileyici bir şekilde ise senatör ailelerinden sayısız kadınlardan bahsedilmektedir. Bir kısmı ne kadar ahlâksızca davransa da diğer kısmı da o kadar kahramancadır³⁶¹. Bu kahraman kadınlar oldukça acı çekmişler ve hatta dayanıklılıkta erkekleri bile geçmişlerdir. Paxaea eşiyle birlikte damarlarını kesmiştir³⁶² ve Mamercus Scaurus asılmadan az önce intihar etmiştir. Bunu eşi Sextia sağlamış ve kendisi de onu takip etmiştir³⁶³. Nero döneminde bu olaylar çoğalmıştır. Piso suikastinde³⁶⁴ kadınlarda bulunmuştur. Bunun akabindeki sorgulamalarda ise azadlı köle Epicharis tüm katılanlar içerisinde en dayanıklısı olmuştur³⁶⁵. Birçok kadın eşleriyle sürgüne gitmiş gene bir çoğu onlarla birlikte intiharı seçmiştir. Antistia Politika eşinin öldürülüşünü görmek zorunda kalmış; eşi kollarında ölmüştür. Kana bulanmış elbiselerini saklamış, daha sonra da babası ve büyükannesi ile birlikte intihar etmiştir³⁶⁶. Aynı şekilde genç Servillia da babası için ölümü seçmiştir³⁶⁷. Seneca'nın eşi Paulina ise sadece onun isteği üzerine hayatta kalmıştır³⁶⁸.

Arria ise kocası Caecina Paretus intihar etmekte tereddüt edince, hançeri alıp kendisine saplar ve "*Paretus acımıyor*" der; bunun üzerine eşi de arkasından onu takip eder. Bu hikayeden sık sık bahsedilir. Martialis de Arria'yı epigramında yüceltir, hatta Latin şehri Anagina'da onu öven bir yazıt vardır. Traianus'un sakın döneminde yaşayan genç Plinius, Arria'nın başka özelliklerinden de bahsediyor³⁶⁹. Arria kendisiyle aynı adı taşıyan kızının da aynı durumla karşılaştığında annesinin yaptığını yapacağını söyler. Gerçekten de aynı durum onun başına geldiğinde kızı tıpkı Seneca'nın eşi gibi sadece eşinin ricası üzerine hayatta kalır³⁷⁰.

³⁶⁰ RE XVII, 2 (1937) 1858 vd.; VOLKMANN 1953: 102-109, 132-135, 159-161.

³⁶¹ LEFKOWITZ 1981: 284-292; SCHULLER 1987: 78.

³⁶² Tac. ann. vi. 29, 1; SCHULLER 1987: 78.

³⁶³ Tac. ann. vi. 29, 4; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁴ GRENZ HEUZER 1964: 38-52; BAUMAN 1974: 145-153; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁵ Tac. ann. xv. 57; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁶ Tac. ann. xvi. 10 vd; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁷ Tac. ann. xvi. 30-32; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁸ Tac. ann. xv. 63 vd; SCHULLER 1987: 78.

³⁶⁹ RE II (1895) 1259; Plin. xiii. 16; vi. 24; Mart. i. 13; SCHULLER 1987: 79.

³⁷⁰ Tac. ann. xvi. 34, 2; SCHULLER 1987: 79.

İmparator kardeşi Vitellus'un eşi olan Triaria için de oldukça azgın olduğu söylenmektedir. Beline bir kılıç takıp, fethedilen şehir Tarracina'ya gidip oradaki yoksulluk ve çöküntü içinde bile keyif sürmüştür³⁷¹.

Plancia'nın karakteri ve talihi ise oldukça geniş bir şekilde tasvir edilmekteydi. O, Vali Piso'nun karısıydı ve Piso ile birlikte Germanicus'u zehirlemiştir³⁷². Plancia da askeri alıştırmalara katılır, yürüyüşleri birlikte yapar, aktif politika yapardı. İnsanları kışkırtırcasına da Germanicus'un ölümüne sevinirdi. Eşi bu olaydan sorumlu tutulduğunda ise ondan ayrılmıştı. Bu nedenle de eşi vasiyetinde onun ardından hiç söz etmemiştir³⁷³. Agrippina öldükten sonra ise o da intihar eder.

Başka yerlerde de valilerin eşleri eyaletlerin yönetimlerine müdahale ederler. Hatta bu iş o kadar yoğunlaşır ki, *Senatus* 21'de valilerin eyaletlere giderken eşlerini yanlarında götürmemeleri için önerge verir. Bu öneri reddedilir; ancak üç yıl sonra tekrar bu öneri verilir ve kabul edilir. Böylece eyaletlerdeki Roma memurları eşlerinin her türlü davranışından ondan haberleri olmasa dahi sorumludur³⁷⁴.

Kadınların tavırlarının erkeklerin ki ile paralel gittiğini görmemize rağmen halâ kadınların ikinci sınıf oldukları gözden kaçmamaktadır. Buna çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Tacitus'un şu sözleri yeterli olacaktır. Tacitus, Pison'un Nero dönemindeki suikastini anlatırken diyor ki: "*senatörler, şavalyeler, askerler hatta kadınlar bile katılmışlardır*"³⁷⁵. Bu sıralamadan da ancak değer ölçüleri ile değil cinsiyet rolleri ile ilgisi vardır. Fakat bu olayların başka bir yerinde gene azadlı köle Epicharis'in işkenceye dayanıklılığını överken diğer taraftan da böyle aşağıdan bir yaratığın erkekleri utandırmış olması gibi bir tonla bahsetme de görülmektedir. Tacitus³⁷⁶ gene kadınların erkekleri kahramanlığa zorladıkları olaylardan bahsederken de aynı ton kullanılmıştır. Eskiden beri devam eden, kadınların ikinci sınıflığını belirten önemsiz bir işaretde kadınlara verilen *clarissima femina* unvanının erkeklerle verilen *vir clarissimus* unvanından oldukça sonra ortaya çıkmış olmasıdır³⁷⁷.

Buna rağmen kadınların davranışları erkeklerin davranışının bir bağışımıdır. Erkekler de tıpkı kadınlar gibi, ahlâksız ve iğrenç derecede ortaya konmaktadırlar, hatta daha kötü bir şekilde konmaktadırlar. Bunların yanında tabii ki becerikli komutanlar, dürüst senatörler de vardır. Bunlar bilerek ölüme dahi giderler, ancak ya eşleri tarafından teşvik edilmişlerdir, ya da yanlarında eşleri de vardır.

³⁷¹ Tac. *hist.* iii. 77, 3; ii. 63, 2; SCHULLER 1987: 79.

³⁷² Tac. *ann.* ii. 55, 6; ii. 58, 2; ii. 71, 1; ii. 74, 2; ii. 75, 2; ii. 82, 1 iii. 9, 2; iii. 13, 2; iii. 15-18; vi. 26, 3; SCHULLER 1987: 79.

³⁷³ Tac. *ann.* iii. 16, 4; SCHULLER 1987: 80.

³⁷⁴ Tac. *ann.* iii. 33 vd; iv. 20, 4; SCHULLER 1987: 80.

³⁷⁵ Tac. *ann.* xv. 48, 1; çeviri, SCHULLER 1987: 81'den.

³⁷⁶ Tac. *ann.* xv. 51, 57; SCHULLER 1987: 81.

³⁷⁷ CHASTAGNOL 1979; 3-28; SCHULLER 1987: 81.

e. Platina, Marciana, Sabina, Faustina, Marcia

(Lev. 12, 13, 14, 15, 16)

Nerva'dan Marcus Aurelius'a kadar olan imparatorluk dönemine baktığımızda ise *principatus* rolünü kabul eden bir senatörlük sınıfı ile görev bilinciyle ve tüm güçlerini usulüne göre uygulayan imparatorlar, aynı zamanda teşhircilik ve gösterişten hoşlanmayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Gerçekten de, bu davranışları aynı şekilde kadınlar tarafında da görmek mümkündür. Tabii ki, bunların içinde birkaç istisna olacaktır. Artık eskisi kadar skandal hikâyelerin aktarılma-ş olması sadece kaynakların günümüze tam olarak gelmemiş olmasından değildir. Çünkü Asker imparatorlar döneminde yani Traianus döneminde eşi Platina ve kız kardeşi Marciana gibi bir sürü kadın varisleri de, bilinçli, ciddi ve mütevazî bir şekilde yönetime katılmışlardır³⁷⁸.

Sabina Traianus'un büyük yeğeni, Hadrianus'un da karısıdır. Hadrianus'un genç Antinoos'a³⁷⁹ karşı olan homoseksüel eğilimine karşı aralarındaki ilişki biraz soğuk olsa da Sabina'nın nasıl bir tepki gösterdiğini bilmiyoruz.

Hadrianus'u takip eden Antonius Pius'un ise hem yönetimi hem de Faustina ile olan evliliği spekülasyonsuz geçmiştir³⁸⁰. Faustina'nın aynı adı taşıyan kızı da Antonius Pius'tan sonra gelen Marcus Aurelius ile evlenir ve ona oniki çocuk doğurur. Aksini eden bütün dedikodulara rağmen mükemmel bir evlilikleri olmuştur³⁸¹. Burada da görüldüğü gibi kadın ve erkek davranışlarında bir uyum vardır.

Faustina ile Marcus Aurelius'un oniki çocuklarından biri ne yazık ki Marcus Aurelius'un arkasından tahta gelir. Bu Commodus'tur. İlk kez bir öz evlat, tahtın varisi olmuştur. Daha önceleri bu evlatlık yoluyla yürüyordu; çünkü öz oğul yoktu. Bunun da genel duruma ve kadınlara etkisi tabii ki olmuştur. Çünkü Commodus'a karşı suikaste kız kardeşleri ve eşi de katılmışlardır. Eşi daha sonra zinadan dolayı asılmış; imparator'un kendisi ise metresi Marcia³⁸² tarafından banyoda öldürülmüştür.

f. Valide Sultanlar Yönetimi

Roma İmparatorluğu'nun bir sonraki aşamasına baktığımızda, yani İ.S. III. yy. ın başlangıcında Severus'lar hanedanı ile gene kadınlar tarihinin spekülasyonlu bir dönemiyle karşılaşyoruz. Hanedanın kurucusu Septimius Severus, Romalılığa

³⁷⁸ TEMPORINI 1978: 30 vd; SCHULLER 1987: 83.

³⁷⁹ RE Suppl. XV (1978) 909-914; SCHULLER 1987: 83.

³⁸⁰ RE 1- 2 (1894) 2312 vd. "Annia Galeria Faustina (Maior)"; SCHULLER 1987: 83.

³⁸¹ HAUSMANN 1982: 349-363; SCHULLER 1987: 83.

³⁸² STRAUB 1957: 254 vd.; SCHULLER 1987: 83-84.

geçmiş bir Kuzey Afrika'lıdır. Eşi Iulia Domna da gene Suriye'nin Emesa'sından dolayı Romalı olmuştur. Iulia Domna, bir yüksek rahibin kızıdır. İki oğullarından biri olan Caracalla, kardeşi Geta'yı annesinin kollarında öldürtür, birkaç yıl sonra da kendisi Suriye'de bir suikastta ölür. Bunun üzerine onun ondört yaşındaki yeğeni Elagabalus tahta geçer. Elagabalus oldukça ilgi çekici, putperest bir rahiptir. Roma'da büyükannesi Iulia Maesa, Iulia Domna'nın kız kardeşidir ve kendi annesi Iulia Soaemias'la birlikte tuhaf bir yönetim uygular. Birkaç yıl sonra da Elagabalus annesi ile birlikte öldürülür. Tahta gene ondördünde olan kuzeni Alexander Severus geçer. O, tahtı gene büyükanne Iulia Maesa ve annesi Iulia Mamaea ile yönetir. Büyükannenin ölümünden sonra, diğer ikisi de Mainz'da askerler tarafından öldürülürler ve askerlerin dönemi başlar³⁸³.

Bu Antik aktarımlara göre bu bir valide sultanlar yönetimi idi. Modern araştırmalar Iulia Domna'nın, politikada oldukça etkin olduğunu ve hassa alayı komutanı Plautianus ile olan bir anlaşmazlıktan sonra kendi kabuğuna çekildiğini sonra da oğlu Caracalla'yla birlikte tekrar yönetime katıldığını vurguluyorlar. Aynı şeyi kızkardeşi ve onun kızları da yapmışlardır. Elbetteki bu kadınlar çok büyük irade gücüne sahiptiler; hanedanlığın devam edebilmesi için enerjik bir şekilde çalışmışlardır. Bu açıdan bakıldığında etkileyici tiplerdirler. Şimdi bu kadınları daha yakından inceleyelim:

fa. Iulia Domna

(Lev. 17, 18)

Iulia Domna, Emesa'lı (Orontes) güneş rahibi Basianus'un kızıydı. Asıl adı efendi anlamına gelen Martha idi. Bu isim İncil'de de yer alıyordu. Domna ya da Domina (Hellence: Kyria) Martha'nın Latince karşılıklarıdır³⁸⁴. Doğduğu yer Domitianus'a kadar bağımsız bir hanedanın başkentiydi. Suriye daha ilkçağlarda bile küçük devletlerden kurulu bir ülkeydi. Emesa'daki eski krallık bir başrahiplik sistemi üzerine kuruluydu (Başrahiplik sıfatı aile/soy yoluyla geçiyordu). Domna işte bu sıfatı taşıyan aileden geliyordu. Kendisinin ve ablası Maesa'nın oğulları Basianus adını taşıyorlardı. Bassus Doğu'da bir rahiplik sıfatıydı. Basianus da, Bassus soyundan gelen ve daha doğar doğmaz rahiplik sıfatına erişenlere verilen bir addi³⁸⁵. Iulia Domna'nın oğlu Caracalla, Iulia Maesa'nın torunları olan büyük kızı Soaemias'ın oğlu Avitus (Elegabalus) ve bunun başrahip olarak göreve başlamasının ardından da küçük kızı Mamaea'nın oğlu Alexianus'da da olduğu gibi, basilius unvanını hep ailenin büyük oğullarının taşıdığı görülmektedir. Başlangıçta hiddetli ve bağınaz bir yapıda olan kocası Septimius Severus'a rağmen, Domna'nın büyük

³⁸³ BABELON 1957; KETTENHOFEN 1979; BIRLEY: 1971.

³⁸⁴ KORNEMANN 1954: 260.

³⁸⁵ KORNEMANN 1954: 260.

oğluna verilecek isim konusunda baskın çıkması ve Domna'nın anne tarafından büyükbabasının taşıdığı Suriye'li Basianus ismini almasını sağlaması, Domna'nın eşi üzerinde sahip olduğu büyük gücün kanıtıdır³⁸⁶.

Peki, ilk eşinden dul kalan Septimius vahim sonuçlara yol açan ikinci karısıyla nasıl evlenmiştir? O dönemde astrolojiden vazgeçilmiyordu. Septimius Severus, Domna'nın yıldız falında bir kral ile evleneceğine dair bir işaretin çıktığını öğrenmiştir. Bu hikâyeye doğal olarak Martha isminden varılmıştır. Astrolojinin, Septimius Severus sayesinde imparatorluk ve imparator üzerindeki etkisinin doruk noktasına ulaştığı da göz önünde bulundurulursa, bu hikâyenin Severus'un, yapısına da çok iyi uyduğu söylenebilirdi³⁸⁷.

Ancak her ikisinin ne zaman ve nerede tanıştıkları bilinmemektedir. Çünkü kaynaklarda bu konuyla ilgili bilgilere yer verilmemiştir, ancak ikisinin karşılaşmasının Commodus hükümetinin başlarında, yani 180 yılından hemen sonra, uzun süredir Suriye'de bulunan IV. İskit Lejyonu'nun komutanlığına getirildiği sıralarda gerçekleştiği yönünde bir varsayım vardır³⁸⁸.

Severus, lejyon komutanlığı ile Galya'daki Lugdunensis eyaletinde vali olarak görev yaptığı zaman diliminin içinde, ayrıca Commodus'un iktidarda olduğu sıralarda geçici olarak subaylıktan ve memurluktan men edildiği için incelemelerde bulunmak üzere uzunca bir süre Atina'da bulunmuştu. Tanışmalarının ardından araya giren bu uzun ayrılıktan sonra nasıl bir araya gelip evlendikleri sorusu gene gündeme geliyordu. Severus'un biografisine göre, bu "arkadaşlarının" aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bunlar büyük ihtimalle vatanlarıyla sürekli temas halinde olan ve Lyon'da tüccarlık yapan Suriyelilerdi. Evlilikleri de böylece dolaylı ve çağdaş bir biçimde gerçekleşmişti³⁸⁹.

Hırslı ve daha Commodus'un iktidarı sırasında gene devlet adamlığına geri dönen senatör rutbeli Severus'un bu ikinci evliliğini yapmasına, gelininin güzelliğinin yanı sıra, onun yıldız falından daha çok, Doğu'da yüksek itibarı olan ve büyük zenginlerin arasında yer alan güçlü rahip ailesiyle kurmak istediği bağ neden olmuştur³⁹⁰.

Bu evlilikten kısa aralıklarla iki erkek çocuğu dünyaya geldi. Caracalla 4 Nisan 188'de Lyon'da, Geta da 27 Mayıs 189'da Roma'da hayata gözlerini açtı. Septimius kral olduktan sonra, çok kısa bir zamanda kral soyundan gelen karısının da yoğun katılımıyla yeni hanedanlığını kurdu.

³⁸⁶ KORNEMANN 1954: 261.

³⁸⁷ KORNEMANN 1954: 261.

³⁸⁸ RE XII, 2 (1925), 1561; KORNEMANN 1954: 261.

³⁸⁹ KORNEMANN 1954: 262.

³⁹⁰ KORNEMANN 1954: 262.

İşe, 6 Nisan 196 yılında, o sıralarda sekiz yaşında olan büyük oğulları Basianus'a (Caracalla) Severus Clodius Albinus ile savaşa girmeden önce Caracalla'nın eğitmeniyle birlikte kaldığı Sırp şehri Viminacium'da Caesar ve *princeps iuventutis* "gençliğin lideri" unvanlarının verilmesiyle başladı. "Caesar" unvanına kavuşmasıyla tam adı M. Aurelius Antoninus Caesar olmuştu. Severus'un Divus Marcus tarafından evlat edinilmesiyle ve Commodus'un kutsanmasıyla da yeni hanedan, ilkinin bir uzantısı olarak ilân edildi³⁹¹.

Senatus'un Caracalla'nın Caesar olmasını onaylamasının ardından 197 yılında *augustus* unvanını alabilmenin bir ön koşulu olarak *imperator destinatus* "imparatorluğun veliahtı" olarak ilân edildi. Ayrıca da en önemli rahip topluluklarına üye oldu. 19 Şubat 197'de Severus'un Albinus'u yenmesi üzerine "Augustus'un, Caesar'ın, ordugâh çadırının annesi Iulia Augusta'nın ve tüm tanrısal ailenin selameti için" Lyon'da bir yazıt hazırlanmıştır³⁹². 196/197 yılından olan sikkelerde bu büyük olay *providentia Augusti* "Augustus'un ön habercisi" olarak kutlanmaktadır.

Düşman toprağı olan Ktesiphon'da 198 yılında Parth'lar savaşı sırasında genç Caesar'ın büyük zeferler elde etmiş olan ordu güçleri tarafından *augustus* olarak, kardeşi Geta'nın da caesar olarak ilân edilmesi sağlanmıştır. On yaşındaki ilk *Augustus*'a Commodus'un göbek adları da geçmiştir: *Pius* (= Dindar) ve *Felix* (= Mesut) ve daha henüz onyediyi yaşındayken 205'de ondan önceki hükümdarların genelde ancak olgun yaşlarda eriştikleri devletin en yüksek şeref unvanı olan *Pater Patriae* (= vatanın babası) unvanına kavuştu. Geta halen Caesar iken de yazıtlarda ve papirüslerde ara sıra gayriresmi bir biçimde *augustus* olarak anılıyordu. Seyrek de olsa, 199 yılında ilk olarak her üçü için de *augustus* unvanı kullanıldı³⁹³.

Afrika-Suriye hanedanının kısa bir zaman zarfında kurulması üzerine, Iulia Domna "imparatorun, daha doğrusu Augustus'un annesi" unvanını aldı ve böylece veliahtın, sonraları da iki Augustus'un annesi oldu. Iulia, kısa bir süre sonra da ordu ile yeni hanedanlık rejimi arasında kurulan bağın dışı vurulduğu ve askeri monarşinin karakterini iyice gözler önüne seren "*augustus*"ların ve Ordugâhın Annesi" *mater Augustorum et castrorum* unvanını aldı. Sonlara doğru da "senatörün annesi" ve "vatanın annesi" unvanlarına kavuştu. Iulia, bu dönemlerde sikkelerde Iuno'nun tahtının üzerine oturmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bütün bu sayılan unvanlar, yeni hanedanın iç yüzünü yansıtmaktadır³⁹⁴.

³⁹¹ KORNEMANN 1954: 263.

³⁹² KORNEMANN 1954: 263.

³⁹³ KORNEMANN 1954: 264.

³⁹⁴ KORNEMANN 1954: 264.

İlk kurulan *Principatus*'a tam tamına ters düşen³⁹⁵ bu hanedanlık rejiminde, hanedan kadını Hellenistik doğulu anlamda ön plâna çıkartarak doruk noktasına ulaşmıştır. Bunda Iulia Domna'nın önemli ölçüde payı bulunmaktadır.

Felsefe düşkünü imparator Marcus'un yanında yer alan Faustina II, bu konuda Domna'nın öncüsü olarak görülebilir. Faustina'da da olduğu gibi, Domna'nın da heykeli imparatorun yanında ordugâhın bayrak tapınağına dikildi³⁹⁶. "*Mater castrorum*" unvanı onda bu nedenden ötürü daha derin bir anlam taşımaktadır. Afrika'da *legio III Pia Vindex*'e mensup asker ve subayların ona armağan ettikleri yazıtlara sahibiz³⁹⁷. Bu yazıtlarda "Barışı yeniden sağlayan"ın (*restitutor pacis publicae*) eşi olarak da kutsanmaktadır. Iulia, böylelikle hükümdarın devlet ve ordu siyasetindeki büyük başarılarına da resmen ortak edilmiş olunuyordu. Bu yüzden sikkelerde *Pietas*'ın yanı sıra, *Pudicitia* (= iffet), *Fecunditas* (= verimlilik), *Fortuna-felix*, *Concordia* (= birlik) ve *Pax* (= barış) olarak da karşımıza çıkıyor. "Roma'nın yeni Hera'sı" (Nea Hera Romina) olarak tanımladığı Doğu sikkelerinde eşi ve oğullarının yanı sıra, onun da savaştan eve sağ salım dönmesi ve zafer kazanması için dualar ediliyordu³⁹⁸. Severus'lar dönemindeki sikkelerin arka yüzlerinde "mutlu bir biçimde yuvaya kavuşturan kader tanrıçasının" (Fortuna Rex) resminin ve adının yer alması, bu unvanlarla çok yakından bağlantılı olabilir. Görüldüğü üzere, hanedan ailesi "tanrısal aile" olarak kralın yerini almıştı. Domna, eskiden olduğundan çok daha farklı boyutlarda, devlet yönetiminin bir parçası haline gelmişti. Alın çemberi çoktan onun simgesi olmuştu. Bu takının Iulia Domna tarafından yukarıya bükülmüş olarak taşınması da bir tesadüf değildir. Nasıl hükümdarların (ilk olarak Nero'nun) taktığı ışık tacı güneş tanrısının ışık çemberini simgeliyorsa, tacın bu şekli de ayçayı simgeliyordu³⁹⁹. Güneş ve ay Doğu Aion (= süreklilik) kavramının simgeleridir; "imparatorluğun sonsuzluğunu" (*aeternitas imperii*) güvence altına alan simgelerdir. Her anlamlandırmanın kutsal bir alana taşındığı görülmektedir. Bütün bu anlatılanlar, III. yy. daki büyük inanç çağının da haberciliğini yapmaktadırlar.

Bununla birlikte yeni çağda beliren din senkretizminin de temelleri atılmıştı. Septimius Severus, eşini daha çok tanrısal sıfatlarla donatmak üzere eski Cartaca şehir tanrısı Tanit'I-Astarte ya da Aphrodite-Urania'nın tamamlayıcısı olan *Virgo (Dea) Caelestis*, yani "göklerin bakiresi" ya da ayçalı "göklerin kraliçesi" olarak Roma kültüne dahil etmiştir. Elimizde bayram günlerinde ordugâh kumandanı tarafından Iulia Domna'nın heykeli önünde bu tanrıya hitaben okunan şiir biçiminde

395 ALFÖLDI 1935: 85 vdd.

396 KORNEMANN 1954: 265.

397 *CIL* VIII 2527.

398 KORNEMANN 1954: 265.

399 KORNEMANN 1954: 265.

bir dua bulunmaktadır⁴⁰⁰. Bu şiir, Iulia'nın Virgo Caelestis biçimindeki heykelinin varlığını kanıtlamaktadır. Heykelde, başında daha önceki dönemlerde de kraliçelerde görülen Ceres'in başak tacı, sağ elinde de adaletin simgesi olan terazi bulunuyordu. Ayrıca da ayaklarının yanı başında duran sabandan anlaşılacağı üzere, şehir kurucusu olarak da tanımlanıyordu⁴⁰¹. Bütün bunlar, imparatoriçeyi politik konularda imparatorun bir yardımcısı olarak gören bir zihniyetin ürünüdür. Domna'nın Severus üzerindeki etkisini tek tek örnekler üzerinde göstermek, elimizdeki kaynakların yetersizliğinden dolayı ne yazık ki mümkün değildir. Domna'nın eşine, Livia örneğinde olduğu gibi, seyahatlerinde ve seferlerinde eşlik ettiği anlaşılmaktadır.

Iulia Domna, yüksek zekâsına rağmen yaşamında anlatılanlara bakılırsa etmediğini bırakmamıştır. Bir defasında bir zina olayına karıştığından ve de bir komplo tezgâhladığından söz edilmektedir. Buna rağmen imparator tarafından dışlanmamıştır. En büyük rakibi ise, eşinin rahatsızlığından dolayı yetişemediği devlet ve ordu işlerinde imparatora yardımcı olan ve onu kısa bir sürede etkisi altına almayı başaran güçlü ve çok zengin olan muhafız kumandanı C. Fulvius Plautianus'tu. Bu durumda, Domna için ileri sürülen zina ile komplo suçlamalarının aslında yalnızca Plautianus'un iftirasından kaynaklanmış olabileceği sorusu da gündeme gelmektedir. Anlatılanların, imparatoriçenin yapısıyla pek bağdaşmadığı söylenebilir⁴⁰².

202 yılında Plautianus'un kızı Plautilla muhteşem bir törenle kendisini hiç sevmeyen veliaht ile evlendirilmiştir. Bu evlilik Domna'ya da bir darbe indirmiştir.

İyi bir eğitim almış olan Domna kendisini bundan sonra ilgi duyduğu din ve felsefe konularına verdi ve de çok geçmeden etrafında bir grup bilgin toplanmaya başladı. Ancak "bilgin" sözcüğünü, felsefenin astrolojinin yardımıyla mistik bir anlamlandırma süreci içinde girdiği o döneme özgü anlamıyla kullanmaktayız. Böylelikle, kendisinden önceki tüm kraliçeleri, hatta Epikuros öğretisinin büyük bir taraftarı olan Traianus'un karısı Plotina'yı bile geçmiştir. Hierapolis'li Antipatros'un öğrencisi olan, aynı zamanda da imparatorun iki oğlunun eğitmeni olan ve o sıralarda Roma'da görev yapan Lemnos'lu sofist Flavius Philostratus, Domna'nın teşvikiyle Domitianus döneminde yaşamış olan gezgin düşünür Tyana'lı Appollonios'un yaşamını konu alan bir roman yazmıştır. Bu eser ise, ancak Domna'nın ölümünden sonra yayımlanmıştır. Doğrudan imparatoriçeyi esas aldığı 73. mektubunda⁴⁰³ yazar, ona düşünür sıfatını yakıştırmakta ve de onun söz sanatına duyduğu sevgisini belgelemektedir. Appollonios'a duyulan sevgi o dönem için olağandı ve Hristiyanlığa karşı mücadele edenler onu bir eğitmen ve kerametçi olarak İsa'ya karşı kullanmayı seviyorlardı. Belki de o dönemde Diogenes

⁴⁰⁰ KORNEMANN 1954: 266.

⁴⁰¹ KORNEMANN 1954: 266.

⁴⁰² KORNEMANN 1954: 267.

⁴⁰³ KORNEMANN 1954: 268.

Laertios'un kaleme aldığı tanınmış düşünür biyografileri de Domna'ya ithaf edilmişti⁴⁰⁴. Domna uzun yıllar hizmet vermiş bilginlerin de tayinini sağlıyordu. Onun sayesinde oğlunun iktidar döneminde Atina'ya profesör olarak atanan Thessalia'lı sofist Philiskos tam yedi yıl boyunca bu kadroda kalmıştır⁴⁰⁵.

Plautia'nın tahttan indirilmesiyle birlikte 205 yılında Domna yavaş yavaş siyaset sahnesinde yerini almaya başladı. Domna'nın 208 yılında eşine Britannia seferi sırasında eşlik ettiği biliniyor. Bu savaşta Kaledonya kraliçesi ile Domna arasında garip bir olay yaşanmıştır⁴⁰⁶. Anlatılanlara göre, Domna'nın, Kaledonya'lı kadınların pervasızca yaşadıklarını söylemesi üzerine, halâ kadın soyunun belirleyiciliğini koruduğu bir düzen içerisinde yaşayan halkın barbar imparatoriçesi, Domna'ya şu sözlerle haddini bildirmiştir: *"Doğal dürtülerimizi siz Roma'lı kadınlardan çok daha iyi tatmin ediyoruz. Biz en seçkin erkeklerle gizliliğe gerek duymadan ilişkiye giriyoruz. Siz ise en yaramaz olanlarıyla evli olup gizli gizli de zina yapıyorsunuz."*

Domna'nın bu sefere katılmasının nedeni ise, ağır bir biçimde gut hastalığına yakalanmış imparatorun⁴⁰⁷ bakıma muhtaç olmasının dışında, uzun süredir hanedanda yaşanan tatsızlıklar da neden olmuştur. İki oğlunun durmak bilmeyen davranışları kralın yanı sıra, özellikle imparatoriçenin büyük endişe duymasına yol açıyordu. Her ikisi de utanç verici bir yaşam sürüyorlardı ve birbirlerine karşı giderek daha düşmanca davranıyorlardı. Kral, her ne kadar onların barışmaları için çabaladıysa da, başarılı olamamıştır. Geta'nın 209 yılında Britannia topraklarında *augustus* unvanını alması, ikisi arasındaki düşmanlığı daha da arttırmıştı. Daha o zamanlar, Caracalla'nın hasta ve çabuk yaşlanan babasına ve abisine karşı olan tavırları ve iktidar hırsı yüzünden, babasının ölümünden sonra iktidar ortaklığına karşı çıkacağından endişeleniyordu. Bunun haklı bir endişe olduğunu, Severus'un 4 Şubat 211 yılında Eburacum'da (York) ölümünün ardından yaşanan gelişmeler gösterecekti⁴⁰⁸.

Babalarının ölümüyle birlikte çok kısa bir süre içinde barışan kardeşler Roma'ya yan yana giriş yaptılar. Ancak cenazenin kaldırılmasının hemen ardından ikisi arasındaki düşmanlık gene iyice patlak verdi. Roma ikiye bölündü. Durum iyice önüne geçilemez bir hal aldığına ise, devlet Domna'nın da huzurunda imparatorluğun ikiye bölünmesinden yana tavır koymaya başladı. Ancak buna tümünden karşı çıkan Domna, bunun için ilk önce kendisini öldürmeleri gerektiğini söylemiştir. Bunun üzerine bu plândan vazgeçildi ve her şeyin olduğu gibi kalmasına karar verildi. Ne var ki, kaderin önüne geçilemedi. Caracalla'nın 211 yılında Saturnalia bayramında ağabeyine karşı başarısız bir komplo girişiminde bulunmasının ar-

404 KORNEMANN 1954: 268.

405 KORNEMANN 1954: 268.

406 Çeviri, KORNEMANN 1954: 268'den.

407 KORNEMANN 1954: 269.

408 KORNEMANN 1954: 269.

dından, ikili iktidar döneminin şimdiye kadar geçirdiği en büyük aile trajedisi vuku buldu. ağabeyi sıkı güvenlik önlemleri aldığından, Caracalla, annesini, ikisini de barıştırmak amacıyla sarayına çağırması konusunda ikna etti. Tuzağa düşürülen Geta, bu iş için özel olarak görevlendirilen *centurio* 'lar tarafından bıçaklanarak öldürüldü. Anlatılanlara göre, “*Anne, bana yaşam veren annem, bana yardım et; beni öldürüyorlar*” sözleriyle birlikte sığındığı annesinin kucağında can vermiştir. Bu olayda elinden yaralanan Domna’nın oğlunun yasını tutmasına izin verilmediği gibi, ondan ayrıca da bu durumdan hoşnutmuşçasına tavır göstermesi beklendi. Bu olaydan sonra Domna sıkı gözlem altında tutuldu ve canı oğlunun canını sıkacak herhangi birşey yapmaktan da kaçınmak zorunda kaldı⁴⁰⁹.

Birçok ileri gelen devlet adamının da ortadan kaldırılmasının ardından Domna, Caracalla’nın iktidar döneminde eşinin yanında olduğundan çok daha yüksek bir konuma geldi. Hatta bir bakıma iktidara ortak dahi edildi. Geçen bu ilk yıllar, anne ile oğlun devleti birlikte yönettikleri Nero’nun ilk iktidar yıllarını anımsatmaktadır. Buradaki tek fark ise, Domna’nın oğlunun ölümüne kadar iktidarın başında kalmayı başarmasıydı⁴¹⁰.

Ayrıca Domna, çevresindeki izlenimleri değerlendirmek için “felsefecilerle” görüşmeye ve “felsefeyle” uğraşmaya devam etmiştir. Huzuruna çıkan devletin ileri gelenleriyle de bilimsel konularda oturup sohbet etmeyi seviyordu. Oğlunun gençliği ve deneyimsizliği karşısında politik alandaki etkisi giderek hızlı bir biçimde artıyordu. Ancak oğluna daha tutumlu olması için yaptığı mantıklı öneriler işe yaramıyordu. Orduyla ilgili harcamaları yüksek tutması nedeniyle Domna’nın oğluna “*Sonunda elimizde tek kuruş para kalmayacak*” demesi üzerine, oğlu kılıcını gösterip “*Merak etme, sevgili anneciğim, buna sahip olduğumuz sürece parasız kalmayız*” şeklinde karşılık vermiştir⁴¹¹. Gene de seferlere çıktığı dönemlerde devlet işlerini halletmesi için, Domna’ya bırakıyordu. En önemlilerinin dışında, krallığın tüm yazışmalarının sağlanması onun yükümlülüğündeydi ve kralın yaptığı gibi o da ziyaretçileri huzuruna kabul ediyordu. Birçok yazıt, Domna’nın bu faaliyetlerine yönelik bilgi veriyor.

Domna, 214 ve 215 yılları arasında oğluyla birlikte Doğu’da bulundu. Kız-kardeşi Maesa ile Maesa’nın uzun süredir sarayda yaşayan kızları, onlara bu yolculukta eşlik ettiler. Bu arada Domna devlete olan katkılarından dolayı o kadar vazgeçilmez oldu ki, oğlu *senatus*’a gönderdiği yazılarda, ona çok şey ifade eden subaylarının yanı sıra, Domna’ya da övgüler yağıdırıyor ve sağlığı için iyi dileklerde bulunuyordu⁴¹².

⁴⁰⁹ Çeviri, KORNEMANN 1954: 270’dan.

⁴¹⁰ KORNEMANN 1954: 270.

⁴¹¹ Dio. Cass. lxxvii. 10, 4; çeviri, KORNEMANN 1954: 271’dan.

⁴¹² KORNEMANN 1954: 271-272.

Biçok kaynakta Domna ile oğlunun cinsel bir beraberlik yaşadıklarının anlatılmasına karşın, Cassius Dio böyle bir olaydan kesinlikle söz etmemiştir. Cassius Dio'nun, aynı dönemde yaşamasına ve Caracalla'ya karşı derin bir nefret beslemesine karşın, böyle bir olaydan söz etmemesi, bize diğer kaynakların bu konuda yanlış bilgi içerdiğini göstermektedir⁴¹³.

O sıralar yeniden Antiocheia'da konaklayan Domna, 217 yılının Nisan ayında oğlunun öldürüldüğü haberini alınca intihar girişiminde bulundu. Ancak böyle bir şeye teşebbüs etmesinin nedeni, gerçekte hiçbir zaman yakınlık duymadığı oğlunun ölümünden duyduğu üzüntü değil, tam tersine devletteki itibarından olacağından ve özel yaşamına geri çekilmek zorunda bırakılacağından endişe duymasıydı. Yeni imparator Marcus'un başlarda ona karşı iyi davranması ve kendisine gönderdiği bir yazıda, kendisine Antiocheia'daki sarayı bırakacağını ve özel muhafızlarını da geri çekmeyeceğini belirtmesi üzerine, Domna intihar düşüncesinden vazgeçti. Ne var ki, kısa bir süre sonra Domna'nın, subayları kendi tarafına çekmeye çalışması üzerine tüm bağları koparan imparator, Domna'nın Antiocheia'dan gitmesini emretmiştir. Anlaşılar nedenlerden dolayı Roma'ya geri dönmek istemeyen ve uzun süredir göğüs kanseri olan ve intihar girişiminde yaralanmasının ardından durumu iyice ağırlaşan Domna, açlık grevi yaparak 217 yılının sonlarında kendi kendini ölüme götürdü⁴¹⁴.

fb. Iulia Maesa

(Lev. 19)

Iulia Maesa⁴¹⁵, önceleri *consul*'lük, daha sonra ise Asia eyaletinin valiliği görevlerinde bulunan, daha sonra ise yeğeni Caracalla tarafından bir görevle Kypros'a (Kıbrıs) atanan Iulius Avitius ile iyi bir evlilik yapmıştı. Maesa ablası Iulia Domna öldüğü zaman duldu; ancak iki kızı olan Iulia Soaemias ve Iulia Avita Mamaea beraberindeydi. Her ikisinin de eşleri Suriyeli idi. Büyük kızı Apameia'lı Sextus Varius Marcellus ile evliydi, küçüğü ise ikinci evliliğini Arkeli (Lübnan'daki Caesarea) Gessius Marcianus ile yapmıştı. Her ikisi de askeri rütbesi olan kişilerdi ve *procurator*'lar arasında kabul görmüşlerdi. Hatta Varius daha sonra senatorluk makamına dek yükselmişti⁴¹⁶. Maesa'nın eşi gibi damatları da genç yaşta ölmüş ve her ikisi de birer erkek evlat bırakmıştı⁴¹⁷. Bu torunlar, Soaemias'ın 204 yılında

⁴¹³ KORNEMANN 1954: 272.

⁴¹⁴ KORNEMANN 1954: 272.

⁴¹⁵ KORNEMANN 1954: 274.

⁴¹⁶ Bu makam için bk. *CIL* X 6569; KORNEMANN 1954: 274.

⁴¹⁷ Mamaea'nın oğlundan başka iki (?) kızı vardı.

doğan oğlu Varius Avitus Basianus ile Mamaea'nın 1 Ekim 208'de doğan oğlu Alexianus idi. Sonradan İmparator Elegabalus ve Severus Alexander olacaklardı.

Maesa'nın, imparatorun, annesinin kız kardeşi olmakla taşıdığı politik önem, büyükannesi olmakla sürüyordu. Büyük torunu, aile geleneğine göre Emesa Güneş Tanrısının rahibi iken, 218 yılında Caesar olarak tanınmağa başlamıştı. Bu tarihten itibaren adı: *Iulia Maessa Augusta, avia Augusti nostri* olmuş, ablası nedeniyle de “Orduğâhın ve senatonun annesi” sıfatını kazanmıştı. Maesa, Domna'nın defin töreninden sonra Nacrinus tarafından, Roma'dan memleketi olan Emesa'ya sürüldü. Burada akrabalarıyla birlikte yaşadı. Hissesine düşen maaş ile yaşıyordu. Caracalla'nın ölümü ve halefi Macrinus'tan sonra kısa bir süre için, durum Maesa'nın henüz çocuk denecek yaştaki torununun menfaatine olmuştu⁴¹⁸.

Güzel bir çocuk olan torunu kısa sürede kendini askerlere sevdirmişti. Maesa, insan ilişkileri ve entrikalardaki ustalığı⁴¹⁹ ile Elegabalus'un, Caracalla'nın oğlu olduğu söylentisini yaydı. 218 yılının 16 mayıs günü genç, orduğâh komutanı tarafından gizlice orduğâha alındı ve babasının taşıdığı isimlerle, Marcus Aurelius Antonius adıyla imparator ilan edildi. Kendisi derin köklere dayanan aile geleneğinin bir timsali oldu⁴²⁰.

Macrinus bu hareketi pek önemsemedi. Ancak Maesa ve Soaemias'ın, oğlu genç prensi tutuklattığını duyduğu vakit kendini gitmekte olan arabadan atmıştı. Böylece Maesa'nın “orduğâhın annesi” unvanı, tam anlamıyla vuku bulmuştu. Macrinus, askeri alanda yetenekli bir kişi değildi. Batıya kaçtığı sırada da öldürülmüşdü⁴²¹.

Maesa emellerini gerçekleştiriyordu. Ancak, yaşadığı yer olan Suriye'deki genç kuvvetlerin menfaatine hareket etmesine rağmen, sadece üçüncü Gallia lejyonunun değil aynı zamanda *legio IV Scythica*'nın da kızgınlığını kazanmıştı. Bu lejyonların görevi, doğuda herhangi bir savaş olduğu takdirde toplanarak orduya takviye sağlamaktı. Bu önemli görev, Emesa rahipliği yapmış reşit olmayan bir çocuk için uygun değildi⁴²².

Roma'da gençliği nedeniyle ülke yönetmek konusunda deneyimsiz olan imparator, doğal olarak büyükannesi ve Soaemias'ın güdümündeydi⁴²³. Roma dört yıl boyunca (218-221) gerçek bir kadınlar yönetimine sahne oldu. Bu dönemde büyükanne ve torundan oluşan bir “karma yönetim” söz konusuydu.

⁴¹⁸ KORNEMANN 1954: 275.

⁴¹⁹ BIHILMEYER 1916: 49.

⁴²⁰ KORNEMANN 1954: 275.

⁴²¹ KORNEMANN 1954: 275-276.

⁴²² KORNEMANN 1954: 276.

⁴²³ Soaemias'ın Nikomedia'daki yeni yönetimin başlangıcında ölen ve oğlunun hocası ve yardımcısı olan Gannys ile ilişkisi vardı. Dio. Cass. Ixxix. 6.

Kadınlar, hükümdarın otorite boşluğunu doldurmaktaydı. *Senatus*'un ve *preator*'ların kışlasının gözünde halâ “orduğahın anneleri” idiler.

Kısa bir süre sonra Elegabalus'un sapıklıkları baş gösterdi. Karia'lı bir köle olan Hierokles ile ilişkisi yüzünden büyükannesiyile arasında çatışma başlamıştı. Caracalla'dan beri herşeye kaadir olan intizamsız asker topluluğu genç Suriyeli'nin davranışlarına karşı kızgınlık duymaya başlamıştı⁴²⁴. Ayrıca Roma geleneklerinin çiğnenmesinden ve Suriyeliğini daima ön plâna çıkarmasından da hoşlanılmıyordu. Kısa süreli olmak üzere de beş evlilik yapmıştı. Eşlerinden biri Vesta rahibesi idi. Bundan dolayı da eşine, “*ben bir yüksek rahip, sen ise Vesta rahibelerinin başısın, tanrılara denk çocuklarımız olacaktır*” demişti⁴²⁵. Büyükannesini ve annesini, güneş tanrısı için Roma'da -biri Palatinus Tepesi'nde olmak üzere- yaptırılmış iki tapınağa hizmet etmek ve düzenlenen törenlere katılmaya zorluyordu⁴²⁶.

Maesa, orduda torununa karşı hoşnutsuzluğun artmakta olduğunu farketmişti. Bu durumun, ailenin saltanatını sarsacağını bildiği için çareler aramaya başladı. 21 Temmuz 221 günü, hükümdarın, Mamaea'nın oğlu olan kuzeni Alexianus'u evlat edinmesini sağladı ve onüç yaşındaki genç bu tarihten sonra *caesar* olarak anılmaya başlandı. Ancak *caesar*, annesinin de etkisiyle, yönetimde söz sahibi olmayı isteyecekti⁴²⁷. Bu kısa süre zarfında Roma, üç kadının yanı sıra iki toy gencin de yönetimi altına girdi.

Maesa, Elegabalus'u, bu sayede yönetimle ilgili işleri kuzenine bırakabileceğini ve tanrısına hakkıyla hizmet edebileceğine ikna etmişti. Maesa ve Soaemias'ın da katıldığı bir *senatus* toplantısında, onyediy yaşındaki çocuğun evlatlığı olan onüç yaşındaki diğer çocuğa, Severus Alexander adı verildi. Genç Alexander kısa sürede ordunun ve halkın sempatisini, Augustus'un ise kıskançlığını toplamıştı. Ancak Alexander, Maesa ve annesi Mamaea tarafından korunuyordu. Bir süre sonra, halkın ve ordunun kızgınlığını kazanan Elegabalus ve annesi Soaemias, hassa alayı askerleri tarafından öldürüldü. Başları vücutlarından ayrıldı ve cesetleri sokaklarda sürüklendi. Sonra da kanala atılarak nehre gönderildi⁴²⁸.

Bu korkunç sondan sonra Maesa ve Mamaea, *augustus*'luğa yükselen Alexander için (222-235) yeni bir temel oluşturmak zorundaydı. Halk bu olaylardan kısa bir süre sonra yatışmıştı. Ayrıca Mamaea'nın oğlu, Elegabalus'tan daha çok sevilmişti. Tahta geçtiği zaman ondört yaşında olan Alexander, dinsel eğilimleri ağır basan kuzeninden farklı bir eğitim almıştı, bunun yanında yumuşak huylu bir yönetici idi.

⁴²⁴ Dio. Cass. Ixxix. 15 ve 19,4; KORNEMANN 1954: 277.

⁴²⁵ Dio. Cass. Ixxix. 9; çeviri, KORNEMANN 1954: 277-278'den.

⁴²⁶ Dio. Cass. Ixxix. 11; KORNEMANN 1954: 278.

⁴²⁷ KORNEMANN 1954: 278.

⁴²⁸ KORNEMANN 1954: 278-279.

226 yılında Maesa yönetimi ana ve oğlunun ellerine bırakarak ölmüştü. Maesa da ablası gibi zorlu bir yaşam sürmüştü. Öldüğünde yetmiş yaşına yakındı. sekiz yıl boyunca yönetimde yer almış, halkın öfkesini dindirmek adına torununu ve kızını feda etmişti⁴²⁹.

fc. Iulia Mamaea

(Lev. 20)

Elegabalus'un son döneminde yarattığı olumsuz yansımaların yanında Mamaea'nın oğlu adeta parlıyordu. Bu yüzden oğluna gösterilen itibar Mamaea'ya da yansımıştı. Ancak her ikisinin de hoşgörülü yönetimi sayesinde çok gelişen Hristiyanlık karşısında endişeler uyanmaya başlamıştı. Mamaea Suriyeli kadınlar içinde şüphesiz en akıllısı ve en iyisi idi.

Alexander'ın *augustus*'luğa yükselmesiyle birlikte (Mart 222) Mamaea da *augusta* unvanını kazandı. Teyzesi Iulia Domna ve kardeşi Soaemias gibi özellikle doğuda sevilen *Mater Augusti, imperatoris ve Domini (nostri)* onur unvanlarına da lâyık görülmüştü. Ayrıca yönetici olarak da unvanları vardı; "orduğahın annesi", "senatonun annesi", "anavatanın annesi" gibi. Bunlardan başka "tüm insan soylarının annesi" unvanına da sahipti⁴³⁰. Anadolu'nun Ana Tanrıça'sı Magna Mater veya Kybele ile bir tutuldu. Ayrıca Mamaea sikkeleri Venus Victrix, Genetrix, Felix ve de Vesta'ya adanmıştı.

Oğlunun terbiyesini bizzat Mamaea, büyük bir zahmetle vermişti. Alexander, fiziksel güzelliğe sahip olmasının yanı sıra iyi de bir eğitim almıştı. Hellence ve Latince tahsili görmüştü. Kardeşi Soaemias'tan ve yeğeni Elegabalus'tan da, düşmanca duygularla nefret ediyordu. Ancak kardeşinin ortadan kaldırılma-sından, büyükannesinin ölümünden sonra da özgür kalamayan Alexander, yönetimi bu kez de annesine teslim etti ve *augustus*'luğa yükselişinden itibaren annesi ile birlikte yönetimi bu şekilde sürdürüp gitti. Mamaea, akıllıca davranarak, taraftarı olduğu söz konusu naipler meclisinin işlerine açıkça karışmaya çekiniyor, bunun bir kadına yakışmadığını düşünüyordu. O, yönetici gibi görünmekten ziyade yönetmeyi seviyordu⁴³¹.

Bu dönemde Elegabalus'un tüm olumsuz uygulamalarına son verildi. Eski Roma dini yeniden canlandırıldı. Emesa'dan getirilen kutsal taş geri gönderildi. Bu akıllı kadın devletin çarkını yeniden ele geçirmişti.

Ancak oğlunun evliliğinden memmnun kalmamıştı. Gelini tamamen kendi seçimi idi. Ancak çok geçmeden ihtirasları ve kibirliliği ağır basmaya başlamıştı. Hatta

⁴²⁹ KORNEMANN 1954: 279-280.

⁴³⁰ CIL II 3413; KORNEMANN 1954: 280-281.

⁴³¹ KORNEMANN 1954: 281.

gelininin hakettiği *augusta* unvanını vermediği söylenir. Oğlunun kayınpederi bu durumun düzeltilmesi için Caesar'a baskı yapmaya çalıştı ise de doğan huzursuzluktan rahatsız olup, *praetor*'lar kışlasına kaçmak isterken, Mamaea tarafından öldürtülür. Gelini ise saraydan uzaklaştırılarak Afrika'ya sürülür⁴³².

Mamaea'nın devlet yönetimindeki asıl ve de başlıca başarısı, hükümdarca meziyetlere büyük ölçüde sahip oluşuydu. Çevresi son derece başarılı müşavirlerle kuşatılmıştı. Zamanın en ünlü hukukçularından Ulpianus'u ⁴³³, 1 Aralık 222'de hassa alayı komutanlığına yükseltmiş, diğer önemli bir görev olan muhafız kıtası komutanlığı yetkisini de, Ulpianus'a yardımcı olmak üzere iki ayrı kişiye, Flavianus ve Chrestus'a vermişti.

Ulpianus'un muhafız kıtası *praefectus*'luğuna getirilmesi dışında Mamaea, cimriliği, hasisliği yüzünden de ordunun giderek artan nefretini kazanmaya başlamıştı. Bu yüzden de bu yabancı sülâlenin iktidarı sarsılmaktaydı. Oğlu tüm olanların farkında olmasına rağmen elinden düzeltmek için hiçbir şey gelmiyordu. Septimius Severus'un, oğluna ölüm yatağında söylediklerine tamamen hak veriyor ve öyle davranılması gerektiğini düşünüyordu; Ancak annesinin eğilimi tümüyle kendisini mümkün olduğunca zenginleştirmek yolundaydı⁴³⁴.

Mamaea'nın yönetimi zamanında Hristiyanlığa çok fazla hoşgörü gösterilmişti. Bu yeni dinin bu denli kısa sürede güçlenmesi onu çok ilgilendiriyordu. Yaşadığı yerin yakınlarında Antiocheia'da Hristiyanlığı tanımıştı. Öte yandan Ulpianus ise, Hristiyanlığa idari geleneklere karşı çıkanlar arasında başı çekiyordu⁴³⁵. Devlette Mamaea'nın tek başına Hristiyanlığa karşı hoşgörülü davranması hiç bir şey ifade etmiyordu.

Politik olaylar dışında bu dönemdeki yüzyılın önemli olayları, Parth devletinin ortadan kaldırılması ve 224-226 yıllarında yeni Pers devletinin şaşırtıcı bir şekilde kurulmasıydı. Güçlü ulusal ve dinsel etkilerin hakim olduğu eski Akhaimenid'lerin doğduğu ülke olan Pers ülkesi, Hellenizmin etkilerine karşı Parth medeniyetini oluşturmuş ve dünya tarihine bu şekilde girmişti. Doğal olarak Roma'nın, kadının yönetiminde, silâhlanması beklenemezdi. 1 Ekim 226 yılında yeni Pers sülâlesinin yönetiminin resmi olarak yeniden başlangıç tarihiydi. Krallık içinde iki ayrı kuvvet karşı karşıya gelmişti. Bu tür bir muharebenin öncesinde Augustus ve halefleri, askeri açıdan hazır olmadıklarını düşündüklerinden endişeli idiler. Öte yandan 232 yılında aşağı Tuna bölgesinde Gotlar tarafından Germen tehlikesi başgöstermişti. Böylece hem doğuda hem batıda tehlike mevcut oldu. Devlet idaresi doğuya kaydı. Ancak problemler karşısında imparatorluğu yönetmek güçleşmişti. Mamaea, bu

⁴³² Aile ilişkileri hakkındaki anlaşmazlıklar için karşı. KORNEMANN 1954: 282.

⁴³³ Domitius Ulpianus, Fenike'deki Tyros'ta doğmuştur, daha geniş bilgi için *RE* V,1 (1905) 1439-1509'a bk.

⁴³⁴ KORNEMANN 1954: 283.

⁴³⁵ JÖRS 1452; KORNEMANN 1954: 284.

bölgede müşavirleri yönlendirmekte zorlanıyordu. Ulpianus'un yerine gene çok iyi bir hukukçu olan Iulius Paulus getirilmişti; ancak o da Ulpianus'un yönetim prensiplerini benimsemişti⁴³⁶.

Akhaemenid'ler döneminde, eski Pers devleti Hellenlere karşı nasıl bir tutum içindeyse, yeni devlet de Roma imparatorluğuna karşı bu tür tavra bürünmüştü. Öncüleri I. Ardaşır, Roma'ya bir elçi göndererek, Pers devletinin topraklarından çekilmelerini istemişti. Bir başka deyişle; o zaman için tüm dünyayı temsil eden Roma'nın evrensel anlamdaki egemenliğini kendine örnek almıştı⁴³⁷.

Mezopotamya'daki lejyonların isyan etmesiyle Büyük doğu savaşı başladı. Severus Alexander annesiyle birlikte bizzat savaşı takip etmek için harekete geçti. 231/232'de büyük bir komutan gibi Antiocheia'ya geldi, burada isyanlar ve imparator aleyhtarı hareketlere tanık oldu. Ancak etkilenmeyerek 232 yılında, orduyu üç kola ayırdı ve saldırıya geçti. Yan kollar amaçlarına ulaşıyordu. Bizzat imparatorun da savaştığı ortadaki kol ise iklim yüzünden felâkete uğradı. Bu savaşlar sona ermişken, Roma'daki yönetim boşluğu nedeniyle Gemenlerin Ren ve Tuna bölgelerinde barışı ihlal ettikleri haberi geldi. Alexander, sınırlardaki subaylara ve askerlere kendi mülkleri olarak toprak vererek bunları Roma ordusunda hizmete bağlamaya çalıştı. Doğuda savaşı batılı kuvvetler kısa sürede kendi topraklarına dönerek yerleştiler⁴³⁸.

Kuzey sınırındaki tehlike büyüyünce 232 yılında Roma'ya geri dönen komutan, Germen tehlikesiyle bizzat mücadeleye başladı. Sadece Ren sınırı değil, aynı zamanda Raetia eyaletinin kuzey kısmı, Tuna çevresinin tamamı da tehdit altındaydı. İlyria'dan alınan son haber ise, Pannonia'da Maximinus Thrax'ın tahta geçirildiği idi. Bu arada İspanya'dan yardım talebinde bulunulmuştu. En nihayet doğudaki gruplarda imdada yetişmişti. Ren nehri üzerinde, Mainz'a ulaşmayı sağlayacak dubalı bir köprü inşa edildiği sırada imparatora karşı isyan başladı. Annesinin savaşı terketmekten yana olduğu biliniyordu. Mart ayının ortalarında imparator annesiyle birlikte Mainz yakınlarındaki Bretzenheim denen köyde öldürüldü. Sevilen bir asker olarak Maximinus Thrax yönetimi devraldı. Çığrından çıkmış olan ordu bu sayede yeniden devlete bağlandı. Yüzyılın ikinci kısmı, özellikle ordunun yenilenmesi yolunda çalışmalarla sürdü⁴³⁹.

Afrika-Suriyeli sülâlenin iktidarı, imparatorların yetersiz olması nedeniyle kadınların elinde kalmıştı. Kadınlar yönetimi ancak içte dinsel ve entellektüel çehrenin değişmesi yönünde etkili olurken, ülkenin genel çerçevesini şekillendirmede etkisiz kalmıştı. Mamaea'nın Septimius Severus ve Iulia Domna'dan sonra imparatorluğun politikasında önemli olup olmadığı gibi bir soru sorulamaz; zira o

⁴³⁶ KORNEMANN 1954: 284-285.

⁴³⁷ KORNEMANN 1954: 285.

⁴³⁸ KORNEMANN 1954: 285-286.

⁴³⁹ KORNEMANN 1954: 286-287.

dönemde dışta önemli büyük bir tehlike yaşanmamıştı. Askerler Septimius Severus'un yükselmesini ve kuvvetlenmesini benimsemiş; onun dönemini bir kadınlar ve çocuklar yönetimi olarak görmemişlerdi. Mamaea'nın yönetimi birçok açılardan bozuk olarak nitelendirilmektedir. Roma'da belirgin bir şekilde hiç saygı görmemiştir⁴⁴⁰.

Sonraki dönemde, Maximinus'un isteğiyle Alexander'ın ve annesinin isimleri anıtlardan ve yazıtlardan kazınarak silindi. Kadınlar bundan sonra uzun süre politikada söz sahibi olamadılar. Kadınların yönetiminin, Roma'nın askeri güçlere dayanan siyaseti için uygun olmadığı anlaşıldı. Sonraki imparatorlar, Septimius Severus'un yönetimini taklid ederek iktidarlarını sürdürdüler. Mamaea'nın trajik bir yaşam sürmesinin nedeni, kahraman olmayan zayıf bir kişi doğurmuş olmasıydı⁴⁴¹.

⁴⁴⁰ KORNEMANN 1954: 287.

⁴⁴¹ KORNEMANN 1954: 288.

II. ROMA TOPLUMUNDA KADININ KONUMU

A. HUKUKİ KONUM

Romalı kadınların tarihteki olaylarının grafiğini çizmek için onların hukuki mevkiilerinden yola çıkmak gerekir. Romalılardaki hukuk halkın kültür birikiminden ortaya çıkmıştır. Bunu da Romalı kadın ve erkeklerin yaşam tarzlarından öğreniyoruz. Romalı kadınların mevkiilerini kanuni olarak tek bir cümle ile ifade edebiliriz: O da kadınların politik haklarının olmamasıdır. İmparatorluk hukukçularına hakim olan ve Romalıların ortak hislerini dile getiren bir görüş, kadının doğal olarak erkekten aşağı bir durumda olduğudur. Belki de bu görüş eskiden Romalıların o savaşçı örf ve adetlerinden ileri geliyordu. Bu görüş artık erkeklerin dahi askerliğe ilgi duymadığı ve hatta erkeklerin bile ancak güçlkle erişebileceği bazı durumlarda kadınların güçlü karakter örnekleri sunduğu devirde de süre gelmiştir. Buna neden olarak da eski hukukçular, kadının karar vermedeki zayıflığına ve muhakeme güçlerinin olmamasını gösteriyorlardı. Yani kadının zayıflığında ve acizliğinde de hemfikir idiler. Bu görüşe eski hukukçuların yanı sıra hatipler de katılmaktaydılar⁴⁴².

Sallustius, Cumhuriyet'in sonuna doğru Roma'daki bu ahlâk bozukluğuna neden olarak Asya'yı göstermiştir⁴⁴³. Seneca da, ahlâksızlığı "*maximum saeculi malum*", yani yüzyılın en büyük kötülüğü olan çocuk düşürme olaylarına bağlamıştır⁴⁴⁴. Horatius ise çağdaş çöküşü ele alır ve buna karşılık mevcut bozukluğa karşı eski çağın faziletlerini savunarak, dinsizliğin sonucu olarak ortaya çıkan ahlâksızlığa çatmaktadır. Buna çağre olarak da eski örf ve adetlere, dine geri dönüşü teklif etmiştir⁴⁴⁵.

⁴⁴² TAHIROĞLU 1972: 206.

⁴⁴³ Sall. *Catil.* 10-14; TAHIROĞLU 1972: 207.

⁴⁴⁴ Sen. *Cons.Hel.* 16; 42-43 yıllarında yazılmıştır. TAHIROĞLU 1972: 207.

⁴⁴⁵ Hor. *carm.* iii. 6160 son; çeviri, TAHIROĞLU 1972: 207.

1. Kadının Şahsi Durumu

a. Kadının Sahip Olduğu Haklar

Esasında kadının Klasik Devir başlarına kadar sahip olduğu ve kullandığı pek fazla hakkı yoktu. Ancak bu durum artık onların ihtiyaçlarına cevap veremediği için, kadınlar yapmış olduğu birtakım düzenler ve hileler ile yavaş yavaş bu kuralları değiştirmeyi başarmışlardır. Böylece de yeni bir hukukun doğmasına neden olmuşlardır.

Cumhuriyet Devrin'de ve İmparatorluğun başında kadın, babası *pater* sağsa, hukuken onun hakimiyeti altında *in potestate* bulunmaktaydı. Kadın, evlendiği zaman ya babasının ya da kocasının hakimiyeti altına geçerdi. Ancak kadın babasının ölümünden veya *emancipatio*'dan yani baba hakimiyetinden çıkarılmasından sonra, ve eğer evli ve kocanın ailesine girmemişse, yani *conventio in manum* yapılmamışsa, *sui iuris* olurdu. Ancak kadın ehil olsa da devamlı vesayet altında idi. Yani kişisel bir ehliyete prensip olarak sahip değildi⁴⁴⁶.

aa. Koca Hakimiyeti (*Manus*) Bakımından

Manus müessesesi son derece eskidir ve bütün milletlerin hukuk tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Roma'da XII Levha Kanunları *manus* tan bahsetmektedir. Kadının, ailesinden kocasının ailesine geçişi genellikle evlenme yoluyla olduğundan burada *manus* ve evlilik birlikte ele alınmıştır. Ancak XII Levha Kanunları o zamanlarda bile bir de *manus*'suz evliliğin bulunduğundan bahsetmektedir. Buna rağmen en eski devirlerde Roma'da da evlenmelerin daima *manus*'lu olduğuna dair şüphe yoktur. Baba hakimiyeti geçerli olan ailede kocanın karısını da hakimiyeti altına alması oldukça doğaldır. Diğer taraftan koca, kadın üzerinde *manus*'a sahip değilse kendisini emniyette hissedemezdi. Çünkü kızın *pater familias*'ı her an kızını kocanın elinden alabilirdi. Tabii ki böyle bir hakka sahip olan *pater familias*'ın bu hakkı evliliğe mani değildi⁴⁴⁷.

Manus'lu evlilikte⁴⁴⁸ koca, karısının bütün mallarının maliki olurdu. Bu evlilik türünde karının kocaya intikal eden mallarından ayrı olarak bir de *dos* görülmekteydi. *Dos* karısı tarafından kocaya peşin olarak ödenen bir nevi ev masraflarına iştirak bedelidir. Görüldüğü gibi kadının aile masraflarını karşılamak için kocasına *dos* ile iştirak etmektedir. Kadının bu masraflara iştiraki çok eskiden beri örf ve adete dayanırdı. Kadın şahsen servet sahibi değilse, *dos*'u babası, kardeşleri, hatta üçüncü şahıslar verirlerdi. Kadın evlenmeden önce babasının

⁴⁴⁶ TAHIROĞLU 1972: 208'den.

⁴⁴⁷ KOSCHAKER 1975: 310.

⁴⁴⁸ KOSCHAKER 1975: 310.

potestas'ı altındadır. Yani malı, mülkü yoktur. Kocaya *manus*'la beraber hiçbir mal mülk intikal etmiş olmazdı. Böyle olunca da kızın *dos* verme ihtiyacı görülmemektedir.

Buna karşın daha çok *sine manu* yani *manus*'suz evlilik türü gelişmiştir. *Manus*'suz evliliklerde⁴⁴⁹ ise durum çok daha basitti. Karı ve kocanın malı ve mülkü ayrı idi. Kadın babasının *patria potestas*'ına bağlı ise ayrı bir malvarlığı yok demektir. Evin masraflarını koca sadece kendi mallarıyla değil, kadın da bu masraflara iştirak payını *dos* adı altında öderdi. Koca, *dos*'un maliki olur, istediği gibi de kullanırdı.

Aslında Roma'da evin bütün masrafları ise kocaya aitti ve kadının bu masraflara iştirak etmesi gerekmiyordu. Kadın *sui iuris* ise, mallarını bizzat idare eder; eğer *patria potestas* yani baba hakimiyeti altında ise mülksüz kalmaya devam ederdi.

ab. Vesayet Bakımından

Vesayet herhangi bir sebepten dolayı himayeye muhtaç olan ve kendi işlerini yapamayan *sui iuris* şahıslarda, *patria potestas*'ın ve *manus*'un yerini tutan bir müessesedir. Roma hukuku vesayetin iki şeklini tanır. Bunlar kadınlar ve reşit olmayanlar üzerindeki *tutela*, "*tutela impuberum* ve *tutela mulierum*" *cura* denilen reşit olan fakat bazı sebeplerden dolayı (akıl hastalığı vb.) himayeye muhtaç olan bir kimse üzerindeki vesayettir. Kadın, bazı durumlarda vasinin yardımına ihtiyaç duyar. Bu yardım bir borç münasabeti sırasında, kadın azatlıya köleyle yaşaması için verilen izinde mirasın kabulü sırasında ve bir vasiyetnamenin yazılmasında gerekmektedir⁴⁵⁰. Ayrıca Gaius bize *conventio ile manus* altına girmenin de⁴⁵¹ bunlara eklenmesi gerektiğini söylemektedir.

Kadın buna karşılık vasisinin yardımcı *auctoritas*'ı olmadığı bazı muameleleri yapabiliirdi. Örneğin, malın mülkiyetini devredebilir, bir ödemeyi kabul edebilir ayrıca *iudicium imperio continens* yoluyla dava açabiliirdi⁴⁵².

Fakat daha önemli olan bir olaysa kadınların vesayetinin artık hukukçulara bile haklı gözükmemesiydi. Gaius bu konuda şunları söylemektedir⁴⁵³. "*Kadınların vesayet altında bulundurulmalarının hiç bir ciddi sebebi olmadığı görülmektedir. Zira, genellikle ileri sürüldüğü gibi, karakterlerinin hafifliği sebebiyle çoğu kez hata işledikleri ve onları vasinin yardımına tabii tutmanın doğru olduğu yerinde bir karardır.*"

⁴⁴⁹ KOSCHAKER 1975: 311.

⁴⁵⁰ Gaius, i. ii. 112-113; TAHIROĞLU 1972: 209.

⁴⁵¹ Gaius, i. 115; TAHIROĞLU 1972: 209.

⁴⁵² TAHIROĞLU 1972: 209.

⁴⁵³ Gaius, ii. 190; çeviri, TAHIROĞLU 1972: 209'dan.

Kadın, üçüncü bir kişiyle yaptığı inançlı *coemptio* evlenme usulü ile⁴⁵⁴ ya da kocasının kadının vasiyi seçmesi veya değiştirebilmesi için yaptığı vasiyetnameye dayanarak vasisini değiştirebilirdi⁴⁵⁵. Kadınların bir kısmı ise vesayetten tamamen kurtulmuştu. Örneğin Vesta rahibeleri bu durumdan Eski Hukuk'tan beri kurtulmuştu. Augustus ise çocuğu olan azatlı kadını veya üç çocuğu olan hür kadının vesayetini kaldırmıştı⁴⁵⁶. Daha sonraları ise çocuk sayılarına bakılmaksızın kadınlara bu hak tanınmıştı.

Etkili bir vesayet olan *agnatio* yani akrabaların vesayeti ise Cladius'un imparatorluğundan itibaren, Claudia Yasası ile kaybolmuştur⁴⁵⁷. Ancak henüz buluş çağına varmamış olan kadına, akıl hastası, dilsiz kadına vasi tayin edilmekteydi.

Sonunda kadınların vesayeti tamamen ortadan kalkmıştı. Tüm kadınlara *ius liberorum*'u bahşeden İ.S. 410 yılındaki II Theosius'un emirnamesi⁴⁵⁸ kadınlar üzerindeki vesayetin kalktığının belgesi olarak gösterilmiştir. Kısacası kadın, İmparatorluk Devri boyunca geniş bir hukuki bağımsızlık kazanmıştır. Kız eskisine nazaran daha yumuşak bir *patria potestas*'a, baba hakimiyeti altına girmiştir. Evlendiği zamanda genellikle *maritus* altında değildi. Fakat gene de kadın, evli olmasına rağmen, babasının hakimiyeti altında kalırdı. Ancak kadın evlenmemişse veya kocası ölmüşse ya da boşanmışsa, *sui iuris* olurdu. Böyle olunca da yavaş yavaş vesayetten kurtulmaya başladılar.

Erkek kadını mukayese ettiğimizde kız çocuğun da erkek çocuklar gibi *patria potestas* altında olduğunu görüyoruz. Evli kadın *maritus*, altında değilse, eşlerin durumu, aşağı yukarı aynıydı⁴⁵⁹. Tek gerçek vesayet ise, baliğ olmayan kadın üzerindeki vesayetti. Bu vesayet de buluş çağıyla birlikte sona ermekteydi. Iustinianus hukukuna göre bu çağ, erkekler için ondört, kadınlar için oniki, yaş idi⁴⁶⁰.

Bütün bunlara rağmen kadın siyasi hayatta hiçbir resmi yer işgal etmemiş ve idari bir görevde bulunamamıştı. Kadın gerek Cumhuriyet gerekse İmparatorluk Devri'nde meclise girememiş, *magistratus* olamamış, mahkemelerde görevlendirilememişti⁴⁶¹. İmparator payesi de alamamıştı. Ama bazı kadınların imparatorların fiili vekilliğini ve vesayet durumlarını üstlendiklerini de görmekteyiz. Bunun

⁴⁵⁴ Gaius, i. 114-115; TAHIROĞLU 1972: 209.

⁴⁵⁵ Gaius, i. 150-153; TAHIROĞLU 1972: 209.

⁴⁵⁶ TAHIROĞLU 1972: 210'dan.

⁴⁵⁷ Gaius, i. 145; TAHIROĞLU 1972:210.

⁴⁵⁸ Gaius, i. 171; TAHIROĞLU 1972: 210.

⁴⁵⁹ *Cod.Theod.* viii. 17, 2 ve 3; çeviri, TAHIROĞLU 1972:210'dan.

⁴⁶⁰ TAHIROĞLU 1972: 211.

⁴⁶¹ TAHIROĞLU 1972: 211.

yanında aile içinde daha fazla bağımsızlık ve günlük hayatta gerçek bir eşitlik isteyen kadınlar görülmüşse de, Roma'da kadının siyasi ve idari hayatta bir rol oynaması için feminist istekleri olmamıştı.

b. Kadının Aile İçindeki Durumu

Roma kadını Hellen toplumunun aksine eve kapanmış değildi. Romalı kadın; ziyafetlere, bayramlara, eğlencelere katılabiliyordu. Şimdi kadının aile içindeki durumunu inceleyelim.

ba. Kadının Evliliğe Rızası

Ailenin kurulmasında ilk adım nişanlanma ile atılırdı. Bir nevi evlenme vaadi olan nişanlanma belli bir şekli olmadan yapılırdı. Roma'nın ilk zamanlarında ise nişanlanma daha çok kızın *pater familias*'ı ile erkeğin *pater familias*'ı arasında yapılan bir muameleden ibaretti. Ne yazık ki bu tür nişanlanma numunelerini kaynaklar bize bildirmemektedir⁴⁶².

Daha çok bildiğimiz nişanlanma türü, tarafların rızasına dayanan ve başka bir şartı bulunmayan sözleşmedir. Nişanlanma için bir yaş sınırı yoktu. Buluş çağından evvelde nişanlanma gerçekleşebilirdi. Nişanlanma tarafların birbirlerinin evlenme hakkındaki vaadini geri alması ile de sona ererdi. Nişanın bozulması ile verilmiş olan hediyelerin geri istenmesi her zaman mümkün değildi. Bu hediyeler ancak nişanlılardan birinin ölümü halinde geri alınabilirdi, daha doğrusu kızın erkeğe verdiği hediyeler tamamen geri alınır; erkeğin kıza verdiği hediyeler ise alınmayabilirdi ⁴⁶³. Klasik Roma Hukuku'nda nişanlanma ise, tıpkı evlenme gibi, yalnızca tarafların rızasıyla gerçekleşirdi ve serbestçe bozulabilirdi. Klasik sonrası devirde yani İ.S. IV. yy. da nişanın bozulmasında hediyeler geri istenemezdi. Hatta vaziyete göre iki mislinin verilmesi bile talep edilebilirdi⁴⁶⁴.

Geleneksel olarak kızların evlenme yaşı oniki olarak tespit edilmiştir. Ama burada önemli olan, kadının evliliğe rızasındaki durumuydu.

Kızın nişana rızası gerekmediği de ileri sürülmüş, olmakla birlikte Iulianus ise⁴⁶⁵ Pansalia'da nişanlanmanın da evlilik gibi tarafların rızasının gerektiğini belirtmektedir. Ulpianus⁴⁶⁶ ise babanın isteğinin aksini ileri sürmedikçe, kızın iradesinin var

⁴⁶² KOSCHAKER 1975: 300.

⁴⁶³ KOSCHAKER 1975: 300.

⁴⁶⁴ KOSCHAKER 1975: 301.

⁴⁶⁵ Dig. xxiii. 1, 11; TAHIROĞLU 1972: 212.

⁴⁶⁶ Dig. xxiii. 1, 12; TAHIROĞLU 1972: 212.

sayıldığını belirtmekte ve Baba, şerefsiz ve hayasız bir hayatı olan birini teklif ettiği zaman, kızın babasına karşı koymaya hakkı da vardır demektedir.

Klasik düşünceye göre, kadın *in potestate* yani baba hakimiyeti altında ise onun tarafından evlendirilir; eğer değil ise serbestçe evlenebilirdi. Ancak babanın, hakkı hissedilir ölçüde de azalmaktadır ve bu durum erkek çocuklardan ziyade kız çocuklar için olmuş; başka bir deyişle daha önce olmuştur. Eğer baba akıl hastası ise, resmi makamların rızası istenirdi. Eğer, baba haklı bir sebep olmadan razı olmazsa Iulia Yasasına göre kızın, babasını kendi evlenmesine ve çeyiz vermesiyle mecbur etmesi için, eyalet valisine başvurmasına izin verilirdi. Erkek çocuklar için bu çözüm yolları, ancak Iustinianus hukukunda kabul edilmiştir⁴⁶⁷. Bunlara rağmen bu olaylar kadının lehine hareket etmeyi göstermemekteydi. Çünkü sert olan *patria potestas* kurallarındaki bu yumuşamalar, şüphesiz, Romalılara göre, evlenmekle aileden çıkan kızın durumunun, aileyi devam ettirecek olan erkeğin durumundan daha az önemli kabul edilmesinden ileri gelmiştir⁴⁶⁸.

Son İmparatorluk Devri'nde, yirmibeş yaşından küçük kızlar için, yakın akrabaların rızası aranmıştır. Bu baba hakimiyeti ile ilgili değildir. Bu daha çok düşünmeden verilebilecek bir karara karşı, kızı koruma tadbiridir. Bu devirde babanın, bir kız için rızası her zaman gerekli değildir⁴⁶⁹.

bb. Evlenme

Roma'da evlilik hususunda monogami hakimdi. Yani çok kadınla evliliği Roma'da görmüyoruz.

Roma'da evlilik şekle bağlı değildi, taraflar evlenme iradelerini ne şekilde ve nerede isterlerse beyan edebilirlerdi. Böylece evlenme gerçekleşmiş olurdu. Modestinus⁴⁷⁰ evliliği bize şu şekilde tarif etmektedir. “Evlilik ilahi ve beşeri hukukta müşterek bir hayat için birleşmesidir”. Albertario ise bu metnin manası için şu delilleri göstermiştir⁴⁷¹. “*Consortium omnis vitae*”, ona göre hayatın acıklı ve sevinçli her halinde beraber olmak demektir. Yazar “*divini et humani iuris communicatio*” kısmı üzerinde özellikle durmuştur. Roma'da evlenen kadın yeni bir dini camiaya da girmiş olurdu. Böylece kocasının evindeki *cultus*’ a bağlanırdı. Aynı zamanda evli kadının kocasının sosyal statüsüne ve hayatına iştirak ettiğini de biliyoruz. Örneğin *clarissimus* olan kocanın karısı, *clarissima* olur, *consularis* lakabını kullanan kocanın karısı da *consularis* lakabını alırdı. Buna Roma'da kadının kocasının *dignitas*’ ına iştiraki denirdi. İşte Modestinus’un bize *divini et*

⁴⁶⁷ Dig. xxiii. 2, 19; TAHIROĞLU 1972: 213.

⁴⁶⁸ TAHIROĞLU 1972 :213.

⁴⁶⁹ TAHIROĞLU 1972: 214.

⁴⁷⁰ Çeviri, KOSCHAKER 1975: 302'den.

⁴⁷¹ Çeviri, KOSCHAKER 1975: 302'den.

humani iuris communicatio ile anlatmak istediği de budur: *Divini*’ den kadının kocasının ev *cultus*’ una iştirak ettiğini, *humani*’ den ise kocanın *dignitas*’ na tabii olacağını anlıyoruz.

Augustus’un İ.S. 9’da çıkardığı yasayla da erkeklere yirmibeş ile altmış, kadınlara ise yirmi ile elli yaşları arasında evlenme zorunluluğu konuyordu⁴⁷².

bc. Evli Kadının Durumu

Coniux terimi yasal bir şekilde evlenmiş kadını ifade etmekteydi. Evli kadının adı babasının *genis* adını ve kocasının adının *genitivus* halini alırdı. Örneğin Livia Augusti: “=Augustus’un Livia’sı”. Buradan da anlaşıldığı gibi kocanın karısı üzerinde bir gücünün olduğu kabul edilmiştir. Ancak kadının adı daha çok şu şekilde kullanılmıştır: Caecilia, L Iulii uxor: “Caecila, L. Lulius’un karısı” burada görüldüğü gibi *genitivus* halindeki adın artık bir kudret belirtici olduğu ileri sürülemez ⁴⁷³. İlk şeklindeki isimlendirmenin en eski hal olduğu ve daha çok büyük ailelerde devam ettiği gibi görüşler vardır⁴⁷⁴. Bu daha çok kadını *marus* altına sokan *confarreatio* evlilik şekline bağlı olmaktaydı. Ancak kocanın *genitivus* halindeki adının eklenmesi usulü *marus*’un artık bir çöküş halinde olduğu devirde de, devam etmiştir. Sadakat borcuna gelince; bu, bütün Eskiçağ toplumlarında olduğu gibi kadına düşmekteydi. Kadın zina halde yakalanmışsa, cezalandırılması kocanın veya babanın takdirine bırakılmıştı. Ancak kocanın zina yapan kadını öldürme hakkı yoktu. Augustus sadakat borcunu daha da kuvvetlendirmiş ve kadının böyle bir durumda bir adaya sürülmesi cezası getirmiştir. Son imparatorluk devrinde ise ceza ağırlaştırılmış ve Constantinus ölüm cezası konmuştur⁴⁷⁵. Kocanın zinası durumunda ise evlilikten doğan paraya ilişkin çeşitli avantajların kaybedilmesi şeklindedir.

Hukuk, aile birliğini de düzenlemektedir. Örneğin; Eşler arasında hırsızlık davası açılamamaktadır. Bu durum bir bakıma kocasının mallarına sahip olan onunla içinde bulunduğu hayat ortaklığından kaynaklanmaktadır. Koca, karısına karşı meşru (yasal) bir eş olarak muamele etmek zorundadır; onu beslemeye ve korumaya mecburdur. Son imparatorluk devrinde eşler arasında cezai nitelikte ve şerefsizlikle sonuçlanan davaları yasaklama eğilimi geliştiğini görüyoruz⁴⁷⁶.

⁴⁷² JÖRS 1894.

⁴⁷³ TAHİROĞLU 1972: 214.

⁴⁷⁴ TAHİROĞLU 1972: 214.

⁴⁷⁵ TAHİROĞLU 1972: 216.

⁴⁷⁶ TAHİROĞLU 1972: 216-218.

bd. Annenin Hakları ve Ödevleri

Kocanın şerefsiz olduğu, gaip olduğu veya öldüğü hallerde bile anne babanın hakimiyet gücüne sahip değildi. Ancak *mater familias*'ın yani ailenin annesinin ailede önemli bir yeri vardı. *Mater familias* sıfatının gerçek anlamı aydınlatılmadığı halde, *marus* altındaki bir kadın, evli bir kadın veya bir *pater familias*'ın karısı anlamına gelmektedir⁴⁷⁷.

Kadının çocukların yetiştirilmesindeki rolü ise önemlidir. Anneye hürmet etmek mecburiyeti hukuk tarafından sağlanmıştır. Babaya ve anneyi vurmayı cezalandırmak şehirdeki valinin yetkisine yani amme hukukunun alanına girer⁴⁷⁸. Ana babasına *maleficos* büyücü diyen çocuk askerlik hizmetinden çıkartılır. Ailede herkes, hatta koca, ailenin annesine *domina* “evin hakimesi” derdi. 1 martta *Matronales* anneler bayramı vardır. Boşanmada çocuk, anne veya babadan birine verilebilir⁴⁷⁹.

Prencip olarak, vesayet altında bulunan kadın çocuklarının vasisi olamazdı. Eski Hukukun bu çözüm yolu Klasik Hukuk'ta da devam etmiş ama önemli bazı yumuşamalar olmuştur. Roma hukukunun vesayet ve çocuğun verileceği kimse bakımından yaptığı bir takım ayırımdan sonra çocuk anneye verilir. Sadece Romalı kadının vesayet hakkı yoktu. Eyaletlerde ise bazıları annenin vesayetini kabul ederdi. Bunu da bize I. yy. dan itibaren Mısır'daki papirüsler göstermektedir. Eyaletlerde görülen bu örf ve adetlerin, annenin ailedeki fiili durumunu, kadınların vesayetten kurtuluşunu dikkate alan Roma hukuku üzerinde belki bir etkisi olmuştur. Son imparatorluk devrinde evlenmemeyi taahhüt eden dul kadın, çocukların vasisi olarak tayin edilebilirdi⁴⁸⁰.

be. Boşanma Hakkı

Roma'da 520 yıl boyunca yapılan evliliklerin hiçbirinde boşanma olayı olmamıştı. Roma tarihinde ilk boşanma olayı ise İ.Ö. 137. olimpiyatlar esnasında Spurius Carvilius adında birinin, heyet önünde yemin ederek karısının çocuğu olmadığından dolayı ondan ayrılmayı istediğini söylemesiyle gerçekleşmişti. Bu dönemde boşanmanın olmamasının nedeni boşanma sebebi olan suçlar için belirli bir cezanın olmaması ve bu yüzden de cezanın tamamen kocanın elinde olmasından kaynaklanıyordu. Kadın cezalandırılması için de ailesine geri yollanıyordu ki burada da kadın, hizmetçi ya da uşakların tecavüzüne uğratılıyor ya da öldürülüyordu. Romulus boşanma ile ilgili olan bir maddesinde kadınların kocalarını terketmelerini yasaklarken, kocanın ise kadının çocuğunu zehirlemesi zina yapması,

⁴⁷⁷ TAHIROĞLU 1972: 218.

⁴⁷⁸ Ulp. *dig.* xxxvii.1, 2; TAHIROĞLU 1972: 218.

⁴⁷⁹ *Cod. Iust.* v. 24, 1; TAHIROĞLU 1972: 219.

⁴⁸⁰ *Cod. Iust.* v. 35, 2; 390; TAHIROĞLU 1972: 219.

şarap içmesi, tiksindirici bir davranışta bulunması veya kısır olması durumunda onu boşamasına izin veriyordu⁴⁸¹.

Cumhuriyet'in son yıllarına doğru kadın haklarında meydana gelen gelişme nedeniyle boşanma daha da kolaylaşmıştır. Öyle ki Sulla beşer, Pompeius beşer, Ovidus ise üçer kere evlenmişlerdi. Boşanmadan dolayı da artık hiçbir kadının utanmadığını hatta kadınların artık yılları *consul*'lerle değil de evlilikleriyle saydıklarını, ayrıca "evlenmek için boşan, boşanmak için evlen" sözünü kendilerine paralo ettikleri yazılmaktadır⁴⁸².

Artık kadınların da kocaları gibi boşanma hakkı vardı. Erkekler bu haklarını kötüye kullanıyorlarsa da kadınların da onlardan aşağı kalır tarafları yoktu.

Pater, eşi istemediği halde *in potestate* hakimiyet altındaki kızının evliliğini sona erdirebiliyor muydu? Bunu ise Iulianus'dan bahseden Ulpianus'un⁴⁸³ akıl hastası kızının evliliğini sona erdiren babadan bahseden metninden öğreniyoruz. Ancak burada kadın akıl hastası olduğu için böyle bir çözüm yoluna gidilmiş de olunabilir. Ulpianus'un başka bir metninde⁴⁸⁴ ise, evlilik yapıldıktan sonra babanın kızını geri alamayacağını görüyoruz. Gerçek olan şudur ki, babanın *in potestate* yani, hakimiyeti altındaki kızının evliliğini sona erdiremeyeceğidir.

c. Kadınların İşleyebileceği Suçlara Karşı Cezaları

Kadınların işleyebileceği suçlardan olan fuhuş, ciddi bir şekilde düzenlenmiş değildir. Tacitus⁴⁸⁵ İ.S. 19'da şövalye eşi olan kadınların fuhuşunu cezalandıran bir *Senatus* kararından bahsetmektedir. Zina ile ilgili ilk yasa ise Augustus'un ahlâki reformları ile ortaya çıkmıştır. Bu, genelde bazı mülk haklarının elden alınması şeklinde olmasına rağmen, cezalar daha sonradan artırılmıştır. Bu cezalar daha sonra diri diri yakma, çuvalda boğma şeklinde yerine getirilmiştir.

Tacitus⁴⁸⁶ ayrıca bahsettiği bir bakireye ölüm cezası verme yasağına işaret etmektedir. Gene bir Vesta rahibesinin ahdine ihanet ettiği için diri diri gömülme cezası aldığından da bahsedilmektedir.

Ayrıca Augustus'un çıkardığı yasalarla zina yargılaması bir aile sorunu olmaktan çıkarılıp, devletin cezalandırdığı bir suç haline gelmiştir. Böylece aldatılan koca, eşinin çeyizinin bir kısmına el koyabiliyordu. Kadına karşı altı gün içinde mahkemeye başvurma hakkı doğuyor; koca şikâyetçi olmuyorsa onun yerine

⁴⁸¹ ERSAMUK 1995: 69.

⁴⁸² ERSAMUK 1995: 70.

⁴⁸³ Ulp. *dig.* xxxiv. 2, 4; TAHIROĞLU 1972: 220.

⁴⁸⁴ Ulp. *dig.* xliii. 30, 1, 5; TAHIROĞLU 1972: 220.

⁴⁸⁵ Tac. *ann.* ii. 85, 1; TAHIROĞLU 1972: 221.

⁴⁸⁶ Tac. *ann.* vi. 4, 3; TAHIROĞLU 1972: 221.

halktan yirmibeş yaşını geçmiş herhangi bir kimse bunu yapabiliyordu. Koca boşanmaz ise kadın şikâyetlerden muaf tutulurdu. Ancak her türlü durumda kocadan da şikâyetçi olunabilirdi. Kadını suç üstü yakalamış olsa bile bundan etkilenmediği ve bu yolla kazanç sağladığı da kanıtlanabilirdi⁴⁸⁷.

Zina suçu ispatlanırsa kadın ve sevgilisi farklı adalara sürgün edilir, adamın mal varlığının yarısına el konulur, kadın mal varlığının 1/3'ünü çeyizinin yarısını ve bunlara ek olarak da eğer varsa çocuklarını kocasına bırakmak zorunda kalırdı. Zina yapan kadın bundan sonra hür bir Romalı ile evlenemezdi.

2. Kadının Malvarlığına İlişkin Durumu

a. Hukuki Olarak Sahip Olduğu Haklar ve Bunu Kullanması

Kadının fiil ehliyetinden daha çok hak ehliyeti vardır. Eğer *maritus* veya hakimiyet altında değil ise *sui iuris*'tir. Ayrıca kadının dava açma gibi bir hakkı da vardır. Ancak Iuvenalis kadının bu merakından dolayı alay etmekte ve "onların sebep olmadığı hiçbir dava yoktur" demektedir⁴⁸⁸.

Öyleki bazı kadınlar hukukçulara bile üstünlük taslarlar. Kadınların bu davranışları dava açma haklarının sınırlandırılmasına yol açmıştır. *Praetor*, kadınların üçüncü kişileri için dava açmalarını yasaklamıştır⁴⁸⁹. Ulpianus'un⁴⁹⁰ bize bildirdiğine göre, İ.S. 48'de Carfania isimli bir kadının uygunsuzlukları ve hayasızlıkları buna neden olmuş ve böylece kadınların *procurator* olması, herhangi bir hukuki faaliyette bulunması yasaklanmıştır.

Kadının mahkeme önündeki şahitliği de tartışmalıdır. Fakat ileri sürülen iki metin⁴⁹¹ kadının bu hakkının mevcut olduğunu ve Iulia kanunun zinadan mahkum olan kadının şahit olma hakkını kaldıran hükmünden bu sonuca varabiliyoruz.

Roma İmparatorluğunun başlangıcında evli kadının ehliyetinde bir kısıtlama görülür. Augustus, kadının kocası için borç altına girmesini, şahsen veya mallarıyla kocasının bir borcuna teminat vermesini yasaklamıştır. Çünkü kadının bu durumda kocanın nüfusunu kötüye kullanmasından korkuluyordu. Claudius'un iktidarında, muhtemelen 46 yılında, evli veya evli olmayan kadının kocası veya üçüncü bir şahıs

⁴⁸⁷ Ulp. *dig.* xlviii. 5, 2, 2.

⁴⁸⁸ Iuv. *sat.* vi. 242; TAHIROĞLU 1972: 222.

⁴⁸⁹ Ulp. *dig.* iii. 1, 1, 5; Val. Max. viii. 3, 2; TAHIROĞLU 1972: 222.

⁴⁹⁰ Ulp. *dig.* i.17, 2; TAHIROĞLU 1972: 222.

⁴⁹¹ Ulp. *dig.* xxii. 5, 18 ve xxviii. 1, 20; TAHIROĞLU 1972: 222.

için borca girmesi yasaklanmıştır. Fakat kadın başkasının borçlarını ödemek için mallarını devredebilir veya kadının menfaati için, kendisi veya üçüncü bir şahıs tarafından girilen borçta teminat gösterebilirdi⁴⁹².

b. Kadının Roma İktisadi Hayatındaki Rolü

Kadının Roma iktisadi hayatındaki rolünde yeterli belgeler olmadığından, bu mal varlığına ilişkin olarak sahip olduğu haklar konusunda bilgilerimiz pek yoktur. Ancak kadının özel hayatında genellikle kendi işleri ile uğraştığını biliyoruz.

Kadın iş hayatında bankacı olamaz. Çünkü, bunlar erkeklere mahsus bir iştir. Mahalli pazarlar dışında satıcı, işletme şefi, zanaatçı veya işçi kadın da pek görülmez. Hekimlik avukatlık gibi serbest meslekler için de durum aynıdır⁴⁹³.

c. Kadının Miras Hakkı

Kızlar erkekler gibi *heredes sui* kanuni mirasçı olarak aynı haklara sahiptir. Ancak XII Levha Kanunu, kanuni mirasçı yoksa en yakın *agnatus*'u, yani erkek akrabayı mirasa çağırır. Bununla beraber ölenin aynı ana ve babadan olan kızkardeşi veya sadece babaları bir olan kızkardeşi miras payı alabilirdi. Ancak kadınların babaları bir olan kız kardeşlerine miras hakkının kısıtlanması *Ius civile* tarafından getirilmiştir. Hadrianus devrinde anne çocuklarının malları üzerinde miras hakkı kazanmıştır. Bu hak *ius liberorum*'u yani üç çocuk annesi kadına tanırır. Ancak bu şart Iustinianus hukukunda kaybolmuştur⁴⁹⁴. Son İmparatorluk Devri'nde annenin miras hakkı kuvvetlenmiş ve anne hiç olmazsa çocuklarının mirasının üçte birini bazen daha da fazlasını alabilirdi⁴⁹⁵.

d. Evli Kadının Malvarlığı Durumu

da. Kadının Kendi Malları

Kadın evlenirken edindiği mallarla evlendikten sonra edindiği malların sahibidir. Bu mallara "*paraferna*" klasik ifadesi ise *bona recepticia*'dır, yani diğer bir deyişle verilmiş mallar anlamına geliyordu. Kadının bu mallar üzerinde istediği gibi idare etme ve kullanma yetkisi vardır. Ancak genellikle malları koca idare etmek-teydi⁴⁹⁶. Ama bunun sonucunda kocada karısına hesap vermek zorundaydı. Bunun

⁴⁹² TAHIROĞLU 1972: 223.

⁴⁹³ TAHIROĞLU 1972: 225.

⁴⁹⁴ *Cod. Iust.* vii. 58; ii. 528; TAHIROĞLU 1972 :226.

⁴⁹⁵ *Cod. Theod.* v. 1, 1; 318 ve v. 1, 7; 426; TAHIROĞLU 1972: 226.

⁴⁹⁶ *Cod. Iust* v. 16, 17; 293; v. 14, 11; 530; TAHIROĞLU 1972: 227.

yanında Ulpianus Roma'da sık sık karşılaştığı bir uygulamadan bahsetmektedir⁴⁹⁷. Bu uygulamaya göre kadın, kocasının evine çeyizin kapsamına girmeyen mallar da getirebilirdi. Koca bunların sayımını yapar ve bunların da idaresiyle uğraşır. Ancak bunların sahibi olmazdı. Hatta evliliğin sona ermesi halinde malları geri vermek zorunda kalırdı. Koca kısacası bunların bir nevi koruyucusudu. Eğer kocanın, malları çalmak gibi bir kastı varsa, *rerum amatorum* davası; aksi halde *ad exhibendum* davası açılırdı.

db. Çeyiz

Çeyiz; kadının babası, kadın veya üçüncü şahıs tarafından kocaya malik olması için yapılan bir bağışlamadır. Eski hukukta koca bu çeyizden istediği gibi yararlandığı halde Klasik hukuk bunu kısıtlamıştır. Böylece çeyiz evliliğin ihtiyaçlarına çocukların eğitime ve evliliğin sona ermesinden sonra kadına ve çocuklara yaramaya ayrılmış mallardır. Bu şekilde kadına çeyiz üzerine bir hak tanımaya gidilmiştir.

Iulia Yasasının bir hükmü, çeyiz olarak verilmiş İtalya'daki toprakların, kadının rızası olmadan devredilemeyeceğini bildirmektedir⁴⁹⁸. Bu hüküm, özellikle boşanma halinde kadının yıkımını önlemek amacını güdüyordu.

Son imparatorluk devrinde bu devredilmezlik bütün gayrimenkullere uygulanmıştır⁴⁹⁹.

Klasik hukuktan itibaren; iade, boşanmış veya dul kalan kadın yahut çocuklar yararına yapılabilirdi. Çeyize paralel olarak *donatio ante nuptias* gelişmiştir. Bu, boşanma ve dul kalma hallerinde kocanın karısına yaptığı bağışlamadır. Fakat, ilk İmparatorluk Devri'nde uygulama ne genel ne de mecburi idi.

Son İmparatorluk Devri'nde, annenin tekrar evlenmesi halinde de mallar çocuklara geri verilirdi⁵⁰⁰.

dc. Kadının İdare Yetkisi

Kadın, ev işlerinin bir çeşit yöneticisi durumundaydı. Ev halkının günlük ihtiyaçları için çok sayıdaki ve masraf gerektiren işler onun emrindeydi. Özellikle de ev halkının beslenmesi için gerekli her şeyle ve kendi süs eşyalarıyla, elbiseleriyle

⁴⁹⁷ Ulp. *dig.* xxiii. 3, 9, 3; TAHIROĞLU 1972: 227.

⁴⁹⁸ Gaius, ii. 63; TAHIROĞLU 1972: 228.

⁴⁹⁹ *Cod. Iust.* v. 13, 1; 156; TAHIROĞLU 1972: 228.

⁵⁰⁰ *Cod. Theod.* iii. 8, 2; TAHIROĞLU 1972: 229.

ilgilanmek⁵⁰¹, aynı zamanda evi idare etmek, malları kaydetmek, sürgüleri kontrol etmek, yün işleriyle uğraşmak gibi yetkileri vardı.

B. GELENEKSEL DURUM

1. Nişan, GünTespiti, Düğün, Evlenme

a. Nişan

Ailenin kurulmasında ilk adım nişanlanma ile atılırdı. Nişanlanma için belli bir yaş sınırı yoktu. Cumhuriyet Dönemi'nde nişan genellikle yedi yaşında yapılırdı⁵⁰². Ancak Augustus çıkardığı bir yasayla kızların on yaşın altında nişanlanmasını yasaklamıştır⁵⁰³. Roma'nın ilk zamanlarında ve İmparatorluk Dönemi'nde nişanlanma genç çiftin babaları arasında yapılan basit bir muameleden ibaretti⁵⁰⁴.

Nişandan önce aileler birtakım hususlarda görüşüp söz keserlerdi. Daha sonra *sponsolia* denilen bir davet verilirdi. Bu davete kızın ve damadın akrabaları ve arkadaşları katılırdı. Nişan yazılı ya da şahitler önünde yapılırdı. Günümüzde olduğu gibi resmi olmadığı için de kolayca bozulabilirdi. Nişan bozulduğu zaman nişan hediyeleri geri iade edilirdi. Hediyeler genelde ev sözü, yüzük ve *arra* denilen paradan oluşurdu⁵⁰⁵. Nişan töreninde damat maddi durumuna göre nişanlısının sol elinin üçüncü parmağına altına batırılmış demir ya da altından yapılmış *anulus promubus* denilen bir yüzük takardı. İnanişaya göre bu parmak kalbi simgeliyordu. Gellius, Mısırlıların insan vücudunu incelediklerinde bu parmaktan kalbe giden damarlar gördüklerini, bu yüzden de bu parmağa yüzük takıldığını ve böylece çiftlerin kalben birbirlerine bağlandıklarını yazmaktadır⁵⁰⁶. Daha sonra nişan bir parti ile sona ererdi. Nişanı takiben de evlilik anlaşması yapılırdı. Nişanlı çifte de *sponsus* ve *sponsa* denirdi.

b. Gün Tespiti

Romalılar, *hilaris dies* dedikleri düğün gününü istedikleri zamanda gerçekleştiremezlerdi. Çünkü bazı günlerin evlilik için pek de hayırlı olmadığına inanırlardı. Buna göre 18-21 Şubat, 9-23 Mart, 5 Ekim, 8 Kasım uğursuz günler olarak kabul

⁵⁰¹ Kadının yararlandığı bu şeyler hakkında açık bilgi için bk. DUMONT 1943: 39-41; TAHIROĞLU 1972: 229.

⁵⁰² Gell. i. 12, 7.

⁵⁰³ Dio. Cass. liv. 16, 7.

⁵⁰⁴ Cic. Att. xxvii; KOSCHAKER 1975: 300.

⁵⁰⁵ Plin. nat. xxxiii. 28; Iuv. vi. 15.

⁵⁰⁶ Gell. x. 10; Plin. nat. xxxiii. 12, 28.

edilirdi. Bunun yanında Mayıs ayı onlar için kutsal bir ay olduğundan bu ayda da evlilik olmazdı. Haziranın ilk haftasından 15'ine kadar olan sürede Vesta Tapınağı'nın bahar temizliği yapılmasından dolayı bu arada da evlenilemezdi. Ayrıca ayın 7 ve 15. günleri ve bayram günleri evlilik için iyi sayılmazdı. Genelde Haziranın 15'inden sonra tabiatın canlandığı zamanda evlenme gerçekleşirdi⁵⁰⁷.

c. Düğün

Düğün törenleri iki taraf arasında ortaklaşa düzenlenirdi. Tören nikâhtan bir gün önce başlardı. Bunun sebebi de gelin bir gün önce oyuncaklarını ve kendine ait elbiselerini ev tanrısına bırakırdı; bunun yerine *tunica recta* denilen düğün elbisesini yani gelinliğini giyerdi. Düz ve özel dokunmuş yünlü bir kumaştan oluşan *tunica recta* gene yünden örülmüş bir kemerle bele bağlanırdı. Kuşağa çift düğüm atılırdı. Bu gelinliğin üzerine de *palla* ya da pelerin giyilirdi. Gelinin saç yapımına özel bir itina gösterilirdi. Saçlar önceleri at kuyruğu şeklinde idi. Daha sonraları saçları kırmızı bir ağ içinde bir gece beklettikten sonra *sex crines* ya da *seni crines* denilen altı örgü yapılarak bir kısırak başı şeklinde bir toka ile veya yünle ya da ölmüş olan gladyatörlerin silâhlarının esrarengiz bir gücü olduğuna inandıkları için onların mızrağından alınmış bir parça ile yapılan tokayla bağlanırdı ve daha sonra da bu saçlar başın üst tarafında toplanırdı. Bu saç sitiline ise *tutulus* denirdi⁵⁰⁸. Bir inanışa göre saçın bu şekilde yapılması kötü ruhların kovulmasını sağlıyordu⁵⁰⁹. Saçın üzerine alev renginde *flammeum* denilen yüzü açıkta bırakan bir duvak takılırdı. Duvak üzerine de mine çiçeğinden ve kekikten ya da portakal çiçeklerinden yapılan *amaracus* denilen bir taç takılırdı. Bazen de kızın kendi topladığı çiçeklerden oluşturulan bir taç takılırdı. Törene katılan diğer şahısların da başlarına çiçekten yapılmış taçlar takmaları adetti. Geline turuncu ya da gene alev renginden bir ayakkabı giydirilirdi⁵¹⁰. Şart olmamasına karşın on kişinin huzurunda *tabulae nuptiales* denilen bir kontratla evlilik sözleşmesi imzalanırdı⁵¹¹ ve aile rahibi tarafından da nikâhları kıyılırdı. Kontratta hem damat hem de gelin tarafının şartları, on şahitin imzası ve gelen misafirlerin isimleri yer alırdı. Sonra gelin, hayır dualarıyla damada takdim edilirdi. Bunun üzerine gelin, damada “senin baba olduğun ailede ben de anne olmaya” ya da “sen hangi aileyi aitsen, ben de o aileye aitim” derdi⁵¹². Gelin daha sonra evli bir kadın tarafından damatla el ele tutturulurdu. Bu kadının tanrıça Iuno'yu temsil ettiğine inanılırdı. Bundan sonra gelinle damat adak yerine doğru ilerlemeye başlarırdı ve burada bir kurban kesilirdi. Kesilen kurban domuz, öküz ya da genç bir boğadan olabilirdi. Adak töreni esnasında gelin ve damat birbirine

⁵⁰⁷ Ov. *fast.* ii. 557-562; 485-90; vi. 219-234; iii. 393-396; Macr. *sat.* i. 15, 21.

⁵⁰⁸ Ov. *fast.* ii. 560; ERSAMUK 1995: 64.

⁵⁰⁹ BALSDON 1979: 183.

⁵¹⁰ Plin. *nat.* x. 21; Tac. *ann.* xv. 37, 9; Iuv. *sat.* 10, 334.

⁵¹¹ Iuv. *sat.* 10, 355 vd; Tac. *ann.* xi. 27, 30, 4.

⁵¹² Iuv. *sat.* 2, 132, 135.

koyun derisi ile bağlanmış ayrı sandalyelerde otururlardı⁵¹³. Daha sonra davetlilere *cena* denilen bir yemek ikram edilirdi. Havanın kararmasıyla birlikte törenin ikinci safhasına geçilir ve gelinin damadın evine götürülüşü başlardı.

Gelin, anne ve babası sağ olan damadın soyundan üç erkek çocuk tarafından kocasının evine götürülürdü. Gelinin sağ elini ve sol elini tutan çocuklardan üçüncüsü çam ağacı veya boynuzdan yapılmış bir meşale taşırdı⁵¹⁴. Bu arada grubun önünde flütler çalınır ve *epithalamium* denilen evlilik şarkısı ya da müstehcen sözler ihtiva eden *Phallic* şarkıları söylenirdi. Koca evine gelen geline, çocuklar fındık atmaya başlardı. Çünkü bunların çıkardığı sesler mutluluk ve bereketi simgelerdi. Gelin eve girmeden önce eşige beyaz bir bez serilirdi. Üzerine de bereketin simgesi olarak yeşillik dökülürdü. Ayrıca gelinin eşige basması uğursuzluk sayıldığından gelin damadın kucağında bu yere serilenlerin üzerinden atlatılırdı. İçeri girdikten sonra evin ateşini birlikte yakarlardı. Daha sonra gelin hizmetçiler tarafından soyulur, vücudu yağ ile ovulur, yünlü bir kumaşla tekar sarılarak gerdek odasına getirilirdi. Bu odada Vesta rahibelerinin simgesi olan ateş ve su bulunurdu⁵¹⁵. Gelin ertesi güne kadın olarak aile kültürüne sunulurdu. Gelin evlilik kemerini adadığı Iuno'ya dua ederken kocası kemerini çözer ve gelin Bereket Tanrısı Fallus'un üstüne çıplak olarak otururdu. Daha eski zamanlarda ise ilk cinsel temasın şahitler huzurunda yapıldığı söylenmekteydi.

d. Evlenme

Krallık ve Cumhuriyet devirlerinde baba otoritesi hakim üç çeşit evlenme tipi görülmektedir. Bunlar:

da. *Usus*

Bu evlilik şekli, bir yıl süreyle müşterek yaşam süren çiftlerin evli sayılması esasına dayanmaktadır. Bu tür evliliğin meydana gelebilmesi için çiftlerin kesintisiz bir yaşam sürmeleri gerektiğinden, üç gün ara verilmesi halinde kadının üzerindeki kontrol hakları babasına geçiyor, ancak evlilikleri devam ediyordu. Çok yaygın olarak uygulanmakta olan bu evliliğin amacı yabancılarla evlenen Romalıların evliliklerinin devamlı olmasını sağlamak idi⁵¹⁶.

db. *Coemptio*

Bu evlilik töreninde esas konu kadın üzerindeki yetkilerin babadan kocaya geçmesidir. İlkel bir gelin alma şekli olup güvey yanında beş şahitle birlikte gelerek,

⁵¹³ ERSAMUK 1995: 64-65.

⁵¹⁴ Ov. *fast.* ii. 438-441.

⁵¹⁵ Plin. *nat.* xxviii. 142; Ov., *ars.* 2, 598; Tac. *ann.* xv. 37; Iuv. 6, 204.

⁵¹⁶ ERSAMUK 1995: 63.

nummus unus denilen bir para vererek kızı babasından veya vasisinden alırdı⁵¹⁷. Başlangıçta *coemptio* ile evlenme kadının kocasının ailesine girmesi için yeterli olmuyordu. Bu durum *plep*’lerin sürekli itirazları sonucunda *confarreatio* ile eşit duruma getirilerek kadını kocasının ailesinin bir ferdi olması sağlanmıştır. Bu evlilik şekli *plep*’ler arasında kullanılmıştır⁵¹⁸.

dc. *Confarreatio*

Bu evlilik en eski ve en törensel evliliktir. İ.Ö. V. yy. da görülen bu evlilik töreninde *Flamen Diadis*, *Flamen Martialis*, *Flamen Quirinalis* ile on şahit hazır bulunurdu. Gelin ile damat koyun postu serilmiş yanyana konulmuş iki sandalyeye oturtulurdu. Bu evlilik türü⁵¹⁹ adını tören esnasında sunulan bir cins kekten almıştır. Romalıların “far” dedikler okunmuş ekmek (*farrueus panis*) ya da tuzlu kek (*mola salsa*) tören sırasında çiftlere bölünerek yedirilirdi. Böylece çiftlerin talihlerinin bir olduğu ve kaderlerini gelecekte birlikte paylaşacakları gösterilmiş olurdu. Bu şekilde her ikisi de birbirine kutsal bir bağla bağlanırdı. Daha sonra da bir koyun kesilirdi. Bu tür evlilikler hiçbir şey tarafından bozulamazdı⁵²⁰. Böyle evlenen eşler kanunen eşlerini memnun etmek zorunda idiler. Bu evlilik türü kocalara eşlerini yönetmeleri ve onlardan sorumlu olmaları gereğini yüklerdi.

İmparatorluk Devri’ne baktığımızda ise Krallık ve Cumhuriyet döneminde görülen *usus* muhtemelen Augustus zamanında kaldırılmıştır. İ.S. II. yy. da ise bu üç evlilik şeklini de artık göremiyoruz. Bunların yerine serbest evlilik denilen bir evlilik türü ortaya çıkar. Böylece de kadın baba ve koca otoritesinden kurtulur ve özgürlüğüne kavuşur⁵²¹.

Evlilik yaşı kızlarda oniki erkeklerde ondört idi. Bu yaşlardan önce yapılan evlilikler geçersiz sayılırdı. Bununla birlikte Augustus devrinde yirmi-yirmibeş yaşında olup da evlenmemiş kişiler ise cezalandırılırdı⁵²². İlk zamanlarda yakın akraba evliliği günah sayılır ve buna ölüm cezası verilirdi. İ.Ö. IV. yy. da amca ile yeğenin evlenmesi yasaklanmıştı. İ.S. 49’da ise Germanicus’un kızı Agrippina amcası Claudius ile evlenmişti. Ancak İ.S. IV. yy. da tekrar amca ile yeğenin evlenmesi yasaklanmıştır. Bunun yanında Romalı bir kadının bir yabancıyla senator veya senatör ailesinden gelen bir erkeğin köle bir kadınla evlenmesi imparatorluğun ilk zamanlarında yasaktı. Romalı bir kadının legiondan bir askerle evlenmesi de yasaktı. Bu yasak Septimus Severus zamanında kaldırılmıştır⁵²³. Romalı bir kadın eğer

⁵¹⁷ Gell. iii. 2, 12.

⁵¹⁸ ERSAMUK 1995: 62-63.

⁵¹⁹ Dion Hal.ant. ii. 25.

⁵²⁰ Gell. x. 15, 22.

⁵²¹ CARCOPINO 1977: 82

⁵²² BALSDON 1979: 173.

⁵²³ CIL XVI 15 vdd.

bir yabancıyla evlenirse ve evlendiği erkek Roma vatandaşlığını kabul ederse, doğacak olan çocuklar da Roma vatandaşı sayılırdı; eğer kabul etmezse, çocuklar Roma vatandaşı kabul edilmezdi. Bu yasa İ.S. 91'de *Lex Minica* ile değiştirilmiştir. Hadrianus zamanında Romalı bir kadın Latin ırkından bir erkekle evlenebilir ve doğacak olan çocuklar da Roma vatandaşı sayılabilirlerdi. Yabancı erkeklere de *canubium* denirdi. Eğer erkek Roma vatandaşlığına geçerse, doğacak olan çocuk Romalı olurdu. Yani erkek Roma vatandaşlığını kabul ederse, çocuklar ana soyunu; etmezlerse, baba soyunu takip ederlerdi⁵²⁴.

2. Mutlu Evlilikler

Eski evlilik adetlerinde, genç kadın başından beri kocasına bağımlıydı. Ancak Geç Cumhuriyet'ten itibaren özgür bir evlilik yaparak babasının yetkisinde kalıyordu⁵²⁵; yani *filia familias uxor* idi. Bunun yanında baba İ.S. II. yy. a kadar kızının isteği olmaksızın onu geri çağırıp kocasından ayırabilirdi. Tabii bu gene de evli çiftler için bir tehdit sayılmazdı. Düğün gecesini izleyen sabahı aile mezhebindeki bir ayinle yeri evinin hanımı olurdu. Eğer oturduğu evde kaynanası da yaşıyorsa çok sabırlı, nazik ve ince davranmak zorunda kalırdı.

Romalı evli bir kadın *mater familias* olsun olmasın. Hellenli bir kadının asla sahip olmadığı sorumluluk ve toplumsal görevlere baştan sahipti. Cornelius Nepos, kendi ulusal alışkanlıklarını normları haline getiren ve Hellen adetlerini sadece farklı oldukları için hor gören Romalıların bu darkafalı yaklaşımlarını eleştirmiş ve şöyle yazmıştır⁵²⁶. "*Roma'da doğru kabul ettiğimiz birçok şey Hellas'da ayıp kabul edilirdi. Hiçbir Romalı, karısını bir akşam yemeği davetine götürmeyi utanılacak birşey olarak görmezdi. Evde kadın (mater familias) ilk sıradadır ve adamın sosyal yaşantısının merkezidir. Hellas'taki olaylar ise farklıdır. Eğer davet aile yemeği değilse kadın yemekte bulunamaz, tüm vaktini evin 'kadınlar tarafı' denen ve yakın akrabalar dışında hiçbir erkeğin giremediği ayrı bölümde geçirirdi.*"

Eğer adam önceden evliyse ve çocukları varsa, kadın üvey çocuklarına karşı tavırlarıyla kocasını birden ya aleyhine çevirir ya da memnun ederdi. Örneğin Augustus'un kız kardeşi Octavia sadece kendi çocuklarına bakmakla kalmamış, eşi Antonius'un Fulvia'dan olma çocuklarının yanı sıra Antonius'un Kleopatra'dan olma çocuklarına da büyük bir ilgi göstermiştir⁵²⁷. Evlilikteki başarının simgesi özellikle bir erkek çocuğun doğumuydu.

⁵²⁴ BALSDON 1963: 176.

⁵²⁵ CORBETT 1930: 122-5

⁵²⁶ CN. *praef.* vi. vdd.; BALSDON 1963: 201'den.

⁵²⁷ BALSDON 1963: 201.

Aulus Gellius⁵²⁸, filozof Favorinus'un bir hikayesini şöyle anlatır. İ.S. II. yy. da Roma'da öğrencilerinden birinin erkek çocuğu doğar. Onlar da kutlamaya giderler. Baba, holde oturmaktadır. Kutlayıp doğum hakkında soru sorarlar. Doğum yapan kadın yorgun olduğu için uyumaktadır. Büyükanne bebeği, kadın yorgun ve güçsüz olduğu için bir sütninenin emzirdiğini söyleyince Fovorinus, "*sevgili bayan yalvarım kadına, oğluna yarım bir anneninkinden daha fazlasını yapabilmesine izin verin*" der. Burada Favorinus annenin çocuğu besleme görevini belirterek sadece bir filozofun verebileceği gibi bir ders vermiştir. Cumhuriyet Dönemi'nin sonlarında artan dejenerasyonun bir etkisi olarak çocuğun ilk yıllarındaki tüm bakımı anneler yerine köleler tarafından üstlenilmiştir. Buna örnek olarak Roma'da bir azatlı cariye'nin basit kitabesi görülmektedir⁵²⁹.

Kız çocuğuna sekinci, erkek çocuğuna da dokuzuncu günde ad konurdu⁵³⁰ Augustus'un kanununa göre meşru bir çocuğun otuz gün içinde kütüğe kaydedilmesi zorunluydu. İ.S. II. yy. da gayri meşru çocukların da kayıtlarına izin verildi. Ebeveynler bir doğum sertifikası alabiliyorlardı⁵³¹.

Augustus'un kanundan sonra Roma'da üçüncü çocuğun doğumu özel eğlencelerle kutlanmak zorundaydı. Üç çocuk Augustus normuna göre başarılı bir aileyi simgeliyordu ve görevini bu kadar iyi yerine getiren ebeveynler de ödülleri alırlardı. Anne ve babanın alacakları miraslardaki kısıtlamalar kaldırılır; anne, eğer o zamana kadar yasal olarak bağımsız değilse, o andan sonra tam yasal özgürlüğe sahip olurdu. Baba ise, eğer kamuda çalışıyorsa kariyerinde büyük bir seviyeye ulaşırdu⁵³². Roma'da çok çocuk sahibi olmaya teşvik konusunda Plutarkhos şöyle düşünmektedir⁵³³: "*insalar mirascı yetiştirmek için değil, mirasları azaltmak için evlentiyorlar ve ürüyorlar.*"

Ancak zaman geçtikçe imparatorlar, varlıklı evli çiftlere çocukları olmasa bile üç çocuğa sahipmiş gibi haklar vermeye başladılar. Hatta Domitianus bu hakkı evli bile olmayan Martialis'e vermiştir⁵³⁴.

Cumhuriyetin ilk yüzyıllarında genç çocukların, ileride büyük rol oynayabilecekleri düşünüldüğü için müzakere atmosferine alışınlar diye babaları tarafından *Senatus*'a götürülmüştür. Çocuklar bu imtiyazdan belki de zevk almıyorlardı. Örneğin kadınların bitmek bilmeyen merakları ve saf dilliliklerini yansıtan bir

⁵²⁸ Gell. xii. 1; BALSDON 1963: 201'den.

⁵²⁹ ILS 8451; BALSDON 12963: 201.

⁵³⁰ Plut. QR. 102. SCHULZ 1951: 75, 126; BALSDON 1963: 201.

⁵³¹ BALSDON 1979: 201-202.

⁵³² BALSDON 1963: 202.

⁵³³ Plut. Mor. 493E; Plin. *epist.* 10, 2; Gell. i. 12,8; Dig. xxvii. 1, 18; Cod. Just. v. 66; çeviri, BALSDON 1963: 202'den.

⁵³⁴ Plin. *epist.* x. 94 vd.; Mart. ii. 91, 5 vd.; BALSDON 1963: 202.

hikâye vardır⁵³⁵. Cato'nun bu hikâyesi İ.Ö. 167 yılında askerlere anlattığı için günümüze kadar ulaşmıştır. Bu hikâyede yaşlı Cato'nun kadınlara karşı nezaket-sizliği görülmektedir. Bu hikâyede genç Papirius'un katıldığı *Senatus* müzakeresinde celse kapanmadan önce, kanunun dışarı sızdırılmaması ile ilgili bir önerge sunulmuştur. Genç Papirius eve döndüğünde meraklı annesi ona *Senatus*'da neyin tartışıldığını sorar Papirius'un cevabı ise ağzını sıkı tutması gerektiği şeklindedir. Ancak bu anneyi tatmin etmemiştir. Annesi Papirius'un peşini bırakmayınca o da, güzel ve ilginç bir yalan uydurur: *"Tartışılan konu şuydu: Hangisi halka daha uygun olur; bir adamın iki karısı olması mı, yoksa bir kadının iki kocası olması mı?"* Duyduklarıyla dehşete düşen kadın, hemen sokağa çıkıp, Roma'daki evli kadınları bu konudan haberdar eder. Sonuç olarak, bir sonraki gün senatörler *Senatus*'a vardıklarında yollarını "Bir kadının iki kocası olmalı, diğeri değil" diye bağırarak kadınlardan oluşan kalabalığın kapadığını görürler. Doğal olarak da kadınların delirip delirmediğini merak ederler. Ta ki *Senatus* binasına girip Papirius hikayesini anlatana kadar. Bundan dolayı genç çocukların *Senatus*'a girmesini durdurmaya karar verirler; ama genç adamın davranışı onları o kadar şaşırtmıştı ki ona "Zeki Çocuk" adını verirler.

Halk arasında, hiçbir neden olmaksızın Turia diye adlandırdığımız aslen adını bilmediğimiz bir kadın hakkında tüyler ürpertici bir olay vardır⁵³⁶. Bu olayı da kocasının ona, ölümünden sonra kitabeye yazdığı hitabetten öğreniyoruz. Kızın annesi ve babası, nişanlısı uzak denizlerde savaştayken bir ihtimâl köleleri tarafından öldürülmüşlerdi. O da katilleri adalete teslim etmiştir. Nişanlısı savaştan dönünce de evlenmişlerdi. Ancak eşi İ.Ö. 43 yılında sürgüne yollanmış Octavianus onu affedince Lepidus'un ayaklarına kapanıp ona teşekkür etmek için O da Roma'ya kadar gitmiştir. Orada da hiç kusursuz, mutlu ve sakin bir 41 yıllık evlilik hayatı yaşamışlardır. Hiç çocukları olmamıştı. Kadın çocuğu olmadığından kocasına kendisini boşamasını, bütün mirasını da alarak, başka biriyle evlenmesini, kendisine de bir kız kardeş gibi davranmasını ve onların çocuklarına da ikinci bir anne olmasına izin vermesi için yalvarmıştır. Adamın cevabı ise şöyle olmuştur. *"Bunu duyunca patladığımı kabul etmeliydim", aklımı kaçırdım, o kadar dehşete düştüm ki kendimi ancak toparlayabildim. Bir zamanlar ben bir ölüden farksız bir sürgünken bana öyle içten sarılırken karım olmaktan vazgeçmesini düşünmem beni yaralamıştı. Çocuk sahibi olmak nasıl bu kadar önemli olabilir?"* Ondan sonra, kuzenleri ve yeğenleri evlenirken çeyizlerini o hazırladı. İngiliz yazar WARDE FOWLER eğer kocası ondan önce ölmüş olsaydı kadın da ona en az bunun kadar kalpten ve derinden bir kitabe yazardı⁵³⁷ demektedir. Bununla birlikte kitabe bu ailenin sadece iki kişiden olmadığını, aynı zamanda kadının kız kardeşi ve kocasıyla -adının C.

⁵³⁵ Gell. i. 23; BALSDON 1963: 203'den.

⁵³⁶ ILS 8393; Val.Max. vi. 7, 2; App. iv. 189-92; çeviri, BALSDON 1963: 204.

⁵³⁷ BALSDON 1963: 205.

Cluvius olduğunu biliyoruz- sıkı aile bağlarıyla bağlı olduklarını da kitabeden anlamaktayız.

Kadının kocasına yardımda bulunduğu zamanlar da vardı. Örneğin, toplumun kültürlü ailelerinden olan Plinius'un üçüncü eşi Calpurnia kocasının para işleriyle de yakından ilgileniyordu. Öyle ki, Plinius, teyzesine karısının meziyetlerini öven bir mektup yazdı⁵³⁸. "*Bana en ilginç gelen şey ise edebiyata karşı da ilgili olmasıydı. İthamname kitaplarını tekrar tekrar okuyup canla başla öğreniyor. Ben mahkemedeysen çok sınırlı oluyor, dava bitince de çok mutlu oluyordu. Davayı kazanıp kazanmadığımı ve ne gibi yardımlar ve tebrikler aldığımı öğrenmek için özel mesajcılar tutuyor. Her ezber yapışında bir perdenin arkasından beni dinliyor. Şiirlerimi müziklerle birleştirip söylüyor ki bunu hiçbir müzik öğretmeninden değil, öğretmenlerin en iyisi olan aşktan öğreniyor.*"

Augustus zamanından kaldığı sanılan bir kitabede ise Murdia adında bir kadının yaptıklarından bahsedilmektedir⁵³⁹. Bu kadın, iki kere evlenmiş ve her iki evliliğinden de çocukları olmuştu. Öldüğünde, parasını ikinci kocasına ve mallarını da çocuklarına bırakmıştı; ilk evliliğinden olan oğuluna onun babasından kalan parayı bıraktı. Bu kitabeyi yazan da o oğluydu. Annesinin doğruluk ve dürüstlüğü-nü anlatan gerçekleri kaydettikten sonra "*kadının hayatının tatlı ve acısı, erkeğinkinden daha anlamlıydı ve bir kadını övmek için başka birşey söylemek çok zor*" diye belirtti. Bu gerçek günümüze kadar gelen binlerce epitaptan (dul erkeklerin eşlerine yazdıkları) ortaya çıkmıştır⁵⁴⁰. Başka bir kitabede ise çok kaba bir söz mevcuttu "*onun hakkında daha fazla şikayetimin artık yok*" *De qua nihil queror* Aynı domestik meziyetleriyle kadınlar övülürdü: eski moda yaşam *antiqua vita*, evde olmaktan hoşnut *domi seda*, iffetli *pudicitio*, sorumlucu, itaatli *obsequium*, arkadaşça ve eğlenceli *comitas sermone lepido*, para konusunda dikkatli (*frugi*), salaparti giyinmeyen *ornatus non conspiciendi*, fanatik olmaksızın dindar *religionis sine superstitione* vs. bir eş (kadın), hepsinden önemlisi hareketleriyle tanımlanırdı⁵⁴¹. Bu meziyet Turia ve Murdia'da bile bahsedilmişti.

Roma imparatorluğunda her Çeyrek asırda sıradan kadın ve erkeklerin yaşadıkları olaysız evlilikler de, kitabelerde yer almaktaydı.

Günümüze kadar gelen ebediyat eserleri evliliklerin başarılı olduğu kadar gösterişsiz olduğunu da göstermektedir. Genç Plinius'un karısına uzaktayken günün her dakikasında onu özlediğini yazdığı mektuplar da vardır⁵⁴². Ayrıca İ.S.

⁵³⁸ Plin. *epist.* iii. 19, 8 vd.; i. 4; çeviri, BALSDON 1963: 206'den.

⁵³⁹ *ILS* 8394; *CIL* XIV 3579; BALSDON 1963: 206.

⁵⁴⁰ *ILS* 8393-8; 8402 vd. 8448, 8437; BALSDON 1963: 206.

⁵⁴¹ *ILS* 8393 vd. 8402 vd.; BALSDON 1963: 207.

⁵⁴² Plin. *epist.* vi. 7; vii. 5; BALSDON 1963: 207.

ilk yüzyıldan kalma Statius'un aile hayatını anlatan harika bir şiir vardır⁵⁴³. Claudia ona mükemmel bir eş olmuştu: tiyatro ve oyunların sihirinden asla etkilenmedi, kocası dışında hiçbir adamla ilgilenmedi, onun kariyerinin yükselişinde ve düşüşlerinde de hep onun yanında oldu. Kocasını uzaklardayken hiç şikayetçi olmadı, gene de kocasını istediği gibi Roma'yı terkedip Napoli koyunda yaşamaya gitmedi.

Kocalar eşleri öldükten sonra nasıl kimsesiz kalırlarsa, kadınlar da eşlerini kaybettiklerinde kimsesiz kalırlardı. Her ikisi de türbe taşları ve hitabetler yazarlardı. Baudicco'nun isyanının örtbas edilmesinden sonra, başkan Suetonius Paulinus'a karşı olan maliye sekreteri Iulius Classicianus Britanya'da ölünce karısı Iulia Pacato onun anısına bir hitabet yazdı. Bu hitabet Londra'da balunmaktadır⁵⁴⁴. "*Infelix uxor*" kendisini "mutsuz dul" olarak adlandırmıştır. Seneca'nın evlilik üzerine yazdığı kaybolan eserin küçük bir parçası böyle kadınların bir listesini içermektedir⁵⁴⁵. "Cato'nun küçük kızı Marcia eşi için yas tutarken, kadınlar yasın ne zaman biteceğini sorunca "*Benim hayatım sona erince*" diye cevap verir. Bir akrabası Annia'ya yeniden evlenmesini önerince, halâ genç ve güzel olan Annia "*Hiçbir zaman cevabını verir ve sözlerine söyle devam eder. İyi bir koca bulduğumu varsayalım. Onu kaybetme korkusuyla yaşamak istemiyorum. Eğer kötü birisi olursa, neden dünyanın en iyi kocasının arkasından en kötüsüyle birlikte olayım?*" Birileri güzel bir kadını ikinciye evlendiği için övdüğünde genç Porcia "*Gerçekten mutlu ve iffetli bir kadın bir kereden fazla evlenmez der*". Büyük Marcella'ya annesi evlendiği için mutlu olup olmadığını sorunca o "*çok bahtiyarım. Bu yüzden bir daha evlenmem*" diye cevap verdi. Messalae'nın kız kardeşi Valeria'ya kocası Servius öldükten sonra neden tekrar evlenmeyeceği sorulduğunda "*Bana göre o halâ yaşıyor ve yaşacak*" diye yanıtlamıştırlar⁵⁴⁶. Bunlar, Romalıların *unisirae* diye adlandırdıkları ve birden fazla evlilik yapmadıkları için saygı duydukları kadınlardır.

Eğer dul bir kadın kafi şeylere sahipse başka şeyleri düşünmek zorunda değildi, ama eğer iki yıl içinde yeniden evlenmezse mirastan mahrum ediliyordu. Eğer kadın elli yaşın üstündeyse bu geçerli değildi⁵⁴⁷.

3. Mutsuz Evliliklerin Nedeni

Evliliğin sürekliliği eşler ya da çevre yüzünden engellenebilirdi. Eğer kadın genç ve çekici ise, ilk tehlike dış etkenlerden gelirdi. Dünyanın en masum kişisi olan Cornelia'ya İ.Ö. 52'de Pompeius'un karısı olduktan hemen sonra, tecrübeli bir

⁵⁴³ Silv. iii. 5; BALSDON 1963: 207.

⁵⁴⁴ CHARLESWORT 1939: 42.

⁵⁴⁵ Sen. Mat. 72-7.

⁵⁴⁶ BALSDON 1963: 208'den.

⁵⁴⁷ BALSDON 1963: 208.

namussuz olan ve Catullus'un nefret etmekte haklı olduğu C. Memmius musallat olmuştu. Cornelia ise kocasına Memmius'un kendisine yazdığı mektupları vermiş ve Memmius bir mahkemede yargılanarak Roma'yı terk etmek zorunda kalmıştır⁵⁴⁸.

Kıskanç koca, karısını bir tutuklu gibi evde tutardı. Evin köleleri de onun muhafızları idiler⁵⁴⁹. Ama köleler kapıları açıp aşk mektuplarını getirip götürmeye ikna edilebilirlerdi.

Evli çiftlerde çocuk yoksa ikisi de hüsrana uğrarlardı. Turia gibi davranan ve kocasına evliliklerinin sona ermesini ve daha verimli bir eş bulmasını öneren⁵⁵⁰ kadınlar çok azdı. Roma tarihinde ilk boşanmanın sebebinin ise çocuk sahibi olamamak olduğuna inanılmaktadır. Bir koca tabii ki, çocuk isteyebilirdi ama Turia'nın kocası gibi aynı zamanda eşini de sevebilirdi. Böyle durumlarda ne ailesinin geleceğine ne de yuvanın mutluluğuna gölge düşerdi. Bir erkek çocuğunu evlat edinmek mümkündü. Büyük aileler çoğunlukla soylarının tükenmesini önlemek için böyle bir yöntemle başvururlardı. Iulius Caesar'dan Augustus'a kadar birçok Romalı erkek evlat sahibi olamayınca bu yola başvurmuşlardır⁵⁵¹.

Çocuk sahibi olmamaları Tiberius Gracchus'un kızkardeşi Sempronia'yla Scipio Aemilianus'un evliliğinin sona ermesinin ilk nedeniydi⁵⁵². İkinci neden ise, kadının iyi görünüşünü kaybetmesi idi.

Zaman geçtikçe, evlilik hayatında kaçınılmaz dargınlıklar artmakta ve hem karının, hem de kocanın müsamahalârinin üstünde bir gerilim oluşmaktaydı. Cumhuriyet'in en son döneminde Varro hicivlerinin birinde⁵⁵³ *"Bir koca ya karısının hatalarına son vermeli ya da onlara katlanmak zorunda kalmalı. ilki karısını daha çekici bir kadın haline getirir; diğesinde ise kendisi daha iyi bir adam olur"* diye yazmıştır.

Plutarkhos "Aemilius Paullus'un Hayatı"nda tekrarladığı ahlâki bir hikayeyi şöyle anlatır⁵⁵⁴. *Karısı anlayışlı, zengin ve sevecendi; bu yüzden Aemilius'un arkadaşları karısını boşadığında onu elîştirirler. Cevap olarak o bacaklarını gererek "Bu ayakkabım güzel ve yeni ama vuruyor, hiçbiriniz neresini vurduğunu bilemezsiniz. Bir kadının varlığına görgüsüne ve görünüşüne güvenmesi bir hatadır; bunlardan daha çok aile hayatıyla ilgili kişilik özelliklerine -ki bunlar kocasını daha çok etkiler- dikkat etmelidir. Günlük hayatta kaygısız ya da sinirli olmak yerine sempatik, mazlum ve*

⁵⁴⁸ Suet. *gramm.* 14; BALSDON 1963: 209.

⁵⁴⁹ Ov. *am.* iii. 4; Prop. iii. 3, 47-50; Plut. *Mar.* 16, 7; Mart. i, 73; BALSDON 1963: 209.

⁵⁵⁰ Bk. yukarıda syf. 51-52.

⁵⁵¹ BALSDON 1963: 210.

⁵⁵² App. i. 83; BALSDON 1963: 210.

⁵⁵³ Gell. i. 17, 4; çeviri, BALSDON 1963: 211'den.

⁵⁵⁴ Plut. *Mor.* 141A; çeviri, BALSDON 1963: 211'den.

şefkatli olmalıdır. Doktorlar size sebebi belli olan yüksek ateşten daha çok, sebebini teşhis edemedikleri hafif ateşten endişe duyduklarını söylerler. Aynı şekilde, adamlar karısı arasında her geçen gün ortaya çıkan önemsiz kasıntı ve kızgınlıklar evliliği yok eder ve birlikte yaşamayı olanaksızlaştırır.”

Dikkat edilecek olursa, eski kaynaklarda kocasını sinirlendiren hep kadınlar olmuştur.

Cicero'nun ağabeyi Quintus'un ev yaşantısı mutluluktan başka herşeye sahipti. O, sabır ve nezaketten uzak hiddetli bir adamdı kendisinden yaşlı ve oldukça zengin, histerik bir kadınla evlendi. Kadın Quintus'un ağabeyinin zengin arkadaşı Atticus'un kızkardeşi idi. Yararlı bir evlilik yapmıştı. Başlangıçta, ağabeyi Atticus'la olan bağlarını güçlendirmek için bu evliliği uygun görmüştü. Bu evlilik yirmi yıldan fazla sürdü. Ancak Cicero'nun ağabeyiyle Cilicia'ya İ.Ö. 51'de giderken aklını nasıl kaybettiğini Atticus'a anlattığı bir mektupta açıklamıştı. Buna göre doğum yerleri olan Arpinum'dan Quintus'un Arcae'deki villasına gitmişlerdi. Karısına danışmadan Quintus, bir hizmetçiyi, yemek ısmarlamak için önden gönderdi. O gün *festa* günü olduğu için, kendisi erkekleri eğlendirirken karısına da kadınları eğlendirmesini söyledi. Kadın da *“Ama ben burada sadece misafirim”* diye yanıtladı. *“Her geçen gün böyle”* dedi. Misafirler masada yerlerini aldığı anda bile ev sahibesi ortaklıkta görünmüyordu. Buna rağmen Quintus, karısına, yemeğini yolluyor, o da elmeden geri yolluyordu. O gece ayrı odalarda yattılar, sonraki sabah Quintus ona veda ettiğinde de umarsamaz tavır içine girmişti. En sonunda İ. Ö. 45'te evlilikleri sona erdiğinde Quintus ikinci bir evliliğe kalkışmıştı ki, hemen vazgeçti ve *“Hayatta tek kişilik bir yataktan daha güzel birşey yoktur”* derdi⁵⁵⁵.

Iuvenalis doğal olarak anlayışsız kadınların çeşitli davranışlarını anlatırken eğlenmiştir: Bir Romalı kadından farklı konuşmayı ve görünmeyi şirinlik sayan bir eş, eşinin eski arkadaşlarını sevmeyen ve kocasıyla aralarını açan bir eş; durmadan dır dır yapan kadın; fazla okumuş; hareketlerinde kaba; aşırı derecede atletik ya da sadece sahne ya da oyun meraklısı kadınlar vs⁵⁵⁶.

Tabii ki içen kadınlar da vardı. Misafirlerini uzun süre bekleten Iuvenalis'in ev sahibesi içeri gelmeden önce iki duble şarap içerek kocasının ve misafirlerinin şaşkınlıkları içinde yere yığılmıştı ve bu hilkat garibesi kadın o dönemin kolay kolay göremeyeceği bir örneği sergilemişti. Romalılarda, içki içen kadınlara karşı yerleşmiş olan bir hoşnutsuzluk vardı. Bu sosyal kabalık anlamından değildi. İçkiyle

⁵⁵⁵ Cic. Att. v. 1, 3 vd.; xiv. 13, 5 bk. JOHNSON 1913: 160-5 “Cicero'nun baldızı”; WIEMAR 1930: 19 vdd.; çeviri, BALSDON 1963: 212'den.

⁵⁵⁶ Iuv. sat. 6, 82-113 (Gladyatörle kaçan senatörün karısı); 166-71 (terbiyeli kadın); 185-99 (tahakküm eden kadın); 231-41 (annesinin kötü tesiri altında olan kadın); 246-67 (atletik kadın); 268-85 (sadakatsiz kadın); 378-97 (uyumlu kadın); 398-412 (olayların kadını); 412-33 (tamamen erkeksi kadın): Mart. ii. 90, 9; BALSDON 1963: 213'den.

gelen cinsel sapmaların sonuçlarının ağır olmasından kaynaklanırdı. “*Quid enim Venus ebria curat?*” “Eğer aşk çakır keyifse aşkı kim takar?”⁵⁵⁷

Yaşlı Plinius Romalıların ilk çağlarda bu konuya ne kadar sert baktıklarını gösteren örnekler vermektedir⁵⁵⁸. Egnatius Meotennus’un karısını fiçiden şarap içtiği için öldürdüğü ve Romulus tarafından suçsuz bulunduğu kaydedilmiştir. Fabius Pictor’un *Historia* kitabında şarap mahseninin anahtarının bulunduğu çekmeceyi açtığı için ailesi tarafından açlıktan öldürülen evli bir kadının olayı vardır. Cato, kadınların akrabaları tarafından içki kokup kokmadıklarını anlamak için öpüldüklerini söyler⁵⁵⁹. Kocasının haberi olmadan sağlığını etkileyecek kadar çok şarap içtiği anlaşılan bir kadın, Cn. Domitius’a göre çeyizini para cezası olarak vermelidir. Augustus’un kızı Iulia’nın suçunda da alkol hiddet sebebi olarak görülmüş ve Pandoteria adasına sürüldüğünde, Augustus ona şarap verilmesini yasaklamıştı⁵⁶⁰.

Birçokları tarafından katı bilimin öncüsü olduğuna inanılan falcılık, tatminsiz kadınları çeken güçlü bir mıgnatıstı. Kocasını, sevgilisi ne zaman ölecekti? Birincisi çok yakında olamazdı ya da ikincisi çok sonra⁵⁶¹. Dahası kocanın ölümünü hızlandırabilirdi. Bir skandala göre Scipio Aemilianus’un mutsuz karısı kocasını öldürmüştü ve kadının annesi de kızına yardım etmiştir⁵⁶².

Romalı kadınların zayıflıkları ve kusurları hakkında az bilgi bulunduğu söylenemez Iuvenalis⁵⁶³ “*kusursuz bir eş siyah kuğu kadar azdır*” der. Ya kusursuz bir koca? Ya terbiyeli Romalı kadınların talihsizlik sonucu evlendikleri kaba, çapkın, cimri ya da müsrif adamlar? Böyleleri de tabii ki hicivcilere konu olmuşlardır. Erkek yazarlar kadın ve erkekler için iki farklı ahlâki davranış standardı olduğunu kabul edip itiraf ediyorlardı. Yaşlı Cato kendini beğenircesine “*Eğer siz karınızı zina yaparken yakalarsanız, yargılamaksızın onu öldürebilirsiniz. Eğer kendiniz zina ya da başka bir ahlâksızlık yaparsanız, karınız size dokunamaz bile ve bunu yapmaya hakka da yoktur*” demektedir⁵⁶⁴. İ.S. I. yy. daki Mosonius Rufus, evliliği en üst seviyede tutarak iki cinsin de eşit olduğuna inanmaktadır; ev kölelerinden biriyle birlikte olan bir kadının sadakatsizlik gösterdiği için kınanmasına bu arada kocasının herhangi bir köle kızla yatmaya hakkının olmasına itiraz etmiştir. Aynı görüş aslında bundan ikiyüz yıl önce Cato’nun zamanında Plautus’un “*Mercator*” adlı eserinde yaşlı bir köle kadın, sahibesinin kocasının yaptıklarını

⁵⁵⁷ Iuv. sat. 6, 300; çeviri, BALSDON 1963: 213’dan.

⁵⁵⁸ Plin. nat. xiv. 89 vd.; Polyb. vi. 11a, 4; Plut. QR. 6; BALSDON 1963: 213.

⁵⁵⁹ Bk. BALSDON 1979: 21.

⁵⁶⁰ Bk. yukarıda syf.68.

⁵⁶¹ Iuv. sat. 6, 562-68; BALSDON 1963: 213-214.

⁵⁶² App. i. 83; BALSDON 1963: 214.

⁵⁶³ Iuv. sat. 6, 165; çeviri, BALSDON 1963: 214’dan.

⁵⁶⁴ Gell. x. 23, 5; çeviri, BALSDON 1963: 214’dan.

ortaya çıkardığında şu sözleri söyler⁵⁶⁵. “Keşke erkekler de kadınlar gibi yargılan-saydı. Eğer kocalar da el altından yaptıkları zamparalıklar için zevk düşkünü karılarının boşandığı gibi cezalandırılırsalar, yemin ederim ki, şimdiki yalnız kadınlardan daha çok yalnız adam olurdu”.

İ.Ö. 77'deki *consul*'ün karısı olan Sempronia ve 60'daki *consul*'ün karısı olan Clodia (Lesbia) gibi eşlerin sadakatsizliği dillere düşerken sadece kocasının, kadının davranışından haberdar olmamasına inanmak güç ve şüphesiz karı kocanın birbirinin sadakatsizliğini gözardı ettikleri durumlarda vardı. Doğrusu Iuvenalis, bir adam çok zengin bir kadınla evlendiğinde ancak onu kendi hayatını yaşamakta özgür bırakırsa kadının varlığından yararlanabildiğini ileri sürmektedir⁵⁶⁶. Ovidius, karısının zinasıyla ilgilenen bir adamın Roma'nın toplumsal geleneklerinden haberdar olmayan bir baş belası olduğunu bile söyleyebilmiştir.

Tabii ki kocalarını aldatan sadakatsiz birçok kadın da vardır. Büyük otellerin ve otel yaşantısının yokluğu yaşamlarını zorlaştırmış olmalı ki Roma'da boşanma yasalarında zinanın ortaya çıkması oldukça önemli bir rol oynamıştı. Her zaman tehlikeli ve güvenli olmayan müttefik olan kölelerin suç ortaklığı zorunluydu. Augustus'tan sonra, kadın ve aşığı çok şiddetli cezalara çarptırılmaktaydı⁵⁶⁷.

Kocaya karşı sadakatsizlik hem yasalar hem de gelenekler göz önüne alındığında genelde ne adamın vicdanını ne de yasaları ilgilendiriyordu. Bir erkeğin yiğitliği, onun temkinli karısının sağlayabileceğinden daha büyük bir çıkış gerektirebileceği gerçeğine erkekler inanırdı ve sadece karısı bunu takdir etmek zorundaydı. Büyük Scipio Africanus'un karısı Aemilia, kocasının kusurlarını görmezden gelmiş ve o öldüğünde, kocasının gözde metresi olan köle kızı serbest bırakıp onun azadettiği erkeklerden biriyle evlenmesini sağlayacak kadar ileri gitmişti⁵⁶⁸. Augustus'un karısı Scribonia'nın ahlâkının ağır basıp kocasının metresinin tavırlarını hoş görmeyi reddetmesi ise boşanmalarına sebep olmuştu. Kadının varisi Livia⁵⁶⁹ nasıl anlayışlı bir eşi oynayacağını çok iyi biliyordu. Claudius'un karıları, kendi plan ve sadakatsizliklerini örtmek için kocalarının yatağını başkalarıyla doldurarak düşünceli davranmışlardı ve Narcissus, Claudius'u, karısının sadakatsizliğinden haberdar etmek istediğinde, bu gerçeği ona metresiyle ulaştırmıştır⁵⁷⁰.

Bir koca gönlünü köle kızlar ve azadedilmiş kadınlarla eğlendirdiği sürece sorun yoktu⁵⁷¹. Ancak evli bir Romalı kadınla bir dalavere çevirdiğinde adam kadını da

⁵⁶⁵ Plaut. *Merc.* 823, 9; çeviri, BALSDON 1963: 214'den.

⁵⁶⁶ Iuv. *sat.* 6, 136-41; BALSDON 1963: 215.

⁵⁶⁷ BALSDON 1963: 215.

⁵⁶⁸ Val. Max. vi. 7, 1; BALSDON 1963: 215.

⁵⁶⁹ Suet. *Aug.* 67, 2; 68, 1; 71, 1; Dio. Cass. lviii. 2, 5; BALSDON 1963: 215.

⁵⁷⁰ Tac. *ann.* ii. 29, 3-30, 1.

⁵⁷¹ Iuv. *sat.* 6, 627; BALSDON 1963: 215.

tehlikeye atıyordu. Ama bu Cumhuriyet Devri için geçerliydi. Kendisi ise tehlike altında değildi. Augustus'un zinayı bir toplum suçu olarak kabul etmesi ve bunun da önemlisi imparatorluk ailesinden bir kadınla birlikte olduğunda bunun yasalarca ihanet saymasından sonra Roma sosyetesinin ileri gelenleri ihanetleri için çok büyük paralar ödemek zorunda kalmışlardır⁵⁷².

4. Boşanma

Klasik Devir'de, Romalılar, yaşadıkları çağın düşük ahlâk standartlarıyla karşı karşıya kaldıkları halde Roma tarihinin yüksek ahlâk standardını mükemmel olarak göstermek için abartmalardan kaçınmıyorlardı. Hatta Roma tarihinin ilk beş yüz yılında tek bir boşanma davasının dahi görülmediği bile iddia edilmekteydi; İ.Ö. 230'da Spurius Corvilius'un kısır karısını boşayarak bu çirkin modayı başlattığı söylenir. İ.Ö. 451 yılında oniki levha yasası boşanma formülünü çoktan çözmüştü "Eşyalarını al ve git" ve kadın evin anahtarlarını bırakır ve gider. Gerçekte ilk boşanma olayı yani Carvilius'un boşanması İ.Ö. VII. ya da VIII. yy. da gerçekleşmiştir" III. yy. da değildir⁵⁷³.

Evlilik eski geleneklere göre olduğunda bir koca karısını boşayabilirdi. Karısını boşayabilen tek kişi olarak *Flamen Dialis*'i görmekteyiz ve bu da İmparator Domitianus'un özel izniyle gerçekleşmiştir⁵⁷⁴.

Eski usullere göre evlenen bir kadın, kocasını hiçbir şekilde boşayamazdı. Fakat cumhuriyetin son dönemlerinde bir kadın -ya da onun yerine babası- bir adam karısını nasıl boşarsa, o da kolayca kocasını boşayabiliyordu⁵⁷⁵.

Cumhuriyetin son yüzyılından sonra boşanma nedenleri genelde ufak tefek şeylerden ortaya çıkmaya başlamıştı. Roma'nın en yüksek sosyetesinde genelde sebepler, politik idare ve dalavereyle ilgiliydi. İ. Ö. 91'in büyük memuru Livius Drusus'un kızkardeşi Livia, ağabeyinin ısrarıyla, arkadaşı Q. Servilius Coepia'yla evlenmiş ve ona Servillia adında bir kız evlat doğurmuştu. Ancak iki adam bir müzayede bir yüzük için tartışınca evlilik sona ermişti. Kocasını boşadı ya da o, kocasını boşamıştı ve onun yerine M. Porcius Cato ile evlendi. Genç Pompeius, ise kariyerini düşünerek, Sulla'nın ilk karısını boşayıp Sulla'nın akrabalarından biriyle evlenme teklifini kabul etti⁵⁷⁶.

⁵⁷² Tac. *ann.* ii. 50, 1; BALSDON 1963: 215-216.

⁵⁷³ On iki Levha: Cic. *Phil.* ii. 69. Boşanma formülü, Plaut. *Amph.* 928; *Dig.* xxiv. 2, 2, 1 (Gaius). Plut. *QR.* 14; BALSDON 1963: 216.

⁵⁷⁴ Plut. *QR.* 50; BALSDON 1963: 216.

⁵⁷⁵ BALSDON 1963: 216.

⁵⁷⁶ *RE.* XII,1 (1927) 900, Nr. 35 "Livia"; Plut. *Pomp.* 9; Suet. *Iul.* 1; BALSDON 1963: 217.

Cumhuriyet döneminde hiç boşanma mahkemeleri yoktu. Kadın kocasını zina yaparken yakalamış olsa bile kocasını hiçbir yasal cezaya çarptıramazdı⁵⁷⁷. Evliliklerinin şekli ne olursa olsun eğer kocası onu zina yaparken yakalarsa kanun ona karısını öldürmek ve hatta aşığı da dövmek kötürüm bırakmak ya da öldürmek hakkını veriyordu⁵⁷⁸. Eğer yeterli delillere sahip olmadan karısının sadakatsiz olduğunu anlarsa, koca karısından boşanır ve onun çeyizinin bir kısmına el koyardı; eğer evlilik eski türdence kızın babası, kadının yakın akrabalarının oluşturduğu bir aile kurulunu çağırıp kadın hakkında karar vermelerini isterdi; bu tür bir olayda kadın kolayca ölüme mahkûm edilebilirdi⁵⁷⁹.

Cumhuriyet yıkılınca, Augustus boşanma ile ilgili bazı kurallar koydu. Onun amaçları, boşanmanın aslen hangi kanıtlarla gerçekleşebileceği konusunda bazı tatminkâr formlar sunmaktı. Bunlar zina ve diğer büyük ahlâksızlıkları özel bir mahkemeye taşıyabilmek ve bir kadının zina yapmasına kocasının göz yummasını önlemek içindi⁵⁸⁰.

Augustus'un yasasının ilk kısmında, yasada tanınan bir boşanma ihbarnamesi yeralmaktadır⁵⁸¹. Boşanma olayı her iki taraf için geçerli olan bir ayrılmadan sonra, Çeyizin geri verilmesinden, yeniden evlenme ya da kocasının evinden zina yüzünden kovulması gibi muhakkak belirtilerden oluşurdu. Boşanma mesajı, eskisi gibi *Res tuas tibi habeto ya da condicione tua non utor* idi, ama şimdi bu mesaj yedi yetişkin erkek tarafından şahit olunmalıydı; eğer mesaj yazılıysa da yedi onayın olması gerekiyordu. Ancak bundan sonra boşanma, yasalar önünde şahitliği ile kabul edilirdi.

İ.Ö. 18'de *Lex Iulia de Adulteriis* ile zina toplumsal bir suç olarak kabul edilince evli kadınlara ve evli olsun ya da olmasın onların metreslerine dair davalara bakmak üzere sabit bir mahkeme kuruldu ve kocalar böylece daha uyanık hareket edebileceklerdi. Yeni yasayla bir adam başka birinin karısını ayartırsa adam cezaya çarptırılıyordu. Kadının cezasını da kocası veriyordu; eğer adam karısının yaptıklarına göz yumarsa ya da kayıtlı fahişeler dışında başka kadınlarla birlikte olmaya devam ederse ve evli kadınlarda fahişeler gibi davranarak olayları basite indirgemeye kalkarlarsa *Senatus* bu kaçamağı sona erdiriyordu⁵⁸².

⁵⁷⁷ Gell. x. 23, 5 "Cato". Cumhuriyet Devri'nde kocanın karısından boşanması hakkında bk. CORBETT 1930: 222; Cic. *Ad fam.* viii. 7, 2; BALSDON 1963: 217.

⁵⁷⁸ Gell. x. 23, 5; Val. Max. vi. 1, 13; BALSDON 1963: 217.

⁵⁷⁹ Dion. Hal. *ant.* ii. 25, 6; Plut., *Rom.* 22, 3; BALSDON 1963: 217.

⁵⁸⁰ BALSDON 1963: 217.

⁵⁸¹ CORBETT 1930: 228-34; BALSDON 1963: 217.

⁵⁸² Tac. *ann.* ii. 85, 1; BALSDON 1963: 218.

Tüm bunlara karşı gene de kocanın durumu karısınınkiyle denk değildi ve yasa ancak Constantinus zamanında değiştirildi ve zinayı kadın da yapsa erkek da yapsa aynı şekilde değerlendirildi.

Plutarkhos'un yazdığı gibi *"kendisinin düşkün olduğu zevklerden karısını alıkoyan bir koca, düşmana teslim olup karısına kavgaya devam etmesini söyleyen bir adam gibidir"* der⁵⁸³.

Augustus'un yeni yasaları en azından kocaya görevini öğretti. Karısının zina yaptığını ortaya çıkarınca kendisi ya da babasından bağımsız değilse, onun yerine babası karısını boşamalıydı; eğer bunu yapmazsa, kendisi göz yumduğu için cezalandırılabilirdi ve hatta kendisi zina yapmış gibi cezalandırılırdı⁵⁸⁴. Karısı ve aşığına vereceği cezayı kararlaştırmak için de kocaya boşanmadan sonra altmış gün verilirdi. Ya karısını affedip evliliklerine bir şans daha verecek ya da boşanmanın yeterli bir ceza olduğunu kabul edecekti. Elli gün bitince, Augustus'un yasalarının birden fazlasının katı bir yaşam sağladığı bu berbat şahsiyeti cezalandırmaya dört ay veriyordu⁵⁸⁵. Boşanmadan altı ay sonra ya da sözde saldırıdan beş yıl sonra hiçbir ceza uygulanamazdı. Costantinus'un cezalandırma sisteminde bu hakkı, kadının kocası ya da yakın akrabalarıyla sınırlandırılmıştı.

Eğer suçlu bulunursa, kadın ve aşığı farklı adalara sürülürlerdi. Kadın, çeyizinin yarısını ve bunun yanında kendi varlığının üçte birini kaybederdi ve bunun yanında onunla evlenen kişi de suçlu sayılırdı; aşık varlığının yarısı değerinde para cezasına çarptırılırdı. Constantinus'dan sonra hem kadın hem de aşığı ölümle cezalandırılmaya başlandı⁵⁸⁶.

En azından Augustus'un yasasından sonra, karısının zina yaptığını öğrenen adamın karısını öldürme hakkına son verildi. Gene de, eğer aşık ikinci sınıf bir insansa örneğin bir köle ya da aile azadıysa ve zinayı evde yaptıklarında yakalanmışsa aşığını öldürebilirdi⁵⁸⁷. Fakat eğer böyle şerefsiz bir konumda yakalanırsa kadında baba tarafından öldürülebilir ve aynı zamanda baba aşığı da öldürebilirdi⁵⁸⁸. Yasa aynı zamanda etkin olmayan aile mahkemelerine de son vermişti.

Boşanma her zaman kaba parasal yönler taşımaktadır. Karısının usandırıcı birlikteliğinden kurtulmanın tek yolunun ondan boşanmak olduğunu gören koca, karısına çeyizini geri vermeden ondan boşanamayacağı gerçeğiyle karşılaşır. Cicero

⁵⁸³ RE I (1894) 432-5, s.v. "Adulterium"; Plut. Mor., 145 A; çeviri, BALSDON 1963: 218'den.

⁵⁸⁴ Dig. xviii. 5, 30; BALSDON 1963: 218.

⁵⁸⁵ CORBETT 1930: 142-5; BALSDON 1963: 218.

⁵⁸⁶ Dig. xviii. 5, 30; BALSDON 1963: 219.

⁵⁸⁷ Dig. xviii. 5, 25; BALSDON 1963: 219.

⁵⁸⁸ Dig. xviii. 5, 21 (Papinianus); lviii. 5, 22 (Ulpianus) ve xxiv, 1; BALSDON 1963: 219.

İ.Ö. 47'nin sonunda ya da 46'nın başında Terentia'dan boşandığında gerekli parayı bulmak için ne yapacağını bilememiştir ve büyük ihtimalle, dört yıl sonra öldüğünde çeyiz halâ geri ödenmemiştir. Bu arada bir kumarbaz gibi yeniden evlenerek yeni çeyizle Terentia'ninkini ödeyebileceğini ummuştur; ama bu ikinci evlilik sadece birkaç ay sürmüş ve onu hayal kırıklığına uğratmıştır⁵⁸⁹.

Boşanmış bir kadın ya da onun yerine babası veya Vasisi-çeyizi geri almak için genelde mahkemeye gitmek zorundaydı⁵⁹⁰. Cumhuriyetin ilk zamanlarında hakimın tam yetkisi vardı; bir bölümün bile geri verilmesini keyfince reddedebilirdi⁵⁹¹. Ama cumhuriyetin sonlarına doğru görüldüğü gibi belirli kurallar konuldu. Eğer kadın ya da babası boşanma davasını açıtsa koca evlilikten olma her çocuk için çeyizin 1/6'sını alabilirdi. Ancak bu çeyizin yarısını aşmamak şartıyla olurdu. Eğer kadın zina yüzünden boşandıysa, koca ek olarak çeyizin 1/6'sını almaya hak kazanıyordu; eğer kadın içki yüzünden ya da biraz daha küçük başka önemli nedenlerden boşandıysa koca bu durumda çeyizin 1/8'ini alabilirdi⁵⁹².

C. Marius'un, akıl ve zekâsını ispatlayan bir hikayesi vardır. C. Titinius boşandığı karısının çeyizini, karısının ahlâksız karakterine dayanarak başvurduğu davada karar verilmek üzere çağırılmıştı. Ancak Marius, Titinius'un karısının karakterini evlenmeden önce de bildiğini ve onunla, ilk fırsatta boşanıp çeyizini almak için evlendiğini anladı. Titinius bunu inkar edince Marius hüküm verdi. Kadını ufak bir cezaya çarptırdı; Titinius'u da çeyizin değerine eş bir para cezasına çarptırdı. Daha sonra İ.Ö. 88'de Fonnia adındaki bu kadın Marius'un şefkatini geri ödeme şansı buldu. Marius, Sulla'dan kaçarken onu bataklıktan çıkartıp evinde sakladı⁵⁹³.

5. Boşanmış Kadınlar ve Dullar

Ölüm ve boşanma evliliği sona erdiriyordu. Bir kadının evliliğinin bozulmasını sağlayacak başka durumlar da vardı. Örneğin eğer kocası belli suçlarla hüküm giydiyse eğer bir mahkumsa, evi terk ettiyse ya da İ.S. III. yy. a kadar süren Augustus'un yasasıyla orduya bir erbaş olarak katıldıysa⁵⁹⁴ evlilik bozulabilirdi.

Dul bir erkek, karısı ölür ölmez evlenebilirdi; dul bir kadınsa son kocasına bir saygı olarak on ay beklemesi gerekirdi. İmparatorluk zamanında ise bu süre oniki ay idi. Bu yasaya göre kadın yeniden evlendiğinde, eski kocasından hamile olup

⁵⁸⁹ Cic. *Att.* xvi. 15, 5; Dio.Cass. xlv. 18, 3; BALSDON 1963: 219.

⁵⁹⁰ Cic. *off.* iii. 61; BALSDON 1963: 219.

⁵⁹¹ Plin *nat.* xiv. 90; BALSDON 1963: 220.

⁵⁹² Ulp. *reg.* vi. 12; CORBETT 1930: 193; BALSDON 1963: 220.

⁵⁹³ Val. Max. viii. 2, 3; BALSDON 1963: 220.

⁵⁹⁴ CORBETT 1930: 211-17.

olmadığı saptanıyordu; ama bu bir amaç için kullanılmıyordu. Çünkü eğer sadece bunun için olsaydı, kocasının ölümünden hemen sonra doğum yapan bir kadının hemen yeniden evlenebilmesi gerekirdi⁵⁹⁵.

Yapılan bu yasak ilk önce dini nedenden dolayıydı ama daha sonra dünyevi bir yasayla yasaklanan süre içinde yeniden evlenen bir kadının yeni kocasıyla birlikte hakimnin kararnamesiyle cezalandırılırdı. Eski kocasından aldığı tüm mirası geri vermeliydi ve en yakın akrabaları dışındakilerin miraslarından mahrum edilirdi⁵⁹⁶.

Augustus'a göre kocasının anısına üzgün ve sadık olarak kendini adayan vefalı dulun, romantik görüntüsünün anlamı yoktu. Çocuklar devletin ihtiyacı idi. Bu yüzden onun ilk ahlâki kanunuyla yirmi ile elli yaşları arasındaki çocuksuz bir kadının, kocasının ölümünden bir yıl sonra ya da boşanmadan altı ay sonra halâ evlenmemişse cezalandırılıyordu. Bu çirkin yasa Augustus'un sonraki *Lex Papia Poppaea*'sıyla o kadar genişlemişti ki, kadınları cezalandırmadan önce verilen süre dullara iki yıl, boşananlara ise onsekiz aya çıkartılmıştı.

Bu tür yasalar, Hristiyan imparatorlar tarafından yürürlükten kaldırılmıştı. Çünkü Hristiyanlık ikinci bir evliliği uygun bulmuyordu. Zaten Hristiyanlığın bekârlığa duyduğu büyük saygıyla, Constantinus, Augustus'un bekârlığı cezalandırdığı diğer yasaları yürürlükten kaldırmıştı.

Eğer kadın tamamen kocasının yönetimi altındaysa (*manus* ya da *potestas*) ve onun tarafından serbest bırakılmamışsa, kocası isterse onun için bir öğretmen tutabilir ya da kadına kendisi için bir öğretmen seçme yetkisini verebilirdi⁵⁹⁷. Adam ölünce malı ona kalırdı; eğer adamın ondan ya da önce evliliğinden çocukları varsa malmülk kadın ve çocuklar arasında eşit olarak paylaşıldı.

Genelde olduğu gibi eğer özgürce evlenmişse, kocasının mülkü üzerinde mirasta hakkı yoktu ama adam varislerine bıraktığından fazlası olmadığı sürece karısına miras bırakabilirdi. Gene de kadının yüzüstü kalacağı durumlarda olurdu. Augustus'un olağanüstü yasası Hristiyanlık devrinin başından İ.S. IV. yy. a kadar yürürlükte olmasına rağmen, eğer kadın yirmi ile elli yaşları arasında ve kocası öldüğünde yirmibeş ile altmış yaşları arasında ise ve evlilikten hiç çocukları olmamışsa kadın mirasın sadece 1/10'unu alabilirdi; böylece adam mirasının 1/4'ünü metresine, sadece 1/10'unu karısına bırakabilirdi⁵⁹⁸.

⁵⁹⁵ BALSDON 1963: 221.

⁵⁹⁶ SCHULZ 1951: 136; CORBETT 1930: 249-5.

⁵⁹⁷ CORBETT 1930: Chap 4.

⁵⁹⁸ CORBETT 1930: 119; Quint. *inst.* viii, 5,19.

Solon bir keresinde Croesus'a "Bir adam ölmeden mutlu olmaz" demişti. Martialis daha da ileri giderek⁵⁹⁹. "Bir adam, karısı ölmeden özellikle de zenginse mutlu olmaz" demiştir.

Zengin dul, her türlü jigolo ve düzenbazın ilgisini çekerdi. Ya gücünü bilip uyguladığı zulümden zevk alırdı, ya da kolay aldanırdı. Yaşam gücü hicivli olan genç Plinius'un bile M. Aquilius Regulus'un bir miras avcısı olduğunu anlatan eğelenceli hikayeleri vardır. Regulus, Galba'nın evlat edindiği Piso'nun dul eşi, zengin Verania'nın odasına girip, ağır hasta olan kadının bunu kısa sürede atlatacağını yıldız falından öğrendiğini söyleyerek bir ara odadan çıkmış ve içeri geri girerek dışarıda bekleyen bir kahinin onun teşhisini doğruladığını söylemiştir. Sonuç hızlıca yazılan bir ek vasiyet ve Veronia'nın ölürken ona ettiği lanet olmuştur. Gene Regulus vasiyetini söyleyen Aurelia'yı bulduğunda ona giydiği eşyaları Regulus'a bıraktığını söyleyen ek bir vasiyet yazması için yalvardığında o kadar şanslı değildi. Çünkü Aurelia ölmedi⁶⁰⁰.

6. Kötü Ahlâklı Kadınlar

a. Fahişeler

Roma ve tüm İtalya şehirlerinde bunlara rastlanırdı ve modern dünyada olduğu kadar eski Romada da kolayca tanınırlardı. Bunlara *Scorta*, *Meretrices* ya da *lupacs*⁶⁰¹ denirdi. Büyük bir çoğunluğu Suriye ve Mısır gibi dış ülkelere gelmişlerdi. Yüzlerine çok fazla makyaj yapıyorlardı. Saçlarına bant takmazlardı. Tunik ve toga giyerlerdi, daha çok elbiseleri renkli ve parlak olurdu. Caddelerde yürürler ya da genelevlerin önünde oturur veya ayakta dururlardı. Roma'da özellikle Sacra Via, Subura, Esquiline-Viminal bölgesinde bulunurlardı. Fahişelerin Polis'te kayıtları vardır ve Gaius Caligula'dan imparatorluğa kadar her yerde vergi ödüyorlardı. Bu batıda bir fahişenin her gün her müşteriden aldığı paranın toplamıydı⁶⁰². Bu kadınlar hakkındaki bilgilerimizi ise büyük ölçüde Romalı yazarlardan özellikle Iuvenalis ve Martialis'den bir bölümünü de arkeolojik çalışmalardan ve özellikle Pompeii kalıntılarından elde ediyoruz; çünkü burada meydana gelen İ.S. 79'daki vezüv patlaması, kalıntıların olduğu gibi kalmasını ve günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Gece yaşantısında genelevlerin öğleden sonra üçden önce açılması yasaktı.

⁵⁹⁹ Mart. i. 10; ii. 26; ii. 65; v. 37, 20 vdd; x. 8; x. 43; Hor. *Epist.* i. 1, 77 vd. Iuv. 3, 126-30; Tac. *hist.* i. 73, Mart. i. 49, 34; ii. 32, 6; BALSDON 1963: 222.

⁶⁰⁰ Plin., *epist.* ii. 20; BALSDON 1963: 223.

⁶⁰¹ RE XV (1931) 1018-1027, s.v. "Meretrix".

⁶⁰² Suet. *Cal.* 40; RE XV, 1022; BALSDON 1963: 224.

Bazen fahişeler genelev ya da oda tuttıkları hanların sahibelerine kira vererek bağımsız da çalışabiliyorlardı. Bazen ucuz otellerde *tabernae caupaniae* bazen de halk hamamlarının sahibiyle⁶⁰³ ortaklaşa çalışırlardı. Deneyimli müşteri bu kuruluşlardan birisine giderek isteğini yerine getirebilirdi.

Geç imparatorlukta Roma'da kırkbeş tane kadar genelev vardı ve bunlar aedile'ların yönetimi altındaydılar. Pompeii'de en az yedi tane, Puteoli'de de bir tane vardı⁶⁰⁴. Ostia'da ise hiç rastlanılmamıştır.

Eğer bir kişi Roma genelevini (*Lupanar*) merak ediyorsa Pompeii'ye gidip, Insula 12 No: 18 (Alberao di Stittia'nun karşısı) bulması yeterlidir. Burası *Hospitium Sittii* adlı bir handır. Bina iki katlıdır ve üst katta caddeden kendi girişleri ve genelde alttakilerden geniş olan odaları vardır. Üst katın içi yıkılmıştır. Alt kat hiç zarar görmemiş ve cadde tarafında giriş çıkışı sağlayan bir kapısı vardır. Üst kattaki odaların duvarlarında erotik sahneler mevcuttur. Vezüv patlaması sonucunda bu binayı bütünüyle küller kapladığı için korunmuştu. Buranın sahipleri Africanus ve Victor idi. Bazı kızların adlarını örneğin; Glycero ve Phoebe ve duvarda imzaları olan müşterilerin ve kasabadaki başka bir genelevin müşterilerinin isimlerini biliyoruz. Çoğu Felix, Romulus, Mars ve Scamander gibi adları olan kölelerdi⁶⁰⁵.

Köle kızlar genelev sahipleri tarafından açık arttırmalarla alınıp satılırdı. Martialis'in pasaklı bir kızı anlatan bir vecizesi vardır. Tellal insanları kızın temiz olduğuna inandırabilmek için kızı sürekli öpüyormuş. Tek sonuç ise kıza önceden biçilen fiyatın aşağıya çekilmesi olmuş⁶⁰⁶.

Suçsuz genç köle kızlar açık arttırmayla genelevlere satılırken geç gelen otoritenin hoş görmediği bir beyaz köle trafiği vardı. Hadrianus bunu yasakladı ve onun kanunları onu takip eden imparatorlar tarafından da kullanılmaya devam edildi⁶⁰⁷.

Uzun süre Romalıların zührevi hastalık felaketinden etkilenmedikleri sanılmıştı. Ancak genç Plinius'un yazdığı bir mektup sayesinde yetkili tıp otoritelerinin görüşlerine göre o zamanlarda frengi vakaları bulunmaktaydı⁶⁰⁸.

⁶⁰³ Catull. 37, 1; Hor. *epist.* i. 14, 21; Petron. 6, 2; *Dig.* xxiii, 2, 43 ve 9; BALSDON 1963: 224-225.

⁶⁰⁴ *RE* XII. (1925) 1942 vd. s.v. "Lenocinium"; *RE* XV (1935) 1023-5; Petron. 7, 2; BALSDON 1963: 225.

⁶⁰⁵ BALSDON 1963: 225.

⁶⁰⁶ Mart. vi. 6; BALSDON 19063: 226.

⁶⁰⁷ *Hist. Aug. Hadr.* xviii. 8; BALSDON 1963: 226.

⁶⁰⁸ Plin. *epist.* vi. 24; *RE* XV (1931) 1026; BALSDON 1963: 226.

Hangi ülkede ve hangi devirde olursa olsun gençliğe yeni geçen erkeklerin büyük bölümünün cinsel arzularını tatmin etmek için fahişeleri seçtikleri bir gerçektir. Fahişelik müessesesi toplumda ahlâki değerleri belirli bir noktaya kadar dizginleyen bir kurumdur.

Romulus ve Remus'un analarına, çobanlar *Lupa* diyorlarmış. *Lupa* kelimesi ise hem dişi kurt hem de fahişe anlamındaymış. Romanın kurulduğu yıllarda Romalıların kaçırarak evlendikleri Kuzey'de yaşayan Sabine kadınlarının halka açık gösterileri sırasında fahişeleri oyun sahasının dışına çıkardıkları söyleniyor. Burdan da fahişeliğin o zamandan beri mevcut olduğunu görmekteyiz. Ancak fahişe kelimesinin anlamı Roma dönemindeki anlamıyla aynı değildir. Çünkü bugünkü anlamından fahişe denince saygınlığını yitirmiş düşmüş kadın akla geliyor. Ancak Roma'da genelevlerde çalışan şehrin muhtelif yerlerinde çalışan fahişeler var olmasına karşın herhangi bir erkekle evlilik dışı cinsel ilişki kuran kadın bazen bir esir bazende azat edilmiş bir kadın olabiliyordu. Bunların zaten kaybedebilecekleri sosyal tanımları yoktu. Bir de azda olsa yüksek tabakalara mensup serbest yaşayan kadınlar da vardı; ancak bunların sosyal durumları ve çevreleri nedeniyle başları derde girmiyordu. Fahişeler arasında sayıları az da olsa erkekleri tatmin etmeyi kendilerine meslek edinmiş bazı kültürlü, eğitim görmüş kendilerine saygı duyulan kadınlar da vardı⁶⁰⁹.

Şehirlerde bir veya birkaç genelev bulunurdu. Ancak buraları oldukça kötü kokan sağlıksız yerlerdi. Bu durumun düzeltilebilmesi için ve zührevi hastalıkların kısmende olsa önlenebilmesi için kapıların önüne akar sular konması erkeklerin geneleve girmeden önce buraya girip tamamen temizlenmesi önceden bildirilirdi⁶¹⁰.

Bir de kibar fahişeler vardı. Bunlar evlilik dışı doğan kız çocukları ile esirlerin kızları veya sokağa bırakılan kızlar arasından itina ile seçilirlerdi ve fahişeler tarafından da beş yaşından itibaren özel okullarda eğitim görürlerdi. Güzel konuşma baştan çıkarma, makyaj, beden eğitimi, matematik, edebiyat, şiir, resim, heykel ve en önemlisi aşk sanatının en ince noktalarını öğrenirlerdi. Bu kızların tenleri koyulaşmasın diye kesinlikle güneşe çıkarılmazdı. Sevişme tekniklerini birbirleri ile tatbik ederek en ince ayrıntıyı bile gözden kaçırmadan öğretirlerdi. Bu kadın kadına sevişmeden, çok başarılı olanlar ve bundan büyük haz duyanlar ayrı bir odaya alınırlar ve bunların eğitimi diğerlerinden ayrı olurdu. Bunlar daha sonra seviciler zengin kadınlara ve dullara eşlik edebilecek şekilde yetiştirilirdi. Fahişenin en büyük silahının vücudu, hareketleri ve konuşması olduğu her gün tekrarlanarak en ince ayrıntılarıyla öğretilirdi. Kadının suratını asması ve aşırı gülüşünde ağız kenarlarında izler bırakacağı öğretilirdi. Bunun yanında "sadece mutlu bir yüzün her erkeğin aradığı

⁶⁰⁹ ERSAMUK 1995: 82.

⁶¹⁰ ERSAMUK 1995: 83.

bir yüz ifadesi olduğu onun için yüzlerinde tebessümün hiç eksilmemesi gerektiğini, iddiacı olmamalarını öğretirlerdi⁶¹¹.

Fahişelerin bekaretleri kesinlikle korunurdu. Çünkü ilk müşterilerinin en zengin veya en çok parayı veren kişi olması patronları tarafından itina ile seçilirdi. Bu işi yapan kızın en büyük para karşılığı yapması büyük bir onur sayılırdı. Vücut güzelliği için özel dietler uygulanırdı. Kızlar genç erkeklere zengin olanlar dışında kesinlikle gönderilmezdi. Çünkü genç erkek boğa gibidir. Sizi perişan eder. Orta yaşlılar ise ne istediklerini ve nasıl alacaklarını çok iyi bilirler diyorlardı. Bunun da asıl nedeni kızların genç erkeklere aşık olabileceği endişesi olsa gerekti. Gene fahişe adaylarına her gün bıkıp usanmadan bazı sözler tekrarlanırdı. Örneğin; şehvetli ve tahrik edici olun fakat asla bayağlaşmayın erkeğe gerçek duygularınızı asla göstermeyin yalvarmalara kanmayın ümit edici şekilde gülün vs. gibi⁶¹².

b. Metresler

Tibulus, Propertius, Catullus ve Ovidius'un farklı zamanlarda büyülendikleri, uğurlarında eziyet çektikleri kentin çekici zarif ve pahalı leydileridirler. Ovidius üçüncü kitabı olan "Aşk Sanatı"nda böyle cazibeli kadınları elde edebilmenin yollarını el kitabı niteliğinde yazmıştır.

Bu tür genç kadınlar, yaşamını yönlendiren ve kazancını paylaşan anneleriyle ya da güvenilir kadın pezevenklerin (*lena*) kontrolü altında ya da ona bakan hizmetçileriyle sevgilisinin himayesi altında yaşarlardı. Eğer adam kadından bıkarsa hizmetçilerini ona miras olarak bırakırdı⁶¹³.

Çekici bir metres tutmak oldukça pahalıya mal oluyordu. Plautus'un *Mostellaria*'sındaki kahraman, sevdiği köle kızı serbest bırakıp vaziyetini düzeltmek için babasının mallarını satmıştı ve cumhuriyetin son dönemlerinde tefecilere büyük paralar borçlu olanlar arasında, borçlandıkları parayı politik kariyerleri yerine kadınlara harcayan çok sayıda genç adam vardı.

Metreslerin en büyük trajedileri belki de ona bakan adama aşık olmaktı. Ancak adam her an onu yakasından silkebilirdi. Bunun tam tersinde ise adam kadına delirince aşık olduğunda ise kadının sadık olmadığını hissettiğinde kıskançlık ve kaygıdan acı çekerti. Genellikle kadının kendisine daha lüks şeyleri verebilecek zengin birisini bulduğunda onu terkedeceğinden korkardı⁶¹⁴.

⁶¹¹ ERSAMUK 1995: 74

⁶¹² ERSAMUK 1995: 74-75.

⁶¹³ Prop. vi. 7; BALSDON 1963: 227.

⁶¹⁴ Prop. i. 8 A; ii. 16; ii. 26, 21-28; Mart ii, 49; BALSDON 1963: 227.

Bu tip metresler genellikle Romalıydılar; bazan azad edilmiş kadınlar ama çoğunlukla saygın ailelerdendi. Roma tarihinde ilk göze çarpan metres İ.Ö. 186'da *Bacchanalia* suikastinden sorumlu tutulan Hispala Fecenia idi, kız azad edilmiş bir köleydi⁶¹⁵.

Bu metresleri saygı değer evli kadınlardan ayıran tek özellik ahlâk değildi. Bu kadınlar - *doctae puellae*- hünerli, kültürlü ve hoşsohbet idiler. Şarkı söyler ve klasikleri iyi bilirlerdi. Saygı değer bir kadının yapamayacağı şekilde vücutlarını çekici bir şekilde ritme uydurarak dans ederlerdi⁶¹⁶.

Ovidius'un "Aşk Sanatı" kitabı sayesinde saygı değer kadınlar, hayatlarını kazan rakibelerinin bunu nasıl yaptıklarını öğrendiler. Bunu öğrenmeseydiler kadınlıklarından haberleri olmayabilirdi. Üçüncü kitapta ne renk kıyafetler giyecekleri, makyaj ve saç stilleri hakkında öneriler vardı. Dişlerini fırçalamaları her sabah yüzlerini yıkamaları hizmetçilerine özen göstermeleri öğütleniyordu. Kötü ağız kokuları ve çürük dişleri tedavi etmekle ilgili bilgiler, boy kısılığı ve zayıflığın nasıl örtülebileceği hakkında öğütler veriliyordu. Kendilerine dikkat etmeli ve kabiliyetlerini geliştirmek zorundaydılar⁶¹⁷.

Metreslere dolandırıcılardan uzak durması öğütlenirdi. Onlar asla duygularını yani sevinç veya üzüntüsünü dışarıya çıkarmamalıydı. Aşk mektuplarını cevaplamalıydı ama bu derhal olmamalıydı. Olağan ücretini almada diretmeliydi; heyecanlı gençlerden, tecrübeli orta yaşlı erkeklere kadar, değişik yaştaki aşıkları kabul etmeliydi, eğer aşığının dikkatini üstünde tutmak istiyorsa onu belli ölçülerde taciz etmeli ve biraz ona eziyet etmeliydi. Bunlara, başka bir randevu için aşığını nasıl atatabileceği öğretilirdi. Aşk mektuplarını en iyi hangi mürekkeple yazacağı söylenirdi. Aşığı gelip de onu evde bulamayınca nasıl makûl özürler sunacağı hakkında ipuçları vardı. Her zaman aşığına, onu ne kadar çok sevdiğini hissettirmek zorundadır; Partilere biraz geç gitmeli, güzel sofrada adabına sahip olmalı, içkiyi dozunda kullanmalıdır ama asla uyuklayacak kadar çok içmemelidir⁶¹⁸.

Augustus, yasalarını yürürlüğe koyduktan sonra bir Romalı için böyle bir kadınla evlenmek söz konusu değildir. Romalıların evlenmesini yasaklayan çok sayıda kadın tipi vardı; Bir fahişe, hüküm giymiş bir kadın, pezevenk kadın tarafından

⁶¹⁵ Bk. BALSDON 1979: 39-45.

⁶¹⁶ BALSDON 1963: 228.

⁶¹⁷ Ov. *ars.* 3, 169 vdd. (elbise); 197 vd. (yılanacaklar ve dişler); 199 vdd (makyaj); 239 (hizmetçilere davranış); 261 vdd. (gizlenen fiziksel kusurlar), 281 vdd. (sosyal bölüm), 311 vdd. (müzik); 329 vdd. (edebi kültür); BALSDON 1963: 228.

⁶¹⁸ Ov. *ars.* 387 vdd. (halk görüşleri, olayları); 433 vd. (aşk mektupları); 525 vdd. (uygun ödüllendirme); 553 vdd. (çağın gerçeklerini düşünme); 577 vdd. (hayali aşıklar); 611 (hilekâr); 747 vdd.; BALSDON 1963: 229.

özgür bırakılan bir kadın, zina yaparken yakalanmış, bir kadın, bir aktris ya da herhangi bir zamanda aktrislik yapmış bir kadın⁶¹⁹.

Bir kaç başka insan gibi Sulla da aktör ve aktrislerle olmaktan hoşlanırdı⁶²⁰. Eşsiz aktör Asopus'a duyduğu hayranlığı saklayamamıştır; Gaius ve Nero gibi imparatorlar sahne hayranıydılar ve imparatorluk kadınları fark gözetmeden kalplerini aktörlere kaptırmışlardır. Gene de tiyatro ile ilgili sınıf gelişmemiş ve hatta suçlu sınıfına dahil edilmişlerdi. Asla Roma otoritesine bağlı sayılmadılar⁶²¹. Iulius Caesar'ın İtalya'da belediye yönetimi için hazırladığı yasaya göre hiçbir aktör ya da aktrisin oğlu kasaba elçisi olamazdı. Augustus yasalarına göre senatör ailesinin hiçbir üyesi bir aktrisle evlenemezdi. Bir aktris en iyi şekilde azad edilmiş bir kadın, en kötü şekilde de bir fahişe gibi değerlendirilirdi⁶²².

c. Köle Kadınlar, Azad Edilmiş Kadınlar ve Metresler

Kölelerinden iyi yararlanmasını bilen yaşlı Cato, erkek kölelerin de insan olduğunu düşünerek malikanesine bir de köle kerhanesi kuracak kadar ileri gitmiştir⁶²³. Cumhuriyetin son dönemlerine doğru, fazla köle sahipleri diğer kadın ve erkekler gibi bunların da evliliklerine sebep vererek böyle mutlu evlilikler sonucu doğan çocuklar sayesinde deniz aşırı ülkelere köle getirmek yerine böyle davranmanın daha verimli olduğunu anladılar. Böylece bu dönemde (Varro döneminde) köleler evlenmeye teşvik edildiler⁶²⁴. Columella döneminde İ.S. ilk yüzyılın yarısında köle kadınlar eğer çocuk sahibi olabilirlerse azat edilmiş kadınlar gibi ödüllendiriliyorlardı⁶²⁵. Columella üçten fazla çocuğu olan her köle kadına özgürlüğünü veriyordu.

Gene de kölelerin evlilikleri yasal değildi ilişkileri "*contubernium*" aynı çatıyı paylaşmak olarak tanımlamıyordu⁶²⁶.

Bir köle azad edildiğinde ilk işi karısının (daha sonra yasal olarak evlenebileceği kadının) ve çocuklarının özgürlüğünü satın almaktır. Sahibini etkileyen köle kızın, eğer sahibi evliyse belki de birçok metresinden birisi olması kaçınılmazdı. Augustus'un sarayında ve Messalina'nın tam tasdiğiyle Claudius'un evinde birçok

⁶¹⁹ BALSDON 1963: 229.

⁶²⁰ Plut., *Sulla* 2; 36, 1 vd.; BALSDON 1963: 229.

⁶²¹ RE VII (1912) 2126 vd., s.v. "Histrio"; BALSDON 1963: 229.

⁶²² BRUNS 1909: 18, 123; 23,1.

⁶²³ Plut., *Cato mai.* 21, 3; BALSDON 1963: 230.

⁶²⁴ Varro. *rust.* 17, 5; 2, 1, 26; BALSDON 1963: 230.

⁶²⁵ Colum. i. 8, 19; BALSDON 1963: 230.

⁶²⁶ BALSDON 1963: 230.

köle kızın başına bu tür şeyler gelmiştir. Bununla beraber köle bir kızın sahibinin eşiyle arasındaki ilişki hep kötü olmamıştır. Örneğin; Scipio Africanus öldüğünde dul eş; onun gözde kölesini azad etmiş ve hatta onunla evlenmesi için azadedilmiş bir adam bile bulmuştu⁶²⁷.

Senatör ailesinden olan bir adamın bir köleyle evlenmek istemesi çok sık rastlanır bir olay değildi, ama kitabetlerden anlaşıldığı kadarıyla köle kızları özgür kılıp onlarla evlenenler genelde azad edilmiş adamlar ya da terhis olmuş askerlerdi⁶²⁸. Augustus yasasından sonrada kadın köleyken sahibi olan adamlar evlenirse ve sahibesi de onu azad edip, o da onu terkederse, kadın adamın izni olmadan evlenemezdi⁶²⁹. Bir adamın azadedilmiş bir kadını kendi metresi yapması, eşi ve evinin kadını yapmasından daha olağandır⁶³⁰.

Concubinatus “metreslik” Roma yasalarının tanıdığı ve Augustus’un kanunlarının teşvik bile ettiği toplumsal bir ilişkiydi⁶³¹. Adam ve kadın aynı karı-koca gibi yaşarlardı. Ancak bir Romalı ve onun metresinin çocukları gayrimeşru olurdu ve eğer anne babaları sonradan evlenmezlerse asla meşru olamazlardı.

Metreslik, Augustus yasalarına göre evlenemeyenlere evlenme şansını veriyordu. Lejyoner askerler (İ.S. 197’den önce) evlenemezlerdi. Ama onların metres tutmalarını engelleyen hiçbir neden yoktu⁶³². Eğer evli değilse bir senatörün oğlu ve hatta bir senatör bile azad edilmiş bir kadını metres olarak tutabilirdi.

Bunun yanında eğer para bulunupta kıza çeyiz yapılırsa kızı karısı, yapan bulunmazsa da metres olarak tutan adamlar çok fazlaydı. Plautus’un *Trinummus* adlı yapıtında Genç Lesbonicus kız kardeşine çeyiz bulamama sıkıntısı içindeydi⁶³³. İnsanların kardeşimi çeyizsiz vererek ona eş olarak değil de bir metres olarak verdiğimi söylemelerine katlanamam. Eğer bunu yaparsam, insanlar benim dünyanın en alçak adamı olduğumu düşünürler.

Cato, eşinin ölümünden sonra, evdeki köle bir kızın metresi olmasının, oğlu ve gelinini nasıl sınırlendirdiğini anladığında⁶³⁴, eğer oğlu ve gelini kıza o kadar çok itiraz etmemiş olsalardı, Cato serbest bırakıp onu metresi yapardı. Vespasianus ise imparator olduğu için karısı öldüğünde azad edilmiş. Antonia Coenis’le kadın ölene kadar metres hayatı yaşadı (Kadın sarayda göze çarpmadan ve kimsenin yoluna

⁶²⁷ BALSDON 1963: 230.

⁶²⁸ ILS 1519, 2049, 7063; BALSDON 1963: 231.

⁶²⁹ Dig. xxxviii. 11, 1, 1; SCHULZ 1951: 134, 225; BALSDON 1963:231.

⁶³⁰ Dig. xxv. 7, 1; BALSDON 1963: 231.

⁶³¹ Bk. MEYER 1895; RE IV (1901) 835-8; SCHULZ 1951: 137-41; BALSDON 1963: 231.

⁶³² PARKER 1928: 237 vd.

⁶³³ BALSDON 1963: 232.

⁶³⁴ Plut. *Cato mai.* 24, 2,7; BALSDON 1963: 232.

çıkmadan muazzam ticaret işleriyle uğraşıp büyük servetler yaparak yaşardı.) Vespasianus örneği ikinci yüzyıldaki imparatorlar arasında görülmektedir. Hem Antonius Pius, hem de Marcus Aurelius karılarının ölümünden sonra yeniden evlenmeyerek, metres hayatı yaşadılar. M. Aurelius çocukları üvey anneyle büyümesin diye evlenmedi. Commodus da karısından kurtulduğunda genç ve çocuksuz olmasına rağmen yeniden evlenmedi ama ona bir süre için hizmet eden ve daha sonradan Commodus'u yoldan çıkararak takdire değer Marcia'yla metres hayatı yaşadı⁶³⁵.

Vespasianus ve İ.S. II. yy. imparatorları, bir dul için metres tutmayı yeniden evlenmeye göre daha iyi bir seçenek olarak görmüşler. Daha sonra, metreslerle yaşayan onlardan çocukları da olan ama daha sonraları politik ya da başka nedenler yüzünden evlenmek isteyen, ya da buna zorlanan genç adamlar görmekteyiz. Azledilen metrese eve ve çocuklara bakabilmesi için iyi para ödenirdi. İmparator Constantius belki de İ.S. III. yy. imparatoru Claudius'un bir metresinden olma gayri meşru oğluydu⁶³⁶. Kendi oğlu olan Constantine ise azlettiği metresi Helena'dandı⁶³⁷. Constantine ise onsekiz yaşında evlenmeden önce bir metresle yaşamış ve ondan Crispus adında bir oğlu olmuştur⁶³⁸. Bu yüzden gayri meşru olmak dışında bir metresin oğlu olmanın hiçbir büyük stigmatı yoktu.

Özgür bir kadınla köle bir adam arasında bir ilişki kolay kolay doğmuyordu. Romalı bir kadının onunla evlenmek için bir köleyi serbest bırakması olağan değildi. Septimus Severus bu tür evliliklerin hepsini yasaklamıştır⁶³⁹.

Ama bunun yanında metreslik vardı. Claudius'un zamanında kölelerle metres hayatı yaşayan özgür kadınların sayısı oldukça fazlaydı. Tacitus'un aktarımına göre ancak eğer özgür bir kadın, bir köleyle metres hayatı yaşarsa köle muamelesi görürdü, eğer sahip bunu ispat ederse azadedilmiş birisinin seviyesine düşürülürdü. Ama Gaius bu tür evliliklerden doğan çocukların, Hadrianus yasayı değiştirinceye kadar, herhalükârda köle muamelesi gördüklerini söylemektedir. Anne eğer serbest kalırsa çocuğu da serbest kalıyordu⁶⁴⁰.

⁶³⁵ BALSDON 1963: 232-233.

⁶³⁶ RE IV (1901) 1040; BALSDON 1963: 233.

⁶³⁷ Zos. ii. 8, 2; BALSDON 1963: 233.

⁶³⁸ Epit. Caes. 41, 4; BALSDON 1963: 233.

⁶³⁹ DUFF. 1928: 33; 61 vd.; Dig. xl. 2, 14; BALSDON 1963: 233.

⁶⁴⁰ Tac. ann. xii. 53, 1; Gaius, i. 84; BALSDON 1963: 233-234.

7. Kutsal Kadınlar

Eski hint-avrupa kökenli bir Roma tanrıçası olan Vesta (Hestia), evlerde ocağı koruduğu için sürekli saygı görmüştü. Bu nedenle Vesta tapınağının işlerine bakan ve hükümdarlık hanedanını temsil eden rahibeler de Roma ahlâkının simgesi olarak saygı görürlerdi. Varlıkları Roma'nın kuruluş tarihine kadar uzanan Vesta rahibelerinin sayısı önce dörtken, sonra altıya çıktı. Bunlar genelde Vesta tapınağının *Atrium Vestale* denilen bölümünde otururlardı.

Vesta rahibeleri *Pontifex Maximus* tarafından anne ve babası sağ olan altı ile on yaşları arasındaki küçük kızlar arasından seçilirdi. Bu her beş yılda bir yapılırdı. Vesta rahibeleri otuz yıl bu görevde kalırlardı. Çok sıkı bir eğitimden geçirilen Vesta rahibeleri bu süre boyunca da bakire kalmak ve bazı riyazet kurallarına uymak zorundaydılar. Kırk yaşında normal hayata döner ve evlenebilirlerdi. Ancak bunun uğursuzluk getireceğine inanıldığından çok azı bu yola başvururdu. Bununla birlikte eğer isterlerse ölene kadar rahibe olarak da kalabilirlerdi. Cumhuriyet devrinde daha çok soylu ailelerin kızları seçilirdi. Önceleri rahibe olmak isteyen birçok aday varken sonraları bu isteğin azaldığı görülmektedir. Hatta bu yüzden Augustus çıkardığı bir kanunla azadlı kölelerin kızları rahibe olarak alınmaya başlanmıştı. Rahibe seçimi yapıldıktan sonra *Pontifex Maximus* eşliğinde rahibe adayı için bir takım dini formaliteler düzenlenirdi. Rahibe olan kız tamamen baba kontrolünden çıkar ve ailesi ile olan bağlarını koparırdı. Bu yüzden de aile mirasından kız yararlanamazdı.

Vesta rahibeleri oldukça katı bir disiplinle yetiştirilirdi. Çünkü bunlar devletin kutsal ateşini söndürmeden muhafaza etmek, ayin yiyeceklerini hazırlamak, tapınağa su taşımak, temizlemek, tapınağın kutsal sayılan iç bölümündeki eşyaları korumak, dini törenlere katılmak ve özellikle 7-15 Haziran arasındaki Vestalia'yı (Vests Şenliği) yönetmek gibi görevleri vardı⁶⁴¹. Ayrıca mahkemede tanıklık etmek bazı durumlarda ölüm kararını bozmak hakkına da sahiptiler. Ancak Tapındaki görevleri yerine getirmemenin cezası dayak, bakirelik yeminini bozmanın ise diri diri gömülmektir. Vesta rahibelerinin birçok hakları ve ayrıcalıkları vardı; babalarının yönetiminden kurtulmaları bu ayrıcalıkların en önemlilerinden biridir. Topluma açık olan yerlerde ise örneğin tiyatro, circus gibi. İmparatorluk ailesinin yakınında bulunan özel kısımlarada otururlardı⁶⁴².

Vesta rahibelerinin katıldığı bazı törenler vardır. Örneğin: Mart ayının 14. veya 15. günü, Roma'nın en eski köprüsü olan Pons Sublicus'tan bir takım samandan yapılmış figürleri Tiber nehrine atarlardı. Genelde yeni rahibeler için önem taşıyan bir törendi. Mayıs ayının 14-15 arasında ise Vesta rahibeleri tapınağı temizlerlerdi.

⁶⁴¹ Macr. sat. ii. 11.

⁶⁴² BALSDON 1963: 236.

Çünkü, 9 temmuzda *Vestalia* bayramı kutlanırdı⁶⁴³. Mayıs ayında ise baş rahipler buğday başaklarını toplayarak *Mola salsa* denilen tuzlu çörek yaparlardı. Eşeklerin başına çelenkler takılıp caddelerde dolaştırıldı. 21 Nisanda da *Paralia* bayramı düzenleyerek kurban edilmiş ineklerin bacaklarını yakarak samanların üzerine serperlerdi.

C. ROMALI KADININ GÜNLÜK YAŞAYIŞI

Soylu Romalı kadınlar, günün büyük bir kısmını ev içinde misafirlerini ağırlayarak, köleleri yöneterek, ev halkının günlük ihtiyaçlarını karşılayarak, ev bütçesini ayarlayarak, çocuklarının eğitimleriyle uğraşarak, ev halkının beslenmesi için gerekli her şeyle ilgilenerek, alışverişe çıkarak, malları kaydederek, sürgüleri kontrol ederek, arkadaş toplantılarına katılarak, hamamlara, dini törenlere giderek makyaj yaparak, saçlarıyla saatlerce uğraşarak, modayı takip ederek geçirirlerdi. Hellenli kadınlar gibi özel bölmelerde yaşamazlardı. Hatta PETRIE'nin dediğine göre günlük işlerini *atrium*'da yaparlardı⁶⁴⁴. İstedikleri zaman da evden dışarı çıkabilirlerdi. Akşamları da kocası ile birlikte toplantılara katılırlardı. Bunların yanı sıra İ.S. II. yy. dan itibaren de müzik, dans dersleri almışlar, Latin ve Hellen edebiyatı ile uğraşmışlardır. Hatta politikaya dahi karışır olmuşlardır⁶⁴⁵.

Kadının diğer bir uğraşısı ise çocuk bakımıydı. Ancak Zengin aile kadınları çocuklarını *nutrix* denilen dadılara baktırırlardı. Bunlar köylü ya da köle kadınlardan seçiliyordu. İ.S. II. yy. dan itibaren de *nutrix*'ler, genellikle köle kadınlardan seçilmekteydi⁶⁴⁶. Arkeolojik materyallere baktığımızda birçok çocuk bakıcılarının tasvir edilmiş olduğunu görmekteyiz. Örneğin I. S. II. yy. ın ikinci yarısına tarihlenen Floransa, Uffizi lahitinde oturan bir kadın ve ona çıplak çocuğu uzatan yaşlı bir *nutrix*'in yer aldığını görmekteyiz (Lev.21a).

Köle kadınlarının en önemli işlerinden birisi ise dokumacılıktır⁶⁴⁷. Hatta kırsal kesimlerde kölelerin çalışmalarını denetleyen *vilica* denen kadın şefler vardı. Bunlar köle veya kölelikten azad edilmiş kişiler içinden seçilirdi. *Vilica*'ların ayrıca yünün temini, dokunması, işçilerin günlük yaşamlarıyla ilgilenmesi gibi bir takım görevleri de vardı⁶⁴⁸.

⁶⁴³ Macr. sat. iii. 13, 11.

⁶⁴⁴ PETRIE 1938: 21, 68; TAHIROĞLU 1972: 229.

⁶⁴⁵ CARCOPINO 1967: 91.

⁶⁴⁶ Tac. ann. xxviii. 4; xxviii; Plaut. Amph. 815.

⁶⁴⁷ KAMPEN 1981: 121.

⁶⁴⁸ Colum. xii. 3, 6.

Toplumun alt sınıflarına mensup kadınlar ise çeşitli işlerde çalışarak hayatlarını kazanmak zorunda kalmışlardır. Bu kadınlar daha çok ebellekle uğraşmışlar ve çocuk doğumunun dışında çeşitli ilaçların yapımı ve kullanımı konusunda uzmanlaşmışlardır. Çeşitli yazıtlarda hekimlikle ilgili işlerde kadınlar “*obstetrices, medicae*” olarak geçmektedirler. Bu yazıtlardan birinde Valeria Berecunda adlı bir kadın hem doktor hem de ebe *obstetrix / medica* olarak kaydedilmiştir⁶⁴⁹. Bir başka yazıtta da *obstetrix* Claudia Trophime’nın yetmişbeş yıl yaşadığı kaydedilmiştir⁶⁵⁰. Plautus, *obstetrix*’lerin Roma toplumunda önem verilen saygı duyulan kişiler olduklarını kaydeder⁶⁵¹. Gene arkeolojik materyallere baktığımızda bir çok *obstetrix*’lerin de tasvir edilmiş olduğunu görüyoruz. Örneğin Isola sacra nekropolünde bulunan terrokotta bir kabartma üzerinde bir doğum sahnesi tasvir edilmiştir; çıplak, şişkin karınlı bir kadın iskemleye oturmakta ve eliyle de iskemleyi tutmaktadır. İki *obstetrix* ise çocuğu doğurtmaya çalışmaktadırlar (Lev. 21b).

Bunların yanında çarşı ve pazarlarda satıcılık yapan kadınlara da rastlanmaktadır. Örneğin Abudia Magista adlı bir azadlı kadının un ve fasulye sattığı⁶⁵² Avrelia Nais adlı kadının da balık sattığı kaydedilmiştir.⁶⁵³ Gene Petronius, Satyrikon’da yaşlı kadınların yol kenarında sebze sattıklarından bahseder⁶⁵⁴. Ancak bunların çoğu köle ya da azadlı kölelerden oluşmaktaydı.

Arkeolojik materyallerde de satıcı kadınlar görülmektedir. Örneğin: Villa Foce rölyefinde tezgâh arkasında tavuk ve av kuşları satan bir kadın yer almaktadır (Lev. 22a). Tezgâhın üzerindeki tabaklar içinde ise meyvalar bulunmaktadır. Satıcı kadın bir erkek müşterisine bu meyvalardan vermekte iken solda yer alan iki adamın ise tartışır bir vaziyette olduğu gösterilmiştir. Satıcı kadın, tunica giymiş ve saçlarını arkada toplamıştır. Toynbee, tezgâh üzerindeki meyvelerin incir olabileceğini söylemektedir⁶⁵⁵. Bu kabartma Antonius’lar devrine tarihlenmektedir. Ostia’da bulunmuş, Episcopo rölyefinde gene tezgâhta sebze satan bir kadın tasvir edilmiştir (Lev.22b).

Bunların yanında kadınların kasaplık ve muhasebe gibi işlerle de uğraştıklarını görmekteyiz. Örneğin Dresden de bulunan bir kabartma üzerinde bir kasap dükkanında iskemlede oturan elinde bir tablet tutan kadın gösterilmiştir (Lev 23 a). KAMPEN⁶⁵⁶ bu kadının kasap dükkanında çalışan bir *amamiensis* “muhasebeci”

⁶⁴⁹ CIL VI 9477.

⁶⁵⁰ Plaut. *Amph.* 1, 2, 22.

⁶⁵¹ CIL VI 9720.

⁶⁵² CIL V 1, 9683.

⁶⁵³ CIL XIV 2850; VI 980.

⁶⁵⁴ Petron. 1, 6-7.

⁶⁵⁵ TOYNBEE 1973: 56-57.

⁶⁵⁶ KAMPEN 1981: 99.

olduğunu ileri sürer. Museo Torlania'dan bulunan bir kabartma üzerinde kadın kasaplar yer almaktadır (Lev. 23 b).

Gene kabartmalardan ve yazıtlardan kadın ayakkabıcılar hakkında bilgiler edinmekteyiz. Örneğin bir parçası Ostia'da Villa della Fontana'da bulunan Septimia Stratonica kabartması üzerindeki yazıttan yerin bir kadın ayakkabıcıya (*sutrix*) ait olduğu anlaşılmaktadır. Yazıtlarda pek *sutrix*'lere rastlanmasa da. C. Lulius Alcumus adlı ayakkabı yapımcısının dükkanında kadın ve erkek altmışiki kişinin çalıştığı kaydedilmiştir⁶⁵⁷.

Ayrıca Horatius'un *uncta papina* "yağlı yemek dükkanları" diye tasvir ettiği tavernalarda kadın garsonların çalıştığından söz etmektedir⁶⁵⁸. Yazıtlarda Amemone adlı bir kadının tavernada aşçılık yaptığı kaydedilmiştir⁶⁵⁹. Bunun yanında birçok kadının fahişelik yaptığı da görülmektedir. Öyle ki Pompeii'de bulunmuş yazıtlarda barlar, hanlar ve tavernalar fahişelik ve fuhuş yerleri olarak geçmektedir⁶⁶⁰. Yazıtlardan barlara giden müşterilerin daha çok alt kesim insanların oluşturduğunu anlıyoruz⁶⁶¹.

Yazıtlarda kadın zanaatkârlar da vardır. Ancak bunlar bize, hiç bir açık ipucu vermemektedir. *Gemaria* (Gemma yapımcısı), *lagunara* (şişe yapımcısı), *purpuraria* (boya yapan) *unguentariae* (merhem yapan), *resinaria* (reçine işçisi), *plumbaria* (kurşun işçisi), *clavarii* (çivi işçisi), *lurnai-lurnia* (kireç yapımcısı), *furnaria* (fırıncı), *brattariae* (metal işçisi) olarak geçerler⁶⁶².

Kısacası Romalı soylu kadınlar, kocasının her konuda yardımcısı olmuş, onunla her şeyin sorumluluğunu paylaşmıştı. Ev işlerinin bir nevi yöneticisi durumundaydı. Köleler ise onların yardımcıları idi. Alt sınıflara mensup kadınların ise hayatlarını kazanmak için çeşitli işlerde uğraştıklarını görmekteyiz.

⁶⁵⁷ CIL V 5927.

⁶⁵⁸ Hor. *Epist.* i. 14, 21.

⁶⁵⁹ CIL XIV 3709.

⁶⁶⁰ CIL IV 8442: XIII 10018; 10095.

⁶⁶¹ CIL IV 8258-59; 1679; 3494; IX 2029; XIII 10117-10118.

⁶⁶² CIL VI 9435 (*gemaria*); 10006, 33938 (*unguentariae*); 9846, 37820 (*purpurariae*); V 7023 (*clavarii*); III 2117 (*plumbaria*); VIII 24678 (*furnaria*).

1. Roma Kadın Giysileri

Roma Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinde, bir kadın sokağa çıktığı zaman vücudunun hiç bir tarafını göstermeyecek şekilde giyinirdi, tıpkı günümüzde rahibelerde olduğu gibi. Hatta C. Sulpius Gallus, karısını sokağa açık çıktığı için boşamıştı⁶⁶³. Bugünkü şartlarda basit bir sebep gibi görünse de o günkü toplum anlayışını yansıtmaları bakımından önemlidir. Kadınlar tunica ve onun üzerine giydikleri *stola* ve *palla* denilen kıyafetleri vardı. Genç kızlar ise ilk önceleri *toga* denilen kıyafetleri giymişler de, bu alışkanlık imparatorluğun ilk dönemlerinde zamanla güncelliğini yitirmiştir. İtibarlı hanımlar bir daha hiç bir durumda bu *toga*'yı kullanmamışlardır. Erkek çocuklar ve adamların giymiş olduğu kıyafetler onların sosyal statüsünü belirtiyordu. Kadınların da kendi statüsünü yansıtan kıyafetleri vardı. Örneğin; mahkemesi yargılanıp suçlu bulunan fahişelerin giydiği kıyafetler gibi⁶⁶⁴.

Günümüzde kadın modası sık sık değişmektedir. Bu durum eski Romalılarda da mevcut ki Roma kadın kostümlerinin çeşitliliğini ifade eden Platus'un İ.Ö. II. yy. da hazırlamış olduğu Epidicus adlı eserinde yer alan bir pasajda şunlar ifade ediliyor⁶⁶⁵:

"Bunlarda nedir efendim? Bu kadınlar ne yapıyorlar? Elbiseleri için her yıl bir isim icat ediyorlar. Gevşek örülmüş tunik, sıkı örülmüş tunik, mavi keten, altın kenarlı, kadife çiçeği veya safran renkli tunik, çuval şeklinde giysi, kısa manto, kraliyet giysisi, Egzotic, Dalgalı uzun, rahibecik, mumlu giysi" vs. Hiçbirisinde en fufak bir mantık yok. Kadının moda ile ilgilenmeden yaşaması zaten düşünülemezdi. Gerek kumaşlarda, gerekse boyamalarda sık sık değişiklikler yaparlardı.

Bunun yanında her ne kadar ipek İ.Ö. IV. yy. da Aristoteles tarafından ilk olarak ifade edilmişse de ipek böceği kültürü Avrupa'ya İ.S. VI. yy. da gelmiştir. Burdan da bu devirde ipeğin Çin'den ithal edildiği ortaya çıkmaktadır. Ancak ithal edilen ipek oldukça pahalı bir materyaldi. Öyle ki bir kilo ipek bir kilo altına eşitti. İpeğin pahalı olması ve aynı zamanda iç göstermesi nedeniyle de Romalılar tarafından çok fazla benimsenmemiştir⁶⁶⁶.

Yünlü giysilerin içeriği ve ağırlığı çok büyük çeşitlilik göstermiştir; yazın ince, kışın ise daha kalın bir şekilde dokunuyordu. Özellikle mor ile altın sarısı elbiseler en beğenilen renklerdi. Gene en popüler renkler arasında koyu gül kurusu, koyu ve parlak kırmızı, ametist, koyu kan rengi, siyah ilk göze çarpan renklerden idi. Bunlar, ışığa tutulduğunda ışınlar saçarak parıldarlardı. Tüm bu renkler ekseriyetle dikenli

⁶⁶³ Val. Max. vi. 3, 10; BALSDON 1963: 252.

⁶⁶⁴ WILSON 1938; Hor. sat. i. 2, 63; Mart. ii. 39; BALSDON 1963: 252.

⁶⁶⁵ WILSON 1938: 153-5; BALSDON 1963: 253; çeviri, ERSAMUK 1995:88'den.

⁶⁶⁶ BALSDON 1963: 253.

salyangoz *murex* denilen deniz hayvanlarının renkleri idi. Bu renklerin güzelliği ilk defa Tire’de keşfedilerek ticari kullanıma sunuldu⁶⁶⁷.

Romalılar bunların dışında bitkisel ve mineral boyaları da kullanmışlardır. Böylece renklerde büyük tonlamalar elde etmişlerdir; deniz yeşili *asmatile*, safran rengi, paphian menekşesi, ametis donuk gül rengi, meşe palamudu, badem ve Ovidius’un listesinde yer alan diğer renkler⁶⁶⁸...., koyu tenli kadınlar için beyaz renk ve kumral tenliler için siyah renk revajdaydı. Kadın giysilerinde ana renkleri kullanmak pek uygun değildi. Çünkü bu tür renkleri daha çok hafif meşrep kadınlar kullanıyordu.

Bu kısa açıklamalardan sonra şimdi kadınların giydikleri kıyafetleri inceleyelim.

a. *Tunica*

Tunica, Roma’da kadının iç giysisi olarak kullanılmıştır. Biçim olarak ön ve arka parçaları dikişle tutturulmuş kollu veya kolsuz dizlere kadar inen bir giysidir. Çoğu kez kadınlar *subuculae* yani iki *tunica* yı üst üste giyerlerdi; üste giyilen bu *tunica*’ya *tunica exterieor* denirdi. Bu giysiye İ.Ö. I. yy. dan itibaren de *stola* adı verilmiştir⁶⁶⁹. Ara Pacis tasvirlerinde görüldüğü gibi (Lev.24a-d) *tunica* ayaklara kadar uzanırdı. Bu tür *tunica*’lara da *tunica talaris* denmiştir. *Tunica* genelde ketenden yapılırdı. Basit sıradan kadınlar genelde içini gösteren normalde yakışık almayan *tunica*’lar giyerlerdi. Gene beyaz, dökümlü kumaştan ya da özel dokunmuş yünlü kumaştan yapılan ve kumaşın tezgâhtan çıktığı biçimiyle kullanılan *tunica recta* denilen giysileri vardı. Kumaşa hiçbir şekilde bükü ve dikiş yapılmazdı. Kalın yün bir kuşakla çift düğümle (*cingulum herculeum*) bele bağlanırdı. Bu giysiyi genellikle Vesta rahibeleri ve gelinler kullanırlardı. Bunun yanında daha çok erkeklerin giydiği sanılan *tunica dalmatica*’yı kadınların da kullandığı sanılmaktadır⁶⁷⁰.

b. *Stola*

Soylu kadınların *palla*’nın altına ya da *tunica*’nın üzerine, giydikleri keten bir giysidir. *Stola* kollu ya da kolsuz olabilirdi. *Stola* eğer kolsuz ise alta giyilen *tunica*

⁶⁶⁷ Prop. iii. 13, 6-8; Plin. nat. ix. 125-41; BALSDON 1963: 254.

⁶⁶⁸ Ov, ars. 3, 169-92; Hor. sat. i. 2, 35; BALSDON 1963: 254.

⁶⁶⁹ BALSDON 1963: 282.

⁶⁷⁰ BLANCK 1976: 65.

kollu olarak giyilmekteydi. *Tunica*'lardaki kol açıklıkları yandadır (Lev.24a-d, 25b). Stola göğüs altından bir kuşakla bağlanırdı⁶⁷¹.

Ara Pacis kabartmalarında görüldüğü gibi bu giysi pallanın altında ve ayakkabıların üstüne kadar uzanırdı (Lev.24a-d). Etek uçlarında ise *instita* denilen renkli desenli bir bant bulunurdu.

c. *Toga*

Kadınlar tarafından Cumhuriyetin ilk dönemlerinde kullanıldığı sanılan bu giysiyi⁶⁷², İmparatorluk çağında sadece küçük kızların giydiği görülmektedir. İtibarlı saygın kadınlar, İmparatorluğun ilk dönemlerinden itibaren hiç bir durumda bunu giymemişlerdir. Çünkü kadınların *toga* giymesi basitlik işareti olarak sayılıyordu. Bu kıyafet hafif kadınlarla zina suçu işlemiş kadınları gösterirdi⁶⁷³.

d. *Palla*

Dikdörtgen biçimli, yünden, ketenden ya da çeşitli kaliteli kumaşlardan yapılan bu giysi bir nevi şalı andırmaktaydı. Giyinme şekli ise oldukça çeşitlidir. Boyu kullanıma göre değişirdi. Yani diz boyu veya daha uzun olabilirdi. Bazen vücuduna iki kere sıkıca sarılarak giyilirdi. Ara Pacis kabartmalarında olduğu gibi bazen de başa kadar çekilebilirdi (Lev. 24 a-c, 25 a-b). *Palla* herhangi bir değişikliğe uğramadan İ.S. III. yy. dan sonra da devam etmiş ancak boyları küçülmeye başlamıştır⁶⁷⁴.

Hafif kadınlar ise bunu kendilerine uygun şekilde zengin ve kıvrımlı olarak giyerlerdi. Çok çeşitli renklerden oluşan *palla* eğer gelin giyiminde kullanılacaksa sarı renkli olurdu⁶⁷⁵.

⁶⁷¹ HOUSTON 1963: 110.

⁶⁷² BIBBER 1967: 39.

⁶⁷³ BALSDON 1963: 252.

⁶⁷⁴ Cic. *leg.* ii. 59; BALSDON 1963: 253.

⁶⁷⁵ CARCOPINO 1967: 153.

2. Baş Örtüleri ve Başlıkları

Vesta rahibelerinin *flammeum* denilen alev renginde peçeleri vardı. Bu peçe gelinler tarafından da, yüzlerinin bir kısmı örtülecek şekilde kullanılırdı⁶⁷⁶. Genç kadınların Geç Cumhuriyet Dönemi'nde matem elbisesinde kullandıkları *ricinium* denilen peçeleri vardı⁶⁷⁷.

Omuzlara kadar inen *cucullus*'u daha çok işçiler ve köleler kullanmışlardır. Keçe veya deriden yapılan *pileus*'u ise yoksullar, çobanlar ve özgür bırakılmış köleler giyerlerdi⁶⁷⁸. Kadınlar gene *palla* denilen dikdörtgen şeklinde ve şalı andıran bir giysi giyorlardı ve istenildiğinde *palla*'yla baş kapatılabiliyordu.

Bir başka baş örtüsü çeşidi ise *rica*'dır. Bu bir tür mendil şeklindeki örtü özellikle dinsel törenlerde kadınların kullandığı bir materyal olarak karşımıza çıkmaktadır⁶⁷⁹.

3. Ayakkabılar

Kadın ayakkabıları beyaz, sarı, kırmızı, eflatun renklerde yapılıyordu. Bunlar taşlarla süslü veya işli olabiliyordu⁶⁸⁰. Gelinlerin ayakkabıları turuncu veya alev renginde yapılıyordu. Gelinlerin sandalları ise safran (sarı) rengindeydi⁶⁸¹.

Roma'da ayakkabı çeşiti olarak sandal, ayakkabı ve çizmeyi görmekteyiz. Sandallar genelde ev içinde kullanılırdı. Soylu kadınlar ise sandal giymezlerdi. Onlar sadece ayakkabı giyerlerdi (Lev. 26a)⁶⁸². *Sandalion* gene kösele bir taban ve bantlardan meydana geliyordu. Sokakta giyilen başlıca ayakkabı ise *calceus*'tu. Bu ayak bileklerinin üstüne kadar kapalı, yumuşak bir sayası olan, konçlu bir ayakkabıydı. Basit deri renginde olan *calceus*'un başka renkleri de giyilirdi. Kadınların *calceis muliebris*'i çoğunlukla beyazdı ve işçiliği erkeklerinkine oranla daha özenliydi.

Ayakkabı yapımında işçilikle beraber çeşitlerde de özelleşme vardı. Örneğin kadın ayakkabı yapımcılarından papirus ve benzeri liflerden hafif, kadın ayak-

⁶⁷⁶ CARCOPINO 1967: 81.

⁶⁷⁷ BALSDON 1963: 252.

⁶⁷⁸ BLANCK 1976: 68.

⁶⁷⁹ BALSDON 1963: 252.

⁶⁸⁰ BIEBER 1967: 42

⁶⁸¹ CARCOPINO 1967: 153

⁶⁸² BIEBER 1967: 41

kabıları yapanlar gibi. Ayakkabı yapımcılarından başka, ayakkabı tamircileri de vardı. Örneğin Levha 26b'de görüldüğü üzere ayakkabı yapımcısı veya tamircisi olarak yorumlanan figür, örs üzerinde çalışan bir kadını göstermektedir.

4. Mücevherler

Zengin kadınların çok büyük miktarlarda altın ve kıymetli taşları vardı⁶⁸³. İmparatorluktaki zengin kadınlar opal, safir, zümrüt, yakut, pırlanta, beril (yeşil bir cins taş), topaz, onix gibi taşlara sahiptiler. Bu taşlar Hindistan'dan geliyordu ve kesim yapılamadığı için oldukça büyük olarak yüzükte kullanılıyordu⁶⁸⁴. Kadınların mücevherleri kolye, bilezik, yüzük, broş, taç vs. idi. Orta yaşlı çocuklu evli bayanlar ayak bileklerine hal hal takarlardı.

Romalı kadınların mücevherleri hakkında edindiğimiz bilgilerin kaynağı çok çeşitlidir; İspanya'da bulunan iki tane İmparatorluk Çağı yazıtında iki adet heykeli süsleyen mücevherlerin listesi⁶⁸⁵ bulunmuştur. 1841'de Lyson'da bulunan mücevher hazinesi bugün Lyons Beaux Arts müzesinde sergilenmektedir. Nepal de Nazionale müzesinde Menande, villa bascoreale Pompeii de bulunan çok değerli parçalarla doludur. Diğer önemli müzelerde de örneğin British meseum da sergilenen çok değerli parçalar vardır. Bütün bunlara ek olarak da Yaşlı Plinius ve diğer yazarların, Seneca gibi; kadınların kullandığı mücevherleri anlatan yazıları vardır. Yazarlar bu konuyu ahlâk açısından ele almışlardır. Kadınların mücevher kullanımı abartarak terbiyesizlik, görgüsüzlük derecesinde israf yaptıklarını her defasında yazılarında belirtmişlerdir. Süs uğruna Hint okyanusundan, Arabistan kıyılarından, İran körfezinden inci çıkaran dalgıçların hayatları da tehlikeye giriyordu. Bu mücevherler uğruna imparatorluktan diğer ülkelere aktarılan para Yaşlı Plinius'a göre yüzlerce million Roma sikkesi idi. İşte bu lüks uğruna kadınların bir ülkeye maliyeti açıkça görülüyordu⁶⁸⁶. Plinius'a göre kadınlar inci küpelere diğer mücevherlerinden daha çok fazla para harcarlardı.

Seneca ise kadınların bir tek kulaklarına taktıkları küpenin bir kaç tane arsanın değerine eşit olduğunu yazmaktadır. Genellikle küpeler ağır ve büyük oldukları için bazen kadınların kulakları kötü şekilde tahrip olmaktaydı⁶⁸⁷.

Kadın için incileri parmağında ya da iki üç tanesini kulağında küpe olarak kullanmak bir zaferdi. *Castanet (crotolia)* olarak adlandırılan bu takıların çıkardı-

⁶⁸³ Ov. *rem.* 343-46; Prop. iii. 133, 11 vd., Tert. *cult. fem.* i. 5; ii. 10; BALSDON 1963: 262.

⁶⁸⁴ Plin. *nat.* xxxvii. 55-58; BALSDON 1963: 263.

⁶⁸⁵ ILS 4422; 5496; BALSDON 1963: 263.

⁶⁸⁶ Plin. *nat.* ix. 106; xii. 84; BALSDON 1963: 263.

⁶⁸⁷ Sen. *benef.* 7, 9, 4; BALSDON 1963: 263.

ğı sesler bile kadınların hoşuna gidiyordu.

Cicero'nun uyumsuz damadı Dolabella'nın bir milyon *sestertius* tutarındaki inciye sirkede erittiği, Kleopatra'nın ise her kulağına on milyon *sestertius* tutarında inci taktığı ve bu değerli incileri daha sonra sirke içinde eriterek bir yudumda içtiği söylenir. Gene Plinius bir nişan partisinde Lollia Paulina'nın saçına, kulaklarına, parmaklarına ve boynuna kırk milyon *sestertius* değerinde mücevher taktığını gördüğünü söylemektedir. Kocasına, karısının bu kadar çok mücevheri olmasını nasıl karşıladığı sorulduğunda, "Bu savurganlığı durdurmak için kızı olursa kulaklarını keseceğini" söylemiştir⁶⁸⁸.

5. Saç Bakımları

(Lev. 27)

Saçların bakımı, taranması ve örülmesi Romalı kadının günlük hayatının önemli bir kısmını işgal etmekteydi. Saç bakımı ya bir bayan kuaför ya da bir veya daha fazla bu iş için özel yetiştirilmiş hizmetkârlar tarafından yapılırdı. Histerik kadınlar saçlarındaki en ufak hatayı görünce çılgına dönüyor ve hatta bu işle görevlendirdikleri kölelerin canlarını dahi yakabiliyorlardı. Ellerine geçirdikleri saç takolarını kölenin orasına burasını batırabiliyorlardı.

Pompeii'deki bir duvar resiminde görüldüğü üzere; bir kadın kendisini aynada seyretmektedir ve yüzündeki ifadeye göre de oldukça memnundur. Iuvenalis'in mutsuz bir sahnesinde ise üç köle saç yapımı için bir arada bulunmaktadır. Trier müzesinde bulunan bu taş kabartmada üç köle sahiplerinin saçını yapmak için görevlendirilmişlerdir. Biri saçını yapmakta diğeri ise ayna tutmaktadır⁶⁸⁹.

Modayı takip eden saray mensubu kadınlarını, madeni paralarda, heykel başlıklarında görmemiz mümkündür. Bu dönem içerisinde ayrıca herkesin aynı saç modelini uygulaması söz konusu değildir. Bu zümrenin orta ve daha düşük seviyesindeki insanlar daha farklı saç tuvaleti ile karşımıza çıkmaktadır. Yani her tabakanın kendine has bir saç stili mevcuttur⁶⁹⁰. Saç şekilleri genelde imparator eşleri tarafından yaratılır, diğer kadınlarca da hemen aynı saç modeli kullanılmaya başlanırdı. Kuaförler hangi baş ve yüze hangi saç şeklinin gideceğini müşterilerine söylerlerdi, ancak onların istediğini yaparlardı.

⁶⁸⁸ Hor. *sat.* ii. 3, 239-42 (Metella); Plin. *nat.* ix. 121 (Kleopatra); ix. 117 (Lollia Paulina); SANDERS 1938: 104-6; BALSDON 1963: 264.

⁶⁸⁹ Plaut. *Truc.* 405; Ov. *ars.* 3, 239-42; *am.* i. 14, 16-18; Mart. ii. 66, Iuv. 6, 486-507; BALSDON 1963: 255.

⁶⁹⁰ Ov. *ars.* 3, 137-40.

Cumhuriyet Dönemi'nde genç kadınlar daha basit saç stilleri uygulamaktaydı. Saçlarını başları arkasında bir düğüm yaparak tokayla toplarlardı. Bazen kadınlar saçlarına ince örülmüş bir tül yani file takarlardı. Bu filenin üzerinde de küçük altın sineklerden oluşmuş süsleri vardır. Gene demode sayılabilecek bir diğer saç sitili-nde ise saçlar halka halka yapılarak bir bantla (*vittae*) tutturuluyordu. Daha sonra bu saç başın üst kısmında toparlanarak bir conî şeklini alıyordu. Buna da *tutulus* deniyordu. Başlarına ayrıca açık renk keten ve ipek kurdeleler kullanıyorlardı. Boyut ve şekillerine göre bu kurdeleler saçlarda değişik yorumlarla kullanılıyordu (örneğin bekaret arması gibi) Kimi zaman bunları altın, inci ve diğer değerli taşlarla süslüyorlardı⁶⁹¹.

Sikke ve büstlerde görüldüğü gibi Iulius Claudius'lar döneminde sürekli bir saç tuvaleti değişikliği söz konusudur. Keskin hatlarla belirlenmiş iki saç sitili vardır; Buna göre saçların ortadan ikiye ayrılarak orta kısım öne taramırdı. Bu ortadan ikiye ayırma stiline Octavia stili denirdi. Çünkü, Augustus'un kız kardeşi tarafından kullanılmıştı. Daha sonra saçlar üstte bir bukle yaparak bir düğümle diğer parçalara bağlanırdı⁶⁹². Diğer bir şekil ise gene saçlar merkezde ikiye ayrılır, yandan şakakların üzerinden aşağı dalgalı olarak salınırdı. Diğer kısım ise ensede düğüm-lenirdi.

Romalı kadının aynı zamanda kendi saçının dışında birçok perukası da vardı ve bunları değişik şekillerde kullanırlardı. Peruka kullandıklarını bazı portre ve büstlerde de görebiliriz, çünkü görüldüğü üzere kaş ile saç arasında kesin bir hat bulunmaktadır. Burdan da bunun gerçek bir saç yerine peruka olduğunu düşünebiliriz⁶⁹³.

Plotina saçının yapılışında, saç toparlanarak bir araya getirilip bağlanır. Uzun saç bükülür ve başı bir uçtan bir uca kat ederek kulakların üzerinden bir taç havası yaratmaktadır. Yaşlı Faustina'nın stilinde ise örgü yumakları başın üzerinde toparlanıyordu. Tıpkı uyuyan bir yılan gibidir. Bu oldukça basit ama haysiyetli bir sitildi. Kızının saç sitili ise daha sadeydi. Saç tepeden aşağıya doğru dalgalar halinde sonlanırken alçak bir topuzla ensede nihayetleniyordu⁶⁹⁴.

İmparatorluk Dönemi'nin her evresinde portrelerden görüldüğü üzere genç kızlar saçlarını merkezde bölümlere ayırıp, bunlara hoş dalgalar vererek bu kıvrımları, bukleleri arkada ya da kenarlarda tutturuyorlardı, veya parçalar halinde bırakıyorlardı. Bu Hellen kökenli bir stildi.

⁶⁹¹ BARINI 1958: 27 vd.; Ulp. *dig.* xxxiv. 2, 25, 2; BALSDON 1963: 256.

⁶⁹² Ov. *ars.* 3, 139 vd; BALSDON 1963: 256.

⁶⁹³ BALSDON 1963: 257.

⁶⁹⁴ BALSDON 1963: 257.

Kadınlar zamanla ağaran ve dökülen saçlarına da değişik çareler bulmuşlardı. Ağaran saçlarını çeşitli otlarla boyar ve doğallığı yakalamaya çalışırlardı. Bunların yanında satın almış oldukları saç yığınları da vardı yani para vererek kadınların saçlarını satın alıyorlardı. Hatta Ovidius, Bona Dea tapınağında peruk satan bir kuaför olduğunu yazar⁶⁹⁵.

Takma saç daha çok saç cılız kadınlar tarafından kullanılıyordu. Saçların cılız olması ise saçların sürekli boyalarla boyanmasından ve kızgın maşalarla şekillendirilmesinden kaynaklanıyordu. Bazı kadınlar saçları yeterli olsa da ya rengini beğenmediklerinden ya da boyamaktan kaçındıkları için peruka takıyorlardı. Savaşlarda esir alınmış sarışın Germen kadınların saçları dibinden kesilerek sarışın olmak isteyen Romalı kadınlara satılmaktaydı⁶⁹⁶.

Romalı kadınlarda genel olarak koyu saçın yanında açık rengin de cazibeli olduğu bir gerçektir. Açıkça kırmızımtırak ile sarı renkler arasında mevcut pek çok renk tarzı da vardı. Poppaea'nın saçları açık renkti ve Nero bunu şüirinde amber rengi olarak ifade etmiştir⁶⁹⁷.

Erken dönemlerde dahi manastır hayatı yaşayan kadınların saçlarını külle kızılımsı renge boyamaları kocalarını memnun etmek için caiz sayılırdı. Saçlarını daha açık renge boyamak için Romalı kadınlar, Rhine bölgesinde bulunan *Supuma Batava* yani "Batavya köpüğü" denen madde ile daha güzel ve açık renge boyuyorlardı. Bu da hiç şüphesiz ki Ovidius'un "Alman otu" dediği maddeye tekamül etmekteydi. Yaşlı Plinius, Gaul tarafından saçın rengini kızıla çevirmek için keşfedilmiş sabunun (*Rutilandis Capillis*) bileşimlerini verir. Bu sabun hem katı hem de sıvı halde olmaktadır ve Germania'da kadınlardan çok erkekler tarafından kullanılıyordu. Karışım yağ tercihen keçi yağı ve kül gene tercihen kayın palamudu külünden oluşmaktaydı⁶⁹⁸. Ancak yapılan deneyler göstermiştir ki bu aslında bir boya değil köpüren fevkalade hoş bir şampuandır. Doğal olarak düşünülebilir ki bu Plinius'un bir uydurmasıdır. Aynı zamanda Germen erkeklerin saçlarının boyalı olması ise mümkün değildir.

⁶⁹⁵ Ov. ars. 3, 161-167; 243-246.

⁶⁹⁶ Ov. am. i. 14; Mart. vi. 12; ix. 37, 12, 23; BALSDON 1963: 258.

⁶⁹⁷ Mart. v. 68; Lukian, am. 40; Tert. cult. fem. ii. 6; Plin. nat. xxxvii. 50; BALSDON 1963: 258.

⁶⁹⁸ Val. Max. ii. 1, 5; Mart. viii. 33, 20; 14, 26; Plin. nat. xxviii. 191; BALSDON 1963: 259.

6. Makyaj Yapımı

(Lev. 28)

Lucianus, Romalı kadın hakkında şunları söylemektedir⁶⁹⁹. Eğer bir kadını sabah yataktan kalktığı zaman görürseniz onu bir maymundan daha çirkin bulabilirsiniz. İşte bu yüzden en az kendileri kadar çirkin olan hizmetkârları tarafından süslenip püslenene kadar saatlerce odalarına kapanırlardı. Bir kadının uykusunu soğuk suyla gidermesi ve günlük işlerle meşgul olması beklenemezdi. Yüzündeki bu nahoş ifadeyi gidermek için sayısız merhemler, losyonlar, kremler kullanırlardı. Her bir hizmetkârın elinde bir sürü envayi çeşit malzemeler vardır; bir eczaneyi dolduracak kadar kutucuklar, dış pudralarla dolu kavanozlar, kirpikleri siyahlaştırmaya yarayan boyalar...vs⁷⁰⁰.

Ovidius'un aşkın sanatı adlı üçüncü kitabında genç kadınlara kendilerini daha iyi hale sokmaları için pek çok talimatlar vardır. Ovidius'un müşterileri ise özellikle zengin fahişelerden oluşmaktaydı. Hatta bu yüzden suçsuz olan Postumia ki Vestal bakiresidir, sadece yatağından *cultus* ⁷⁰¹ yani süslü olarak kalktığı için ve yersiz saf bir şekilde konuştuğu için zinadan dolayı yargılanmıştır. Ancak suçsuz olduğu anlaşılmış ve ona bir daha düzgün konuşmasını ve giyinmesini tavsiye etmişlerdir⁷⁰².

Makyajın temelinde koyun yününün teri kullanılıyormuş. Iuvenalis'in muzip açıklamalarının birinde şöyle demektedir; bir erkek karısının yüzüne sürdüğü ağır kokulu kremden dolayı gece boyunca aç çekmiş. Kadın bütün yüzünü bulamaç haline getirdiği bu kremle kaplamış. Aslında kadınların yaptıkları tüm bu işlemler sevgilerini baştan çıkarmak için yapılan makyajın ön hazırlıkları olarak kabul ediliyordu⁷⁰³.

Ovidius'un günümüze kadar gelen manzumlarında pek çok maske tarifi vardır; bir tanesi bir miktar arpa ununu biraz dövülmüş bakla, yumurta, nergis soğanı, çatal boynuzu, sakız, bal, buğday unundan oluşan bir karışımdır. Bir diğeri ise pişmiş fasulye, acı bakla, beyaz kurşun, güherçile köpüğü, süsen çiçeği (iris) karışımından oluşuyordu. Yüzü beyazlaştırmak için de tebeşir veya beyaz kurşun kullanılıyordu. Dudaklarını boyaması için ruj gözlerini daha büyük göstermesi için de siyah boya kullanılırdı⁷⁰⁴.

⁶⁹⁹ Lukian. *am.* 39.

⁷⁰⁰ BALSDON 1963: 260.

⁷⁰¹ *Cultus*; makyaj, esans ve takıyı kapsayan bir kelimedir.

⁷⁰² Tert. *cult. fem.* i. 4; *Dig.* xxxiv. 2, 25, 10; BALSDON 1963: 261.

⁷⁰³ Iuv. 6, 461-464; BALSDON 1963: 262.

⁷⁰⁴ Ov. *Med. fac.* 53-68; 69 vdd. Powder; Plaut *Truc.* 294; Ov. *ars* 3, 199. Rouge; Plaut, *Truc.* 294; Ov. *ars.* 3, 200; Ov. *ars.* 3, 203; Tert., *cult. fem.* i. 2; ii. 5; BALSDON 1963: 262.

Parfüm ya doğudan ya da İtalya'dan geliyordu. Seplasia, Capua'nın parfüm merkezidir ve çok ünlüdür. İmparatorice Poppaea ünlü bir kadın modacısı olmuş ve adına yapılmış bir parfüm oldukça beğeni toplamıştır. Cildinin beyaz ve yumuşak olmasının sebebini ise ancak birkaç yakını öğrenebilmiştir. Onlara süt banyolarını önermiştir⁷⁰⁵. Öyleki onun banyosu için her gün beşyüz dişi eşek sağlıyormuş.

7. Hamamlar

Romalılar Cumhuriyet Dönemi'nde çok sık yıkanmazlardı. İmparatorluk Dönemi'nde ise oldukça sık yıkanmaya başladılar. Gerek halk gerekse özel hamamlar sayıca çok fazla ve özenle yapılmışlardı. Romalı zengin aileler banyolarını bazen evde bazen de umumi hamamlara giderek yaparlardı. İ.Ö. II. yy. dan itibaren de banyolar normal olarak evlerin içine yapılmaya başlanmıştır. Evdeki özel banyo, esas olarak *lavatrina* diye bilinir. İ.Ö. II. yy. da zenginlerle düşüp kalkan Phronosium'un sevgilisi vaktinin çoğunu banyoda geçirmesine Diniarchus şöyle tepki göstermiştir. “ömrü uzun bir banyo olan balıklar bile Phronesium'dan daha az suda kalırlar. Eğer kadınlar banyoda kaldıkları kadar sevişmeye zaman ayırabilselerdi, aşıkları hamam tellağı ohurlardı”⁷⁰⁶.

Kimin metni olduğu kesin olmayan Varro'daki bir pasajda ilk umumi banyoların biri erkekler diğeri kadınlar için iki bölümde inşa edildiği ifade edilirdi. Hamamların birbirine bitişik iki binadan olması aynı ısıtma sisteminin kullanılmasını sağlıyordu. Böyle olunca da yakıttan tasarruf sağlanıyordu⁷⁰⁷. Kadınlar tarafındaki bölmeler daha küçüktü.

Genellikle her iki bölümde de soyunma odaları (*Apolyterium*), ilk bölüm (*Tepidarium*), sıcak bölüm (*Caldarium*) vardır. Her iki odadaki ısı zeminden ve duvarlardan geçen sıcak hava kanallarıyla kontrol edilirdi. *Caldarium*'da sıcak banyo için su tankı, elleri ve yüzü yıkamak için yapılmış su depoları (*Labrum*) vardı. Ayrıca içinde soğuk su bulunan havuzun bulunduğu bir (*Frigidarium*) bölümü de vardır. *Caldarium*'da üzerine kadınların terleme (*Sudatio*) ve sıcak banyo arasında dinlenmek için oturduğu zarif mermer sıralar vardır⁷⁰⁸.

Erkeklerin banyoları sona erdiğinde açık havada egzersiz yapabilecekleri veya uzanabilecekleri ferah bölümlerin kadınların banyolarında görülmemektedir. Bunun yerine güzellik salonları vardır. Banyoların yakın çevresinde ise kafeler vardır.

⁷⁰⁵ Iuv. sat. 6, 462; Dio. Cass. Ixii. 28, 1; BALSDON 1963: 262.

⁷⁰⁶ Plaut. Truc. 322-5; Suet., Aug. 94, 4.

⁷⁰⁷ Varro, Ling. 9, 68; BALSDON 1963: 266-267.

⁷⁰⁸ BALSDON 1963: 267.

Kadınlar hamama erkek esirleri ile girebiliyor ve hamamdan sonra kendilerine masaj yaptırabiliyorlardı. Kadınlar hamamda iki parçalı bir elbise (*subligar*) veya daha geniş bir kostüm (*balnearis vestis*) giyerlerdi. Erkekler ise bol deri kısa pantolan (*aluta*) giyerlerdi. Ama genelde kendi kendilerine yıkandıkları için genelde çıplak olurlardı⁷⁰⁹. Erkekler bir çeyrek ücret öderken, kadınlardan iki misli ücret alınırdı. Tek hamam olan yerlerde ayrı saatler tespit edilirdi. Kadınlar sabah, erkekler öğleden sonra hamama girerdi. Ancak Cumhuriyetçi Fabius'un şok edecek karışık yıkanma uygulamasını ilk olarak büyük Plinius⁷¹⁰ tarafından ifade edilmiştir. Quintilianus ise kadının erkekle yıkanmasının bir karakter bozukluğu olduğunu söyler. Karışık yıkanma İ. S. III. yy. da Hadrianus, Marcus Aurelius ve Alexander Severus yasaklamıştır. En sonunda da İ.S. 320'de Laodicea *Consul*'ü Hristiyan kilisesi mensubu erkeklerin kadınlarla birlikte yıkanmasını yasaklamıştır. Ancak bu delillere ve Martialis'in diğer pasajlarındaki referanslarına dayanarak kadın ve erkeğin birlikte banyo yaptıkları ve bundan büyük zevk aldıkları ortaya çıkmaktadır. Öncelikle bu genel uygulama gerçek olsaydı eski yazıtlardan daha çok bilgi edinmemiz gerekirdi. Erkekler için yeni banyolar yapıldıkça eski banyolar kadınlara tahsis edilmiştir.

8. Eğitim

Kadınların eğitimine de büyük önem verilirdi. Hatta Romalı kadınları Hellenli kadınlarla karşılaştırdığımızda Romalı kadınların okuma yazma oranının daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Fakir ailelerin kızları genelde eğitimlerini okullarda görürlerdi. İlkokula kız ve erkekler birlikte gider bütün etkinliklere ve oyunlara birlikte katılırlardı. Zengin aile kızları ise evde özel tutulmuş öğretmenler tarafından eğitilirlerdi. Bunun yanında kızlar Latin ve Hellen edebiyatı, lir çalma ve dans dersleri de alırlardı. Ancak tutucu Iuvenalis kadınların bu şekilde eğitilmelerine karşı çıkmakta ve bunun gereksiz olduğunu savunmaktadır. Plinius da tam aksine okumuş kadınlara büyük bir saygı duyordu. Hatta üçüncü karısı Calpurnia'nın edebiyata meraklı olduğunu yazmaktadır⁷¹¹. *Doctae puellae* denilen kültürlü kadınlar ise şiire büyük bir ilgi göstermişler ve Ovidius'un da şiirlerini okumuşlardır. Genelde bu kadınların evlerinde büyük kitaplıkları bulunurdu⁷¹². Augustus zamanında başarılı kadınların da artık şiirleri yayımlanıyordu. Öyle ki Tibullus'un çıkardığı şiir mecmuasının dördüncü cildinde Sulpicia adlı bir kadın şairin şiiri

⁷⁰⁹ Mart vii. 35; ii. 75; iii. 87; Iuv. sat. 6, 422 vd.; BALSDON 1963:267-268.

⁷¹⁰ Plin. nat. xxxiii. 153; Quint. inst. v. 9, 14; Hist. Aug. Hadr. 18,10; BALSDON 1963: 268.

⁷¹¹ Plin. epist. iv. 19, 2-4.

⁷¹² Ov. ars. 2, 281; Hor. sat. ii. 4, 17.

bulunmaktaydı. Gene Martialis Sulpicia adlı bir kadının duygusal, şiirler yazdığından bahsetmektedir⁷¹³.

9. Müzik - Dans ve Spor

(Lev. 29)

Hellen'lerden farklı bir müzik ve dans anlayışı olan Romalıların dansları daha çok mimik, bale ve pandomimin birleşmesinden oluşmaktaydı. Romalılar, oyunlarına genellikle zina olayını, konu olarak alırlardı. Ancak bu tür dansları Cadiz'ten gelen dansözler sergilemekteydi⁷¹⁴. Dans, gerçek benliğine Roma'da ulaşmış ve ilk defa Roma'da bugünlükere benzer bir hüviyet kazanmıştır. Çünkü sokaklarda, şehir meydanlarında ve rasgele yerlerde edilen dansın artık Roma'da tiyatrolarda yapıldığını görüyoruz. Çıkışından beri özel yeri bulunmayan dans, Roma'nın sayesinde kendini sokaktan kurtarmıştır⁷¹⁵. Ancak dansözlüğü ve şarkı söylemeyi genelde fahişeler yapıyordu. Bu yüzden Romalı aileler mümkün olduğunca çocuklarına şarkı söyleyip dans etmelerini tavsiye etmezlerdi⁷¹⁶. Ahlâki bakımından iyi sayılmayan dans ve şarkı söylemeyi kadınlar genelde evde kendi aralarında gerçekleştirirlerdi. Ancak İ.S. II. yy. da artık kadınların müzik ve dans dersleri almaya başladıkları ve hatta Ummida Quadratilla adlı bir kadının evinde bir bale okulu açtığı söylenmektedir⁷¹⁷. Tabii ki tutucu Iuvenalis bunu şiddetle eleştirmiştir⁷¹⁸. BALSDON, İ.S. IV. yy. a tarihlenen Sicilya Piazza Armerina'daki mozayikte (Lev. 29) bikinili kızların dans ettiğini ileri sürmektedir⁷¹⁹. Ancak kızların burada hem dans hem de spor yaptıkları görülmektedir.

Kadınların özellikle İmparatorluk Dönemi'nde sporla uğraştıkları da görülmektedir. Örneğin Iuvenalis klasik düşüncesiyle bunu doğru bulmasa da kadınların erkeklerle birlikte ava gittiklerinden bahseder⁷²⁰. İ.S. II. ve III. yy. da ise erkeklerle *palestra*'da yarışmalar bile yapmaya başlamışlardır⁷²¹.

⁷¹³ Mart. x. 35.

⁷¹⁴ Plin. *epist.* i. 15; Mart. i. 41, 12

⁷¹⁵ YAR 1968: 29.

⁷¹⁶ Macr. *sat.* iii. 14.

⁷¹⁷ Plin. *epist.* vii. 24.

⁷¹⁸ Iuv. *sat.* 6, 398. vd.

⁷¹⁹ BALSDON 1963; 274.

⁷²⁰ Iuv. *sat.* 1, 22-23.

⁷²¹ Iuv. *sat.* 6, 305.

Ç. POMPEİİ, OSTİA VE MİSİR'DAKİ KADINLAR

1. Pompeii'deki Kadınlar

Burada kronolojiye dikkat edilmeden daha çok halk kadınlarının sosyal ilişkileri hakkında bilgi verilecektir. Bu da özellikle Roma dünyasının belli bölgeleri üzerinde oldukça detaylı kaynaklar bulunması nedeniyle mümkündür. Bu kaynaklarda da sosyal konum ve günlük yaşam hakkında epey detaylı bilgiler mevcuttur. En zengini de Pompeii hakkındakilerdir. Çünkü İ.S. 24 Ağustos 79'daki Vezüv patlamasıyla material özelliği olan tüm yaşam şartları korunmuştur. Ayrıca Pompeii bize sayısız yazıtları⁷²² ile cumhuriyetin son, imparatorluğun ilk dönemlerindeki kırsal bir Roma şehrindeki günlük yaşamı oldukça canlı bir resim gibi önümüze sermektedir. Buradan da kadınların durumu hakkında edindiğimiz teorik bilgiler onaylamakta ve tamamlamaktadırlar⁷²³.

İlk önce kadına ait meslekler hakkında bilgiler ediniyoruz. Pompeii'nin ekonomik yapısına uygun olarak tekstil işletmelerindeki işçileri görüyoruz. M. Terntius Eudoxus diye birinin işletmesinde yedi erkeğin yanı sıra birçok da kadın çalışmaktadır; isimleri: Vitalis, Florentina, Amaryllis, Ianuaria, Heraclea, Maria, Lalage, Damalis, Baptis, Doris, Rusa, Gelasta ve Salvilla⁷²⁴. Ayrıca, 240 tane restoranı olan Pompeii gibi bir şehirde tabii ki garsonluk mesleğinde oldukça yaygındı. Dolayısıyla da bu restoranların çevresinde bulunan yazıtlarda bu kızların adlarından da değişik şekillerde bahsedilmekteydi. Ayrıca bir yazıtta iki rakibin bir hizmetçi kız olan Hiris'in sevgisi için yaptıkları yazılı münakaşa da vardır⁷²⁵. Ancak bu mesleğin de fahişelikle eş sayılması ilginçti.

Üç duvar yazıtı ile tanıdığımız tefeci kadın Faustilla'nın olayı oldukça etkileyiciydi. Yazıtların ikisi bir kumarhanede üçüncüsü ise şehrin diğer bir bölgesinde bulunmuştu. Bu da bize bu bayanın ne kadar büyük çapta çalıştığını gösterir. İşin kendisi ise kısa vadeli alınan belli miktarlarda borçlardan oluşmaktaydı⁷²⁶.

Büyük işler hakkındaki bilgilerimizi finans simsarı L. Caecilius Lucundus'un işkağıtlarından edinmekteyiz. Bunlar 153 tane ağaçtan oluşan cila ile kaplı tahtalardır. Cila erimiş olduğu halde yazı tahtanın derinliğine kadar işlendiği için günümüze kadar gelebilmiştir. Ayrıca mürekkeple yazılmış paraflar da vardır. C. Lucundus'un iş ortakları genelde erkeklerden oluşmaktaydı. Ancak bunların içinde öndört tane de kadın tespit edilmiştir. Finans konusunda ona baş vuran öndört kadın da

⁷²² GEIST 1960; KRENKEL 1961; CORTE 1965.

⁷²³ AVINO 1967; WILL 1979.

⁷²⁴ CIL IV 612- 613; 1493-1504.

⁷²⁵ CIL IV 8258-8259.

⁷²⁶ ANDREAU 1974: 119-122.

onun aracılığıyla eşyalar satın almışlardır. Eldeki bu yazı tahtaları da makbuzları oluşturmaktaydılar. Bu kadınların çoğunun isimlerine bakılırsa, sonradan özgürlüğünü kazanmış kölelerdi. Özgürlüklerini satın alabilen; Babinia Secundus, Histria Ichimas, Umbricia Antiochis, Umbricia Ianuaria, Caesia Optata, Tulia Laupyris, Equitia Psamathe, Lidia Tyche⁷²⁷.

Bu kadınların alışverişleri (işleri) kısmen özel kelepir satışlardan oluşmaktaydı. Gene özenle hazırlanmış bir duvar yazıtında şunlar yer almaktadır. Burada Sp. Iulius'un kızı I. Felix çok kapsamlı inşaa edilen bir gayrimenkulünü kiraya veriyor: Bir hamam, taverna, cumbalar, yemek odalarının hepsini kiraya veriyor⁷²⁸.

Bağımsız Pompeii'li bayanların en iyi örneğini Eumachia oluşturmaktadır. Pompeii'nin manifaturacısı onun adına, lonca'ya Pompeii'nin meydanında büyük bir iş merkezi kazandırdığı için, bir heykel diktirmiştir. Elegant ciddi bir kadını canlandıran heykelin üzerinde *sacerdos publica* ülkesel bir rahibe olarak anılmaktadır. Meydandaki binaya kendisinin hazırlattığı yazıda da kendisi için bu tanımlı kullanmıştır. Onun vatandaşlık bilincini ise şu sözleri ifade etmektedir: Bu binayı kendi adına kendi adı ile "*nomine suo*" ve oğlunun adı ile ve kendi parası "*suo pecunia*" ile yaptırmıştır; ayrıca bir kocadan bahsedilmektedir⁷²⁹.

Bunların yanında Pompeii'li kadınlar eğer evli değillerse gladyatör oyunlarına katılabiliyorlardı. Bu da gladyatör starlarından bahseden yazıtlarda görülmüyor⁷³⁰. Hatta iki Pompeii'li bayanın bir reklam yazıtında çok sayıda gladyatör oyunları düzenlediği için bir odayı tavsiye ettikleri de mevcuttur.

Romalı bayanların konumu hakkında en bilgilendirici olanı ise Pompeii'li bayanların seçimlerdeki rolleridir⁷³¹. Pompeii'de her yıl diğer yerlerde de olduğu gibi şehir yönetimindeki memurlar seçilir. Belliki bu imparatorluk döneminde de düzenli bir şekilde sürmüş ve yoğun bir seçim yarışı olmuştur. Kadınların seçilmeyi bırakın seçme hakları bile yokken, bu seçimlere katılma ve etkili olma tarzları ilginçtir. Zira onlar duvarlara belli adaylar için yazdıkları tavsiyelerle seçim yarışına katılırlardı.

Bu yazıtlar çoğunlukla tavsiye edenin evinin duvarında görülmektedir. Ancak bunların çoğu restoranlarda veya onlara çok yakın olan evlerde olması tavsiye edenlerin büyük olasılıkla restoran sahipleri olduğu sonucunu doğurmaktadır. Ancak başka kadınlarda bu tür yazılar yazabiliyordu: tek başına komşusu veya

⁷²⁷ ANDREAU 1974: 140. 211. 315. 326 vd.

⁷²⁸ CIL X 1136; SCHULLER 1987: 30.

⁷²⁹ CIL X 810; 813; SCHULLER 1987: 30.

⁷³⁰ CIL IV 4289. 4342. 4345. 4356. 4397; SCHULLER 1987: 31.

⁷³¹ FRANKLIN 1980: 71-79; SCHULLER 1987: 31.

eşiyle birlikte. Ancak eşlerin adı hep ikinci sırada yer alırdı⁷³². Ya da erkek kendisinin ki ile “*cum sua*” diye imzalardı. Bu da tavsiyenin eşi tarafından da onaylandığını gösterirdi⁷³³. Ayrıca kadın da ait olduğunun ki “*cum suis*” diye imzalayarak eşinin de katıldığını belirtebiliyordu⁷³⁴. Sonuç olarak bir kadının düzenli bir şekilde yerel politikayla ilgilendiği ve adaylar için sık sık propaganda yaptığı kesindir.⁷³⁵ Bu seçim yarışına katılan kadınların büyük çoğunluğu halktan olsa da, garson kızlar ve benzerlerinin sayısı da oldukça fazladır.

Bunun yanında özellikle de bayanların hazırladığı seçim yazıtları Pompeii’den de öte Romalı kadınların konumu açısından çok önemlidir. Kendilerinin seçme hakkı olmadığı halde seçime katılan kadınların sayılarının çokluğu dikkat çekicidir. Bu daha çok politik ve idari kuruluşların temel sonuçlarıdır ve onlara farklı bir gözle bakmayı gerektirir. Etkileri de oldukça fazla olmalı ki yasaklanmaları mümkün olmamıştır. Bir iki fahişeden dolayı olumsuz sonuçlar olmuşsa da, değiştirilememiştir. Yani seçimlerin sadece erkek erkeğe yapıldığı doğru değildir, ve kadınların katılmasının da biktırıcı ve gülünç olduğu inancı yanlıştır⁷³⁶.

2. Ostia’daki Kadınlar

Pompeii’den sonra en fazla materialin gün ışığına çıkarıldığı kent Ostia’dır. Burada da gene güçlü bayanlar görüyoruz; toprak sahibi olan ve topraklara hükmeden, arazi ticareti yapan, muazzam evler inşa ettiren ve bunların yazıtlarıyla övünen kadınlar. Vibussia Sabina adında biri de bu şekilde şövalyelik rutbesine sahip olan oğlu için bir anıt mezar ve kendi için bir heykel diktirtmiştir. Heykelinde de bir yazıt bulunmaktadır⁷³⁷. Octavia’da, *Bona Dea* için yaptırdığı tapınağı nasıl yaptırdığını belirtir⁷³⁸. Lunia Libetas adında biri de vasiyetnamesiyle büyük arazilere sahip olmuştur. Valeria Trophime ise diğer kadınların aksine aldığı büyük arazileri parçalayıp tekrar belli bir kârla satmakla tanınır⁷³⁹. Ostia’da tuğla ve kurşun boru imalatına sahip kadınları da görmekteyiz. Ancak bu işi yapan ve başka yerlerde yaşayan kadınlar da çoktur⁷⁴⁰. Bunun yanında kadınlara adanan şehir şeref yazıtları da az değildir.

⁷³² CIL IV 171; SCHULLER 1987: 31.

⁷³³ CIL IV 913; SCHULLER 1987: 31

⁷³⁴ CIL IV 1053; SCHULLER 1987: 31.

⁷³⁵ CIL IV 171-207; SCHULLER 1987: 31.

⁷³⁶ SCHULLER 1987: 32.

⁷³⁷ CIL XIV 166; HERZIG 1983: 90 vd; SCHULLER 1987: 32.

⁷³⁸ CEBEILLAC 1973: 517-553; SCHULLER 1987: 32:

⁷³⁹ HERZIG 1983: 79 vd.

⁷⁴⁰ HERZIG 1983: 81.

Gerek yazıtlardan gerekse kabartmalardan (relief) öğrendiğimize göre başka kadınlar tarafından yürütülen meslekler de vardır. Ostia sayesinde restoran sahipleri, ebeler, doktorlar, belki bir ayakkabıcı, dövizci ve birçok ticaret kadını tanıyoruz. Çünkü buradan ele geçen sayısız yazıtlar kadınlar hakkında bize bilgi vermektedirler. Görevlerinin çoğu ev işleriyle bağıntılıdır. Ancak sıklıkla köleler tarafından yapılan ve en çokta çeşitli mallarla ticaret yapan kadınların mevcut olduğunu görüyoruz. Ancak sosyal prestiji en yüksek olanlar ise ebeler ve doktorlar olsa gerektir⁷⁴¹.

Roma dünyasında görüldüğü gibi kadınların kendileri ile ilgili yazıtlarda mesleklerini belirtmeleri alışlagelmiş bir olaydır.

Belliki meslek sadece zor durumda olanların, yoksulluktan kurtulmak için edindikleri birşey değildir. Birçok yazıtta eşlerinin adıda vardır. Meslek ve tabii ki kadın mesleği de toplumsal konuma aitti. Özellikle mezar yazıtlarında ya da relief-lerde kadınlarla ilgili meslekler resim halinde bulunurdu. Eğer tüccar bayanlar (hatta dadılar da) kendilerinden böyle bahsedilmesinde ısrar ediyor ve böyle canlandırılmak istiyorlarsa bunun tek nedeni o zamanlarda bu mesleklerin toplumda en saygın ve kabul gören mesleklerden olmalarıdır⁷⁴². Şurada değinmek gerekir ki sözü edilenler dükkan tabelalarıdır ve bu da tüccarlık mesleğinin daha sık olduğunu bize göstermektedir.

3. Mısır'daki Kadınlar

Mısır'da da diğerlerine oranla epeyce belge mevcuttur. Burada da belgelerin çoğunu Papirüsler oluşturmaktadır. Zira papirüsler kuru çöl kumu sayesinde korunmuşlar ve günümüze kadar gelmişlerdir. Ancak, antik Mısır'daki kadınların durumu hakkında yapılmış çok az çalışma vardır. Özellikle de (İ.Ö. 30'da başlayan) Roma hakimiyeti altındaki Mısır için yapılan araştırmalar oldukça yetersizdir⁷⁴³. Ancak son zamanlardaki çalışmalar Mısır'da Roma döneminin kadının hukuki ve ekonomik konumunda değişiklikler getirdiğini gösteriyor. Örneğin kadınların İ.S. II. yy. da vasi olabildiklerini⁷⁴⁴ görebiliyoruz. En açık raporda ise ancak Roma döneminden beri kadınların mal ve toprak mülkiyet haklarının geçerli olduğunu

⁷⁴¹ MAXEY 1938; TREGGIARI, *AJAH* 1 1976: 76-104; TREGGIARI 1969; SCHULLER 1987: 33.

⁷⁴² KAMPEN 1985: 23-42; SCHULLER 1987: 33.

⁷⁴³ BIEZUNSKA 1939; SCHULLER 1987: 34.

⁷⁴⁴ MONTEVECCHI 1981: 103-115; SCHULLER 1987: 34.

bize belgeliyor⁷⁴⁵. Soknopaia Nesos köyünde kadınların oldukça önemli bir miktarda yani mülkün üçte birine sahip oldukları tespit edilmiştir⁷⁴⁶.

⁷⁴⁵ FOLEY 1981: 303-322; SCHULLER 1987: 34.

⁷⁴⁶ HOBSON 1983: 311-321; SCHULLER 1987: 34.

GENEL DEĞERLENDİRME

Roma tarihinin başlangıcına baktığımızda uzun bir süre, evliliğin oldukça yalın bir ilişkiden oluştuğunu görüyoruz; evlenmelerde aşk ya da duygusal alışveriş üzerinde durulmaz, esas olarak evliliğin iki tarafa sağlayacağı ekonomik yararlar önem verilirdi. Bunun yanında kadın daha çok dişiliğiyle, soyun devamıyla ve çalışma gücüyle değerlendiriliyordu. Çalışmadan kasıt ev içinde örgü örmek, dokuma yapmak, ev hizmetlerinde bulunarak ev kadınlığını sağlayan kişi olarak görülmüştü. Ancak kadın her ne kadar ikinci plânda yer alsa da, çocuk doğurduğu için önemliydi. Çünkü toplumun devamının sağlanması ve ayakta durması için çocuk şarttı. Bu nedenle de sadece çocuk yüzünden Roma aristokrasisinde evlilikler politik amaçlı yapılıyordu. İ.Ö. II. yy. da doğum sırasında kadınların ölüm olaylarının fazlaşması nedeniyle de çocuk oranlarında önemli düşüşler kaydedildi. Sırf bu yüzden imparatorlar çocuklu aileleri ve özellikle üç çocuklu ailelerin ödüllendirilmesini uygun gördü. Örneğin üç çocuk anneleri kendi mallarını serbestçe yönetebilme hakkını elde edebilirken, üç çocuk babaları ise daha ayrıcalıklı ve hızlı bir biçimde toplumsal aşamalar yapabiliyorlardı.

İ.Ö. 95 yılına baktığımızda ise, Romalı kadınların politik alanda garip bir istisnâsı görülür. Bu istisna, “kadınlar hareketi” dir. Bu hareketin amacı ise Hannibal savaşının getirdiği sefalet, sıkıntı nedeniyle kadınlara birtakım yasaklar getiren *Lex Oppia*’nın değiştirilmesi veya iptal edilmesiydi. Çünkü kadınların yaşam tarzı bu kanunla iyice sınırlandırılmıştı ve sonunda kadınlar istediklerine ulaşmışlardı.

Gelişme döneminde, kadının tarihi ile feministliği aynı anlamda gelişmeye başlamıştı. Bu yaklaşık olarak cumhuriyetin başlamasından yüz yıl önce kadının, evlilik sistemine direnmeye başlamasıyla gerçekleşiyordu ve kendilerini erkeklere sunan bu sisteme karşı da ayaklanmışlardı. Öyle ki, evliliklerde kadının getirdiği çeyiz ya da drahomanın önem kazanmasıyla birlikte kadınların hukuki ve genel statülerinde bir yükselme görüldü. Drahoma ve miras yoluyla ellerindeki servet büyüdükçe, kadınlar daha çok bağımsızlık istemeye ve kocalarının despotizmine karşı çıkmaya başladılar. İ.Ö. I. yy. a gelindiğinde üst sınıflardan bir çok Romalı kadın ekonomik bağımsızlıklarını tam olarak kazanmışlardı.

Bu ekonomik bağımsızlıkla birlikte, Roma’da evlilik bağlarında da bir zayıflama görüldü. Başlangıçta kesinlikle yasak olan boşanma kolaylaştı. Koca uzun süre savaşta kalırsa kadının ayrılmasına izin veriliyordu; sonraları askere çağırılma bile ayrılma nedeni olarak kabul edilir oldu. Hatta İmparatorluk Dönemi’nde evliliği bozucu birtakım nedenlerden dolayı kadınlara eyaletlerde bulunan kocalarının yanına gitme izni bile verildi. Bu devirde kadınların daha önce söz sahibi olamadıkları politika alanında söz sahibi olmaya başladıkları da görülmektedir. İmparator Augustus’un karısı Livia’dan itibaren imparator eşlerine *augusta* unvanı verilmeye başlandı. Tiberius zamanında, yani İ.S. I. yy. ın sonu ile II. yy. ın başlarında,

Pomponius Lebeo'nun karısı Paxaeo, Aemilius Seavrus'un karısı Sextia gibi güçlü kadınlar vardı.

Kadınlar daha sonra yaşam şartlarının zayıflığına, fakirliğe baş kaldırmaya, şarkı eşliğinde erkeklerle birlikte dans etmeye başladılar. Bunu yanında Romalı kadınlar iyi bir eş ve iyi bir anne olmaya adeta kendilerini adanmışlardı. Ne var ki, içlerinde bunun tersini yapanlar da vardı. Çünkü bunlar güzelliklerinin ve vücut yapılarının bozulmasından korktukları için çocuk doğurmak istemiyorlardı. Ellerinden gelen herşeyi yaparak adeta doğum kontrolünü çok iyi bir şekilde uygulayabiliyorlardı. Bu yüzden de Roma ailesi önceden çok çocuklu iken, kadınlar, ailenin tek çocuklu ya da çocuksuz olmasına sebep olmuşlardır. Örneğin imparatorlardan Nerva, Traianus ve Hadrianus'un çocukları yoktu. Hatta Plinius üç kere evlenmesine rağmen hiç çocuk sahibi olamamıştı.

Bu kadınlar, kendilerinden önceki kadınların aksine ahlâki değerler bakımından çok daha fazla dejenerasyona uğramışlardı; öyle ki, artık haklarını aramak için meydanlara çıkıyor, kendisine ait hakların geri verilmesi için bir araya gelerek mücadele ediyorlardı. Daha da ötesinde sadece bir ev hanımı olarak kalmak istemediklerinden şarkı söyleme, lir çalma, nakış gibi işleri bırakıp, hukuk dersleri almış ve bu konuda uzmanlaşmışlardı. Bazıları ise politika çalışmış ve erkeklerle tartışmalara girmiş, çevrelerinde neler olup bittiğini yakından takip etmişlerdir. Bunlar artık utanmadan, kızarmadan başka erkeklerle birlikte olmuşlar hatta kocalarını dahi aldatmışlardır. Haddinden fazla içki içip erkeklerle yarışmışlardır. Bu şekilde adeta geçmişteki yasakların acısını çıkarıyorlardı. Ancak bu, zamanla aile bağlarının zayıflamasına neden olmuştur.

Cumhuriyetten önce ve Cumhuriyet Dönemi'nde basit kadınlar (fahişeler), Cumhuriyet'in geç dönemlerinde masrafları çok olan metresler, evlilik dışı yaşayan saygın hanımlar, bir de *castupuella* denilen iyi ev hanımları görülmektedir. Hatta bazı *castupuella*'lar sonradan şovalyelerin sevgilileri oluyorlar ve bunlara "kurtizan" deniyordu. *Castupuella*'lar bazen eşlerinin ve oğullarının politik kariyerleriyle ilgilenmeye başlayarak, bazen olumlu bazen de olumsuz olarak tanınıyorlardı. Ancak, Roma'da evlilik bağlarının zayıflamasıyla birlikte fahişelerin sayı ve faaliyetlerinde de bir artış görüldü. Fuhuş da Roma'nın sınıf yapısını yansıtmaktaydı: Pompeii'de, yönetici ve zengin tabakalardan erkeklere hizmet eden lüks genel evlerin yanında, Roma'daki Subura semtinin ucuz fahişeleri de vardı. Yöneticiler genelevlere herhangi bir sınırlama getirmiyor, toplumda biriken cinsel gerilim için bir yol olarak görüyorlardı.

Aile birliğinin bozulması ve cinsel aşırılık ve sapmaların artması, alt sınıflardan çok üst sınıflarla ilgili bir olguydu; halk, eski sert ve çileci köylü yaşamını sürdürmekteydi. İmparatorların çok büyük bir bölümü, marazi cinsel eğilimler taşıyordu. Cinsel yaşamla saray entrikaları o kadar içiçe girmişti ki, yönetici sınıf üyeleri arasında sağlıklı bir ilişkinin doğmasını beklemek boşunaydı. Enstest yasak

olmasına rağmen, kızkardeşleriyle ilişki kuran imparatorlara, oğullarının metresi olan imparatoriçelere rastlanabiliyordu. Üstelik Roma'da ensestini Mısır'da olduğu gibi dinsel simgesel bir anlamı yoktu; saraydaki iktidar mücadelelerinde bir araç olarak kullanılıyordu (ipleri elinde tutmak isteyen imparator anaları). Örneğin sonradan deliren İmparator Caligula, kızkardeşi Agrippina'yı metres tutmuştu, sonra da onu sürgüne göndermiştir. Agrippina da Claudius'la evlendi, sonra Claudius'un oğlu Britannicus'un sürgüne gönderilmesini sağladı ve Claudius'un kendisini de zehirledi. Bundan sonra kendi oğlu Neron'un imparatorluğa seçilmesini sağladı ve onun metresi oldu. Ancak Neron da anasını öldürttü.

Kadınların isimlerine gelince ilk zamanlarda erkekler gibi iki veya üç isimleri olmadığını görüyoruz. Cumhuriyetten önce ve Cumhuriyet Dönemi'nde dahi tek bir soyadları vardı. Bunun yanında bir evde birden fazla kız yaşıyorsa üç kızı da aynı isim verilirdi. Kız, ancak evlendikten sonra kocasının isminin genetik halini alırdı. İmparatorluk Dönemi'nde ise artık onlar da erkekler gibi iki isme sahip oldular. Birinci isim aile soy ismi, ikincisi ise, ya babasının üçüncü isminden veya annesinin isminden türetiliyordu. Yalnız, İmparatorluk Dönemi'nde isimler o kadar çoğalmış ki, bir kişinin beş veya altı isim aldığı bile görülmüştür. Örneğin Alexander Severus'un eşinin ismi altı isimle rekora ulaşmıştı. Kadının ismi Orbiana Gnaea Seia Herennia Sallustia Barbia idi.

Tüm bu açıklamalardan sonra Romalı kadınlar ve kültür çevrelerindeki kadınların bağımsızlığı için neler söylenebilirdi? Yapılan bu araştırmalar sonucunda tek bir kelimeyle denilebilir ki, o da Romalı kadınların politik haklarının olmayışındır. Çünkü Roma hiçbir zaman bir kadın tarafından yönetilmedi. Hatta ilkçağlarda bile onlara kraliçe olmak nasip olmamıştı. Yönetimde hep erkekler söz sahibi olmuşlardı. Ancak, onların konumları bizim sandığımız kadar da sıkıcı değildi. Bunu hukuki konumlarında, özellikle de kadınların vesayetlerini tamamen düzenleyen kanunlarda ve kadınların oldukça erken başlayan büyük servet sahibi olmalarında görüyoruz. Ancak tüm bunlar Romalı kadınların eşit haklara sahip olduğunu veya bu yolda oldukları anlamını vermez. Kadınsı özellikleri nedeniyle bunun aksini iddia etmenin anlamı da yoktur. Ayrıca Hellenler'le karşılaştırdığımızda Romalı kadınların onlardan daha aydın ve daha ayrıcalıklı olduklarını; erkekleriyle birlikte yemekli partilere dahi gidebildiklerini görebiliyoruz. Hatta H. WEINSTOCK, Romalıların kadınlarının değerini Hellenler'den daha ciddiye aldıklarını vurgulamıştır.

Kadınların ikinci dereceliğine gelirsek; bu zaten bizim yüzyılımıza kadar herkes tarafından oldukça normal karşılanan bir durumdu. Ancak bugün bu, gün geçtikçe sorgulanıyor ve ortadan kaldırılmaya çalışılıyor. Bu da çağın belki de en büyük başarılarından ve gerçeklerinden biridir.

Kısaca: Antikçağ da kadının toplumda belirli bir konuma gelmesi, bir takım sosyal haklar elde etmesi oldukça uzun bir zaman süreci içinde gerçekleşmiştir.

Roma İmparatorluk Devri'nde ise en son şeklini almış, buna rağmen erkek üstünlüğü hiç bir zaman ortadan kalkmamıştır.

ANTİK KAYNAKLAR DİZİNİ

A. ANTİK YAZARLAR VE ESERLERİ

App. (= Appianus, *Rhomaika*):

civ. (= *Bella civilia*):

i. 83: dn. 552, 562.

iv. 32: dn. 113.

iv. 33: dn. 60.

iv. 136-146: dn. 94.

iv. 189-192: dn. 536.

v. 14: dn. 115.

v. 19: dn. 115.

v. 21: dn. 115.

v. 23: dn. 115.

v. 43: dn. 115.

v. 50: dn. 115.

v. 52: dn. 115.

v. 59: dn. 115.

v. 62: dn. 115.

v. 64: dn. 133, 136, 137.

v. 65: dn. 116.

v. 93: dn. 139.

v. 133: dn. 116.

v. 267-270: dn. 101.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Appian's Roman History. With an English Translation by. H. WHITE I-IV. Cambridge, Mass-London 1912-1913 (The Loeb Classical Library).

Catull. *Carm.* (=C. Valerius Catullus, *Carmina*):

37: dn. 603.

77: dn. 77.

Cic. *ad Brut.* (= M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Brutum*):

20 (1-21), 1 vd. : dn. 108.

21 (1, 13) : dn. 108.

23 (1, 15), 13: dn. 108.

26, 1: dn. 105.

36 (1, 18), 1 ve 6: dn. 108.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Brutus. With an English Translation by G. L. Hendrickson and H. M. HUBBELL, London, New York 1952 (The Loeb Classical Library).

Cic. *Ad fam.* (= M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Familiares*):

viii. 7, 2 : dn. 577.

ix. 26: dn. 110.

xiv. 1-24: dn. 62.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Letters to His Friends. With an English Translation by W. G. WILLIAMS. London, New York 1927 (The Loeb Classical Library).

Cic. Att. (= M. Tullius Cicero, *Epistulae ad Atticum*):

- ii. 9, 1: dn. 82.
- ii. 12, 2: dn. 82.
- ii. 14, 1: dn. 82.
- ii. 22, 5: dn. 82.
- ii. 23, 3: dn. 82.
- ii. 24, 3: dn. 63.
- v. 1, 3 vd.: dn. 555.
- v. 3: dn. 64.
- xiv. 13, 5: dn. 555.
- xv. 11, 2: dn. 107.
- xv. 12, 1: dn. 106.
- xvi. 15, 5: dn. 589.
- xxvii: dn. 504.
- lxvi. 53-55: dn. 65.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Letters to Atticus, With an English Translation by E. O. WINSTEDT. I-III. London. New York 1960-1962 (The Loeb Classical Library).

Cic. Cael. (=M. Tullius Cicero, *Pro Caelio*):

- 3: dn. 54.
- 35: dn. 78.
- 55-57: dn. 79.

Cic. De Orat. (= M. Tullius Cicero, *De Oratore*):

- ii. 44: dn. 66.

Cic. leg. (= M. Tullius Cicero, *De legibus*):

- ii. 59: dn. 674.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

De Legibus. With an English Translation by C. W. KEYES. London, New York 1938 (The Loeb Classical Library).

Cic. off. (= M. Tullius Cicero, *De officiis*):

- iii. 61: dn. 590.

Cic. Phil. (= M. Tullius Cicero, *Philippicae in M. Antonium*):

- ii. 61-62: dn. 127.
- ii. 69: dn. 573.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Philippics of Cicero. With an English Translation by W. C. KER. London, New York 1926 (The Loeb Classical Library).

Colum. (= Columella, *De re Rustica*):

- i. 8, 19: dn. 625.
- xii. 3, 6: dn. 647.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

On Agricultura (= *De re rustica*). With an English Translation by A.B. ASH.- E.S. FORSTER E. H. HEFFNER, london 1941. (The Loeb Classical Library).

CN. praef. (= Cornelius Nepos, *praefatio*):

- vi.: dn. 526.

Cod. Iust. (= Codex Iustinianus):

- ii. 528: dn. 494.
- v. 13, 1; 156: dn. 499.
- v. 14, 11; 530: dn. 496.
- v. 16, 17; 293: dn. 496.
- v. 24, 1: dn. 479.
- v. 35, 2; 390: dn. 480.
- v. 66: dn. 533.
- vii. 58: dn. 494.

Cod. Theod. (= Codex Theodosianus):

- iii. 8, 2: dn. 500.
- v. 1, 1; 318: dn. 495.
- v. 1, 7; 426: dn. 495.
- viii. 17, 2 ve 3: dn. 459.

Dio. Cass. (= Cassius Dio, *Rhomaika*):

- i. 3, 2: dn. 143.
- i. 34, 1: dn. 201.
- xix. 4: dn. 424.
- xlvi. 45 (4) – 48: dn. 140.
- xlvi. 15, 2: dn. 101.
- xlvi. 16, 2: dn. 101.
- xlvi. 24-26: dn. 116.
- xlvi. 27: dn. 117.
- xlvi. 27, 4: dn. 101.
- xlvi. 28: dn. 116.
- xlvi. 28, 4: dn. 118.
- xlvi. 31, 3-4: dn. 133, 134, 136, 137.
- xlvi. 52, 3: dn. 238.
- xlvi. 54, 3-4: dn. 139.
- xlvi. 1-11: dn. 140.
- xlvi. 17-18: dn. 140.
- li. 2, 5: dn. 101.
- liii. 31: dn. 201.
- liii. 31, 1: dn. 158.
- liii. 31, 1-34: dn. 154.
- liii. 33, 4: dn. 156.
- liii. 34, 1: dn. 158.
- liv. 9, 5-7: dn. 211.
- liv. 16, 5: dn. 230.
- liv. 16, 7: dn. 503.
- liv. 19, 3: dn. 194, 228.
- lv. 2, 5: dn. 242.
- lv. 9, 5-7: dn. 165.
- lv. 10, 12-16: dn. 172.
- lv. 10, 14: dn. 173.
- lv. 10, 16: dn. 176.
- lv. 13, 1: dn. 179.
- lv. 14-22: dn. 190.
- lvi. 32, 4: dn. 174.
- lviii. 2: dn. 193.

- lviii. 2, 4: dn. 233.
- lviii. 2, 5: dn. 194, 569.
- lviii. 3, 4: dn. 227.
- lx. 16, 5: dn. 122.
- lx. 31, 1: dn. 281.
- lx. 31, 2: dn. 287.
- lxi. 11, 2: dn. 343.
- lxii. 28, 1: dn. 705.
- lxxvii. 10, 4: dn. 411.
- lxxix. 6: dn. 423.
- lxxix. 9: dn. 425.
- lxxix. 11: dn. 426.
- lxxix. 15: dn. 424.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Roman History. With an English Translation by E. CARRY. I-IX. London 1914-1927 (The Loeb Classical Library).

Diod. (= Diodoros Siculus, *Bibliothèque Historique*):

- vii. 5: dn. 4.
- xii. 24: dn. 13.
- xiv. 116, 9: dn. 29.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Diodorus of Sicily. With an English Translation by R. M. GEER London. New York 1947 (The Loeb Classical Library).

Dion. Hal. *ant.* (= Dionysios Halikarnassos, *Antiquitates Romanae*):

- i. 76-79: dn. 2.
- ii. 23: dn. 5.
- ii. 25, 6: dn. 579.
- ii. 28-49: dn. 13.
- ii. 30: dn. 6.
- ii. 35, 4: dn. 14.
- ii. 39, 6: dn. 15.
- iii. 13-22: dn. 10.
- iv. 64-85: dn. 12.
- vi. 92-94: dn. 22.
- vii. 19, 21-67: dn. 22.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Roman Antiquities of Dionysius of Hallicarnassus. Ed. And transl by E. CARY. I-VII. London. 1937-1950 (The Loeb Classical Library).

Gaius. (= Gaius iuriconsultus, *Institutiones*):

- i. ii. 112-113: dn. 450.
- i. 84: dn. 640.
- i. 114-115: dn. 454.
- i. 115: dn. 451.
- i. 145: dn. 457.
- i. 150-153: dn. 455.
- i. 171: dn. 458.
- ii. 63: dn. 498.
- ii. 190: dn. 453.

Gell. (=Aulus Gellius, *Noctes Atticae*):

- i. 12, 7: dn. 502.
- i. 17, 4: dn. 553.
- i. 23: dn. 535.
- iii. 2, 12: dn. 517.
- x. 3, 3: dn. 56.
- x. 10: dn. 506.
- x. 15, 22: dn. 520.
- x. 23, 5: dn. 564, 577.
- xvii. 6: dn. 61.
- xvii. 18: dn. 84.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Attic Nights of Aulus Gellius. With an English Translation by J. C. ROLFE. I-III. London, New York 1927-1928 (The Loeb Classical Library).

Hom. *IL*. (= Homeros, *illias*):

- 3, 40: dn. 220.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

İlyada. Çev. A. ERHAT-A. KADIR. İstanbul 1988 (6. Basım).

Hor. *carm.* (= Horatius, *Carmina*):

- ii. 12: dn. 228.
- iii. 6160: dn. 445.
- iv. 4, 73: dn. 203.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Horatius, *Samtliche Werke*. ED. H. FARBER-W. SCHÖNE. I-II. München, Zürich 1985.

Hor. *Epist.* (= Horatius, *Epistulae*):

- i. 1, 77: dn. 599.
- i. 14, 21: dn. 603, 658.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Horatius, *Samtliche Werke*. ED. H. FARBER-W. SCHÖNE I-II. München, Zürich 1985.

Hor. *sat.* (= Horatius, *Saturae sive sermones*):

- i. 2, 35: dn. 668.
- i. 2, 63: dn. 664.
- ii. 3, 239-42: dn. 688.
- ii. 4, 17: dn. 712.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Satires, Epistles and Ars Poetica, With an English Translation by H. R. FAIRCLOUGH, London 1966 (The Loeb Classical Library).

Hist. Aug. Hadr. (= *Historiae Augustae Scriptores, Aelius Spartianus (Hadr)*):

- 18, 10: dn. 710.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Scriptores Historiae Augustae. With an English Translation by D. MAGIE, london 1931, (The Loeb Classical Library).

liv. (= Titus Livius, *Ab urbe condita*):

- i. 4: dn. 2.
- i. 24-26: dn. 10.
- i. 46-48: dn. 11.
- i. 57-60: dn. 12.

- ii. 33-35: dn. 22.
- ii. 37-40: dn. 22.
- iii. 44-58: dn. 13.
- iii. 58, 2: dn. 16.
- viii. 18: dn. 25.
- x. 31, 9: dn. 27.
- xxvii. 37, 9 vd.: dn. 60.
- xxix. 14, 10-14: dn. 31.
- xxxiv. 1, 3: dn. 33.
- xxxiv. 1-8: dn. 34.
- xxxiv. 2-4: dn. 38.
- xxxiv. 5-7: dn. 40.
- xxxiv. 7, 8: dn. 37.
- xxxix. 9, 5: dn. 51.
- xxxix. 9-14: dn. 42, 43, 44.
- xxxix. 9, 23-14, 2: dn. 40.
- xxxix. 14: dn. 45.
- xxxix. 17, 6: dn. 46.
- xxxix. 18, 7: dn. 47.
- xxxix. 19, 4: dn. 49.
- xxxx. 37: dn. 26.

perioch. (= *Ab urbe condita librorum periochae*):

19: dn. 53.

48: dn. 26.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Livy. *From the founding of the city. With an English Translation by B. O. Foster. I-XIII.*
London, New York 1919-1951 (The Loeb Classical Library).

Lukian. *am.* (= Lukianos, *Amores*):

39: dn. 699.

Iuv. *sat.* (=Iuvenalis, *Saturae*):

1, 22-23: dn. 720.

2, 132, 135: dn. 512.

3, 126-30: dn. 599.

6, 15: dn. 505.

6, 82-113: 556.

6, 115- 132: dn. 281.

6, 136- 41: dn. 566.

6, 158: dn. 218.

6, 165: dn. 563.

6, 166-71: dn. 556.

6, 185-99: dn. 556.

6, 204: dn. 515.

6, 206-30: dn. 556.

6, 231-41: dn. 556.

6, 242: dn. 488.

6, 246-67: dn. 556.

6, 268-85: dn. 556.

6, 300: dn. 557.

6, 305: dn. 721.

6, 378-97: dn. 556.

6, 398: dn. 718.

6, 398-412: dn. 556.

6, 412-33: dn. 556.

6, 422: dn. 709.

6, 461-464: dn. 703.

6, 462: dn. 346, 705.

6, 486-507: dn. 689.

6, 562-68: dn. 561.

6, 627: dn. 571.

10, 332: dn. 283.

10, 334: dn. 510.

10, 355: dn. 511.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Satires, With an English Translation by G. RAMSAY, London 1928-1930. (The Loeb Classical Library).

Mart. epigr. (= Martialis, *Spectacularum Epigrammata*):

i. 10: dn. 599.

i. 13: dn. 123, 369.

i. 41, 12: dn. 714.

i. 49, 34: dn. 599.

i. 73: dn. 549.

ii. 26: dn. 599.

ii. 32, 6: dn. 599.

ii. 39: dn. 664.

ii. 65: dn. 599.

ii. 66: dn. 689.

ii. 75: dn. 709.

ii. 90, 9: dn. 556.

ii. 91, 5: dn. 534.

iii. 87: dn. 709.

v. 37, 20 vdd.: dn. 599.

v. 68: dn. 697.

vi. 6: dn. 606.

vi. 12: dn. 696.

vii. 35: dn. 709.

viii. 14, 26: dn. 698.

viii. 33, 20: dn. 698.

ix. 37, 12, 23: dn. 696.

x. 8: dn. 599.

x. 35: dn. 713.

x. 43: dn. 599.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Epigrams. With an English Translation by C. A. WALTER-M. A. KER I-II. 1930_1927: (The Loeb Classical Library).

Macr. Sat. (= Macrobius, *Convivia primi diei Saturnaliorum*):

i. 15, 21: dn. 507.

ii. 5, 6: dn. 230.

ii. 11: dn. 641.

iii. 13, 11: dn. 643.

iii. 14: dn. 716.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Saturnalia. Transl. by P. V. DAVIES, New York, London 1969. (The Loeb Classical Library).

Ov. *Am.* (= Ovidius, *Amores*):

i. 14: dn. 696.

i. 14, 16-18: dn. 689.

iii. 4: dn. 549.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Heroides and Amores. With an English Translation by G. SHOWERDMAN, London 1925. (Thw Loeb Classical Library).

Ov. *Ars.* (= Ovidius, *Ars Amatoria*):

1, 31 vdd.: dn. 223.

2, 226-228: dn. 222.

2, 281: dn. 712.

2, 598: dn. 515.

3, 137-40: dn. 690.

3, 139: dn. 692.

3, 161-167: dn. 695.

3, 169 vdd.: dn. 617.

3, 197 vd.: dn. 617.

3, 199 vdd.: dn. 617, 704.

3, 200: dn. 704.

3, 203: dn. 704.

3, 239: dn. 617.

3, 239-42: dn. 689.

3, 243-246: dn. 695.

3, 261 vdd.: dn. 617.

3, 281 vdd.: dn. 617.

3, 311 vdd.: dn. 617.

3, 329 vdd.: dn. 617.

387 vdd.: dn. 618.

433 vd.: dn. 618.

469 vdd.: dn. 618.

525 vdd.: dn. 618.

553 vdd.: dn. 618.

577 vdd.: dn. 618.

611: dn. 618.

747 vdd.: dn. 618.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Art of Love, and Other Poems. With an English Translation by J. H. MOZLEY. London, New York 1929 (The Loeb Classical Library).

Ov. *fast.* (= Ovidius, *Fasti*):

ii. 438-441: dn. 514.

ii. 485-90: dn. 507.

ii. 557-562: dn. 507.

ii. 560: dn. 508.

iii. 393-396: dn. 507.

iv. 291-344: dn. 31.

vi. 219-234: dn. 507.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Ovid's Fasti. With an English Translation by J. G. FRAZER. London, New York 1931 (The Loeb Classical Library).

Ov. med. Fac. (= Ovidius, *Medicamina Faciei*):

53-68: dn. 704.

53-69: dn. 704.

Ov. pont. (=Ovidius, *Epistulae Ex ponto*):

3, 1, 117: dn. 235.

3, 1, 141 vdd.: dn. 242.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Tristia. Ex Ponto. By A. L. WHEELER. London, New York 1924 (The Loeb Classical Library).

Ov. trist. (= Ovidius, *Tristia*):

2, 207 vd.: 221.

2, 247 vdd.: dn. 223.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Tristia. Ex Ponto. By A. L. WHEELER. London, New York 1924 (The Loeb Classical Library)

Petron. (= Petronius, *Satirae*):

1, 6-7: dn. 554.

6, 2: dn. 603.

7, 2: dn. 604.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Satyricon. With an English Translation by M. HASELTINE. London 1925. (The Loeb Classical Library).

Plaut. (=Plautus)

Amph. = *Amphitruo*.

1, 2, 22: dn. 650

815: dn. 646.

928: dn. 573.

Merc. = *Mercator*.

829, 9: dn. 565.

Truc. = *Truculentus*

322-5: dn. 706.

405: dn. 689.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Works I-V. With an English Translation by P. NIXON, London 1916-1921. (The Loeb Classical Library).

Plin. nat. (= Plinius Caecilius Secundus "Yaşlı", *Naturalis Historia*):

vi. 24: dn. 369.

vi. 149: dn. 180.

vii. 120: dn. 30

vii. 149: dn. 171.

ix. 117: dn. 688.

ix. 121: dn. 688.

- ix. 125-41: dn. 667.
- x. 21: dn. 510.
- x. 172: dn. 281.
- xiii. 16: dn. 369.
- xiv. 89: dn. 558.
- xv. 136 vdd.: dn. 238.
- xix. 29: dn. 191.
- xxi. 9: dn. 171.
- xxviii. 142: dn. 515.
- xxviii. 183: dn. 346.
- xxviii. 191: dn. 698.
- xxxiii. 3, 63: dn. 309.
- xxxiii. 12, 28: dn. 506.
- xxxiii. 28: dn. 505.
- xxxiii. 153: dn. 710.
- xxxiv. 3: dn. 242.
- xxxvii. 50: dn. 345, 697.
- xxxvii. 55-58: dn. 684.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Pliny Natural History. With an English Translation by H. R. RACKHAM. W. H. S. JONES. D. E. EICHHOLZ. I-X. Cambridge, Mass-London 1938-1971 (The Loeb Classical Library).

Plin. *epist.* (= Plinius Caecilius Secundus "Genç", *Epistulae*):

- i.15: dn. 714.
- ii. 20: dn. 660
- iii. 16: dn. 123.
- iii. 19, 8 vd.: dn. 538.
- iv. 19, 2-4: dn. 711.
- vi. 7: dn. 542.
- vi. 24: dn. 608.
- vii. 5: dn. 542.
- vii. 24: dn. 717.
- x. 94 vd.: dn. 534.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Letters. With an English Translation by W. MELMOTH. I-II. London, New York 1927 (The Loeb Classical Library).

Plut (= Plutarkhos, *Bioi Paralleloi*):

Ant. (= *Antonius*):

- 1, 2: dn. 99.
- 2: dn. 100.
- 10: dn. 112.
- 18: dn. 114.
- 30: dn. 115, 116, 117, 118.
- 31: dn. 133, 134, 136, 137.
- 32, 1: dn. 101.
- 35: dn. 139, 140.
- 53: dn. 141, 142.
- 57: dn. 145.
- 67: dn. 147.
- 76: dn. 148.
- 77: dn. 149.
- 85: dn. 151.

86: dn. 150, 152.

Caes. (= *Caesar*):

9 vd.: dn. 97.

Cato mai (= *Cato maior*):

8, 4: dn. 36.

21, 3: dn. 623.

24, 2, 7: dn. 634.

Cato min (= *Cato minor*):

25, 52, 5-9: dn. 126.

Cic. (= *Cicero*):

22: dn. 100.

Luc. (= *Lucullus*):

6, 2 vdd.: dn. 110.

Marc. (= *Marcellus*):

30, 10 vd.: dn. 155.

Mar. (= *Marius*):

16, 7: dn. 549.

Pomp. (= *Pompeius*):

9: dn. 576.

55, 2: dn. 92.

Rom. (= *Romulus*):

22,3: dn. 579.

Sull. (= *Sulla*):

2: dn. 620.

36, 1: dn. 620.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Plutarc's Lives. With an English Translation by B. PERRIN I-XI. London, New York 1959
(The Loeb Classical Library).

Plut. mor. (= *Plutarkhos, Moralia*):

41 A: dn. 554.

145 A: dn. 583.

272 F-273 B: dn. 3.

284 F: dn. 7.

493 E: dn. 533.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Moralia. With an English Translation by F. C. BABBITT. I-XII. London, New York 1927-
1957. (The Loeb Classical Library).

Plut. Phok. (= *Plutarkhos, Phokion*):

19, 4: dn. 59.

Plut. QR (= *Plutarkhos, Questiones Romanae*):

6: dn. 558.

14: dn. 573.

50: dn. 574.

102: dn. 530.

Polyb. (= *Polybios, Historiai*):

vi. 11a, 4: dn. 558.

xxxi. 26: dn. 55.

xxxii. 12: dn. 55.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Histories. With an English Translation by W. R. PATON. I-IV. Cambridge, Mass.-
London 1922 vd. (The Loeb Classical Library).

Prop. (= Propertius, *Carmina*):

i. 8A: dn. 614.

ii. 16: dn. 614.

ii. 26, 21-28: dn. 614.

iii. 3, 47-50: dn. 549.

iii. 13, 6-8: dn. 667.

iii. 133, 11: dn. 683.

Quint. inst. (= Quintilianus, *Institutio Oratoria*):

i. 1, 6: dn. 94.

v. 9, 14: dn. 710.

viii. 5, 19: dn. 598.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Institutio Oratoria of Quintilian. With an English Translation by H. E. BUTLAR, London
1920-1921 (The Loeb Classical Library).

Sall. *Catil.* (= Sallustius, *De coniuratione Catilinae*):

10-14: dn. 443.

23 vd.: dn. 71.

23, 3: dn. 51.

24: dn. 69.

26, 3: dn. 71.

28, 2: dn. 51, 71.

Sen. (= Seneca, Felsefi Yapıtları):

benef. = *De beneficiis*.

6, 32: dn. 171, 175.

7, 9, 4: dn. 687.

Cons. Hel. = *Ad Helviam matrem de consolatione*.

16: dn. 444.

Cons. Marc. = *Ad Marciam de Consolationi*.

2, 3: dn. 200.

2, 4: dn. 155.

De mat = *De Matrimonia*.

72-7: dn. 545.

Silv. (= Silvius

iii. 5: dn. 543.

Suet. (= C. Suetonius Tranguillus, *De viris illustribus*):

Aug = *Dius Augustus*.

6, 2: dn. 171.

6, 5, 1 ve 4: dn. 218.

63: dn. 160, 205.

64: dn. 159, 204.

64, 2: dn. 157.

65, 1: dn. 172.

65, 2: dn. 176.

- 65, 3: dn. 178.
 65, 4: dn. 216, 219.
 67, 2: dn. 569.
 68, 1: dn. 569.
 71, 1: dn. 194, 228, 569.
 73, 1: dn. 157.
 84, 2: dn. 229.
 94, 4: dn. 706.
 99, 1: dn. 227.
 101, 3: dn. 172, 174.

Caes. = *Vitae Caesarum*.

- 6, 6: dn. 67.

Cal. = *Caligula*.

- 40: dn. 602.

Claud. = *Divus Claudius*.

- 1, 4: dn. 210.
 3-4: dn. 226.
 26, 3: dn. 285.
 41, 2: dn. 231.
 43: dn. 316.

Gramm. = *De Grammaticis*

- 14: dn. 548.

Iul. = *Divius Iulius*

- 1: dn. 576.

Nero. = *Nero*

- 6: dn. 295.
 52: dn. 315.
 35, 3: dn. 356.

Tib. = *Tiberius*.

- 2, 3: dn. 32, 53.
 10-13: dn. 165, 211.
 11, 4: dn. 170.
 35, 2: dn. 359.
 42, 1: dn. 153.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

T. G. , *Works I-II*, With an English Translation by J. C. ROLFE, london 1961-1962 (The Loeb Classical Library).

Tac. ann. (= Tacitus, *Annales*):

- i. 3,4: dn. 218.
 i. 4, 3: dn. 218.
 i. 8: dn. 243.
 ii. 29, 3-30, 1: dn. 570.
 ii. 50, 1: dn. 358, 572.
 ii. 55, 6: dn. 372.
 ii. 58, 2: dn. 372.
 ii. 71, 1: dn. 372.
 ii. 74, 2: dn. 372.
 ii. 75, 2: dn. 372.
 ii. 82: dn. 210.
 ii. 82, 1: dn. 372.
 ii. 85, 1: dn. 485, 582.
 ii. 85, 1-3: dn. 359.

- iii. 9, 2: dn. 372.
- iii. 13, 2: dn. 372.
- iii. 15: dn. 234.
- iii. 15-18: dn. 372.
- iii. 16, 4: dn. 373.
- iii. 22, 1: dn. 358.
- iii. 24: dn. 217.
- iii. 33 vd.: dn. 374.
- iii. 64: dn. 259, 262.
- iv. 3, 4: dn. 209.
- iv. 20, 4: dn. 374.
- iv. 37 vd.: dn. 257.
- iv. 53: dn. 337.
- iv. 71: dn. 216.
- v. 1, 5: dn. 330.
- vi. 4, 3: dn. 486.
- vi. 26, 3: dn. 372.
- vi. 29: dn. 123.
- vi. 29, 1: dn. 362.
- vi. 29, 4: dn. 363.
- vi. 51: dn. 165, 211.
- xi. 27, 30, 4: dn. 511.
- xii. 42: dn. 310.
- xii. 53, 1: dn. 640.
- xii. 56: dn. 309.
- xiii. 44, 1-3: dn. 358.
- xiii. 45: dn. 340, 343, 344.
- xiii. 45, 2: dn. 280.
- xiii. 46: dn. 349.
- xiv. 1: dn. 349.
- xiv. 15, 2: dn. 358.
- xiv. 60: dn. 351.
- xiv. 61: dn. 352.
- xiv. 62: dn. 353.
- xiv. 62-64: dn. 354.
- xv. 23, 4: dn. 355.
- xv. 32: dn. 358.
- xv. 37: dn. 515.
- xv. 37, 3: dn. 358.
- xv. 37, 9: dn. 510.
- xv. 48, 1: dn. 375.
- xv. 51, 57: dn. 376.
- xv. 57: dn. 365.
- xv. 63 vd.: dn. 368.
- xvi. 6: dn. 356.
- xvi. 10 vdd.: dn. 123, 366.
- xvi. 30-32: dn. 367.
- xvi. 34, 2: dn. 370.
- xxviii. 4: dn. 646.
- xxviii.: dn. 646.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Annals. With an English Translation by J. JACKSON. London, New York 1931-1937 (The Loeb Classical Library).

Tac. hist. (= Tacitus, *Historia*):

- i. 22: dn. 347.
- i. 73: dn. 599.
- ii. 63, 2: dn. 371.
- iii. 77, 3: dn. 371.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

The Histories. With an English Translation by C. H. Moore and J. Jackson. I-II. London, New York 1925-1931 (The Loeb Classical Library).

Tert. cult fem. (= Tertullianus, *De cultu feminarum*):

- i. 2: dn. 704.
- i. 4: dn. 702.
- i. 5: dn. 683.
- ii. 5: dn. 704.
- ii. 6: dn. 697.
- ii. 10: dn. 683.

Ulp. Dig. (= Ulpianus, *Digesta*):

- i. 17, 2: dn. 490.
- iii. 1, 1, 5: dn. 489.
- xxii. 5, 18: dn. 491.
- xxiii. 3, 9, 3: dn. 497.
- xxiv. 1: dn. 588.
- xxviii. 1, 20: dn. 491.
- xxxiv. 2, 4: dn. 483.
- xxxiv. 2, 25, 2: dn. 691.
- xxxvii. 1, 2: dn. 478.
- xlili. 30, 1, 5: dn. 484.
- xlvi. 5, 2, 2: dn. 487.

Ulp. reg. (= Ulpianus, *Liber singularis regularum*):

- vi. 12: dn. 592.

Val. Max. (= Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia absoluti, ambusiti, Dammati, externi*):

- ii. 1, 5: dn. 698.
- iv. 3, 3: dn. 232.
- iv. 4: dn. 59.
- vi. 1, 13: dn. 578.
- vi. 3, 6: dn. 10.
- vi. 3, 8: dn. 26.
- vi. 3, 10: dn. 663.
- vi. 7, 1: dn. 568.
- vi. 7, 2: dn. 536.
- viii. 1, 4: dn. 53.
- viii. 2, 3: dn. 593.
- viii. 3, 2: dn. 489.
- viii. 3, 3: dn. 94.

ix. 1, 3: dn. 41, 73.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Factorum et dictorum memorabilium libri novem. Iuli paridis et lanuari nepotiani epit. adiectatis. Rec.: C. HALM. Teubner 1865.

Valerius Maximus and the rhetoric of the new nobility. With an English Translation by W. M. Bloomer. London 1992.

Faits et dits memorables. I. Livres I-III. Texte établi et traduit par R. COMBES. Paris 1995.

Varro. *Ling.* (= M. Terentius Varro, *De lingua Latina*):

ix. 68: dn. 707.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

On the Latin Language. With an English Translation by R. G. KENT. I-II London, New York 1928 (The Loeb Classical Library).

Varro. *rust.* (= M. Terentius Varro, *De re rusticae*):

ii. 1, 26: dn. 624.

xvii. 5: dn. 624.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

De re Rustica. With an English Translation by W. D. HOOPER. Revised by H. B. ASH London, New York 1960 (The Loeb Classical Library).

Vell. (= Velleius Paterculus, *Historia Romana*):

ii. 30, 5: dn. 223.

ii. 93, 1 vdd.: dn. 200.

ii. 100, 5: dn. 173.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Roman History. With an English Translation by F. SHIPLEY. London 1924 (The Loeb Classical Library).

Verg. *Aen.* (= P. Vergilius Maro, *Aeneis*):

xi.: dn. 8.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Eclogues, Georgics, Aeneid, the Minor Poems. With an English Translation by H. FAIRCLOUGH. I-II. London, Mass-Cambridge 1935-1930 (The Loeb Classical Library).

Zos. *Hist.* (= Zosimos, *Historia Nova*):

ii. 8, 2: dn. 687.

Kullanılan Metin ve Çeviri:

Histoire Nouvelle. Ed. F. PASCHOUD. I-II. Paris 1971-1979.

B. YAZITLAR

CIL

II 3413: dn. 430.
 III 2117: dn. 662.
 IV 171: dn. 732.
 IV 171-207: dn. 735.
 IV 612-613: dn. 662.
 IV 913: dn. 733.
 IV 1053: dn. 734.
 IV 1493-1504: dn. 662.
 IV 1679: dn. 661.
 IV 3494: dn. 661.
 IV 4289: dn. 730.
 IV 4342: dn. 730.
 IV 4345: dn. 730.
 IV 4356: dn. 730.
 IV 4397: dn. 730.
 IV 8258-8259: dn. 661, 725.
 IV 8442: dn. 660.
 V 1, 9683: dn. 652.
 V 592: dn. 657.
 V 7023: dn. 662.
 VI 921: dn. 302.
 VI 980: dn. 653.
 VI 2347-2349: dn. 155.
 VI 9435: dn. 662.
 VI 9477: dn. 649.
 VI 9720: dn. 651.
 VI 9846: dn. 662.
 VI 10006: dn. 662.
 VI 33938: dn. 662.
 VI 37820: dn. 662.
 VIII 2527: dn. 397.
 VIII 24678: dn. 662.
 IX 2029: dn. 661.
 X 810: dn. 729.
 X 813: dn. 729.
 X 1136: dn. 728.
 X 6569: dn. 416.
 XIII 10018: dn. 660.
 XIII 10095: dn. 660.
 XIII 10117-10118: dn. 661.
 XIV 166: dn. 737.
 XIV 2850: dn. 653.
 XIV 3579: dn. 539.
 XIV 3709: dn. 659.
 XVI 15 vdd.: dn. 523.
 XI 3322: dn. 24.

ILS

1516: dn. 628.

2049: dn. 628.
 4422: dn. 685.
 5496: dn. 685.
 7063: dn. 628.
 8393: dn. 536, 541.
 8393-8398: dn. 540.
 8394: dn. 539.
 8402 vd.: dn. 541.
 8451: dn. 529.

JRS

(1944) 26-31: dn. 50.

C. SİKKELER

BMC

I 570-575: dn. 119.
 II 499: dn. 138.
 II 502 vd.: dn. 138.
 II 515: dn. 138.

AKŞİT 1985: Lev. 3, 13, 17, 18.

BALSDON 1963: Lev. 16.

KORNEMANN 1954: lev. 4.

D. ARKEOLOJİK BELGELER

AJA

II: dn. 323.
 XXX: dn. 323.

AKŞİT 1985:

Lev. 2, 3, 9, 11, 12, 14, 15, 17, 20.

BALSDON 1963:

LEV. 1, 29.

BIEBER 1967:

s. 41: dn. 682.
 s. 42: dn. 680.
 s. 39: dn. 674.

ERİM 1984:

LEV. 27.

HOUSTON 1963:
s. 110: dn. 671.
Lev. 25a, 26a.

HAFNER 1961:
Lev. 24a-d.

KAMPEN 1891:
s. 121: dn. 646.
s. 99: dn. 656.
Lev. 21a-b, 22a-b, 23a-b

KORNEMANN 1954:
Lev. 10.

ROSTOVTZEFF 1963:
Lev. 26b.

WILL 1979: dn. 723.

METİNDE KULLANILAN LİTERATÜR, STANDARD VE SÜRELİ YAYINLAR KISALTMALARI LİSTESİ

- Aegyptus*.....*Aegyptus. Rivista Italiana di egittologia e di papirologia*. Milano.
- AFRICA 1978.....T. W. AFRICA, "Apsychohistorical study of M. Iunius Brutus",
Journal of Interdisciplinary History 8 (1978) 599-626.
- AJA.....*American Journal of Archaeology*. New York.
- AJAH.....*American Journal of Ancient History*. Cambridge, Mass.
- AJPH.....*American Journal of Philology*. Baltimore.
- AKŞİT 1985.....O. AKŞİT, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul, 1985.
- ALFÖLDI 1935.....A. ALFÖLDI, "Insignien und Tracht der römischen Kaiser" *Röm. Mitt.* 50, (1935) 1-171.
- ANDREAU 1974.....J. ANDREAU, *Les affaires de monsieur Jucundus*, Rome, 1974.
- ANRW.....*Aufstieg und Niedergang der römischen Welt. Geschichte und Kultur Roms im Spiegel der neueren Forschung*. Berlin.
- Archaeology*.....*Archaeology. Magazine dealing with the antiquity of the world*. New York.
- ASBACH 1864.....J. ASCHBACH, *Livia, Gemahlin des Kaisers Augustus*, Wien, 1864.
- ASTIN 1978.....A.E. ASTIN, *Cato the Censor*, Oxford, 1978.
- AU.....*Der altsprachliche Unterricht. Arbeitshefte zu seiner Wissenschaftlichen Begründung und praktischen Gestalt*. Stuttgart.
- AUSTIN 1960³.....R. G. AUSTIN, *Cicero, Pro Caelia*, Oxford 1960³.
- AVINO 1967.....M. D. AVINO, *The Women of Pompei*, Napoli, 1967.
- AW.....*Antike Welt*. Zürich.
- BABCOCK 1965.....CH. L. BABCOCK, "The Early Career of Fulvia", *AJPH* 86, (1965) 1-32.
- BABELON 1957.....J. BABELON, *Imperatrices syriennes*, Paris, 1957.
- BAGB.....*Bulletin de l'Association Guillaume Budé*. Paris.
- BALSDON 1963.....J. P. V. D. BALSDON, *Roman Women*, London, 1963.
- BALSDON 1979.....D. BALSDON, *Die Frau in der römischen Antike*, München, 1979.
- BAUMANN 1974.....R. A. BAUMANN, *Impietas in principem. A study of treason against the Roman emperor with special reference to the first century A.D.*, München, 1974.

- BIEBER 1967..... M. BIBBER, *Entwicklungsgeschichte der Griechen Tracht von der vorariechischen Zeit bis zur Romischen Kaiserzeit*, Berlin, 1967.
- BIEZUNSKA 1939..... I. BIEZUNSKA, *Etudes sur la condition juridique et sociale de la femme grecque en Egypte greco-romaine*, Leopolis (Lemberg), 1939.
- BIRLEY 1971..... A. BIRLEY, *Septimius Severus. The African Emperor*, London, 1971.
- BLANCK 1976..... H. BLANCK, *Einführung in das Privatleben der Griechen und Römer*, Darmstadt, 1976.
- BMC, *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, by H. MATTINGLY, London, 1923.
- BRUNS 1909⁷..... C. G. BRUNS, *Fontes Iuris Romani*, Tübingen, 1909⁷.
- CARCOPINO 1958..... J. CARCOPINO, *Passion et Politique chez les Césars*, Paris, 1958.
- CARCOPINO 1967..... J. CARCOPINO, *Daily Life in Ancient Rome*, Baltimore, 1967.
- CARCOPINO 1977..... J. CARCOPINO, *Rom. Leben und Kultur in der Kaiserzeit*, Stuttgart, 1977.
- CASTREN 1975³..... P. CASTREN, *Ordo populusque Pompeianus. Polity and Society in Roman Pompeii*, Roma, 1975³
- CEBEILLAC 1973..... M. CEBEILLAC, "Octavie, épouse de Gamala, et la Bona Dea", *MEFRA* 85, (1973) 517-553.
- CHARLESWORT 1939..... M. P. CHARLESWORT, *Documents Illustrating the reigns of Claudius and Nero*, Cambridge, 1939.
- CHASTAGNOL 1979..... A. CHASTAGNOL, "Les femmes dans 'ordre senatorial: titlature etrang social a Rome" *RH.* 262 (1979).
- Chiron..... *Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen archaologischen Instituts*. München.
- CIL..... *Corpus Inscriptionum Latinarum. Concilio et auctoritate Academiae Litterarum Borussicae editum. I-XVI. Leipzig-Berlin 1893 vd.*
- CJ..... *Classical Journal*. Ohio.
- COLI 1951..... U. COLI, *Regnum*, Roma, 1951.
- CORBETT 1930..... P.E. CORBETT, *The Roman Law of Marriage*, Oxford, 1930.
- CORTE 1965³..... M.D. CORTE, *Case edabitanti di Pompei*, Napoli, 1965³.
- CPH..... *Classical Philology. A. Quarterly journal devoted to research in the Languages, literatures, history, and life of classical antiquity*. Chicago.
- DEROUX 1973..... C. DEROUX, "L'identite des Lesbie", *ANRW* 13, (1973) 390-416.

- DIXON 1983..... S. DIXON, *A. Family Business: Women's Role in Patronage and Politics at Rome 80, 44 B.C.*, 1983.
- DIXON 1984..... S. DIXON, "Tullia and Terentia", *Antichthon* 18, (1984) 78-101.
- DUFF 1928..... A.M. DUFF, *Freedmen in the early Roman Empire*, Oxford, 1928.
- DUMONT 1943..... FR. DUMONT, "Les revenus de Ladot" *RHD*, (1943) 39-41.
- ERİM 1984³..... M. ERİM, *Batı Uygarlığının Temelleri*, İstanbul, 1984³.
- ERSAMUK 1995..... A. ERSAMUK, *Antik Çağda Kadın*, İzmir, 1995.
- ETIENNE 1976²..... R. ETIENNE, *Pompeji. Das Leben in einer antiken Stadt*, Stuttgart, 1976².
- FAU 1978..... G. FAU, *L'emancipation feminine dans la Rome antique*, Paris, 1978.
- FAUTH 1962..... W. FAUTH, "Ein römisches Frauenporträt bei Sallust" *AU* 5, (1962) 34-41.
- FOLEY 1981..... H.P. FOLEY, *Reflections of Women in Antiquity*, New York, 1981.
- FÖRTSCH 1935..... B. FÖRTSCH, *Die politische Rolle der Frau in der römischen Republik*, Stuttgart, 1935.
- FRACCARO 1956..... P. FRACCARO, *Opuscula I*, Pavia, 1956.
- FRANKLIN 1980..... J. L. FRANKLIN Sr., *Pompeii. The Electoral Programmata, Campaigns and Politics AD*. Rome, 1980.
- GARDTHAUSEN 1891..... V. GARDTHAUSEN, *Augustus und seine Zeit*, Leipzig, 1891.
- GEIST 1960..... H. GEIST, *Pompeianische Wandinschriften*, Leipzig, 1961.
- GRAILOT 1912..... H. GRAILOT, *Le culte de Cybele*, Paris, 1912.
- GRENZ HAUSER 1964..... B. GRENZ HAUSER, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva*, Diss. Münster, 1964.
- HAFNER 1961..... G. HAFNER, *Geschichte der Griechischen Kunst*, Zürich, 1961.
- HAUSTON 1963..... M. HAUSTON, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*, London, 1963.
- HERMANN 1964..... C. HERMANN, *le role judiciaire et politique des femmes sous la republique romaine*, Bruxelles, 1964.
- HERZIG 1983..... H.E. HERZIG, "Frauen in Ostia", *Historia* 32, (1983) 77-92.
- HESSBERG- TONN 1983..... B. V. HESSBERG-TONN, *Coniunx carissima. Untersuchungen zum Normcharakter im Erscheinungsbild der römischen Frau*, Stuttgart, 1983.

- HILLARD 1973.....T.W. HILLARD, "The Sisters of Clodius", *Latomus* 32, (1973) 505-514.
- HOBSON 1983.....D. HOBSON, "Women as Property Owners in Roman Egypt", *TAPHA* 113, (1983) 311-321.
- HOUSTON 1963.....M. HOUSTON, *Ancient Greek, Roman and Byzantine Costume and Decoration*, London, 1963.
- HZ.....*Historische Zeitschrift*. München.
- ILS.....*Inscriptiones Latinae Selectae*, I-III. ed. H. DESSAU. Berlin 1892-1916.
- INSTINSKY 1971.....H.U. INSTINSKY, "Zur Echtheitsfrage der Brieffragmente der Corneila, Mutter der Gracchen", *Chiron* I, (1971) 177-189.
- JOHNSON 1913.....W. H. JOHNSON, "The Sister in law of Cicero" *CJ* 8, (1913) 160-165.
- JÖRS 1894.....P. JÖRS, *Die Ehegesetze des Augustus*, Marburg, 1894.
- JRS.....*Journal of Roman Studies*. London.
- KAHRSTEDT 1910.....U. KAHRSTEDT, "Frauen auf antiken Münzen", *Klio* 10, (1910) 261-314.
- KAMPEN 1985.....N. KAMPEN, "Römische Strassenhändlerinnen. Geschlecht und Sozialstatus", *AW* 16, (1985), Heft 4, 23-42.
- KAMPEN 1891.....N. KAMPEN, *Image and Status : Roman Working in Ostia*, Berlin, 1981.
- KETTENHOFEN 1979.....E.KETTENHOFEN, *Die syrischen Augustae in der historischen Überlieferung. Ein Beitrag zum Problem der Orientalisierung*, Bonn, 1979.
- KIENAST 1954.....D. KIENAST, *Cato der Zensor*, Heidelberg, 1954.
- KIENAST 1979².....D. KIENAST, *Cato der Zensor. Seine Persönlichkeit und seine Zeit*, Darmstadt, 1979².
- Klio *Klio. Beiträge zur alten Geschichte*. Leipzig.
- KOSCHAKER, 1975.....P. KOSCHAKER, *Roma Hususi Hukukunun Ana Hatları*, Ankara, 1975.
- KORNEMANN 1930.....E. KORNEMANN, *Doppelprinzipat und Reichsteilung im Imperium Romanum*. 1930.
- KORNEMANN 1954.....E. KORNEMANN, *Grosse Frauen Des Altertums*, Wiesbaden, 1954.

- KRECK 1975.....B. KRECK, *Untersuchungen zur politischen und sozialen Rolle der Frau in der späten römischen Republik*, Diss Marburg ad. Lahn, 1975.
- KRENKEL 1961.....W. KRENKEL, *Pompejanische Inschriften*, Leipzig, 1961.
- Latomus*.....*Latomus. Revue d'études latines*. Bruxelles.
- LIEBS 1978.....D.LIEBS, "Töchter klassischer Juristen", *Festschrift für E.v. Caemmerer*, Tübingen, (1978) 21-44.
- LUGLI 1946.....G. LUGLI, *Roma Antica*, Roma, 1946.
- MACDONALD 1944.....A.H. MACDONALD, "Rome and the Italian Confederation" *JRS* 34, (1944) 11- 34.
- MAYER 1982.....R. MAYER, "What caused Poppaea's Death?" *Historia* 31, (1982) 248-249.
- MAXEY 1938.....M. MAXEY, *Occupations of the Lower Classes in Roman Society*, Chicago, 1938 (New York, 1975).
- MEFRA*.....*Melanges d'Archeologie et d'histoire de l'Ecole Française de Rome*. Paris.
- MEHL 1974.....A. MEHL, *Tacitus über Kaiser Claudius. Die Ereignisse am Hof*, München, 1974.
- MEYER 1895.....P. MEYER, *Der römische Konkubinat*, Leipzig, 1895.
- MOMMSEN 1870.....THE MOMMSEN "Die Erzählung von Cn. Marcius Cariolanus", *Hermes* (1870) 1-26 ve *Rom. Forsch.* 2, 113-152.
- MOMMSEN 1879.....TH. MOMMSEN, "Die echte und die falsche Acca Larentia", *Rom. Forsch.* 2, (1879) 1-22.
- MOMMSEN 1899.....TH. MOMMSEN, *Römisches Strafrecht*, Leipzig, 1899.
- MOMMSEN 1906.....TH. MOMMSEN, *Gesammelte Schriften IV*. Berlin, 1906.
- MONTEVECCHI 1981.....O. MONTEVECCHI, "Una donna 'prostatis' del figlio minorenne in un papira", *Aegyptus* 61, (1981).
- NEUBAUER 1909.....L. NEUBAUER, "Terentia", *WS* 31, (1909) 211- 232.
- NIEBUHR 1832.....B.G. NIEBUHR, *Römische Geschichte III*, Berlin, 1832.
- ÖZAKTÜRK 1992.....M. ÖZAKTÜRK, *Marcus Antonius*, İstanbul, 1992.
- PARKER 1928.....H.M.D. PARKER, *The Roman Legions*, Oxford, 1928.
- PETRIE 1938.....A. PETRIE, *Roman History, Literature and Antiquities*, Londra, 1938.
- PIR*.....*Prosopographia Imperii Romani Saec. I, II, III, IV*. Berlin.

- PLATNER - ASHBY 1829..... *A. topographical dictionary of Rome*, ed. S B. PLATNER, revised by TH. ASHBY Oxford, 1829.
- RAC..... *Reallexikon für Antike und Christentum*.
- RAWSON 1986..... B. RAWSON, *The Family in Ancient Rome. New Perspectives*, London-Sydney, 1986.
- ROSTOVITZ 1963..... M. ROSTOVITZ, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Vol. 1-2, Oxford, 1963.
- RE..... *Real-Encyclopaedie der classischen Altertumswissenschaft*. Stuttgart.
- RH..... *Revue Historique*. Paris,
- RHD..... *Revue d'Histoire du Droit. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis*. Dordrecht.
- RHM..... *Rheinisches Museum*. Frankfurt.
- RIDA..... *Revue Internationale des Droits de l'Antiquité*. Bruxelles.
- ROSE 1924..... H.J. ROSE, *The Roman Questions of Plutarch*, Oxford, 1924.
- Röm. Forsch..... *Romanische Forschungen. Vierteljahresschrift für romanische Sprachen und Literaturen*. Frankfurt.
- Röm. Mitt..... *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*. Mainz.
- SANDEL 1912..... FR. SANDEL, *Die Stellung der kaiserlichen Frauen a.d. Julisch-claudischen. Hause*, 1912.
- SANDERS 1938..... A. SANDERS, "Latin Marriage Contract", *TAPA*, (1938) 104-106.
- SCHULLER 1987..... W. SCHULLER, *Frauen in der griechischen Geschichte*, Konstanz, 1987.
- SCHULZ 1951..... F. SCHULZ, *Classical Roman Law*. Oxford, 1951.
- SCHUMANN 1930..... G. SCHUMANN, *Hellenistische und griechische Elemente in der Regierung Neros*, 1930.
- SCULLARD 1973²..... H.H. SCULLARD, *Roman Politics 220-150 BC*, Oxford, 1973².
- SELTMAN 1956..... C. SELTMAN, *Women in Antiquity*, London, 1956.
- STRAUB 1957..... J. STRAUB, "Commodus", *RAC* III, (1957) 252-266.
- SYME 1984..... R. SYME, *Roman Papers III*, Oxford, 1984.

- TAHIROĞLU 1972.....B. TAHIROĞLU, "Roma İmparatorluğunda Kadının Hukuki Durumu"
İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mukayeseli Hukuk Araştırmaları Dergisi Yeni
Seri sayı 9, (1972) 205-230.
- TAPhA.....*Transactions and Proceedings of the American Philological*
Association. Ithaca.
- TAYLOR 1926.....L.R. TAYLOR -A. B. WEST, " The Euryclids in Latin Inscriptions
from Corinth" *AJA XXX*, (1926) 389- 400.
- TEMPORINI 1978.....T. TEMPORINI, "Die Frauen am Hofe Trajans" *Ein Beitrag zur*
Stellung der Augustae im Principat, Berlin-New York, 1978
- TEUFER 1913.....J. TEUFER, *Zur Geschichte der Frauenemanzipation im alten Rom.*,
Leipzig-Berlin, 1913.
- TOYNBEE 1973.....J.M.C. Toynbee, *Animals in Roman Life and Art.*, Londra, 1973.
- TOWNED 1961.....G. B. TOWNED, " Traces in Dio Cassius of Cluvius, Aufidius and
Pliny" *Hermes*, (1961) 227-248.
- TREGGIARI 1969.....S. TREGGIARI, *Roman Freedman During the late Republic.*, Oxford,
1969.
- TREGGIARI 1976.....S. TREGGIARI, "Jobs for Women", *AJAH I*, (1976) 76-104.
- VARINLIOĞLU 1973.....G. VARINLIOĞLU, *Catilina Tertibi*, İstanbul, 1973.
- VESSBERG 1941.....O. VESSBERG, *Studien zur Kunstgeschichte der römischen Republik*,
Leipzig, 1941.
- VOLKMANN 1953.....H. VOLKMANN, *Kleopatra. Politik und Propaganda*, München, 1953.
- YAR 1968.....İ. YAR-H. ŞAİROĞLU, *Asırlar Boyu Dans ve Bale*, İstanbul, 1968.
- WHEELER 1910.....A.L. WHEELER, "Erotic Teaching in Roman Elegy and the Greek
Sources", *CPh*, (1910) 440-450.
- WIEMER 1930.....W. WIEMER, *Q. Tullius Cicero*, Halle, 1930.
- WILL 1979.....E.L. WILL, "Women in Pompeii", *Archaeology* 32, (1979)
334-433.
- WILLRICH 1911.....H. WILLRICH, *Livia*, 1911.
- WILSON 1938.....L.M. WILSON, *The Clothing of the Ancient Romans*, Baltimore,
1938.
- WISEMANN 1974.....T.P. WISEMANN, "Lesbia and her children", şurada: *Cinna the Poet*
and other Roman Essays, Leicester, 1974, 104-118.
- WISSOWA 1912².....G. WISSOWA, *Religion und Kultus der Römer*, München 1912².

WS.....*Wiener Studien. Zeitschrift für klassische Philologie und Patristik.*
Wien.

LEVHALAR LİSTESİ

- Lev. 1: Octavia [BALSDON 1963: 1].
- Lev. 2: Octavia [AKŞİT 1985: 65].
- Lev. 3: Kleopatra.[AKŞİT 34].
- Lev. 4: Kleopatra [KORNEMANN 1954: 144].
- Lev. 5, 6 ,7, 8: Livia
- Lev. 9: Valeria Messalina [AKŞİT 1985: 100].
- Lev. 10: Iulia Agrippina [KORNEMANN 1954: 225].
- Lev. 11: Poppaea Sabina [AKŞİT 1985: 109].
- Lev. 12: Plotina [AKŞİT 1985: 180].
- Lev. 13: Plotina [AKŞİT 1985: 186].
- Lev. 14: Sabina [AKŞİT 1985: 196].
- Lev. 15: Annia Galeria Faustina [AKŞİT 1985: 214].
- Lev. 16: Faustina [BALSDON 1963: 128].
- Lev. 17: Iulia Domna [AKŞİT 1985: 335].
- Lev. 18: Iulia Domna [AKŞİT 1985: 351].
- Lev. 19: Iulia Maesa [AKŞİT 1985: 352].
- Lev. 20: Iulia Mamaea [AKŞİT 1985: 354].
- Lev. 21a: Nutrix. Florence Uffizi Lahiti [KAMPEN 1981: res. 8].
- Lev. 21b: Obstetrix. Isola Sacra'dan terrakotta kabartma [KAMPEN 1981: res. 58].
- Lev. 22a: Satıcı bir kadın. Villa deila fuce rölyefi [KAMPEN 1981: res. 28].
- Lev. 22b: Tezgâhta sebze satan bir kadın. Episcopo Rölyefi [KAMPEN 1981: res. 28].
- Lev. 23a: Elinde bir tablet tutan kadın. Dresden, Antiken-Sammlung'daki kabartma
[KAMPEN 1981: res. 45].
- Lev. 23b: Kadın kasaplar. Roma, Museo Torlania'daki kabartma [KAMPEN 1981: res.
84].
- Lev. 24a-d: Tunica. Ara Pacis Kabartmaları [HAFNER 1961: res. 517].

Lev. 25a: Stola ve Palla Giyimli Kadın. Ara Pacis Kabartmaları [HOUSTON 1963: res. 127].

Lev. 25b: Stola ve Palla Giyimli Kadınlar [BIEBER 1967: Lev. 50, 1. 2].

Lev. 26a: Ayakkabı çeşitleri [HOUSTON 1963: res. 128g-h; BLANCK 1976: res. 16].

Lev. 26b: Ayakkabı tamircisi (yapımcı?) [ROSTOVITZEFF 1963: Lev. xxviii, 4].

Lev. 27: Roma kadınlarının saç tuvaletlerinden bazı örnekler [ERİM 1984: res. 146-147].

Lev. 28: Romalı kadının makyaj yapımı.

Lev. 29: Romalı kadınlarda spor, dans [BALSDON 1963: 193].

LEVHALAR

Lev. 1- Octavia

Lev. 2- Octavia

Lev.3- Kleopatra

Lev. 4- Kleopatra

Lev. 5- Livia

Lev. 6- Livia

Lev. 7- Livia

Lev. 8- Livia

Lev. 9- Valeria Messalina

Lev. 10- Iulia Agrippina

Lev. 11- Poppaea Sabina

Lev. 12- Plotina

Lev. 13- Plotina

Lev. 14- Sabina

Lev. 15- Annia Galeria Faustina

Lev. 16- Faustina

Lev. 17- Iulia Domna

Lev. 18- Iulia Domna

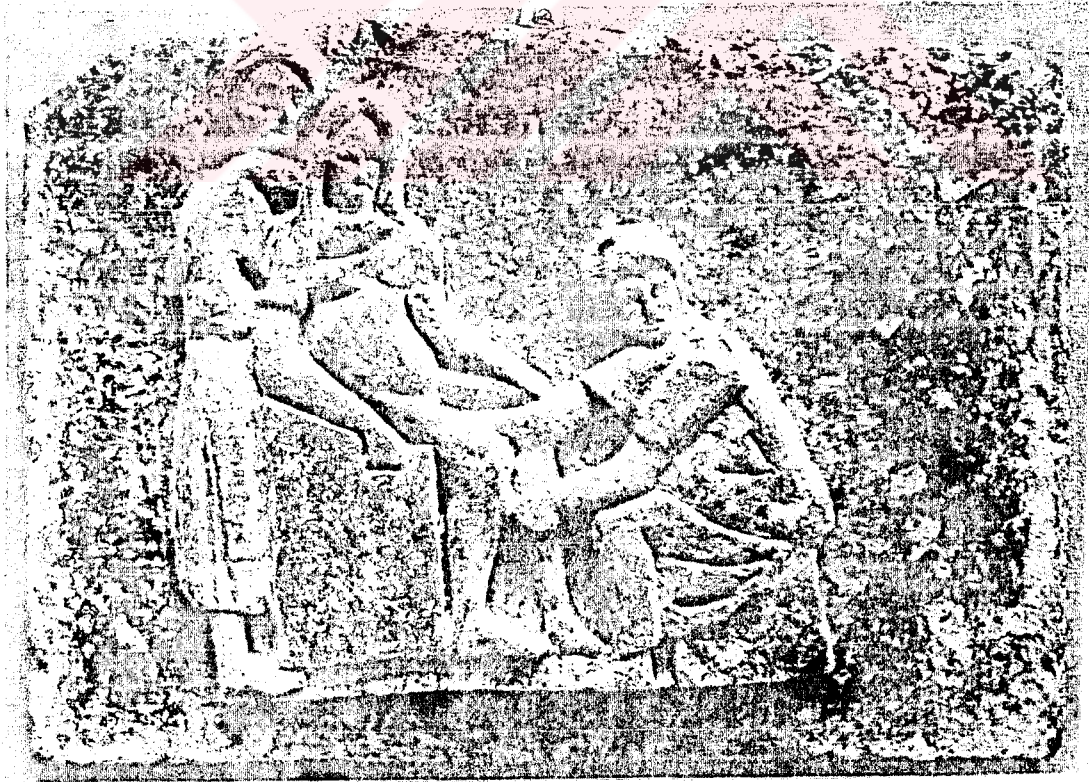
Lev. 19- Iulia Maesa

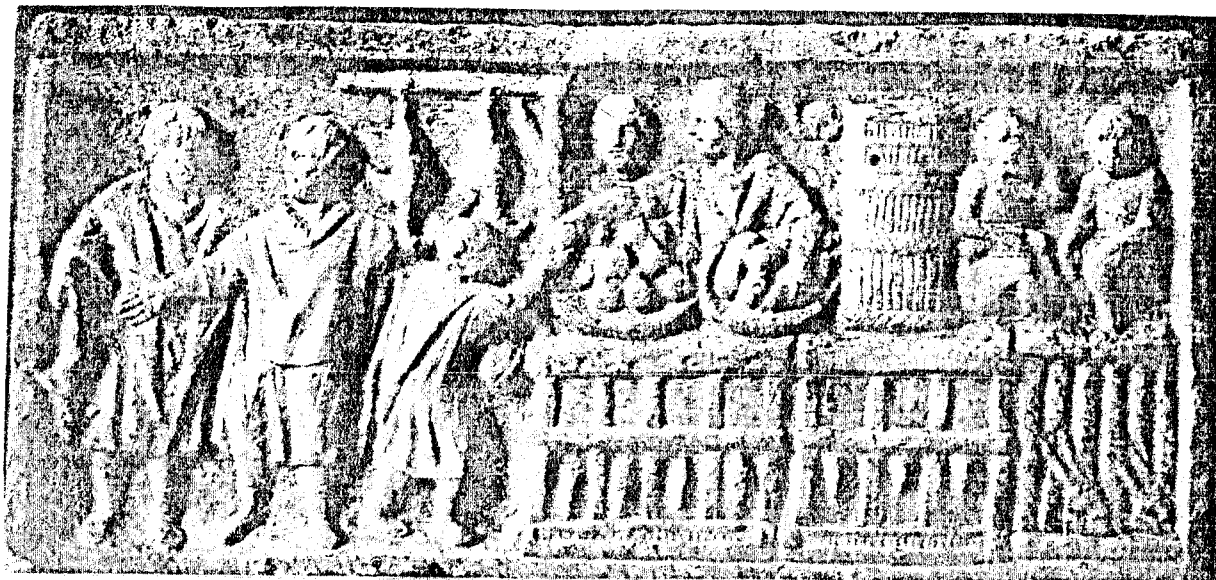
Lev. 20- Iulia Mamaea

Lev. 21a- Florence Uffizi Lahiti

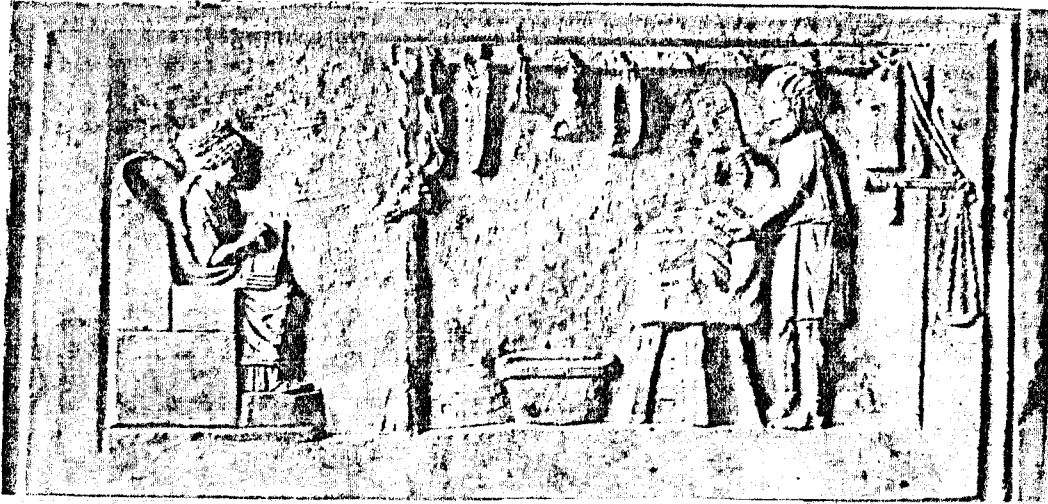
Lev. 21b- Isola Sacra'dan terrakota kabartma

Lev. 22a- Villa deila focce roliefi

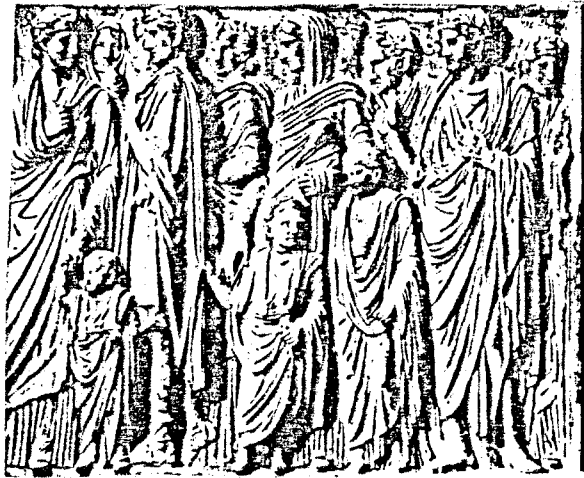
Lev. 22b-Episcopo Roliefi

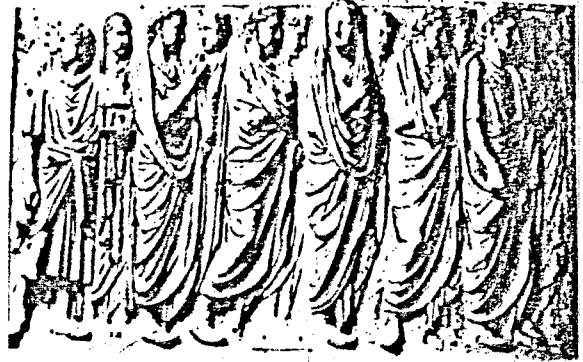
Lev. 23a- Dresden, Antiken Sammlung'daki kabartma

Lev. 23b- Roma, Museo Torlonia'daki kabartma

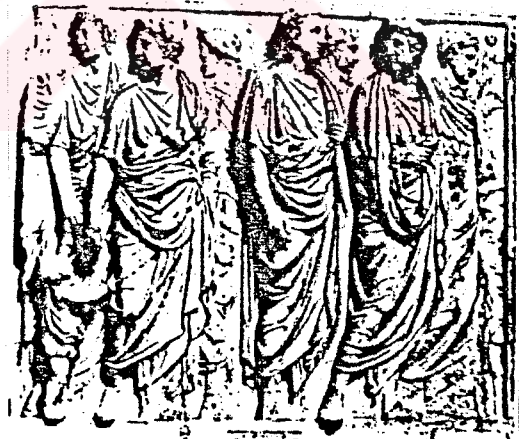
a

b

c

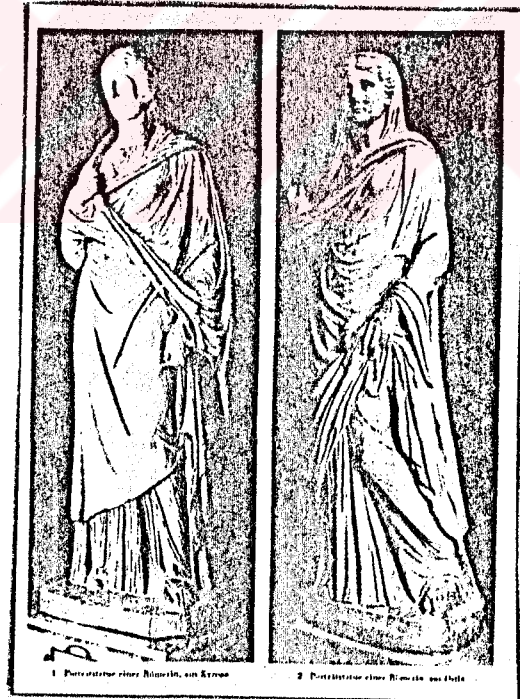

d

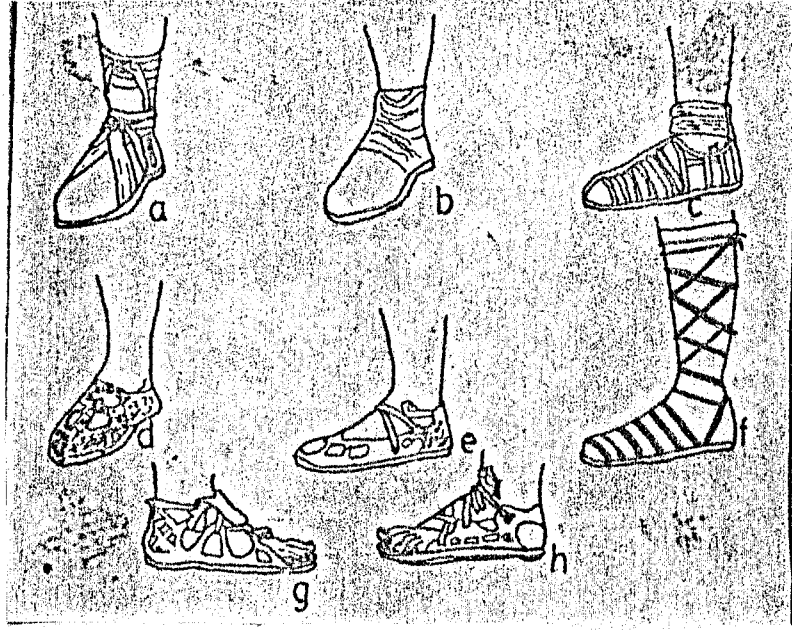
Lev. 24a-d- Tunica

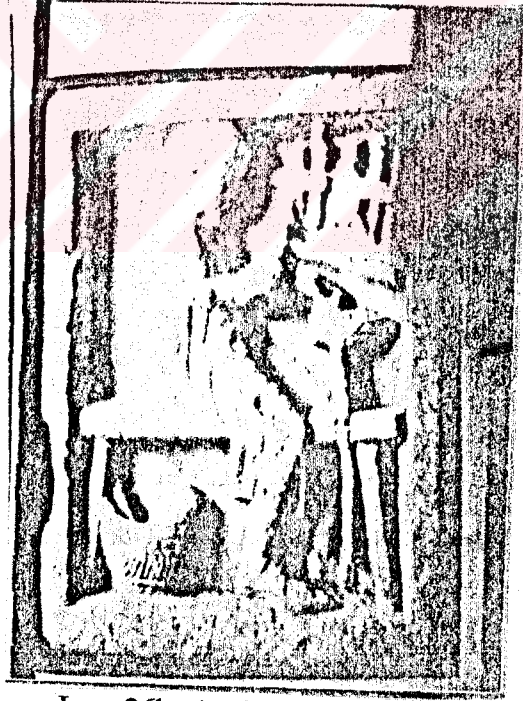
Lev. 25a- Stola ve palla giyimli kadın

Lev. 25b- Stola ve palla giyimli kadınlar

Lev. 26a- Ayakkabı çeşitleri

Lev. 26b- Ayakkabı tamircisi

Lev. 27- Roma kadınlarının saç tuvaletlerinden bazı örnekler

Lev. 28- Romalı kadının makyaj yapımı

Lev. 29- Romalı kadınlarda spor, dans